

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Edukacja do starości w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w gimnazjum na tle przemian demograficznych w Polsce

Author: Anna Trzcionka-Wieczorek

Citation style: Trzcionka-Wieczorek Anna. (2013). Edukacja do starości w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w gimnazjum na tle przemian demograficznych w Polsce. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIwersytet śląski w Katowicach
Wydział Pedagogiki i Psychologii
Instytut Pedagogiki

Mgr Anna Trzcionka-Wieczorek

PRACA DOKTORSKA

Edukacja do starości w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w gimnazjum
na tle przemian demograficznych w Polsce

Praca napisana pod kierunkiem
dr hab. Grażyny Kempy

Katowice 2013

*Składam serdeczne podziękowania
dla Promotora pracy
Pani dr hab. Grażyny Kempy
za wyrozumiałość, cierpliwość
oraz pomoc i cenne wskazówki
merytoryczne w trakcie pisania pracy*

Spis treści

Wstęp

Rozdział I

Człowiek stary oraz jego miejsce w polskiej rodzinie i społeczeństwie w kontekście zmian demograficznych

1. Wskaźniki osobowe i demograficzne starzenie się społeczeństwa polskiego.....11
2. Wizerunek człowieka starego oraz własnej starości współczesnego pokolenia młodych w kontekście wartości polskiej rodziny.....27

Rozdział II

Wychowanie do starości w szkolnictwie ogólnokształcącym w decyzjach Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu oraz w literaturze pedagogiczno-psychologicznej

1. Edukacja do starości w szkole podstawowej i w gimnazjum.....49
2. Zainteresowania, wiedza i zachowanie młodzieży w okresie adolescencji w kontekście przygotowania uczniów do starości.....62
3. Rola nauczyciela-wychowawcy w kształtowaniu postaw uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i w gimnazjum do własnej starości oraz inkluzji z seniorami.....70

Rozdział III

Podstawy metodologiczne badań empirycznych

1. Przedmiot, cele i typ badań.....86
2. Problemy badawcze.....93
3. Teren i próba badawcza.....95
4. Metody i narzędzia badawcze 103
5. Organizacja i przebieg badań 108

Rozdział IV

Edukacja do starości w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w gimnazjum na podstawie programów nauczania, przewodników metodycznych, podręczników szkolnych oraz w ocenie badanych nauczycieli

1. Możliwości realizowanej edukacji do starości w szkole podstawowej dla uczniów klas IV-VI	111
2. Szanse i bariery urzeczywistnianej edukacji do starości w gimnazjum dla adolescentów	141

Rozdział V

Postawy badanych uczniów względem seniorów oraz własnej starości w świetle samooceny i oceny pedagogów

1. Ocena efektów realizowanej edukacji do starości z wybranych przedmiotów szkolnych.....	169
- uczniowie klas IV-VI szkoły podstawowej.....	170
- uczniowie klas I-III gimnazjum.....	184
2. Ocena zainteresowań, poglądów i zachowań adolescentów względem osób starych.....	202
- uczniowie klas IV-VI szkoły podstawowej	202
- uczniowie klas I-III gimnazjum.....	225

Rozdział VI

Projekt wieczornicy

1. Uzasadnienie naukowe spotkania artystycznego adolescentów z seniorami.....	250
2. Wartości dydaktyczno-wychowawcze i społeczne opracowanego scenariusza wieczornicy.....	263

Zakończenie	273
--------------------------	-----

Bibliografia

Spis tabel

Spis diagramów

Spis aneksów

Aneksy

Wstęp

Z badań demograficznych wynika, że współczesne społeczeństwa starzeją się, a do grona państw określanych jako „demograficznie stare” należy także Polska¹.

Zgodnie z raportami sporządzonymi przez Główny Urząd Statystyczny osoby w wieku poprodukcyjnym liczą 6653369 (kobiety – 4633141, mężczyźni – 2020228), co stanowi około 17% populacji naszego kraju². Proces ten postępuje, gdyż współczesne dane wskazują na dalszy wzrost liczby osób w podeszłym wieku. Należy przy tym wziąć pod uwagę, iż starzenie się to nie tylko proces biologiczny, ale także zjawisko społeczne. Tymczasem, jak piszą gerontolodzy, między innymi Justyna Stypińska czy Sabina Pawlas – Czyż, w naszym kraju rośnie powszechność ekskluzji społecznej oraz niechęć do ludzi starych jako grupy społecznej, co jest niepokojące³.

Należy temu przeciwdziałać, dlatego rok 2012 został ustanowiony Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej. W jego przygotowanie włączyło się około 40 europejskich organizacji. Głównym zadaniem ich było podjęcie działań przeciw dyskryminacji seniorów oraz uświadomienie społeczeństwu, iż starość może być okresem dającym człowiekowi wiele możliwości rozwojowych, wskazanie sposobów aktywnego, zdrowego i niezależnego życia w starości, ale także wypracowanie umiejętności nawiązywania oraz utrzymywania poprawnych więzi międzypokoleniowych⁴. Podobną kwestię rozważano podczas II Kongresu Demograficznego „Polska w Europie – przyszłość demograficzna”, zorganizowanego w dniach 22-23 marca 2012 roku⁵.

Należy uwypuklić, iż zdrowotne, materialne czy społeczne problemy seniorów przyczyniają się do marginalizacji tej grupy wiekowej. Część seniorów ma trudności z zabezpieczeniem podstawowych potrzeb, a ich kontakty społeczne zawężają się do najbliższej rodziny czy też sąsiadów⁶. Geriatrizy, psychologowie człowieka starego i gerontolodzy piszą, że zjawisko to wymaga coraz większej troski naszego państwa oraz społeczeństwa w zakresie zabezpieczenia potrzeb życiowych seniorów. Uważają także,

---

¹ J. Kurkiewicz (red.), *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, Kraków 2007, s. 38.

² Dane na podstawie raportów Głównego Urzędu Statystycznego, www.stat.gov.pl/gus, 15.01.2013 r.

³ J. Stypińska, *Dyskryminacja osób starszych w Polsce*. „Niebieska Linia”, 2010, nr 2, s. 3; S. Pawlas – Czyż, *Przeciw ageizmowi. O potrzebie wzmacniania społecznej pozycji człowieka starego*, „Wychowanie na Co Dzień”, 2008, nr 7-8, s. 32-33.

⁴ L. Pokrzycka, *Edukacja przez całe życie*, „Nowa Szkoła”, 2012, nr 2, s.36-38.

⁵ W. Mazur, *Demografia w zapaści, przyszłość jest mgłą*, <http://naszapolska.pl>, 7.12.2012 r.

⁶ E. Kantowicz (red.), *Koncepcje i praktyka działania społecznego w pracy socjalnej*, Olsztyn 2011, s. 59.

iż osoby stare doświadczają konsekwencji transformacji ustrojowej, globalizacji, trudności gospodarczych, nieładu społecznego, nie akceptowania starości i seniorów przez osoby młode. Trudności te często u osób po 60. roku życia przekraczają ich możliwości psychospołeczne i wpływają na pogorszenie jakości ich życia⁷.

Dlatego badacze twierdzą, że należy temu przeciwdziałać, a nie tylko rozpoznać obecny stan wychowania do starości prowadzony w stosunku do uczniów w szkołach podstawowych i w gimnazjach. Należy ustalić w nim braki i wprowadzać stosowne zmiany. Zdaniem gerontologów, każdy z nas powinien przygotowywać się do swojej starości oraz do życia w społeczeństwie demograficznie starym od najwcześniejszych lat życia⁸.

Edukacja do starości, zdaniem Marka Niezabitowskiego, powinna trwać od najmłodszych lat, gdyż wypracowany w młodości styl życia ma swoje konsekwencje w przyszłości w postaci dobrej lub złej adaptacji do zmian, jakie mają miejsce po przejściu na emeryturę⁹. Natomiast Grażyna Orzechowska dodaje, że niektórych problemów w starości można uniknąć poprzez odpowiednie przygotowanie się do niej, między innymi do: łatwości w nawiązywaniu kontaktów interpersonalnych, umiejętności aktywizowania intelektualnego oraz korzystania z różnego rodzaju form oświaty dla seniorów¹⁰.

W ostatnich latach w społeczeństwie zmieniły się także uwarunkowania życia, a w tym przeobrażenia w strukturze rodziny¹¹. Według badaczy, występuje kryzys rodziny dwupokoleniowej, spowodowany większą liczbą rozwodów, których konsekwencją jest samotne wychowywanie dzieci. Opiekę nad nimi powierza się pedagogom w żłobkach, przedszkolach, świetlicach szkolnym i środowiskowych. W związku z tym babcia i dziadek mogą czuć się wyobcowani oraz zbędni. Konsekwencją tego jest to, że wnuczeta nie czerpią doświadczeń i wzorów postaw z relacji z

---

⁷ por. G. Łój, *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, R. K o n i e c z n a - W o ź n i a k, *Seniorzy w społeczeństwie wiedzy i informacji* [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, red. A. F a b i ś, Sosnowiec 2005, s.51-69.

⁸ B. S z a t u r - J a w o r s k a, P. B ł ę d o w s k i, M. D z i ę g i e l e w s k a, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s.222-223.

⁹ M. N i e z a b i t o w s k i, *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej. Problemy uczestnictwa społecznego*, Katowice 2007, s.11.

¹⁰ G. O r z e c h o w s k a, *Przygotowanie do starości*, „Edukacja Dorosłych”, 2003, nr 3, s. 16-17.

¹¹ T. S e n k o, *Relacje osób starszych z dziećmi i wnukami* [w:] *Egzystencjalne problem człowieka w okresie starzenia się*, red. Y. K a r a n d a s h e v, T. S e n k o, Mysłowice 2011, s.235.

seniorami¹². Czynniki te zatem nie wpływają korzystnie na kształtowanie wrażliwości emocjonalno - społecznej między pokoleniem młodych i starych.

Jak wynika z badań zespołu naukowców pod kierunkiem Marii Kuchcińskiej, wizerunek seniora u młodzieży to człowiek schorowany i niedołączny, niezdolny do pracy, często bez środków utrzymania, wymagający stałej pomocy oraz opieki. Poza tym przejście osoby na emeryturę oraz wycofywanie się jej z pełnienia wielu ról społecznych w okresie starości utożsamiane bywa przez pokolenie młodych z nieużytecznością i prowadzi do marginalizacji starszej osoby. Badani respondenci (młodzież) traktują okres starości jako czas oczekiwania na śmierć oraz czas, w którym senior wymaga pomocy od młodych¹³.

Także rezultaty badań empirycznych prowadzonych pod kierunkiem Zofii Brańki wskazują, że postawy młodzieży wobec ludzi starych są negatywne i umacniają stereotyp nieakceptowania ich. Tego rodzaju opinie adolescentów rzutują na negatywne postępowanie osób w wieku emerytalnym, bo nie uczestniczą oni w życiu społecznym, nie z powodu niesprawności fizycznej czy umysłowej, lecz w konsekwencji cudzych opinii i zachowań, tworzących u nich bariery psychologiczne¹⁴. O procesie stereotypizacji pisze też Małgorzata Brzezińska. Jej zdaniem, konkretni seniorzy oceniani są pozytywnie, natomiast ludzie starzy jako grupa społeczna postrzegani są o wiele bardziej negatywnie. Przy czym, badania empiryczne psycholog wskazują, iż wśród dzieci przeważają pozytywne ustosunkowania wobec ludzi starszych, natomiast wśród młodzieży nie ma jednoznacznych postaw. Można także zaobserwować różnice w postrzeganiu starszych kobiet i mężczyzn. Mężczyźni określane są bardziej przychylnie (jako panowie „będący w sile wieku”) niż kobiety, które zdaniem młodych to babcie i staruszki¹⁵.

Takie opinie, jak piszą Grażyna Orzechowska i Ewelina Maciantowicz, nie są uzasadnione naukowo, ale wynikają z braku realizowanej edukacji do starości naszego społeczeństwa, co powoduje niechętnie nastawienie młodzieży do osób starych, ich potrzeb i problemów, a także wywołuje lęk przed własną starością. Badaczki uważają, iż ważne jest, oprócz podejmowania w szkołach tematów przybliżających dzieciom i

---

¹² M. B i e ń k o, *Znaczenie więzi wielopokoleniowych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2007, nr 9, s. 3-5.

¹³ I. G r z e s z e k, *Stereotyp starości* [w:] *Zdrowie człowieka i jego edukacja gerontologiczna*, red. M. K u c h c i ń s k a, Bydgoszcz 2004, s.118.

¹⁴ M. M ą d r y , *Postawy osób młodych wobec ludzi starych* [w:] *Wybrane problemy opieki i wychowania*, red. Z. B r a ń k a, Kraków 1997, s. 109.

¹⁵ M. B r z e z i ń s k a, *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*, Warszawa 2011, s. 54.

młodzieży zagadnień dotyczących seniorów oraz starzenia się, stwarzanie okazji do nawiązywania relacji międzypokoleniowych. Celem tychże spotkań, według nich, powinno być nauczanie wychowanków współżycia z seniorami - w czasach, gdy współczesne społeczeństwa gwałtownie starzeją się. Istotne wydaje się także uwrażliwienie młodego pokolenia na problemy i potrzeby seniorów oraz zachęcanie go do aktywnego, kreatywnego spędzanie czasu wolnego, dzięki czemu w przyszłości wychowankowie w wieku szkolnym lepiej zaadaptują się do zmian związanych z przejściem na własną emeryturę¹⁶.

Badacze zajmujący się potrzebą przygotowania do starości uczniów wielokrotnie w literaturze pedagogicznej i gerontologicznej sygnalizowali, że taka młodzież będzie bez obaw myśleć o swojej starości, w sposób kulturalny i z szacunkiem odnosić się do seniorów oraz korzystać z ich doświadczenia.

Niestety, jak wynika z literatury przedmiotu, w szkołach rzadko przeznaczają się czas na tematy związane ze starością¹⁷. Mimo dość licznych prac naukowych dotyczących problematyki starzenia się, sytuacji osób starych w społeczeństwie oraz możliwości poprawy jakości ich życia, niewystarczająco pisze się o roli edukacji szkolnej¹⁸ w kształtowaniu odpowiednich postaw uczniów wobec osób wieku senioralnego, co powoduje lęk związany z własnym starzeniem się oraz niekorzystnie wpływa na relacje młodzieży z osobami starymi.

Ponieważ w literaturze naukowej nie ma pozycji zwartej na temat edukacji do starości uczniów w okresie adolescencji, a jedynie są prace przyczynkarskie na ten temat¹⁹, dlatego w niniejszej dysertacji doktorskiej podjęłam kwestię dotyczącą edukacji do starości w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w gimnazjum na tle przemian demograficznych w Polsce.

W pierwszym rozdziale pracy przeanalizowałam problematykę dotyczącą człowieka starego, jego miejsca we współczesnym społeczeństwie w kontekście wiedzy o psychofizycznym jego stanie jako jednostki. Wykorzystując więc częściowo literaturę

---

¹⁶ E. Maciantowicz, *Poglądy współczesnej młodzieży na starzenie się i starość*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. Steuden, M. Marczuk, Lublin 2006, s. 236; G. Orzechowska, *Przygotowanie do starości...*, s.22.

¹⁷ S. Pawlas – Czyczył, *Przeciw ageizmowi. O potrzebie wzmocnienia społecznej pozycji człowieka starego*, „Wychowanie na Co Dzień”, 2008, nr 7-8, s.35.

¹⁸ Wyjaśniam, że termin: szkolna edukacja do starości zamiennie traktuję z: szkolne wychowanie do starości, szkolne przygotowanie do starości.

¹⁹ M. Kuchcińska, *Edukacja do i w starości*, Bydgoszcz 2008; A. Leszczyńska – Rejchert, *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Olsztyn 2007; S. Steuden, S. Marczuk, *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Lublin 2006; Z. Szarota, *Gerontologia społeczna i oświatowa*, Kraków 2004.

geriatryczną, gerontologiczną, psychologiczną dotyczącą człowieka starego, skupiłam się w tymże rozdziale, szczególnie na problemach i potrzebach zdrowia fizyczno-psychicznego człowieka starego oraz stylu jego życia. Ukazałam także problemy zdrowotne, materialne i emocjonalne, które u osób starych niekorzystnie wpływają na ich adaptację do nowych sytuacji życiowych. Scharakteryzowałam też najnowszy stan badań naukowych na temat funkcjonowania osób starych w społeczeństwie polskim oraz opinie dzieci i młodzieży o seniorach.

Natomiast, w rozdziale drugim, także w oparciu o literaturę psychologiczno-pedagogiczną oraz decyzje Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, przeanalizowałam proces edukacji do starości w szkolnictwie ogólnokształcącym. W tym też rozdziale omówiłam okres dorastania, szczególnie zmiany w sferze psychicznej i społecznej wychowanków w okresie adolescencji, chcąc rozpoznać ich gotowość osobową do podjęcia edukacji na rzecz własnej starości i inkluzji z seniorami. Skupiłam się także na ukazaniu roli nauczyciela-wychowawcy w kształceniu adolescentów do starości. Przedstawiłam również istotę i zadania edukacji w szkole podstawowej (w klasach IV-VI) i w gimnazjum (w klasach I-III). Podałam też metody i formy zajęć najbardziej przydatne, w mojej ocenie, do rozwijania u wychowanków celowych zainteresowań, zachowań i wiedzy w trakcie przygotowywania ich do własnej starości oraz do życia w społeczeństwie demograficznie starym²⁰.

Przeanalizowana literatura przedmiotu z pierwszego i drugiego rozdziału zaowocowała zaplanowaniem i wypracowaniem własnego procesu badań empirycznych, który opisałam w rozdziale trzecim. Zatem podałam w nim podstawę metodologiczną badań własnych o charakterze empirycznym, a więc określiłam: przedmiot, cele i typ badań oraz sprecyzowałam problemy badawcze, a także omówiłam teren i próbę badawczą. Następnie uzasadniłam wybór metod badawczych oraz wykorzystanych narzędzi gromadzenia ważnych i pogłębionych danych, dotyczących edukacji do starości uczniów w badanych klasach szkoły podstawowej i w gimnazjum oraz podałam etapy przebiegu badań własnych.

Natomiast charakterystykę przeanalizowanych danych z badań empirycznych diagnostycznych zawarłam w kolejnych dwóch rozdziałach. I tak, w rozdziale czwartym, w oparciu o programy nauczania, przewodniki metodyczne, podręczniki

---

²⁰ Według klasyfikacji Organizacji Narodów Zjednoczonych, jeśli struktura wiekowa ludności danego kraju wynosi powyżej 7% wszystkich mieszkańców, to mamy do czynienia ze społeczeństwem demograficznie starym.

szkolne dla klas IV-VI szkoły podstawowej i klas I-III gimnazjum oceniłam treści dotyczące procesu starzenia się człowieka oraz relacji wychowanków z seniorami, którymi powinni być przesycani uczniowie w poszczególnych klasach obu szkół ogólnokształcących.

Zaś w rozdziale piątym, na podstawie danych uzyskanych od badanych uczniów oraz nauczycieli-wychowawców ze szkoły podstawowej i gimnazjum omówiłam efekty organizowanej edukacji do starości, między innymi postawy adolescentów do osób starych.

Wyniki uzyskane z badań empirycznych diagnostycznych (rozdziały: IV i V) stanowiły podstawę do opracowania propozycji wieczornicy (rozdział VI). Celem spotkania artystycznego jest zaaranżowanie w obu badanych szkołach aktywnej edukacji do starości uczniów z pomocą seniorów.

Natomiast w Zakończeniu dysertacji sprecyzowałam wnioski z literatury przedmiotu i z badań własnych empirycznych diagnostycznych, na podstawie których opracowałam propozycję wieczornicy.

Rozdział I

Człowiek stary oraz jego miejsce w polskiej rodzinie i społeczeństwie w kontekście zmian demograficznych

1. Wskaźniki osobowe i demograficzne starzenia się społeczeństwa polskiego

Współczesne państwa poznają zmiany demograficzne zachodzące w ich społeczeństwie, aby w ciągu najbliższych kilkudziesięciu lat sprostać potrzebom społecznym, które ujawniają się wraz z postępującym procesem starzenia się ludności. Jak piszą Barbara Szatur - Jaworska, Piotr Błędowski, Małgorzata Dzięgielewska, najpełniejszą wiedzę o sytuacji demograficznej i kierunkach jej zmian, osoby prowadzące badania czerpią z wyników narodowych spisów powszechnych. Dane o strukturze demograficznej mogą też pochodzić z bieżących informacji z urzędów stanu cywilnego, z wydziałów ewidencji ludności oraz z szacunków dokonywanych przez Główny Urząd Statystyczny²¹.

Badacze interesujący się zmianami demograficznymi i osobami starymi uważają, że jedną z charakterystycznych cech społeczeństw przełomu XX-XXI wieku, zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych, jest dynamiczny wzrost liczby seniorów i zwiększająca się długość życia tej generacji²². Zaś eksperci Organizacji Narodów Zjednoczonych uznali, że określone społeczeństwo przekroczyło próg starości demograficznej, jeżeli ma powyżej 7 % ludzi w wieku 65 lat i więcej w ogólnej strukturze populacji. Natomiast, jeśli jest poniżej 4 % ludzi w wieku 65 lat i więcej, to jest to społeczeństwo młode pod względem demograficznym. Zaś, jeśli osoby w wieku 65 lat i więcej mieszczą się w przedziale od 4 % do 7 % to uznali, że jest to społeczeństwo dojrzałe. Niestety, społeczeństwo polskie jest społeczeństwem, które przekroczyło próg zaawansowanej starości demograficznej, gdyż mamy powyżej 10 %

---

²¹ B. Szatur - Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s.221.

²² K. Szczerbinińska (red.), *Dostępność opieki zdrowotnej i pomocy społecznej dla osób starszych w Polsce. Raport z badań*, Kraków 2006, s. 29-30.

ludzi w wieku 65 lat i więcej²³, jak podał Jan Śledzianowski w pracy pod redakcją Adama A. Zycha, opublikowanej już w 2001 roku.

Natomiast według polskich norm demograficznych, starość demograficzną wyznacza wskaźnik 12 % i powyżej, ludzi będących w wieku 60 lat i więcej w ogólnej strukturze społeczeństwa, przy założeniu, że:

- poniżej 8 % ludzi w wieku 60 lat i więcej w ogólnej strukturze społeczeństwa - to brak starości demograficznej;
- od 8 % do 10 % - to wczesna faza przejściowa między młodością i starością demograficzną;
- od 10 % do 12 % - to późna faza przejściowa między stanem młodości i starości demograficznej;
- powyżej 12 % - to stan starości demograficznej społeczeństwa²⁴.

Według danych z powszechnego spisu ludności, przeprowadzonego w 2011 roku²⁵, w Polsce żyje 38.538447 mln osób, z czego 6.653369 to osoby wieku 60. i więcej lat. Ta grupa wiekowa stanowi około 17% populacji naszego kraju, zatem Polska jest społeczeństwem ludzi starych. Jednak w porównaniu do spisu ludności z 1988 roku o ponad milion zwiększyła się liczba osób w wieku poprodukcyjnym. Zaś osoby powyżej 60. roku życia stanowiły wówczas tylko 15% ogółu społeczeństwa. Natomiast szacuje się, że w 2050 roku odsetek ludzi starych wyniesie 35% populacji²⁶. Jeśli chodzi o Polskę, według danych Głównego Urzędu Statystycznego, po 2025 roku liczba ludzi starych będzie przewyższać liczbę ludzi młodych²⁷.

Podobna tendencja starzenia się społeczeństw występuje na świecie, o czym świadczy to, że obecnie ponad 10% ludności ma 60. i więcej lat. Równocześnie przewidywana długość ludzkiego życia rośnie bardzo szybko. Jagoda Ramsz i Ewa Rzechowska podają, że wzrasta liczba osób, które ukończyły 90. lat; że średnia długość życia kobiet w Polsce wynosi 72. lata, natomiast mężczyzn tylko 68. lat. Z ich ustaleń wynika, że dziś już co szósty mieszkaniec naszego kraju ma co najmniej 65. lat, a co ósmy przekroczył 65. lat. Niepokojący jest fakt, że w tej grupie seniorów - liczba osób po 80.

---

²³ J. Ś l e d z i a n o w s k i, *Demograficzna starość Polski* [w:] *Demograficzne i indywidualne starzenie się*, red. A. A. Z y c h, Kielce 2001, s.13.

por. (brak autora), *Struktury demograficzne starzenia się ludności*, www.sgh.waw.pl, 30.12.2009 r.

²⁴ J. Ś l e d z i a n o w s k i, *Demograficzna starość Polski ...*, s. 13-14.

²⁵ Zgodnie z informacją zamieszczoną na stronie internetowej Głównego Urzędu Statystycznego, www.gus.gov.pl, 15.01.2013 r.

²⁶ K. M i c h a ł s k a, *Statystyczna starość*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5, s.3.

²⁷ Tamże.

roku życia rośnie najszybciej, a więc osób niedołączonych psychofizycznie. Równocześnie spada liczba narodzin²⁸.

Zatem przed młodym pokoleniem pojawiają się nowe zadania, mające na celu osiągnięcie dobrej jakości życia w starości oraz troskę o seniorów z najbliższego środowiska, co także rozważano podczas II Kongresu Demograficznego „Polska w Europie – przyszłość demograficzna”, zorganizowanego w dniach 22-23 marca 2012 roku²⁹.

Ta wzrastająca liczba ludzi starych w większości krajów, daje powody naukowcom do prowadzenia badań interdyscyplinarnych. Jak pisze Adam A. Zych, coraz liczniejsza nowa klasa społeczna - tzw. „ludzi czasu wolnego” – wymaga pomocy geriatrów, gerontologów, psychologów człowieka starego oraz socjologów³⁰. Dlatego zdaniem Marii Susułowskiej, pojęcie starości powinno być rozpatrywane przynajmniej z trzech punktów widzenia:

- liczby lat przeżytych - jest to wiek metrykalny, kalendarzowy, najłatwiejszy do ustalenia, bo podlegający pomiarowi w jednostkach czasu;
- zmian biologicznych zaszłych w organizmie – wiek biologiczny;
- zmian psychicznych – wiek psychologiczny³¹.

Zaś Barbara Szatur-Jaworska, Piotr Błędowski i Maria Dzięgielewska, dodają do tego między innymi wiek demograficzny, który określany jest przez liczbę przeżytych lat³². Jednak, jak wynika z literatury przedmiotu, najczęściej badaczy przyjmuje wiek 60. lub 65. lat jako próg starości dla obu płci.

Innym kryterium jest tzw. wiek poprodukcyjny. W Polsce jest to wiek 60. lat dla kobiet i 65. lat dla mężczyzn. Faza późnej dojrzałości oraz próg starości ulegają ciąglemu wydłużeniu, co jest spowodowane wydłużaniem się w rozwiniętych społeczeństwach przeciętnego trwania życia człowieka³³.

W końcowym etapie życia, a więc w starości, badacze wyróżniają też różne podokresy, gdyż jakość życia w tej jego fazie nie jest jednakowa. Na przykład Anna

---

²⁸ J. R a m s z, E. R z e c h o w s k a, *Bieg życia w kontekście starzenia się społeczeństwa* [w:] *Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka*, T.1, red. E. R y d z, D. M u s i a ł, Lublin 2007, s.205-206.

²⁹ W. M a z u r, *Demografia w zapaści, przyszłość jest mgłą*, <http://naszapolska.pl>, 7.12.2012 r.

³⁰ A. A. Z y c h, *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Katowice 1999, s.11.

³¹ M. S u s u ł o w s k a, *Psychologia starzenia się i starości*, Warszawa 1989, s.26.

Szerzej na ten temat pisze W. Kołodziej (W. K o ł o d z i e j, *Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób starszych a społeczne stereotypy i uprzedzenia dotyczące starzenia się i starości*, [w:] *Wybrane problemy osób starszych*, red. A. N o w i c k a, Kraków 2006, s. 56-57).

³² B. S z a t u r - J a w o r s k a, P. B ł ę d o w s k i, M. D z i ę g i e l e w s k a, *Podstawy gerontologii...*, s.45-47.

³³ Tamże.

Kowalewska, Andrzej Jaczewski, Krystyna Komosińska wymieniają: wiek starszy – 60 lat oraz starość - 75 lat. Zaś badacze Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) przyjmują trzy podokresy: wiek podeszły – od 65. roku życia do 75. roku życia, wiek starczy – od 75. roku życia do 90. roku życia oraz wiek sędziwy – powyżej 90. roku życia³⁴.

Gerontolodzy podejmują też próbę szukania związków między określonymi czynnikami starości. Na przykład Dennis Basil Bromley zwraca uwagę na to, że starzenie się ludzi związane jest z zespołem zmian zachodzących w strukturze funkcjonowania organizmu oraz w przystosowaniu się jednostki do tychże zmian. Większość z nich rozpoczyna się już, gdy człowiek osiąga biologiczną dojrzałość między 15. a 25. rokiem życia³⁵. Natomiast zdaniem Gill'a Garrett'a, zmiany związane z procesem starzenia się dzielą się na: fizjologiczne, psychologiczne i społeczne³⁶. Zaś zdaniem gerontopsychologów, psychologiczne starzenie się jest rezultatem interakcji pomiędzy następującymi czynnikami:

- genetycznie zaprogramowanym procesem zmian;
- jakością i liczbą bodźców środowiskowych;
- doświadczeniem życiowym;
- związkiem między tendencjami i możliwościami ich realizowania przez jednostkę;
- warunkami zdrowotnymi³⁷.

Według Doroty Zawadzkiej i Dawida Misiaka, niemniej istotny wpływ na zdrowie i sprawność człowieka, niż czynniki genetyczne, wywierają czynniki społeczne. Badacze ustalili, że należą do nich:

- izolacja społeczna i psychiczna,
- pogorszenie sytuacji materialnej,
- nagła zmiana warunków środowiskowych,
- niedostateczne uświadomienie w zakresie wychowania zdrowotnego i profilaktyki gerontologicznej,

---

³⁴ Podokresy w starości wyróżniono korzystając z ustaleń A. Kowalewskiej, A. Jaczewskiego, K. Komosińskiej (A. K o w a l e w s k a, A. J a c z e w s k i, K. K o m o s i ń s k a, *Problemy wieku starczego* [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, red. A. F a b i ś, Sosnowiec 2005, s.18-20).

³⁵ D. B. B r o m l e y, *Psychologia starzenia się*, tłumaczenie Z. Z a k r z e w s k i, Warszawa 1969, s.36-37.

³⁶ G. G a r r e t t, *Potrzeby zdrowotne ludzi starszych*, tłumaczenie W. S. G u m u ł k a, Warszawa 1990, s.25-30.

³⁷ A. T a b a c z k i e w i c z, *Problemy starości i starzenia się*, „Studia Edukacyjne”, 1995, nr 1, s. 106-107.

- brak odpowiednich form relaksacji i czynnego wypoczynku,
- brak przystosowania do starości,
- niewłaściwe nastawienie do starości i do ludzi starych³⁸.

To te przesłanki wpływają na kształtowanie się osobowości seniora. Dlatego ważne jest określenie zmian zachodzących w osobowości pod wpływem określonych czynników oraz ich konsekwencji.

Korzystne jest zatem, że w różnych krajach, jak wynika z literatury naukowej dotyczącej człowieka starego, prowadzone są badania naukowe nad potrzebami i problemami seniorów oraz nad różnymi aspektami procesu starzenia się³⁹. Z rezultatów ich wynika, że w efekcie starzenia się następują naturalne, nieodwracalne, nasilające się zmiany metabolizmu i właściwości fizykochemicznych komórek. Prowadzą one do upośledzenia samoregulacji i regeneracji organizmu oraz zmian morfologicznych i czynnościowych jego tkanek i narządów⁴⁰. Choć naukowcy nie znają jeszcze mechanizmu, który zatrzymałby proces starzenia się człowieka, to dzięki osiągnięciom ich udało się wydłużyć średni wiek życia człowieka⁴¹.

Do czynników biologicznych spowalniających proces starzenia, zdaniem Małgorzaty Dzięgielewskiej, należą:

- Zwiększenie aktywności ruchowej. W starszym wieku spowolnieniu ulega przemiana materii, co sprzyja powstawaniu otyłości i prowadzi do wielu schorzeń (cukrzyca, miażdżyca, choroby układu krążenia, zwyrodnienia w narządzie ruchu). Proste ćwiczenia fizyczne, jak: spacer, marsze, piesze i rowerowe wyprawy poprawiają wydolność organizmu i tym samym pomagają zapobiec lub wspomagać leczenie wielu chorób.
- Właściwe odżywianie. U seniorów występuje często niedobór witamin, soli mineralnych i białek. Do częstych błędów żywieniowych należą spożywanie nadmiernej ilości tłuszczu zwierzęcego i słodczy, przy małej ilości warzyw i owoców, co może być przyczyną otyłości i wielu chorób.
- Niestosowanie używek. Przyjmowanie dużej ilości leków może prowadzić do powikłań spowodowanych interakcjami zachodzącymi pomiędzy pewnymi ich

³⁸ D. Z a w a d z k a, D. M i s i a k, *Starość jako ostatni etap życia człowieka*, „Edukacja Dorosłych”, 2006, nr 3, s. 29-30.

³⁹ por. M. M a l e c, *Poradnictwo gerontologiczne*, „Edukacja Dorosłych”, 2002, nr 4, s. 46-48; A. C z a p c z y Ń s k a, *Oblicza starości*, „Remedium”, 2006, nr 7-8, s.62-63; T. E. O l e a r c z y k, *Potrzeby psychiczne starszego człowieka*, „Wychowawca”, 2005, nr 3, s. 16-17.

⁴⁰ Z y c h A. A., *Słownik Gerontologii Społecznej*, Warszawa 2001, s. 203.

⁴¹ R. K o n i e c z n a – W o ź n i a k, *Seniorzy w społeczeństwie wiedzy i informacji* [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji...*, s.60-61.

grupami. Palenie tytoniu oraz picie alkoholu zwiększa ryzyko wystąpienia wielu chorób nowotworowych. Palenie tytoniu powoduje wzrost ilości tlenu węgla w organizmie, nikotyna z kolei zwęża naczynia krwionośne i podnosi ciśnienie krwi. Gwałtowne zmiany ciśnienia przy jednoczesnym zmniejszeniu tlenu w organizmie mogą stać się przyczyną zaburzeń funkcjonowania wielu narządów i układów. Ponadto palenie tytoniu wpływa negatywnie na zdrowie psychiczne, gdyż u osób palących częściej obserwuje się stany depresyjne⁴².

Gerontolodzy analizujący jakość życia człowieka w okresie starości, podkreślają także znaczenie realizacji potrzeb społecznych i psychicznych w trakcie życia ludzi starych, gdyż następuje wówczas u seniora skuteczniejsze przystosowanie się do nowych sytuacji życiowych⁴³.

Wśród ważnych potrzeb społecznych i psychicznych wymieniają oni:

- potrzebę przynależności – o jej zaspokojeniu świadczy ilość kontaktów interpersonalnych, osamotnienie i samotność, więź z dawnym i nowym środowiskiem oraz stosunki z rodziną osoby starej;
- potrzebę użyteczności i uznania – subiektywna ocena własnej sytuacji, udział w różnych formach aktywności;
- potrzebę niezależności – jej zaspokojenie wiąże się ze stopniem samodzielności (ekonomicznej, mieszkaniowej) seniorów w nowym środowisku czy nowych warunkach;
- potrzebę bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego – o jej zaspokojeniu świadczy stopień korzystania z urządzeń miejskich, instytucji, znajomości miasta i funkcjonowania w nim, samopoczucie w mieszkaniu i osiedlu, oparcie w rodzinie i poza nią;
- potrzebę satysfakcji życiowej – jest to subiektywna ocena zadowolenia z własnego usytuowania w nowym środowisku, stanowi ona wskaźnik zaadaptowania do zmienionych warunków⁴⁴.

Barbara Juraś – Krawczyk, do tej listy potrzeb, dodała potrzebę akceptacji samego siebie i innych oraz potrzebę osiągnięć, a także samostanowienia o sobie i swoim

---

⁴² M. Dziegielewska, *Życie codzienne osób starszych* [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji ...*, s. 22-23, s.36-37.

⁴³ por. H. Dąbrowiecka, *Wygrać starość*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5, s. 9; B. Pitt, *Psychogeriatrya. Wprowadzenie do psychiatrii wieku podeszłego*, tłumaczenie M. Szwejd – Szelenberger, Warszawa 1986, s. 29-33.

⁴⁴ m. in. G. Orzechowska, *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, Olsztyn 1999, s.25-26.

życiu⁴⁵. Natomiast Anna Zawada wymieniła także potrzebę życzliwości i przyjaźni oraz afirmacji siebie i świata⁴⁶.

Zaś Leon Dyczewski proponuje szereg rad, co do zaspokajania potrzeb ludzi starych. Jego zdaniem, seniorzy są integralną i bardzo ważną częścią społeczeństwa.

Zatem, według niego, należy podejmować nowe przedsięwzięcia, mające na celu podtrzymanie i pogłębianie więzi między pokoleniami. Aby integracja owa mogła mieć miejsce, osoby młode powinny być w pełni świadome tego, iż obok nich żyją ludzie starzy, którzy mają swoje potrzeby, prawo do samorealizacji, rozwoju i radości. Poza tym, L. Dyczewski uważa, że istotne jest uaktywnianie seniorów, angażując ich w kształtowanie najbliższego otoczenia. Należy także ukazywać wartość człowieka starego dla społeczeństwa i życia rodzinnego, a także akcentować i rozwijać pozytywne cechy starości⁴⁷.

Starość, jak każda faza życia, związana jest z różnymi trudnościami. Aby człowiek mógł je pokonać, w poglądach Agnieszki Nowickiej, powinien on wykonać wiele zadań. Jednym z nich, według niej, jest konstruktywne przystosowanie się do nowych warunków życia. Jednak ludzie starzy nie zawsze potrafią poradzić sobie z codziennymi problemami, do których należą między innymi: utrata sprawności fizycznej i psychicznej, samotność i osamotnienie, pogorszenie sytuacji finansowej, utrata zdrowia, przejście na emeryturę czy uświadomienie zbliżającej się śmierci⁴⁸, dlatego społeczeństwo młodych powinno od najwcześniejszych lat życia świadomie przygotowywać się do własnej starości.

Zaś Walentyna Wnuk do czynników powodujących sytuację kryzysową u seniorów zalicza między innymi: nagle pojawiające się wydarzenia traumatyczne, jak śmierć bliskich czy utrata zdrowia; braki umiejętności adaptacji do nowej sytuacji życiowej, na przykład problemy finansowe, poczucie samotności, lęk przed śmiercią; a także kryzys starzenia się związany z kumulowaniem negatywnych doświadczeń typu: utrata pracy, atrakcyjności fizycznej czy zdrowia psychofizycznego⁴⁹. W związku z tym,

---

⁴⁵ B. J u r a ś – K r a w c z y k, *Wybrane obszary badawcze andragogiki*, Łódź 2007, s. 136-137.

⁴⁶ A. Z a w a d a, *Rola środowiska lokalnego w kompensowaniu potrzeb osób w podeszłym wieku* [w:] *Wybrane zagadnienia pomocy społecznej i opieki w Polsce w okresie ponowoczesności*, red. A. Z a w a d a, Kraków 2010, s.26.

⁴⁷ L. D y c z e w s k i, *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Lublin 1994, ss.117-118; por. (brak autora), *Przystosowanie do starości oraz potrzeby osób starszych*, www.kde.edu.pl/projekty/team1/strona_team_i_temat/temat.htm, 10.09.2009.

⁴⁸ A. N o w i c k a, *Starość jako faza życia człowieka* [w:] *Wybrane problemy osób starszych*, red. A. N o w i c k a, Kraków 2006, s.22-24.

⁴⁹ W. W n u k, *Sytuacje trudne osób starszych w perspektywie geragogiki*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. S t e u d e n, S. M a r c z u k, Lublin 2006, s. 105-106.

pokonywanie codziennych problemów przez osoby starsze jest podstawą ich godnego i konstruktywnego bytu.

Chcąc poznać opinię ludzi starych na temat możliwości i trudności w ich życiu, Hanna Dąbrowiecka przeprowadziła w 1995 roku badania empiryczne wśród przedstawicieli tej grupy wiekowej. Ich wyniki uświadamiają, iż seniorzy do zalet ostatniego okresu życia zaliczyli: dużo wolnego czasu, odpoczynek, możliwość zastanowienia się nad swoim życiem, a także silniejszy niż w młodości kontakt z Bogiem. Natomiast za wady uznali: pojawiające się dolegliwości zdrowotne, obniżającą się sprawność fizyczną oraz osamotnienie i samotność⁵⁰.

Także CBOS w listopadzie 2000 roku przeprowadził badanie opinii publicznej na temat sytuacji osób starych w Polsce. Z analizy badań wynika, iż respondenci odczuwają lęk przed:

- chorobami, zniepełnoznieniem i utratą pamięci – 71%;
- utratą samodzielności – 58%;
- złymi warunkami życia i trudnościami finansowymi – 41%;
- samotnością i utratą bliskich – 37%;
- cierpieniem – 20%;
- niepewnością dotyczącą osób, z którymi seniorzy będą mieszkali i które będą się nimi opiekowały – 15%;
- poczuciem, że nie są potrzebni – 12%⁵¹.

Na pomyślną adaptację człowieka do warunków życia na emeryturze, zdaniem Agnieszki Nowickiej, wpływają: odpowiednio wczesne przygotowanie się do pełnienia nowych ról społecznych, wypracowanie własnej postawy psychicznej wobec starości oraz stosunek społeczeństwa do seniorów⁵². Jednak wielu ludzi starych nie potrafi przyjąć pozytywnej postawy wobec własnej starości. Aby okres ten był czasem naturalnym i pogodnym, od najmłodszych lat szkolnych, należy kształtować u dzieci i młodzieży umiejętność aktywnego spędzania czasu: w domu rodzinnym, w placówkach kulturalnych, oświatowych oraz w społeczeństwie.

Jak uświadamiają wyniki badań prowadzonych przez lekarzy, psychologów i socjologów szwedzkich (przytoczone przez Czesława Kryszkiewicza), edukacja pozytywnie wpływa na zachowanie zdrowia, a także dobrej kondycji fizycznej i

---

⁵⁰ H. Dąbrowiecka, *Wygrać starość...*, s. 9.

⁵¹ K. Michalska, *Statystyczna starość*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5, s.3-4.

⁵² A. Nowicka, *Starość jako faza...*, s.22-23.

intelektualnej w każdej fazie życia, w tym także w starości⁵³. Zatem istotne jest nie tylko krzewienie u młodego pokolenia chęci ustawicznego zdobywania wiedzy z różnych dziedzin, ale także tworzenie spotkań integrujących młodych i seniorów. Głównym celem integracji międzypokoleniowej, zdaniem Margaret Mead (1901-1978), jest uświadomienie osobom tych dwu grup wiekowych, iż ich doświadczenia życiowe są przydatne dla obydwu stron⁵⁴.

Z badań Barbary Szatur – Jaworskiej, Piotra Błędowskiego i Małgorzaty Dziegielewskiej wynika, że w czasie starości wiele osób przeżywa kryzysy egzystencjalne, związane z poczuciem przemijalności ludzkiego życia, rozczarowaniem niespełnionych oczekiwań czy świadomością utraty atrakcyjności fizycznej⁵⁵.

Wiedza psychologów o najczęściej występujących zdarzeniach krytycznych w fazie starości dotyczy:

- utraty zdrowia, kondycji i atrakcyjności fizycznej – na utratę atrakcyjności fizycznej wpływają: deformacja kształtów ciała, bruzdowatość, pomarszczenie skóry, wyostrenie rysów twarzy, sztywność ruchów i inne;
- utraty bliskich osób – utrata bliskich, przyjaciół powoduje poczucie osamotnienia, zagrożenia i braku wsparcia;
- utraty statusu społecznego i ekonomicznego – moment ten zmusza do zmiany trybu życia, zagospodarowania czasu wolnego, ogranicza kontakty z ludźmi i pogarsza warunki materialne, wzrasta tym samym poczucie bezużyteczności;
- utraty poczucia przynależności i prestiżu;
- zbliżającej się perspektywy śmierci⁵⁶.

Między innymi Anna Hryniewicka pisze o konieczności radzenia sobie z owymi zdarzeniami krytycznymi. Badaczka uważa, że stymulowanie wielostronnej aktywności seniorów jest ważne, aby zdarzenia krytyczne nie zdominowały życia człowieka w starości⁵⁷. Astrid Tokaj uważa, że aktywizowanie może odbywać się w rodzinie, która spełnia najważniejszą rolę w życiu seniora, gdyż ma on wtedy opiekę,

---

⁵³ Cz. K r y s z k i e w i c z, *Aktywne życie seniorów warunkiem pomyślnego starzenia się*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja...*, s.282-283.

⁵⁴ Koncepcję M. Mead na temat stosunków między pokoleniami przytoczyła B. B u g a j s k a, *Integracja międzypokoleniowa*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja...*, 252-253.

⁵⁵ B. S z a t u r – J a w o r s k a, P. B ł ę d o w s k i, M. D z i ę g i e l e w s k a, *Podstawy gerontologii...*, s. 66-67.

⁵⁶ B. H a r w a s – N a p i e r a ł a, J. T r e m p a ł a, *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia*, T.2, Warszawa 2002, s.267.

⁵⁷ Por. A. H r y n i e w i c k a, *Rola aktywności twórczej w adaptacji do starości*, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo”, 2005, nr 5, s.81-84; A. S t o p k a, *Starość to czas pomyślny*, „Światło i Cienie”, 2005, nr 3, s.11-13.

pomoc i serdeczne środowisko, w którym żyje. Podkreśla ona, że w relacjach domowych bardzo ważne są więzi emocjonalne, które hamują lub pobudzają jego aktywność. Dobre relacje w rodzinie, według A. Tokaj, wpływają między innymi na: utrzymanie u seniorów poczucia własnej wartości, użyteczności, na kształtowanie pozytywnego bilansu życia, na optymistyczne spojrzenie w przyszłość oraz są przyczyną wielu radości⁵⁸.

Kwestia ta również interesuje Marzenę Sendyk. Według niej, zaspokajaniu potrzeb seniorów oraz polepszaniu jakości ich życia sprzyjać mogą spotkania z wnuczętami, które są korzystne dla obydwu stron. Babcia i dziadek spędzając czas z wnukami czują się potrzebni, akceptowani i kochani oraz mają motywację do podejmowania nowych form aktywności. Zaś sprawując opiekę nad wnuczką czy wnukiem wzrasta ich pozycja w rodzinie. Natomiast dzieci i młodzież uzyskują od seniorów wiedzę o świecie, przyrodzie czy społeczeństwie. Poznają historię i tradycje rodziny, co wpływa na rozwój ich tożsamości. Seniorzy uczą także patriotyzmu, przestrzegania zasad moralnych, etycznych, religijnych oraz wielu praktycznych umiejętności związanych z codziennym życiem. Poza tym, dziadkowie mają wpływ na uspołecznianie wnuków, między innymi poprzez uczenie nawiązywania relacji osobistych z przedstawicielami różnych pokoleń⁵⁹. Niestety, z różnych powodów, nie wszystkie dzieci mają możliwość bliskich i silnych kontaktów z babcią i dziadkiem, dlatego uważam, że kontakty międzypokoleniowe powinny mieć miejsce nie tylko w domu, ale także w środowisku szkolnym.

Zatem w okresie starości jednym z najważniejszych zadań do realizacji przez seniora staje się umiejętne przystosowanie do życia w sytuacji pogarszającej się sprawności fizycznej, zdrowotnej, materialnej, bytowej i społecznej. Wymienione przez badaczy czynniki negatywnie wpływają na jego poziom życia i sprawiają, iż rozpoczął się już nowy etap, który wymaga wielkich zmian i wcześniejszego przygotowania, przede wszystkim w trakcie edukacji szkolnej. Dlatego mając na uwadze młode pokolenie należy rozpoznać jaką jakość ma wychowanie do starości; mając na uwadze wybrany temat - w klasach IV-VI szkoły podstawowej oraz w klasach I-III gimnazjum.

---

⁵⁸ A. T o k a j, *Rodzina w życiu seniora a przebieg procesu jego adaptacji do starości* [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji...*, s.45-46.

⁵⁹ M. S e n d y k, *Osoby starsze w roli dziadków* [w:] *Wybrane problemy osób...*, s. 152-155.

Zdaniem Agaty Chabior, adaptacja jest umiejętnością przyjmowania postaw, które pozwalają na zachowanie równowagi między jednostką a otoczeniem. Na ową równowagę wpływa aktywność człowieka, zwykle określana jako działanie organizmu, przejawiające się w różnego rodzaju zachowaniach. Zarówno adaptacja jak i aktywność odnoszą się do działań ludzkich, których podstawowym zadaniem jest utrzymanie stosunków między człowiekiem a jego otoczeniem, przebiegająca w taki sposób, aby życie ludzkie układało się pomyślnie. Adaptacja stanowi wynik aktywności człowieka, zależy od jej treści, kierunku i prowadzi do rozwoju osobowo-społecznego ludzi⁶⁰.

Za wskaźnik poziomu adaptacji do nowych warunków bytowych, uzyskanej przez osoby stare, przyjmuje się prezentowane przez nich postawy wobec życia. Gerontolodzy ustalili, że są różne typologie postaw wobec własnej starości.

Na przykład Dennis Basil Bromley wyróżnił pięć typów przystosowania się do wieku emerytalnego:

- Postawa konstruktywna – człowiek jest zrównoważony, pogodny, potrafi cieszyć się życiem i czerpie satysfakcję z kontaktów interpersonalnych. Akceptuje własną starość, a śmierć traktuje jako zjawisko naturalne. Jego bilans życiowy, czyli ocena dotychczasowych osiągnięć, jest dodatni.
- Postawa zależności – człowiek jest bierny i zależny od innych, harmonię wewnętrzną pomaga zachować mu środowisko rodzinne.
- Postawa obronna – jest to osoba opanowana, która odczuwając lęk przed śmiercią lub chorobą udaje, że wszystko jest w porządku. Pod otoczką wzmożonej aktywności nie mówi o swoich problemach i sama radzi sobie w trudnych sytuacjach.
- Postawa wrogości – przerzucanie odpowiedzialności za wszelkie niepowodzenia i kłopoty na innych ludzi, instytucje i układy społeczne. Człowiek jest agresywny, podejrzliwy i wybuchowy, nie potrafi pogodzić się ze starością, buntuje się przeciwko niej oraz boi się śmierci.
- Postawa wrogości skierowana na samego siebie – reprezentują ją ludzie, w których życiu było wiele niepowodzeń i trudności. Są to osoby, które biernie przyjmują koleje losu, nie buntują się przeciw starości, są nieaktywne i niezaradne. Niemożność

---

⁶⁰ A. Chabior, *Kierunki działalności kulturalno-oświatowej [w:] Demograficzne i indywidualne starzenie się*, red. A. A. Zych, Kielce 2001, s.92-93; por. (brak autora), *Postawy wobec starości*, www.inp.uni.opole.pl/geronto/postawy.html, 10.09.2009; J. Skóróńsk i, *Złoty wiek życia czy zrezygnowana starość?*, <http://teologia.alaudia.pl/prace-zaliczeniowe/29>, 1.06.2008.

zaspokojenia potrzeby miłości prowadzi u nich do depresji. Osoby te mają pretensje i żal do siebie, a śmierć traktują jako wyzwolenie od cierpień⁶¹.

Warto zwrócić uwagę na to, że tylko jeden typ postawy – konstruktywna wiąże się z aktywnym życiem na emeryturze. Osoby starzejące się pozostają czynne w życiu rodzinnym i społecznym, a także potrafią znaleźć nowe zajęcia i znajomości. Najczęściej wybieranymi formami ich aktywności są: aktywność rekreacyjno-hobbistyczna, aktywność receptywna związana z oglądaniem telewizji, słuchaniem radia oraz czytaniem gazet czy książek; aktywność zorientowana publicznie polegająca na działalności społecznej i politycznej oraz aktywność integracyjna związana z uczestnictwem w różnego typu spotkaniach towarzyskich, naukowo-szkoleniowych i charytatywnych⁶².

Inkluzja społeczna obecnych osób starych nie jest zadowalająca także w świetle typologii podanej przez: Barbarę Szatur-Jaworską, Piotra Błędowskiego i Małgorzatę Dzięgielewską. Ustalili oni następujące postawy seniorów:

- Regresja – to wymuszanie pomocy w życiu codziennym, choć stan zdrowia tego nie wymaga.
- Ucieczka – to zmiana miejsca zamieszkania, w celu ucieczki od kłopotów związanych z procesem starzenia się.
- Dobrowolna izolacja od otoczenia – jest to postawa bierności i ograniczenia do minimum kontaktów ze środowiskiem społecznym.
- Przewrotne postępowanie – ma na celu zdobycie wyższej społecznej pozycji i wzbudzenie w otoczeniu zainteresowania swoją osobą.
- Integracja i dostosowanie – zaangażowanie w życie społeczne, zyczliwość wobec innych ludzi, traktowanie problemów zdrowotnych jako sprawy osobistej⁶³.

Tak więc jedynie tę wyróżnioną jako ostatnią należy zaliczyć do pomyślnego przystosowania się do tego okresu życia.

Zaś złe przystosowanie wyraża się w: wrogości, braku radości, lęku, obawie przed ludźmi, depresji i apatii, poczuciu niższości, izolacji i zależności od innych osób. Tego rodzaju objawy w przystosowaniu się człowieka starego zależą od innych członków społeczeństwa, najbliższej seniorowi społeczności. Ważny jest tutaj stopień

---

⁶¹ D. B. B r o m l e y, *Psychologia starzenia...*, s.132-140.

⁶² M. S i t a r c z y k, *Poczucie koherencji a zadowolenie z życia pensjonariuszy domów pomocy społecznej i słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja...*, s. 290.

⁶³ B. S z a t u r – J a w o r s k a, P. B ł ę d o w s k i, M. D z i ę g i e l e w s k a, *Podstawy gerontologii...*, s.59-60.

przystosowania ludzi, z którymi człowiek stary obcuje, bowiem złe samopoczucie jednych osób stwarza warunki wzmacniające podobne odczucia u innych osób.

D. B. Bromley pisze, że dobrze przystosowany senior: cieszy się dobrym zdrowiem, jest sprawny fizycznie, aktywny, jego umysł jest otwarty na nowe wyzwania i formy aktywności, jest szczery, odprężony, zadowolony, a więc jego wewnętrzne samopoczucie jest dobre. Źle przystosowany człowiek stary natomiast jest: wyczerpany fizycznie i umysłowo, niespokojny, nerwowy, apatyczny. Prawidłowemu przystosowaniu się towarzyszy właściwy standard życia, materialne zabezpieczenie i poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego, dobry stan zdrowia, regularne i dość częste kontakty z innymi ludźmi, pożyteczna działalność i możliwość rozwijania zainteresowań osobistych⁶⁴.

Zatem w kontekście wiedzy o postawach badanych osób starych i przyjętego tematu w niniejszej pracy celowe jest dokonanie diagnozy badań na temat wychowania do starości uczniów klas IV-VI w szkole podstawowej oraz uczniów klas I-III w gimnazjum, a także postaw, jakie przejawiają oni wobec seniorów z najbliższego otoczenia oraz wobec własnej starości.

Także Agata Chabior ustaliła style aktywności seniora w środowisku lokalnym. Zaliczyła do nich:

- Aktywizację życiową jako wyraz troski państwa o człowieka starego. Ten rodzaj aktywności określa Ustawa Aktywność Pomocy Społecznej z 29 listopada 1990 roku, na mocy której powoływane są i funkcjonują domy pomocy społecznej. Seniorzy mają różne możliwości skorzystania ze społecznego wsparcia (praca socjalna, poradnictwo specjalistyczne, usługi opiekuńcze).
- Aktywność życiową poprzez działalność społeczną. Są to różne działania środowiskowe, umożliwiające włączanie się osób starych w działalność społeczną (aktywność społeczna, wolontariat, samopomoc).
- Aktywizację poprzez całożyciową edukację. Realizowana jest przez działające i wciąż rozwijające się Uniwersytety Trzeciego Wieku⁶⁵.

---

⁶⁴ D. B. Bromley, *Psychologia starzenia...*, s.142-145.

⁶⁵ A. Chabior, *Aktywność życiowa i jakość życia seniorów*, [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie*, red. A. Fabiś, Sosnowiec 2005, s.74; por. (brak autora), *Starość niezubożona – z perspektywy seniora i z perspektywy fachowo pomagającego*, <http://www.tematy.info /artykuły/gerontologia1.htm>, 20.06.2009

Myślę, że poczynione zmiany w edukowaniu do starości wychowanków szkoły podstawowej i gimnazjum spowodują, że ich wiedza i świadomość o własnej starości zaowocuje aktywnym stylem życia w okresie emerytalnym.

Aktywizacja osób starych w każdej z tych form umożliwi, zdaniem gerontologów, spełnianie szeregu ważnych funkcji. Takich jak na przykład według Barbary Szatur-Jaworskiej, Piotra Błędowskiego i Małgorzaty Dziegielewskiej:

- adaptacyjnej – pomaga w lepszym przystosowaniu się osób starych do życia w nowej sytuacji społecznej i rodzinnej,
- integracyjnej – prowadzi do lepszego przystosowania się w grupie, do której należą seniorzy,
- kompensacyjnej – pomaga wyrównywać braki w innych zakresach,
- kształcącej – pomaga rozwijać i doskonalić cechy osobowościowe,
- rekreacyjno – rozrywkowej – wypełnia czas wolny i przywraca chęć do życia,
- psychohigienicznej – pozwala odczuwać satysfakcję i tym samym poprawia jakość życia⁶⁶.

Elżbieta Trafiałek bowiem ustaliła, że główne problemy związane z dyskryminacją, wykluczeniem społecznym, nieodpowiednim stosunkiem otoczenia i członków rodzin seniorów wynikają z:

- braku odpowiedniego przygotowania do życia w starości i do życia z i wśród ludzi starych;
- luki prawnej związanej z ochroną starszego pokolenia przed przemocą i nadużyciami;
- braku fachowców wspierających najstarszych w środowisku zamieszkania;
- braku systemowego wsparcia rodzin opiekujących się niepełnosprawnymi, starszymi krewnymi⁶⁷.

Na ten sam problem zwróciła uwagę Anna Leszczyńska-Rejchert. Jej zdaniem, w społeczeństwach europejskich młode pokolenia często nie chcą lub nie są przygotowane do tego, aby objąć opieką swoich rodziców. Uważa ona, że postęp naukowo-techniczny oraz zmiany społeczno-kulturowe spowodowały utratę prestiżu przez seniora w rodzinie, a także w społeczeństwie. Poza tym ludzie starzy często muszą samodzielnie rozwiązywać problemy adaptacyjne, czują się osamotnieni i izolowani⁶⁸. Zaprzestanie

---

⁶⁶ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii...*, s.164.

⁶⁷ E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, Katowice 2003, s.7.

⁶⁸ A. Leszczyńska-Rejchert, *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Olsztyn 2007, s. 92-94.

pełnienia przez nich wielu ról społecznych oraz czekanie na pomoc ze strony rodziny czy instytucji potęguje uczucie bezradności i marginalizację. Poza tym większość seniorów utożsamia się z negatywnym stereotypem starości. Ich potrzeby są minimalizowane, a nieumiejętność domagania się swoich praw prowadzi do bezradności. Jednak osoby stare dobrze wykształcone oraz aktywne społecznie nie utożsamiają się ze stereotypem starości jako klęski⁶⁹.

Zatem, zdaniem Anny Leszczynskiej – Rejchert i Anny Zawady, istotne jest propagowanie od najmłodszych lat szkolnych potrzeby wcześniejszego przygotowywania się do starości. Między innymi nauczyciele w szkole podstawowej i w gimnazjum powinni: zachęcać młodzież do podejmowania aktywności przez całe życie, promować konieczność ciągłego pogłębiania i aktualizowania swojej wiedzy, zachęcać do prowadzenia modelu życia opartego na samodzielności i niezależności oraz kształtować u uczniów pozytywne postawy wobec seniorów oraz procesu starzenia się⁷⁰.

Także Jan Gielas uważa, że zanim nadejdzie okres starości człowiek musi wiedzieć:

- w jaki sposób zapewni sobie samodzielność, niezależność i autonomię;
- jakie kompetencje powinien rozwijać, aby te cele zostały zrealizowane⁷¹.

Jak wynika z analizowanej literatury przedmiotu w niniejszym podrozdziale:

- Nie ma jednej definicji starości. Zdaniem naukowców ostatni etap życia człowieka wiąże się ze zmianami w sferze: fizycznej, psychicznej i społecznej. Starość powinna być, według nich, pojmowana jako naturalny etap w życiu jednostki;
- Dobre przystosowanie się do tego okresu życia przez społeczeństwo związane jest z jego wiedzą na temat potrzeb i problemów seniorów oraz instytucjonalnych form aktywności osób starych, gdyż te uaktywniają ich;
- Umiejętne adaptowanie się seniorów do nowych sytuacji zależy, między innymi, od ich: sprawności intelektualnej, psychicznej i fizycznej, kontaktów interpersonalnych, aktywnego spędzania czasu wolnego, rozwoju zainteresowań, angażowania się w życie społeczności lokalnej, integracji z przedstawicielami różnych pokoleń, wcześniejszej edukacji do starości, w tym w szkole ogólnokształcącej.

---

⁶⁹ Tamże, s.88.

⁷⁰ Tamże, s. 211-213; A. Za w a d a, *O potrzebie kształcenia gerontologicznego wśród dzieci i młodzieży*, „Wychowanie na Co Dzień”, 2009, nr 4-5, s. 8-11.

⁷¹ J. G i e l a s, *Jakiej pomocy potrzebuje senior dla zachowania zadawalającej jakości życia?* *Fundamenty oferty psychosocjalnej i andragogicznej*, „Wspólne Tematy”, 2004, nr 6, s.32-34; por. O. C z e r n i a w s k a, *Starość wczoraj, dziś i jutro*, <http://kutw.kk.jgora.pl/witryna3/starosc.html>, 20.06.2009; (brak autora), *Nowe podejście do starości*, http://www.pacificinstitute-europe.org/t_a.html, 20.06.2009.

- Wychowanie do starości uczniów w okresie dorastania, realizowane w szkole podstawowej i w gimnazjum, jest konieczne w społeczeństwie tzw. „ludzi czasu wolnego”.

Pozwoli ono zrozumieć wychowankom, że osoby dobrze przystosowane do starości potrafią konstruktywnie dysponować dużą ilością wolnego czasu oraz realizować swoje dotychczasowe zainteresowania, co może ich motywować do niesienia pomocy seniorom.

W związku z tym, istotne stało się rozpoznanie w kolejnym podrozdziale (na podstawie literatury przedmiotu) opinii dzieci i młodzieży na temat seniorów oraz ustalenie poglądów wychowanków odnośnie ich własnej starości.

2. Wizerunek człowieka starego oraz własnej starości współczesnego pokolenia młodych w kontekście wartości polskiej rodziny

Po wprowadzeniu w problematykę niniejszej pracy i omówieniu sytuacji życiowej seniorów, która zależy od wielu czynników, między innymi: zdrowotnych, psychicznych, sytuacji rodzinnej, polityki społecznej i ekonomicznej państwa oraz inkluzji osób starych w społeczeństwie, postanowiłam w niniejszym podrozdziale skupić się na scharakteryzowaniu opinii dzieci i młodzieży na temat procesu starzenia się oraz ich stosunku do seniorów na tle wartości polskiej rodziny.

Jak już pisałam w pierwszym rozdziale, wzrastająca liczba ludzi starych w większości krajów od wielu lat jest przedmiotem badań interdyscyplinarnych⁷². U progu XXI wieku coraz częściej pisze się o traktowaniu starości jako równowartościowego okresu w życiu człowieka. Artur Fabiś uważa, że jest to możliwe tylko poprzez uświadamianie sobie przez reprezentantów wszystkich grup społecznych, znaczenia dobrze przeżytego okresu późnej dorosłości⁷³. Należy w tym miejscu zastanowić się nad pytaniem: Czy to jest możliwe w kontekście problemu, jakim jest konflikt między pokoleniami?

Jak piszą Helena Hrapkiewicz, Grażyna Orzechowska, Anna Zawada, wiele jest możliwości przygotowujących człowieka do emerytury i starości, każda z nich jest inna, zależna od nastawienia, wyobrażenia o tym etapie życia. Badaczki uważają, że przygotowanie do starości rozpoczyna się od najmłodszych lat i wyraża w kształtowaniu postaw młodego pokolenia, na przykład: prozdrowotnych, aktywnego spędzania wolnego czasu czy pozytywnego ustosunkowania wobec osób starszych w rodzinie i najbliższym otoczeniu⁷⁴. Według nich, aby integracja i pogłębianie więzi między pokoleniami były możliwe, szacunek dla seniorów, uwrażliwienie na ich potrzeby oraz działania profilaktyczne muszą być wpajane dzieciom od najmłodszych lat życia⁷⁵.

---

⁷² A. A. Z y c h, *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Katowice 1999, s.11.

⁷³ A. F a b i ś (red.), *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie*, Sosnowiec 2005, s.5-6.

⁷⁴ B. S z a t u r – J a w o r s k a, P. B ł ę d o w s k i, M. D z i ę g i e l e w s k a, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s.179-180.

⁷⁵ H. H r a p k i e w i c z, *Potrzeby osób w wieku starszym oraz próba ich realizacji* [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji...*, s. 107-108; G. O r z e c h o w s k a, *Przygotowanie do starości*, „Edukacja Dorosłych”, 2003, nr 3, s.16-22; A. Z a w a d a, *O potrzebie kształcenia gerontologicznego wśród dzieci i młodzieży*, „Wychowanie na Co Dzień”, 2009, nr 4-5, s.8-11.

Obecnie wychowankowie żyją w czasach społeczeństwa informacyjnego, które wpływa na strukturę i funkcjonowanie rodziny. Wywołuje to pozytywne zmiany, stwarzając im nowe szanse życia, edukacji i wychowania, ale także niesie ze sobą liczne zagrożenia. Należy jednak brać pod uwagę też to, że wiele dzieci żyje w rodzinach biednych, niepełnych, rozłączonych, z problemem alkoholowym, bezrobotnych, w których stosowana jest przemoc. Powoduje to wzrost konfliktów i osłabienie więzi między domownikami. Często w rodzinach dzieci są świadkami nieporozumień i kłótni wpływających niekorzystnie na sferę emocjonalną, porozumiewanie się oraz wzajemne relacje. Jak podkreślają psychologowie i pedagodzy, szczególnie groźne dla życia i rozwoju młodego człowieka są występujące w rodzinach przejawy patologii społecznej. Należą do nich: przemoc, przestępstwa, alkoholizm, znęcanie psychiczne i fizyczne oraz wykorzystywanie seksualne. W rodzinach tych następuje osłabienie kontaktów emocjonalnych, więzi i wzajemnego zaufania. Badacze uważają, że wzrastanie w tego typu rodzinach jest dla dziecka źródłem cierpienia, osamotnienia, negatywnie wpływa na jego rozwój emocjonalny i powoduje niskie osiągnięcia edukacyjne⁷⁶. W takim przypadku rodzina nie spełnia swoich funkcji, a przecież powinna odgrywać najważniejszą rolę w życiu każdego człowieka. Staje się ona grupą dysfunkcyjną nie potrafiącą zaspokoić podstawowych potrzeb dziecka, niezbędnych dla prawidłowego jego rozwoju.

Zdaniem Józefa Rembowskiego oraz Marzeny Sendyk, rodzina znacząco wpływa na proces socjalizacji dzieci i młodzieży. Socjalizacja, według nich, polega na przekazywaniu wzorów kulturowych, norm i wartości, a więc na kształceniu osobowości. Proces ten ma miejsce w pierwszych latach życia dziecka, a więc jego początek odbywa się w rodzinie⁷⁷.

Należy się zastanowić, czy w każdej współczesnej rodzinie? W wielu domach rodzice pracują zawodowo, dlatego to między innymi babcia i dziadek powinni wpływać na kształtowanie osobowości swoich wnuków.

Po zaprzestaniu pracy zawodowej dla wielu z nich rodzina stanowi główny nurt egzystencji, jak pisze Janusz Halik. Życie rodzinne, jak wynika z jego badań, zajmuje trzecie miejsce wśród wymienianych przez ludzi starych form spędzania wolnego

---

⁷⁶ J. I z d e b s k a, *Współczesna rodzina w kontekście zagrożeń globalizacji i ponowoczesności* [w:] *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, red. W. D a n i l e w i c z, Warszawa 2009, s. 174-176.

⁷⁷ J. R e m b o w s k i, *Rodzina w świetle psychologii*, Warszawa 1986, s. 20; M. S e n d y k, *Osoby starsze w roli dziadków* [w:] *Wybrane problemy osób starszych*, red. A. N o w i c k a, Kraków 2006, s. 154-155.

czasu. To samo miejsce zajmują obowiązki rodzinne, jako główne zajęcia wymieniane przez seniorów. Należą do nich: opieka nad członkami rodziny czy prowadzenie gospodarstwa domowego. Częściej także myśli się o ludziach starych jako o korzystających z różnego rodzaju pomocy ze strony rodziny. Tymczasem, seniorzy sami świadczą pomoc w różnej formie swoim dzieciom i wnukom⁷⁸.

Wnuczki i wnukowie spędzając czas z babcią i dziadkiem przyswajają pewne wzorce postępowania oraz wartości. Dobre kontakty interpersonalne młodych z seniorami polegają na przekazywaniu wnuczkom wiedzy na temat historii rodziny i własnej biografii. Podczas wspólnych wycieczek, spacerów czy rozmów wymieniają oni poglądy, informacje, przekazują fragmenty swojego doświadczenia życiowego. Wiedza, jaką przekazuje stary człowiek zawiera informacje, które pozwolą wychowankowi budować własny pogląd na rzeczywistość. Zachowanie babci czy dziadka jest także źródłem wiadomości o sposobach postępowania w różnych sytuacjach. Wiadomości te mają źródło w silnych związkach emocjonalnych, pielęgnowane przez długoletni kontakt dziecka z seniorem, są bardzo ważne. To one nakreślają wizję rodziny i przygotowują do pełnienia przyszłych ról społecznych⁷⁹.

Jak piszą między innymi Maria Tyszkowa, Barbara Z. Małecka, umiejętność kształtowania i pielęgnowania więzi międzypokoleniowej szczególnie jest ważna w obecnych czasach, w których liczba seniorów wciąż wzrasta, a stosunek młodego pokolenia do nich często jest nieprawidłowy. Bliskie kontakty z babcią i dziadkiem w rodzinie kształtują stosunek do osób starych, a także zrozumienie ich potrzeb i problemów. Dziadkowie i babcie od najmłodszych lat uczą dzieci oraz młodzież szacunku wobec drugiego człowieka, tym samym wpływają na kształtowanie się u nich pożądanych postaw⁸⁰. Zdaniem Marzeny Sendyk, kontakty z wnuczkami przyczyniają się także do rewitalizacji osób starych i skłaniają ich do podejmowania aktywności życiowej⁸¹.

Małgorzata Dziegielewska podkreśla, że większość osób starszych łączy dobre i bardzo dobre kontakty ze swoimi dorosłymi dziećmi oraz wnukami. Jedynie w 10%

---

⁷⁸ J. H a l i k (red.), *Ludzie starzy w Polsce, Zdrowotne i społeczne skutki starzenia się społeczeństwa*, Warszawa 2002, s.39-40.

⁷⁹ J. F i a ł k o w s k a, *Do czego potrzebni są dziadkowie?*, „Edukacja i Dialog”, 2002, nr 5, s.14; T. S e n k o, *Relacje osób starszych z dziećmi i wnukami* [w:] *Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się*, red. Y. K a r a n d a s h e v, T. S e n k o, Mysłowice 2011, s.232-252.

⁸⁰ M. T y s z k o w a, *Rola dziadków w rozwoju wnuków*, „Psychologia Wychowawcza”, 1990, nr 5, s. 312 -313; B. Z. M a ł e c k a, *Dziadkowie w rodzinie*, „Edukacja i Dialog”, 1997, nr 10, s.14; B. S z a t u r – J a w o r s k a, P. B ł ę d o w s k i, M. D z i ę g i e l e w s k a, *Podstawy gerontologii...*, s.103-105.

⁸¹ M. S e n d y k, *Osoby starsze w roli...*, s.149.

polских rodzin stosunki międzypokoleniowe występują rzadko i oceniane są jako złe. Starsi ludzie zwykle negatywnie postrzegają nastolatków za ich naganny sposób bycia, to jest: arogancję, bezmyślność, nieszanowanie tradycji i zasad moralnych oraz głośną muzykę. Natomiast młode pokolenie irytuje u seniorów: gadulstwo, wścibska ciekawość i narzekanie. Tym niemniej dla wspólnego dobra rodzinnego dobre kontakty między przedstawicielami różnych pokoleń są bardzo ważne i zarówno młodzi, jak i seniorzy są sobie nawzajem potrzebni. Należy podkreślić, iż osoby stare skupiają na rodzinie swoje życie emocjonalne i aktywność, ale także od rodziny oczekują wsparcia i pomocy w potrzebie. M. Dzięgielewska podkreśla, że rola starszego pokolenia nie wiąże się jedynie z opieką nad wnukami czy pomocą w prowadzeniu domu. Babcia i dziadek odgrywają także znaczącą rolę w kształtowaniu humanistycznych postaw młodzieży. Przekazują oni wnukom zasady moralne, obyczaje i tradycje, uczą patriotyzmu, przekazują wartości przez nich wyznawane. Natomiast ludzie młodzi kochają i cenią swoje babcie i swoich dziadków. Uważają ich za osoby mądre, czułe, kochające, dające im poczucie bezpieczeństwa przy ciągłej nieobecności i zapracowaniu rodziców⁸².

Sytuacja współczesnej rodziny jest przedmiotem wielu badań i dyskusji. Pokazują one główne nurty przemian w obrębie tej podstawowej grupy społecznej.

Celem współczesnej rodziny jest głównie zaspokajanie potrzeb emocjonalnych, umożliwianie i wspieranie indywidualnego rozwoju jej członków, wychowanie dzieci oraz pomoc w ich usamodzielnieniu, a także stworzenie w niej relacji partnerskich.

Według badaczy życia społecznego występuje kryzys rodziny dwupokoleniowej jako instytucji społecznej. Spowodowany on jest zwiększającą się liczbą rozwodów i samotnym wychowywaniem dzieci. Według naukowców, osłabienie roli rodziny jako wspólnoty niekorzystnie wpływa na realizację jednej z jej podstawowych funkcji – socjalizacyjno-wychowawczej. Zaburzone zatem zostaje stymulowanie rozwoju osobowości i kształtowanie pozytywnych zachowań społecznych kolejnych pokoleń. Dysfunkcja rodziny w zakresie socjalizacji i wychowania wyraża się w:

- utracie przez rodziców kontroli nad dziećmi, braku wiedzy o ich potrzebach i przeżyciach;
- częstym spędzaniu czasu wolnego poza domem w szkole, świetlicy i innych, ze względu na pracę obojga rodziców;

---

⁸² M. Dzięgielewska, *Starość w rodzinach polskich. Wstęp do problematyki*, „Problemy Rodziny”, 1999, nr 2-3, s. 3-5.

- rozluźnieniu więzi rodzinnych, które negatywnie wpływają na kształtowanie się autorytetu w tej podstawowej grupie społecznej⁸³.

Współcześnie rozwój cywilizacji wywiera wpływ na rodzinę generując nie tylko pozytywne, ale także negatywne zjawiska. Analizując strukturę rodziny dostrzegalny jest zmieniający się jej kształt. Często liczba dzieci i młodzieży w jej obrębie jest wyższa od liczby osób dorosłych; struktura rodziny skomplikowała się na skutek coraz większej liczby rozwodów i ponownie zawieranych małżeństw, a także zmniejszającej się liczby urodzeń. Zmiany te mają poważne następstwa dla życia rodzinnego osób starych. Nie dotyczą one jedynie opieki nad seniorami, ale związane są z zakresem praw, kompetencji i wzajemnych powinności poszczególnych pokoleń⁸⁴.

W obrębie rodziny zanikły lub uległy ograniczeniu te funkcje, które spajały pokolenie młodych i seniorów:

- opiekę, nauczanie i wychowanie dzieci powierza się żłobkom, przedszkolom, świetlicom, zerówkom;
- wczasy spędza się osobno przez rodziców i dzieci, a czas wolny organizuje się poza domem;
- każde pokolenie rodziny ma swoje odrębne zainteresowania, grono przyjaciół i style życia.

Między innymi dzięki tym czynnikom seniorzy mogą czuć się wyobcowani i zbędni, gdyż dla nich rodzina ma ogromne znaczenie. Na niej koncentrują swoje uczucia, swoją aktywność, a także oczekują od niej wsparcia i pomocy w potrzebie⁸⁵.

Twórcy psychologii rozwojowej i wychowawczej podkreślają, iż rodzina dostarcza wzorów zachowań, postaw i relacji międzyosobowych, w których to seniorzy świadomie wychowują młode pokolenia. Seniorzy pomagają swoim dzieciom w wychowaniu wnuków i prowadzeniu gospodarstwa domowego. Wpływa to na kształt życia rodzinnego oraz sposób funkcjonowania człowieka w różnych relacjach społecznych⁸⁶.

Dom rodzinny jest środowiskiem rozwoju dla wszystkich jego mieszkańców. Młody, dorastający człowiek czerpie z niego wzory zachowań, utwierdza swoją

---

⁸³ M. B i e ń k o, *Znaczenie więzi wielopokoleniowych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2007, nr 9, s. 3-5.

⁸⁴ G. O r z e c h o w s k a, *Seniorzy w rodzinie. Zaburzenia w relacjach międzypokoleniowych* [w:] *Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań*, red. A. W. J a n k e, Toruń 2004, s. 25-30.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ K. O l b r y c h t, *Wychowanie do życia w rodzinie jako wspólnoty osób* [w:] *Rodzina. Historia i współczesność*, red. W. K o r z e n i o w s k a, U. S z u ś c i k, Kraków 2006, s.243.

tożsamość, wypracowuje własną koncepcję życia oraz uczy się wrażliwości społecznej⁸⁷. Natomiast człowiek stary zaspokaja w rodzinie podstawowe potrzeby: akceptacji, kontaktów, związków uczuciowych, a także potrzeby fizyczne. Bez rodziny ludzie starzy tracą sens życia, które to staje się nudne, uciążliwe, niepełne, co przyspiesza proces starzenia się. Inną potrzebą, jaka może być realizowana w rodzinie jest aktywność związana z pomocą w wychowywaniu wnuków i aktywność domowo-rodzinna. Spełnione są takie potrzeby, jak: poczucie użyteczności, prestiżu, emocjonalne, bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego. Senior musi oczywiście mieć także swoje życie prywatne, krąg swoich znajomych, ulubione zajęcia, zainteresowania⁸⁸.

Jednak to w rodzinie ma miejsce obustronna pomoc - osoby stare opiekują się wnukami, pomagają w pracach domowych, udostępniają mieszkanie, a dzieci z kolei pomagają rodzicom w czynnościach opiekuńczych i pielęgnacyjnych (ze względu na pogarszające się warunki ekonomiczne seniorów w Polsce rodzina często stanowi dla nich grupę samopomocy)⁸⁹.

W czasach Unii Europejskiej szczególnego znaczenia nabiera więź regionalna i małe ojczyzny, a więc wspólne dziedzictwo kulturowe, wspólne tradycje, rodzime wartości odziedziczone po przodkach. Każda społeczność ma w swoim dziedzictwie kulturowym takie wartości i cele, które są wyznacznikiem członków danego narodu. Pewne wartości mają charakter uniwersalny i są zawsze trwałe oraz aktualne. Własnością każdej kultury jest uznawanie za najwyższą wartość dobro człowieka⁹⁰, w tym seniora.

Zofia Szarota uważa, iż wychowankowi należy uświadamiać te wartości, zgodnie z którymi człowiek stary ma prawo do życia, do wolności, do nietykalności osobistej, wolności sumienia i wyznania, wyrażania opinii, poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, do poszanowania mienia, do tajemnicy korespondencji, do wolności zgromadzeń, prawo do małżeństwa i założenia rodziny, do mieszkania, do pracy, do swobodnego przemieszczania się, prawo do ochrony. Uważa ona, że

---

⁸⁷ K. P s z c z ó ł k a, *Uwagi o niektórych problemach współczesnej rodziny* [w:] *Rodzina. Historia i...*, s. 438.

⁸⁸ G. O r z e c h o w s k a, *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, Olsztyn 1999, s.30-32;
J. D e r ę g o w s k a, *Współczesny człowiek wobec starości nieuchronności przemijania* [w:] *Edukacja do i w starości*, red. M. K u c h c i ń s k a, Bydgoszcz 2008, s. 26-28.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ W. K o r z e n i o w s k a, *Kulturowe przemiany w obrębie wielkich i małych ojczyzn* [w:] *Dziecko w świecie wielkiej i małej Ojczyzny*, red. K. D e n e k, B. D y m a r a, W. K o r z e n i o w s k a, Kraków 2009, s. 108-109.

eksponowanie tych wartości w odpowiedni sposób wpłynie na wiedzę i stosunek wychowanków do własnej starości i ludzi starych z najbliższego otoczenia⁹¹.

W związku z zachodzącymi zmianami polityczno-ekonomicznymi i społecznymi konieczne jest, aby w większym zakresie oraz stopniu uwzględniać w wychowaniu adolescentów ich przygotowanie do własnej starości oraz do niesienia pomocy seniorom. Ważne jest ukształtowanie u młodego pokolenia pozytywnej wizji własnej starości i szacunku wobec ludzi starych.

Należy podać, że pojęcie „wartość” jest terminem posiadającym wiele znaczeń. Znane są różne definicje formułowane na użytek pedagogiki. Na przykład zdaniem Mieczysława Łobockiego wartości są to drogowskazy życiowe, źródło ludzkiego życia, ukazują to, co naprawdę istotne i do czego warto dążyć. Zachowania społecznie akceptowane wykształcane są w procesie wychowania⁹², między innymi w domu rodzinnym czy placówkach edukacyjnych.

Istnieje też wiele klasyfikacji wartości. W niniejszej rozprawie przytoczę wartości uniwersalne, których kształtowanie ma wpływ na tworzenie pozytywnych relacji młodzieży z seniorami. Chodzi tutaj o: godność osoby ludzkiej, tolerancję, altruizm, wolność, odpowiedzialność i sprawiedliwość. I tak:

- Godność osoby ludzkiej to bezwarunkowa akceptacja drugiego człowieka, bez względu na jego słabości, wady i niedoskonałości⁹³, a więc pozytywne postrzeganie ludzi starych przez młodzież. To także szacunek dla samego siebie oraz świadomość własnej wartości⁹⁴ przez seniorów jako jeden z czynników ich pomyślnego starzenia się.
- Tolerancja to przyznawanie innym, z uwzględnieniem osób starych, prawa do własnych poglądów, do określonego postępowania i stylu życia. Jest to także przyznanie drugiemu człowiekowi prawa do decydowania o samym sobie.
- Altruizm jest szczerą, bezinteresowną troską o dobro drugiej osoby, niesieniem jej pomocy i wyświadczaniem przysług⁹⁵, w tym seniorom przez wnuczeta.
- Wolność - człowiek sam może wybierać kierunek podejmowanych działań, decydować i wybierać oraz przeciwstawiać się presji zewnętrznej⁹⁶. Istotne jest, aby

---

⁹¹ Z. S z a r o t a, *Gerontologia społeczna i oświatowa*, Kraków 2004, s.67.

⁹² M. Ł o b o c k i, *W trosce o wychowanie w szkole*, Kraków 2007, s. 60-61.

⁹³ Tamże, s. 69-74.

⁹⁴ W. K o ł o d z i e j, *Godność człowieka a proces starzenia się [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006. s.47.

⁹⁵ M. Ł o b o c k i, *W trosce o wychowanie...*, s.69-74.

⁹⁶ R. I n g a r d e n, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1998, s.122-123.

wspierać seniora w jego działaniach. Należy zachęcać i doradzać osobom starszym, aby w konsekwencji sami decydowali o przebiegu własnego życia.

- Odpowiedzialność – jest to gotowość ponoszenia konsekwencji swoich czynów i decyzji, zachowań i wyborów⁹⁷ zarówno w młodości jak i w starości. Aby zachowania były dla jednostki korzystne, już w szkole podstawowej i w gimnazjum powinny być kształtowane sposoby postępowania (zdrowe odżywianie się, aktywny tryb życia), tworzące w przyszłości lepszą jakość życia.

Takie postawy ukształtowane w człowieku od najmłodszych lat mogą pozytywnie wpłynąć na pojmowanie przez młodzież starości, przede wszystkim na akceptowaniu i rozumieniu problemów oraz potrzeb tego okresu życia. Spowodują także polepszenie kontaktów interpersonalnych między przedstawicielami pokolenia młodych i starych. Tym samym przyczynią się do poprawy jakości ich życia.

Zdaniem Leona Dyczewskiego, rodzina polska jest jednym z podmiotów przemian społecznych i kulturowych. Ulega ona przemianom, jednak żyjąc w konkretnym społeczeństwie, zachowuje charakterystyczne cechy społeczne i kulturowe tego społeczeństwa. Zmiany rodziny dokonują się głównie w zakresie funkcji prokreacyjnej, gospodarczej, opiekuńczej i socjalizacyjnej. O wiele trudniej przebiegają zmiany w funkcjach: wychowawczej, religijnej, ekspresyjno-uczuciowej czy rekreacyjnej. Są one, według L. Dyczewskiego, pewnego rodzaju izolacją w stosunku do zmiany w środowisku. Niektóre wartości, normy i wzory zachowań rodzina akceptuje i włącza do swojego życia, z innymi nie utożsamia się. Ten podmiotowy charakter rodziny gwarantuje jej tożsamość i kontynuację społeczno-kulturową, utrzymanie swego systemu wartości, norm i wzorów zachowań⁹⁸.

Mając na uwadze teren moich badań – Górny Śląsk, w dalszych analizach skupiłam się na tych wartościach, które od pokoleń są pielęgnowane w rodzinach śląskich.

Jak pisze L. Durka, w kulturze Górnego Śląska więzi rodzinne są czymś szczególnym, czego nie spotykamy w innych regionach naszego kraju. Mimo ciągłych procesów przemian społeczno-kulturowych zachodzących w życiu śląskiej rodziny, zachowało się w niej wiele tradycji i obrzędów. Są one związane z ważnymi momentami w życiu człowieka, takimi jak: zawarcie związku małżeńskiego, przyjście na świat i wychowanie potomstwa, jak również śmierć członka rodziny. Kulturowanie

---

⁹⁷ M. Ł o b o c k i, *W trosce o wychowanie...*, s.74.

⁹⁸ L. D y c z e w s k i, *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Warszawa 1981, s.10-12.

ich jest okazją do manifestowania więzi rodzinnych, pogłębiania międzypokoleniowych kontaktów interpersonalnych, okazywania życzliwości oraz doceniania autorytetów rodzinnych⁹⁹.

W środowisku śląskim ogromną rolę w wychowaniu młodego pokolenia pełniła tzw. transmisja międzypokoleniowa, czyli uczestnictwo w pokoleniowym przekazie wartości (tradycji, obrzędów, zwyczajów), jako sposób przekazywania wszystkiego, co w codziennym życiu było ważne i przydatne¹⁰⁰.

Jak pisze Mirosława Błaszczak – Waclawik, jeszcze do niedawna oczywiste było uznawanie autorytetu starszych. Nie tylko liczono się z ich zdaniem, ale radzono się także jak postąpić w trudnej sytuacji. Seniorzy byli głównymi przekąźnikami tradycyjnych treści w sferze moralnej i obyczajowej¹⁰¹. Co ważne – w niektórych domach obyczaj ten jest wciąż żywy, co daje osobom starszym poczucie przydatności i posiadania ważnej pozycji w rodzinie. Do seniorów zwracano się „za dwoje” lub „za troje”, co było oznaką najwyższego szacunku. Nadal jest rzeczą oczywistą udzielanie pomocy i opieki na co dzień wszystkim starszym osobom¹⁰².

Szacunek dla seniorów oraz autorytet, jakim się cieszyli, stanowiły wyraz uznania dla rodzinnych tradycji. Członków rodziny łączyły silne i żywe więzy, przejawiające się w podtrzymywaniu tradycyjnych wzorców postępowania. Owe wzorce towarzyszyły całemu życiu codziennemu, a także obrzędowości rodzinnej i dorocznej¹⁰³.

Każda rodzina, zdaniem Ireny Bukowskiej – Floreńskiej, kumuluje i kultywuje tradycje przenosząc je z pokolenia na pokolenie. Najwyższą wartością dla Ślązaków jest człowiek i rodzina. Współczesne społeczności zamieszkałe na Górnym Śląsku nie zrezygnowały z tradycji utrwalonych wzorów zachowań, norm społecznych i gwary. Przestrzeganie ich wpajane od pokoleń przez wychowanie do wartości uświęconych tradycją umożliwiło zachowanie poczucia własnej odrębności i tożsamości społecznej i kulturowej. Przywiązanie rodzin śląskich do tradycji jest widoczne w ich sposobie i

---

⁹⁹ L. Durka, *Wpływ zwyczajów i obrzędów regionalnych na umacnianie rodziny* [w:] *Wszechnica Górnośląska. O umocnienie rodziny*, red. M. Lubina, Katowice, Opole, Cieszyn 1994, s.95.

¹⁰⁰ W. Korzeniowska, *Kulturowe przemiany w obrębie wielkich i małych ojczyzn* [w:] *Dziecko w świecie wielkiej...*, s.115-120.

¹⁰¹ M. Błaszczak – Waclawik, *Miejsce i rola regionalnej kultury w procesach życia społecznego Górnego Śląska do roku 1945* [w:] *Górny Śląsk. Szczególny przypadek kulturowy*, red. M. Błaszczak – Waclawik, W. Błasiak, T. Nawrocki, Kielce 1990, s.18.

¹⁰² I. Bukowska – Floreńska, *Rodzina na Górnym Śląsku*, Katowice 2007, s.85-87.

¹⁰³ Tamże.

stylu życia, codziennym zachowaniu oraz systemie wartości, co ma znaczenie dla trwałości więzi rodzinnych, a także lokalnych i regionalnych¹⁰⁴.

W związku z przyjętym tematem pracy, tego rodzaju tradycja więzi międzypokoleniowych w śląskiej rodzinie, jak przypuszczam, mogłaby stać się nadzieją dla pomyślnego zintegrowania seniorów z pokoleniem wnucząt.

Jak pisze Maria Braun - Gałkowska, dobrze funkcjonująca rodzina, w której relacje międzypokoleniowe są niezachwiane, stwarza poczucie przynależności, bezpieczeństwa, zapobiega osamotnieniu i jest źródłem pomocy w trudnych chwilach. Zarówno ludzie młodzi jak i starzy są sobie nawzajem potrzebni. Obecność dziadków cementuje rodzinę, wspomaga jej funkcje, pozwala na lepszą organizację życia rodzinnego. Przez swoją obecność dziadek i babcia dostarczają młodemu pokoleniu także wiedzy o starzeniu się i starości¹⁰⁵.

Zaś Sylwia Baranowicz, na podstawie przeprowadzonych badań stwierdziła, iż dziadkowie odgrywają ważną rolę w procesie socjalizacji wnuków. Dzieci, żyjące od najmłodszych lat z osobami starymi, zdobywają wiedzę o kulturze narodu, dziejach świata, rodzinie i tradycji. Przebywanie z babcią i dziadkiem uczy ich szacunku dla seniorów i niesienia pomocy, a więź międzypokoleniowa umożliwia nawiązywanie poprawnych kontaktów interpersonalnych, pozytywnego wyrażania emocji i rozwijania zainteresowań względem osób starych. Według badaczki, relacje między dziadkami i wnukami mają charakter dwukierunkowy, umożliwiają wzajemną wymianę informacji, doświadczeń i przeżyć. W obecnym czasie, jak wynika z ustaleń gerontologów, dziadkowie często zaspokajają u wnuków te potrzeby, na które rodzice zwykle nie mają czasu¹⁰⁶.

Równocześnie wiadomo jest z literatury pedagogicznej, że model rodziny nieustannie ulega przemianom. Postrzeganie rzeczywistości przez obecną młodzież, jej sposób wartościowania oraz pragnienia są niezrozumiałe dla starych osób. W związku z tym pogłębia się dystans między przedstawicielami pokolenia młodych i starych, co prowadzi do braku ich wzajemnego zrozumienia. Zdaniem Marzeny Sendyk, seniorzy nie tolerują u młodych: arogancji, bezmyślności, życia bez uznawania tradycji oraz

---

¹⁰⁴ I. Bukowska – Floreńska, *Rodzina na Górnym...*, s. 289-291.

¹⁰⁵ M. Braun – Gałkowska, *Nowe role społeczne ludzi starszych* [w:] *Starzenie się a satysfakcja...*, s. 191-193.

¹⁰⁶ S. Baranowicz, *Obraz babci i dziadka z perspektywy wnuków* [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji...*, s.195-207.

wartości. Natomiast młodzież irytuje u ludzi starych: ich wścibstwo, gadulstwo oraz tendencja do pouczania innych¹⁰⁷.

Na dodatek Helena Ochonczenko pisze, że w polskim społeczeństwie starość postrzegana jest ciągle negatywnie. Odejście człowieka od pracy zawodowej i rezygnacja z pełnienia wielu ról społecznych, traktowane są przez młode pokolenie jako nieużyteczność oraz życie na marginesie wydarzeń społecznych i politycznych¹⁰⁸.

Młodzież w swoim otoczeniu postrzega nie tylko ludzi starych, ale także analizuje stosunek innych osób do nich. Na tej podstawie buduje ona własny obraz starości i swój stosunek do seniorów. Studentki Wyższej Szkoły Humanistycznej w Elblągu przeprowadziły badania wśród uczniów szkół podstawowych na przełomie 1999/2000 roku. Ich celem było ustalenie opinii wychowanków na temat cech charakterystycznych u ludzi starych.

Zebrane dane analizowała Maria Kuchcińska, która stwierdziła, że:

- ✓ dzieci i młodzież najczęściej postrzegają fizyczne słabości ludzi starych, najrządziej zaś cechy niekorzystnie wpływające na stosunki społeczne;
- ✓ najczęściej negatywny obraz starości budowały 10-11latki, które postrzegały starego człowieka jako nieładnego;
- ✓ wiek badanych nie różnicuje oceny; bardzo często przypisywanymi cechami wyglądu seniora były: „pomarszczony” i „bezzębny” oraz właściwości kondycji fizycznej jak „słabość”, „powolność”, a także rzadko „sflaczałość” i „skapstwo”¹⁰⁹;

Równocześnie z tych samych badań wynika, że wiek respondentów różnicuje częstotliwość przypisywania ludziom starym takich cech, jak:

- opiekuńczość – postrzegana u babci i dziadka, szczególnie przez najmłodszych, czyli uczniów klas I-III;
- małomówność – najrządziej wymieniali ją 12-13latki;
- niedostosowanie do mody – wskazywali najrządziej 12-13latki;
- bierność babci i dziadka – przypisywali najmłodszy, zaś 10-11latki – obcym starym ludziom¹¹⁰.

---

¹⁰⁷ M. S e n d y k, *Osoby starsze w roli...*, s.156-157.

¹⁰⁸ H. O c h o n c z e n k o, *Starość w opinii młodzieży szkół średnich* [w:] *Zdrowie człowieka i jego edukacja gerontologiczna*, red. M. K u c h c i Ń s k a, Bydgoszcz 2004, s.126-127.

¹⁰⁹ M. K u c h c i Ń s k a, *Postrzeganie ludzi starych przez dzieci i młodzież* [w:] *Spoleczeństwo. Demokracja. Edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej*, red. K. M a r z e c - H o l k a, Bydgoszcz 2000, s.377, 380-381.

¹¹⁰ Tamże.

Uzyskane opinie o seniorach wyjaśniła gerontolog posiłkując się następującymi mitami o osobach starych, tkwiących w podświadomości polskiego społeczeństwa:

- ludzie starzy są wątli i słabi;
- mają złą kondycję fizyczną utrudniającą im codzienne życie.

Jedynym pozytywnym rezultatem wpływającym ze zdobytych ocen o osobach starych było to, że dzieci nie przypisywały im cech utrudniających stosunki międzyludzkie¹¹¹.

Także poglądy gimnazjalistów na temat postrzegania przez nich własnej starości oraz seniorów zebrali: Michał Wiechetek, Beata Zarzycka i Stanisława Steuden. Według nich, ponad połowa badanych adolescentów stwierdziła, iż seniorzy: powinni uczyć wartości, przekazywać wzorce, darzyć młodych miłością i pomagać im w rozwiązywaniu codziennych problemów. Około 30% uczniów gimnazjum sądziło, że babcia i dziadek powinni także przekazywać wiedzę, uczyć wytrwałości i cierpliwości. Poza tym 23,3% z nich do zadań seniorów zaliczyła kształtowanie młodego pokolenia. Zaś tylko 8,3% respondentów dostrzegło istotę wpływu ludzi starych na rozwój młodych. Ponad połowa (55%) gimnazjalistów do wartości przekazywanych innym przez seniorów zaliczyła wartości religijne, 46,7% - etyczno-moralne, 33,3% - społeczno-kulturowe, 31,7% - narodowe i 13,3% - wartości polityczne. Poza tym, według 50% badanych osoby stare powinny także uczyć młodych: umiejętności współpracy z innymi ludźmi oraz umiejętności nawiązywania dobrych relacji społecznych (40%), a także walki o swoje dobro (35%) i uwrażliwienia na sprawy innych (31,7%)¹¹².

Ważne jest zatem, że badana młodzież dostrzegła rolę seniorów w wychowaniu młodego pokolenia. Jednak za najważniejsze instytucje kształtujące osobowość młodych uznała środki masowego przekazu i szkołę. Prawdopodobnie jest to związane z przeobrażeniami w zakresie rodziny wielopokoleniowej, która ma ogromny wpływ na kształtowanie postaw adolescentów. W czasach, kiedy rodzice zajęci są pracą zarobkową, wychowanie dzieci i młodzieży często powierzają placówkom edukacyjno-wychowawczym. Dlatego to właśnie szkoła podstawowa i gimnazjum powinny kształtować u uczniów takie postawy, które w przyszłości – w starości pozwolą im

---

¹¹¹ Tamże, s.384-385.

¹¹² M. W i e c h e t e k, B. Z a r z y c k a, S. S t e u d e n, *Percepcja roli i znaczenia osób starszych w wychowaniu młodego pokolenia. Badania empiryczne gimnazjalistów* [w:] *Starzenie się a satysfakcja...*, s.220-225.

właściwie wykorzystać pozytywne aspekty życia, oraz dzięki którym docenią rolę seniorów w rodzinie i społeczeństwie.

Ważne jest, że równocześnie ponad połowa (50-60%) badanych uczniów gimnazjum wskazała rozsądek, szczerłość, odpowiedzialność, uczciwość i rozwagę jako cechy charakteryzujące osoby stare. Poza tym około 40% badanej młodzieży przypisywała także seniorom: ostrożność, cierpliwość, otwartość, wrażliwość, sumienność, stanowczość i zaradność. Najrzadziej respondenci wymieniali: brak rozwagi (8,3%), spontaniczność i beztroskę (6,7%) oraz brak zaradności (5%). Adolescenci stwierdzili także, iż ludzie starzy są mądrzy (60%), inteligentni (30%), zdolni (25%) oraz sprytni (20%). Najmniej, bo około 15% gimnazjalistów wskazało pomysłowość, zręczność oraz szybkość jako cechy charakterystyczne u seniorów. Jeśli chodzi o sferę emocjonalną ludzi starych, to są oni w opinii młodych: spokojni (56,7%), opanowani (51,7%), przewrażliwieni (48,3%), a także weseli (33,3%) i zadowoleni (15%)¹¹³.

Badani uczniowie wyróżnili także cechy seniorów związane z budowaniem relacji społecznych. Zaliczyli do nich: życzliwość (61,7%), bycie godnym zaufania (50%) oraz chęć do współpracy (48,3%) i uczynność (45%). Najmniej wychowanków kojarzyło osoby stare z nietolerancją (8,3%) i nieufnością (3,3%)¹¹⁴.

Na podstawie przedstawionych wyników badań można wskazać, iż w percepcji badanych uczniów przeważały pozytywne opinie na temat człowieka starego. Niewielu (mniej niż 10%) respondentów wskazało negatywne cechy babci i dziadka. Dotyczyły one aktywności, sfery emocjonalnej i zmian w wyglądzie. To rokować powinno na pozytywną inkluzję seniorów po realizowaniu wychowania do starości wśród uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum. Dlaczego zatem młodzież, pozytywnie oceniając seniorów, nie dostrzega ich roli w kształtowaniu osobowości młodego pokolenia? Aby zmienić taki stan świadomości młodych, w środowisku szkolnym należy częściej niż do tej pory podejmować tematy związane z osobami starymi i starzeniem się człowieka.

Podobne badania dotyczące wiedzy i wyobrażeń młodzieży o starości i postrzegania osób starych, udzielania im pomocy i opieki, ale wśród uczniów szkół średnich i zawodowych, przeprowadziła Helena Ochonczenko w latach 2002/2003. Celem ich była diagnoza sytuacji człowieka starzejącego się we współczesnym społeczeństwie. Niestety, uzyskane wyniki potwierdziły istnienie negatywnego stereotypu starości. Bardzo często w wypowiedziach młodzież używała bowiem do

---

¹¹³ Tamże.

¹¹⁴ Tamże.

określenia człowieka starego przymiotników następujących: chory, niedołączny i zależny od innych. Respondenci bali się: starości, braku samodzielności, samotności i cierpienia. Zwrócili także uwagę na przemoc wobec seniorów¹¹⁵. Niepokojące, z pedagogicznego punktu widzenia, jest w społeczności osób młodych to, że 20 % uczniów kojarzyło starość z przemocą osób bliskich, a 40% uważało, że ludzie starzy nie powinni mieszkać razem z rodziną. Niestety nie jest pozytywne także, że tylko 55% uczniów deklaroowało chęć pomocy seniorom, jeśli pojawi się taka potrzeba. Jednak przy innym sformułowaniu pytania, chęć pomocy zgłaszało jeszcze mniej badanych, bo już tylko co piąty respondent. Zaś na podjęcie dodatkowej pracy emerytom „dawała pozwolenie” tylko blisko połowa badanych. Warunkowali to głównie koniecznością wynikającą z niskich emerytur i braku pieniędzy na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych¹¹⁶.

Równocześnie, według badanej młodzieży, to rodzina powinna zaspokajać potrzeby ludzi starych, wspierać i zapewniać im bezpieczeństwo. Poza tym, ponad 80% młodzieży uważało, że rodzina nie organizuje im pełnego życia społecznego, dlatego osoby stare powinny nawiązywać relacje społeczne ze swoimi rówieśnikami, co zalecają także gerontolodzy i psychologowie człowieka starego¹¹⁷.

Niestety niepokojące jest, że tylko 56% badanych uczniów twierdziło, że osoby stare mają autorytet i szanuje wartości, jakie oni przekazują młodemu pokoleniu. Grupa badanych wychowanków jednocześnie wskazała, iż domeną starości jest doświadczenie życiowe i mądrość. Jednak 47% respondentów nie dostrzegło tych wartości.

Zatem istotne jest, między innymi w środowisku szkoły podstawowej i gimnazjum, budowanie pozytywnego wizerunku seniora, jako osoby aktywnej, kreatywnej, posiadającej bogatą wiedzę i doświadczenie. Warto także uświadomić wychowankom, że ludzie starzy mają ogromny potencjał wiedzy, z którego młodzież może czerpać wiele korzyści.

Zaś do głównych zalet okresu emerytury badani uczniowie zaliczyli: dużą ilość wolnego czasu i możliwość odpoczynku. Natomiast tylko 20% licealistów nie boi się ostatniego etapu życia. Pozytywną starość uzależnili oni od wykształcenia. Niestety zdecydowana większość badanych nie twierdziła, że do starości można się

---

¹¹⁵ por. A. S t a r ę g a, *Przemoc wobec osób starszych*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5, s.5-6;

B. T o b i a s z – A d a m c z y k, *Przemoc wobec osób starszych*, Kraków 2009, s. 15-18.

¹¹⁶ H. O c h o n c z e n k o, *Starość w opinii młodzieży szkół średnich* [w:] *Zdrowie człowieka i jego...*, s.127-133.

¹¹⁷ Tamże; M. B r a u n – G a ł k o w s k a, *Nowe role społeczne...*, s.193-195.

przygotować. Dlatego szkoła ogólnokształcąca i zawodowa powinna propagować u uczniów zdrowe i kreatywne sposoby spędzania wolnego czasu, akcentując także przyszłość jednostki w czasie starości.

Równocześnie szanse dobrej starości respondenci upatrywali w aktywności seniorów, na którą wpływają według nich: zdrowie, pieniądze i wykształcenie. Ich zdaniem aktywność społeczna człowieka starego przeciwdziała jego wyobcowaniu, izolacji i osamotnieniu, co w literaturze gerontologicznej podkreślają badacze¹¹⁸.

Badania prowadzone przez Helenę Ochonczenko dowiodły, że młodzież nie tylko myśli o własnej starości, ale interesuje ją polityka państwa na rzecz tej grupy społecznej. Badaczka stwierdza, że byt ludzi starych nie jest obojętny adolescentom. Według niej, pozytywne jest to, że większa część badanych zna regulacje prawne dotyczące emerytów, ma do nich negatywny stosunek. Gerontolog konkluduje – młodzież zdaje sobie sprawę z tego, że nie umożliwiają one bezpiecznego i pełnego życia w starości¹¹⁹. Zatem istotne jest wspomaganie rozwoju ludzi starych poprzez kształtowanie korzystnych warunków społeczno-kulturowych i edukowanie do starości już od najmłodszych lat szkolnych.

Także Ludwika Wojciechowska prowadziła badania wśród adolescentów na temat starości i człowieka starego oraz ich stosunku emocjonalnego do seniorów. Niestety młodzież postrzega ich jako osoby o siwych włosach i zmarszczkach, spędzające czas przed telewizorem, a więc w sposób bierny. Uważają oni, iż osoby stare denerwuje: postęp techniczny i nowoczesność. Według nich, przejawiany jest także w społeczeństwie brak zainteresowania ludźmi starymi przez osoby młode. Równocześnie, w ocenie badanych, seniorom przeszkadza nadmierna troska ze strony otoczenia, która ogranicza ich aktywność, samodzielność i przydatność. Natomiast źródłem radości są dla osób starych spacerowanie i zabawy z wnukami oraz sprawowanie opieki nad nimi. W porównaniu z poprzednio analizowanymi badaniami, w wypowiedzi młodych respondentów L. Wojciechowskiej, wystąpiła różnica. Podkreślili oni, iż stary człowiek potrzebuje: zrozumienia, opieki i miłości, kontaktów z innymi oraz spokoju. Podobnie jak inni badani, adolescenty cenią u seniorów: doświadczenie, spokój, chęć życia oraz opowiadanie starych i ciekawych historii. W ich wypowiedziach wystąpił element pozytywny, jeśli chodzi o uczuciowość młodzieży, a mianowicie czują:

---

¹¹⁸ m.in. M. P a s i k, *Sytuacyjne i podmiotowe uwarunkowania przystosowania do emerytury*; C. K r y s z k i e w i c z, *Aktywne życie seniorów warunkiem pomyślnego starzenia się* [w:] *Starzenie się a satysfakcja...* .

¹¹⁹ H. O c h o n c z e n k o, *Starość w opinii młodzieży...*, s.127-133.

współczucie, szacunek, podziw, życzliwość, żal, że seniorzy muszą umrzeć. Chociaż znalazły się w uzyskanych danych także odpowiedzi świadczące o niechęci i złości na osoby stare. Młodzi sądzą, iż opieką nad babcią czy dziadkiem powinna przede wszystkim zająć się rodzina, a potem dopiero dom opieki społecznej, wolontariusze, pielęgniarki¹²⁰.

Zaś Beata Zięba – Kołodziej, na podstawie badań przeprowadzonych wśród studentów w 2009 roku, pisze, że katastroficzny sposób postrzegania starości spowodowany jest istniejącymi w społeczeństwie stereotypami i mitami na temat seniorów oraz obrazem starości ludzi z najbliższego otoczenia, są one zarówno pozytywne jak i negatywne¹²¹. Oczekiwania polskich studentów co do własnej starości są w większości pozytywne. Chcą oni bowiem: do końca życia być aktywni; starzeć się w otoczeniu bliskich im ludzi oraz pomagać innym. Starość własna ich zdaniem, to czas kiedy będą realizować swoje marzenia i pasje, będą podróżować i spotykać się ze znajomymi. Studenci prezentują typ seniora aktywnego, zadowolonego z tego, co osiągnął, cieszącego się czasem spędzonym w gronie rodziny; realizującego swoje pasje; cieszącego się życiem i akceptującego swoją starość (45,5%) oraz typ człowieka doświadczonego i mądrego, dzielącego się swoją wiedzą i analizującego swoje życie (29,2%). Zatem starość i seniorzy postrzegani są przez studentów pozytywnie. Niestety, pojawiały się także negatywne opinie na temat ostatniego etapu życia człowieka. Zdaniem 20% respondentów - starość to okres samotności i osamotnienia, odrzucenia przez społeczeństwo i rodzinę. To także okres przygotowania się do śmierci, pełen obaw i lęków (20,4 % badanych). Smutny etap życia, wegetacja i bierność, to zdaniem 13,4 % badanych studentów przejawy życia osób starych. Stwierdzili oni także (3,2%), iż starość jest etapem trudnym w czasach kultu młodości i braku szacunku dla osób starszych. Siwe włosy, zmarszczki, zgarbiona sylwetka to atrybuty starości wskazane przez 18,5 % respondentów, najczęściej kobiety.

W oparciu o wyniki przeprowadzonych badań zostały także wskazane zalety starości. Wśród pozytywnych jej cech, studenci wymienili: doświadczenie i mądrość życiową, kultywowanie tradycji (31,8 %); dużą ilość czasu wolnego (30,6%) oraz realizowanie własnych zainteresowań i podróżowanie (26,1%). Czas emerytury kojarzyło 21 %

---

¹²⁰ L. W o j c i e c h o w s k a, *Człowiek stary w percepcji młodzieży* [w:] *Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka*, T.1, red. E. R y d z, D. M u s i a ł, Lublin 2007, s.178-180.

¹²¹ B. Z i ę b a – K o ł o d z i e j, *Starość – refleksje i oczekiwania ludzi młodych* [w:] *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej młodzieży. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku*, red. B. C h r o s t o w s k a, E. K a n t o w i c z, C. K u r k o w s k i, Toruń 2010, s.65-66.

badanych z wychowywaniem wnucząt oraz pomaganiem dzieciom. Natomiast 12,7 % respondentów utożsamiało starość z okresem spokoju, wspomnień, braku problemów, cieszeniem się rodziną, czasem radości i szczęścia¹²².

Opinie studentów na temat jakości seniorów zebrała także Joanna Kobrzeniecka. Według niej, starość postrzegają oni przez aspekt biologiczny i utożsamiają ten czas życia człowieka z licznymi chorobami po 60 roku życia – górna granica okresu starości, co jest zgodne z przyjętymi normami w literaturze gerontologicznej¹²³. Badani także zwrócili uwagę w tym okresie życia człowieka na: zmiany w wyglądzie zewnętrznym, zmiany w funkcjach organizmu, a także w narządach ruchu. Uznali, iż starość to naturalny etap w życiu człowieka. Zaś starość w aspekcie psychologicznym jest postrzegana przez 30% badanych jako okres sprzyjający wspomnieniom i rozmyślaniom. Wyniki są więc podobne do uzyskanych przez innych badaczy – różnicą jest to, że studenci przejawiali większą chęć pomocy seniorom niż ich koleżanki. Poza tym, czterokrotnie więcej studentów niż studentek wskazało, że okres emerytury to czas odpoczynku. Natomiast starość jako samotność spostrzegły tylko kobiety¹²⁴.

Sumując, wypowiedzi respondentów świadczą, iż ich opinie były w około 50% pozytywne, co w przyszłości może zaowocować u nich pozytywnym stosunkiem do własnej starości. Jednak w odpowiedziach młodych pojawiły się także obawy przed starością oraz negatywne oceny seniorów, ich wyglądu i sposobu życia. Zatem należy w środowisku szkolnym zwracać większą, niż do tej pory, uwagę na potrzeby oraz problemy seniorów, a także propagować wśród uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum zdrowy oraz aktywny styl życia psychofizycznego.

Zaś według Małgorzaty Brzezińskiej, wszyscy badani chcą być w wieku emerytalnym osobami aktywnymi fizycznie, intelektualnie i społecznie. Jednak ludzi starych z najbliższego środowiska postrzegają negatywnie, jako: chorych, samotnych i marudnych. Natomiast konkretni seniorzy oceniani są przez nich pozytywnie. Badania empiryczne pokazują także, że wśród dzieci dominuje pozytywne nastawienie do osób starszych, natomiast wśród młodzieży nie ma jednoznacznych postaw¹²⁵. Zatem istnieje potrzeba kształtowania, u uczniów w okresie szkolnym, pozytywnego postrzegania

---

¹²² Tamże, s.68-75.

¹²³ m.in. J. Kurkiewicz (red.), *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, Kraków 2007; B. Szatur – Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, M. Brzezińska, *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*, Warszawa 2011.

¹²⁴ J. Kobrzeniecka, *Studenci o starości i seniorach* [w:] *Zdrowie człowieka i jego...* s.137-138.

¹²⁵ M. Brzezińska, *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*, Warszawa 2011, s. 43.

starości jako czasu nieustannego rozwoju i podejmowania aktywności fizycznej i intelektualnej. W tym celu istotne jest przedstawianie seniorów jako osób: mądrych, doświadczonych, aktywnych oraz kreatywnie spędzających czas¹²⁶.

Również Ewelina Maciantowicz, na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych w 2005 roku, rozpoznała postawy młodzieży licealnej i studentów wobec seniorów. Uzyskane przez nią wyniki zostały sklasyfikowane (według komponentu uczuciowego) na trzy grupy postaw: pozytywne, negatywne i obojętne. Jak się okazało najczęściej wśród badanych było adolescentów negatywnie postrzegających starość (65% wszystkich skojarzeń, 73% licealiści, 57% studenci). Ich zdaniem starość kojarzy się z: chorobami, smutkiem, osamotnieniem, biedą, bezradnością, śmiercią oraz pogarszającą się sprawnością fizyczną. Natomiast wypowiedzi o treści pozytywnej stanowiły wśród uczniów liceum tylko 18%, zaś wśród studentów 40%. Do cech charakterystycznych dla osób starych należały: mądrość, doświadczenie życiowe, spokój, życzliwość, opiekuńczość i wnuki, zaś obojętne stanowiły 6% wszystkich odpowiedzi i najczęściej wymieniane były takie atrybuty starości, jak: laska, okulary, siwe włosy czy jesień życia. Zdaniem badanej młodzieży większość seniorów jest zmęczona życiem, zgorzkniała i nietolerancyjna. Osoby stare to ich zdaniem jednostki chore i samotne. Tylko 13% wszystkich respondentów twierdziło, że są to osoby mądre i doświadczone. Zaś 20% wskazywało także na życzliwość i uprzejmość seniorów jako cechy charakterystyczne.

Badana młodzież negatywnie postrzega nie tylko osoby stare, ale także ich życie. 91% licealistów i 70% studentów twierdziło, że życie seniorów jest nudne i monotonne. Tylko 7% wszystkich respondentów uważało, że starość jest spokojna i radosna. Badania dowodzą także, że większość badanych adolescentów (41% licealistów, 51% studentów) cieszy się że ma babcię lub dziadka oraz szanuje ich. Jednak mimo pozytywnych uczuć wobec seniorów z najbliższej rodziny, młodzi niechętnie spędzają z nimi czas, gdyż w ich towarzystwie, jak podali, nudzą się. Poza tym ponad połowa respondentów odczuwa lęk przed własną starością, nie chcą myśleć o tym etapie życia, ponieważ jest on zbyt odległy. Tylko 8% wszystkich badanych adolescentów postrzega proces starzenia się jako naturalny etap życia¹²⁷.

---

¹²⁶ A. Leszczyńska-Rejchert, *Człowiek starszy i jego...*, s. 212-213.

¹²⁷ E. Maciantowicz, *Poglądy współczesnej młodzieży na starzenie się i starość [w:] Starzenie się a satysfakcja...*, s.232-235.

Z wypowiedzi respondentów wynika, iż dominuje u nich negatywne postrzeganie starości oraz procesu starzenia się. Ważne jest zatem, aby młody człowiek nie obawiał się swojej starości, potrafił zaakceptować zmiany związane z tym etapem w życiu, był wrażliwy na potrzeby i problemy seniorów oraz umiał korzystać z ich doświadczenia. Aby tego dokonać, należałoby częściej podejmować w szkołach problematykę starości i starzenia się, gdyż wiedza kształtuje poglądy na określony temat, a więc także postrzeganie ostatniego etapu życia.

Oprócz wiedzy na tematy związane ze starością oraz starzeniem się, w szkole podstawowej i w gimnazjum powinny być organizowane spotkania integrujące młodzież szkolną z seniorami z ich najbliższego środowiska. Szkoła, zdaniem Zofii Zaorskiej, to oprócz domu rodzinnego drugie miejsce, w którym wychowywani są młodzi ludzie. Poprzez kontakty międzypokoleniowe wychowankowie uczą się zrozumienia potrzeb seniorów, potrzeby obdarzania ich szacunkiem, życzliwością i chęci służenia im pomocą¹²⁸.

Jak wynika z literatury gerontologicznej, ludzie w podeszłym wieku często czują się niepotrzebni, dlatego izolują się od innych i są samotni. Myślę, że tutaj znajduje się klucz do działań edukacyjnych, związanych z aktywną starością. Tym bardziej, że zdecydowana liczba młodzieży uważa, że młodość i starość to dwa wzajemnie uzupełniające się okresy życia. Jednak badani wychowankowie mają znaczne braki w przygotowaniu dotyczącym starości. Na przykład z badań prowadzonych przez Zofię Zaorską wynika, iż w opiniach młodych ludzi, starość u każdego zaczyna się w innym czasie. Dla jednych jest to związane z przejściem na emeryturę, dla innych ze złym samopoczuciem, zmarszczkami, poczuciem bycia coraz mniej potrzebnym, z myśleniem o śmierci, narzekaniem i utratą dotychczasowego sensu życia. Niestety badana młodzież nie ma dokładnej wiedzy, co do „kalendarza starości”. Podaje ona, że lata od 30 do 60 roku życia to starość. Młodzieży ten etap życia kojarzy się także ze śmiercią, która jest dla nich odległa w czasie, niewiadoma i dlatego budzi lęk. Zaś dla badanych studentów okres emerytury związany jest z obawą przed samotnością i chorobą oraz zależnością od innych osób.

Analizując wyniki badań empirycznych prowadzonych przez gerontologów i pedagogów dodatkowo upewniłam się, co do potrzeby realizowania treści programowych związanych ze starością i człowiekiem starym w szkołach

---

¹²⁸ Z. Z a o r s k a, *Dodać życia do lat. Materiały metodyczne ułatwiające organizację różnych form aktywności wśród osób starszych oraz w grupach wielopokoleniowych*, Lublin 1999, s.36.

ogólnokształcących. Uważam, że dzieci i młodzież w wieku szkolnym powinny być głębiej przygotowywane do starości w różnych formach zajęć. Wniosek mój wynika z faktu, iż respondentami byli także wychowankowie, którzy uznali, że edukacja do starości nie jest w ogóle potrzebna i nie należy martwić się o przyszłość, której można nie doczekać¹²⁹.

Zatem wyniki uzyskane z wypowiedzi respondentów w okresie adolescencji nie są jednoznaczne, jeśli chodzi o myślenie na temat starości. Analizując je w kontekście rozwoju psychicznego i emocjonalnego, należy zwrócić uwagę, że w tym okresie życia, osobowość nastolatka jest chwiejna i wrażliwa. Jak pisze John C. Coleman, różnice emocjonalne w kontaktach z innymi, sprzeczność myśli i uczuć oraz gwałtowność reakcji, zmienność nastrojów i zachowań jest świadectwem postawy młodzieży przy wkraczaniu w dorosłe życie¹³⁰. Przypuszczam, że wprowadzenie dodatkowych zadań w trakcie realizowanego procesu edukowania do starości dla uczniów w tej fazie rozwoju pomoże im bardziej przygotować się do relacji z rówieśnikami, aktywnego życia w okresie emerytury, a obecnie i w dorosłości do nawiązania pozytywnych kontaktów z seniorami.

Z przeprowadzonych badań gerontologów wynika też, że płeć mocno różnicuje postrzeganie ostatniego etapu życia¹³¹.

Sumując, w tym podrozdziale przeanalizowałam opinie dzieci, młodzieży i studentów na temat ich stosunku do seniorów, postrzegania starości oraz wiedzy związanej z procesem starzenia się człowieka.

Na podstawie opinii respondentów można stwierdzić, iż 50% z nich postrzegало seniorów jako osoby: mądre, inteligentne, spokojne, życzliwe i opanowane. Niestety, wiele było odpowiedzi niepokojących. Około 40% badanych adolescentów stwierdziło, że ludzie starzy nie powinni mieszkać z rodziną. Poza tym zaledwie 50% z nich deklarowało chęć pomocy babci czy dziadkowi, jeśli wystąpi taka potrzeba. Do atrybutów starości zaliczyli: siwe włosy i zmarszczki. Poza tym, starość to w ocenie około 13% młodzieży duża ilość wolnego czasu, odpoczynku, spokoju, wspomnień, braku problemów i cieszeniem się rodziną. Zaś dla 20% badanych uczniów czas emerytury wiąże się z samotnością, odrzuceniem przez rodzinę i społeczeństwo oraz przygotowaniem się do śmierci. Zwrócili oni także uwagę na to, że w obecnych czasach

---

¹²⁹ Tamże, s.171.

¹³⁰ J. C. C o l e m a n, *Dojrzewanie [w:] Psychologia rozwojowa*, red. P. E. B r y a n t, A. M. C o l m a n, tłumaczenie A. B e z w i ń s k a-W a l e r j a n, Poznań 1997, s. 91.

¹³¹ M. B r z e z i ń s k a, *Proaktywna starość. Strategie...*, s.54.

młodzi nie interesują się ludźmi starymi. Wynika to z występującego w naszym kraju tzw. „kultu młodości”, o którym piszą gerontolodzy¹³². Zaledwie 20% adolescentów nie boi się starości. Pozostali uważali, że do starości nie można się wcześniej przygotować. Jednak ci sami respondenci wiedzieli, iż jakość życia na emeryturze zależy od aktywności, a także od pieniędzy i wykształcenia. Zatem badani uważali, że na jej przebieg możemy wpłynąć sami we wcześniejszych okresach - młodości i dorosłości, poprzez: samokształcenie, pracę zawodową, rozwijanie zainteresowań oraz budowanie przyjaźni. Wszyscy badani stwierdzili także, iż chcą w przyszłości być: aktywnymi, zdrowymi seniorami i seniorkami, spędzającymi czas z bliskimi.

Analizowane badania empiryczne w niniejszym podrozdziale wskazały, że u dzieci dominowało pozytywne nastawienie do osób starszych, natomiast u młodzieży nie było jednoznacznych postaw i często pojawiały się negatywne opinie na temat starości i ludzi starych. Ich odpowiedzi wskazywały na brak wiedzy związanej z możliwościami wczesnego przygotowania się do zdrowego i społecznie użytecznego spędzania czasu na emeryturze.

Zatem istnieje potrzeba kształtowania u uczniów, od jak najwcześniejszych lat szkolnych, pozytywnego postrzegania starości jako czasu nieustannego rozwoju i podejmowania aktywności fizycznej i intelektualnej. Istotne jest także uzmysłowienie młodzieży roli, jaką pełnią seniorzy w społeczeństwie i rodzinie.

Z analizowanej literatury przedmiotu w niniejszym rozdziale wynika, że:

- życie w okresie starości ma być aktywne,
- seniorzy powinni być włączeni do życia w ich rodzinie, społeczności lokalnej i społeczeństwie,
- badane dzieci, młodzież i studenci uznali osoby stare za mądre i życzliwe, ale także wielu z nich wskazało na niepokojące zjawiska w starości, takie jak: samotność, wykluczenie społeczne oraz czekanie na śmierć,
- nie wszyscy badani respondenci, będący w trakcie szkolnej edukacji, mieli pełną wiedzę na temat potrzeb i problemów ludzi starych, a także działań profilaktycznych umożliwiających im w przyszłości zdrowe i aktywne życia na emeryturze.

Należy zatem ustalić braki w dotychczasowej edukacji do starości w szkole podstawowej i w gimnazjum oraz uświadomić nauczycielom konieczność częstszego

---

¹³² W. O k ł a , *Psychospołeczne uwarunkowania jakości życia osób starszych w rodzinach własnych i w domach opieki społecznej* [w:] *Starzenie się a satysfakcja...*, s. 30; W. K o ł o d z i e j, *Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób...*, s. 64.

niż do tej pory realizowania tematów związanych ze starością - potrzebami, problemami i możliwościami rozwojowymi człowieka starego, na co zwracają uwagę naukowcy. Dlatego w kolejnym rozdziale, biorąc pod uwagę decyzje Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu oraz literaturę pedagogiczno – psychologiczną starałam się rozpoznać możliwości realizacji wychowania do starości w szkole ogólnokształcącej.

Rozdział II

Wychowanie do starości w szkolnictwie ogólnokształcącym w decyzjach Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu oraz w literaturze pedagogiczno-psychologicznej

1. Edukacja do starości w szkole podstawowej i w gimnazjum

W niniejszym rozdziale starałam się przedstawić rolę edukacji do starości w szkole ogólnokształcącej, jako środowiska nauczającego i wychowującego adolescentów, którzy muszą funkcjonować w czasach społeczeństwa demograficznie starego. Ukazałam także rolę nauczyciela-wychowawcy, kompetentnej osoby kierującej procesem edukacyjnym, która kształtuje postawy uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i uczniów klas I-III gimnazjum, przygotowującej ich do własnej starości oraz relacji z seniorami w społeczeństwie „starym”.

Badacze procesu wychowania ustalili, że rozwój człowieka zależy od czynników biologicznych, społecznych i własnej aktywności. Ważne miejsce, według nich, zajmuje także środowisko i dziedzictwo społeczne. Z niego wypływają dla dziecka cele życiowe i określone sposoby ich realizacji, a także system wartości. To na ich podstawie człowiek klasyfikuje i ocenia siebie oraz innych. Waldemar Bańka uważa, że dziedzictwo społeczne modeluje osobowość, przez co upodabnia ją do osób danej grupy¹³³. Mając na uwadze wychowanków w wieku szkolnym, to rodzina, grupa rówieśnicza i szkoła ogólnokształcąca lub zawodowa stanowią trzy najbliższe środowiska, w których przebiega ich rozwój fizyczny, intelektualny i społeczny¹³⁴.

Wincenty Okoń (1914-2011) pisał, że współczesna szkoła powinna pełnić funkcje szkoły przyszłości, ukierunkowanej na obecne oraz przyszłe potrzeby i aspiracje zarówno jednostki, jak i całej populacji. Pierwszą i najważniejszą jej funkcją jest przygotowanie ucznia do życia w społeczeństwie¹³⁵, w tym także w społeczeństwie demograficznie starym, o którym szerzej pisałam w pierwszym rozdziale niniejszej pracy.

---

¹³³ W. Bańka, *Wybrane zagadnienia z psychologii społecznej*, Płock 1999, s.12-13.

¹³⁴ H. Rudolph Schaffer, *Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość*, tłumaczenie K. Sikora, M. Bialecka-Pikul, Kraków 2006, s.379-380.

¹³⁵ W. Okoń, *Wszystko o wychowaniu*, Warszawa 1999, s. 309-322; por. B. Śliwerski, *Program wychowawczy szkoły*, Warszawa 2001, s. 98-99.

Przygotowanie do życia indywidualnego jest ściśle powiązane z realizacją pierwszej funkcji szkoły. Według pedagogów, uczeń wnosi do społeczeństwa tyle, ile sam wyniósł z edukacji w szkole. Wartość ta zależy od umiejętności jego komunikowania się z innymi: rówieśnikami i seniorami¹³⁶.

Wychowanie do uczestnictwa w kulturze to trzecia ważna funkcja współczesnej szkoły przyszłości. Działalność ta stwarza warunki, w których zachodzi obcowanie młodzieży z dobrami kultury, ich poznanie i przeżywanie. W tym zakresie osoby stare mogą być nie tylko odbiorcami i twórcami, ale także pośrednikami w przekazywaniu kultury.

Przygotowanie do życia w środowisku, uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum, ma polegać na przysposobieniu ich do niezbędnych przemian w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa ekologiczno-społecznego także dla osób starych.

Zaś w dzisiejszych czasach w okresie kształcenia młodzieży do życia zawodowego mocno przesyczonego techniką, nauczanie o zawodach, poznanie charakteru pracy i nabywanie doświadczenia na stanowisku pracy¹³⁷ powinno być kojarzone z życiem człowieka w starości. Chodzi tu o umiejętność organizowania pracy zawodowej lub aktywności o charakterze zarobkowym także w czasie emerytury, ponieważ te często są zbyt małe, aby wystarczyły na godne życie w starości.

Zdaniem Pauliny Kocimskiej, w szkołach, a w tym także w programach nauczania zbyt małą wagę przywiązuje się do uczenia wychowanków szacunku wobec ludzi starych. Uważa ona, że nie tłumaczy się wychowankom procesu starzenia się społeczeństwa, ani roli, jaką pełnią w nim seniorzy. Braki w edukacji związane ze starością, mała wiedza społeczeństwa na temat wad i zalet tego etapu życia powodują utrwalenie negatywnych czy też obojętnych zachowań młodzieży w stosunku do seniorów¹³⁸. Także Joanna Janiszewska - Rain twierdzi, iż w systemie szkolnym problem przygotowania do starości własnej, starości rodziców i dziadków nie jest należycie traktowany¹³⁹. Edukowanie się do starości, według P. Kocimskiej, stwarza szansę na odpowiednie przygotowanie się do aktywnego przeżywania swojej starości oraz do życia wśród wzrastającej liczby seniorów w naszym społeczeństwie¹⁴⁰. Zaś Henryk Olszewski pisze, że owa działalność edukacyjna powinna uwzględniać i

---

¹³⁶ Tamże.

¹³⁷ Tamże.

¹³⁸ P. K o c i m s k a, *Starość wyzwaniem dla współczesności*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5, s. 6-7.

¹³⁹ J. J a n i s z e w s k a – R a i n, *Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać potencjał ludzi w wieku podeszłym* [w:] *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, red. A. B r z e z i ń s k a, Gdańsk 2005, s. 612.

¹⁴⁰ P. K o c i m s k a, *Starość wyzwaniem dla...*, s. 6-7.

przewidywać naturalne zmiany biegu życia, a nie pojawiać się dopiero wtedy, kiedy zmiany te stają się faktem, a senior zaczyna się czuć bezradny¹⁴¹.

Pogląd ten jest tym bardziej zasadny, że gerontolodzy stwierdzają na podstawie badań, że życie człowieka w starości może mieć porównywalną jakość do wcześniejszych jego okresów: młodości i dorosłości. Ważne jest zatem uświadomienie młodzieży warunków niezbędnych do tego, by etap ten przestał być kojarzony z czasem pustki życiowej i ciągłych oczekiwań seniorów na pomoc osób młodych¹⁴².

Także badacze pod kierunkiem Artura Fabisia zwracają uwagę na to, że problem konfliktu między pokoleniami, niekorzystne przeobrażenia w strukturze rodziny i postrzeganie seniorów przez młodzież jako bezużytecznych, zmęczonych oraz nie mających wysokiej pozycji ludzi starych w strukturach społecznych, rodzą poważne konsekwencje, u osób starych przejawiające się w poczuciu wyobcowania¹⁴³.

Zaś z badań Barbary Juraś – Krawczyk i Hanny Dąbrowieckiej wynika, że w przeżywaniu starości najważniejsza jest potrzeba akceptacji samego siebie i innych oraz potrzeba osiągnięć i samostanowienia o sobie oraz swoim życiu. Ich zdaniem, aby osiągnąć zadowolenie w okresie starości, trzeba się bardzo dobrze przygotować, czyli należy edukować się do starości w czasie szkolnym¹⁴⁴. Umożliwia ono bowiem działanie na rzecz przygotowania się uczniów do okresu starości i do związanych z nim zmian.

Należy dodać, że ta koncepcja pedagogiczna w Polsce została już opracowana na przełomie lat 60. i 70. XX wieku przez Aleksandra Kamińskiego (1903-1978). To jego zdaniem, wychowanie do starości polega na pomaganiu człowiekowi w rozwijaniu zainteresowań i aspiracji oraz umiejętności, które są konieczne w realizowaniu aktywnego życia w starości. Andragog podkreślał, iż wychowanie nie polega tylko na informowaniu, przekonywaniu czy zachęcaniu, lecz także na wywoływaniu sytuacji sprzyjających określonemu postępowaniu¹⁴⁵, mającemu na celu poprawę jakości życia na emeryturze.

---

¹⁴¹ H. Olszewski, *Psychologia wobec starzenia się i starości: o paradoksach związanych z pojęciem adaptacji do wieku* [w:] *Rodzinne, edukacyjne i psychologiczne wyznaczniki rozwoju*, red. M. Bogdanowicz, M. Lipowska, Kraków 2008, s. 281.

¹⁴² A. Fabiś (red.), *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, Sosnowiec 2005, s.5-6.

¹⁴³ Tamże.

¹⁴⁴ B. Juraś – Krawczyk, *Wybrane obszary badawcze andragogiki*, Łódź 2007, s. 136-137, H.

Dąbrowiecka, *Wygrać starość*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5, s.9.

¹⁴⁵ A. Kamiński, *Studia i szkice pedagogiczne*, Warszawa 1978, s. 358-359.

Życie człowieka starego utożsamiane jest najczęściej przez młode pokolenie z ponoszeniem wielu strat, o czym już pisałam w 2 podrozdziale I rozdziału. Brice Pitt podjął próbę określenia obszarów życia, w których one przeważnie występują. Według niego są to: pozycja społeczna, dochody, zdrowie, towarzystwo, niezależność, warunki bytowe i długość życia¹⁴⁶. Wszystkie te sfery kształtowane są w ciągu całego ludzkiego życia, dlatego trzeba taką edukację także podjąć w szkole, która przygotowuje uczniów nie tylko do radzenia sobie z problemami związanymi z własnym procesem starzenia się, ale uświadomi im konieczność udzielania pomocy seniorom¹⁴⁷.

Pedagodzy podkreślają, iż dziecko w wieku szkolnym, które będzie czerpało poprawne wzorce osobowe od rodziców, już we wczesnym okresie życia, nauczy się szanować innych, a więc także osoby stare.

A zatem, jeśli proces formowania dziecięcej osobowości będzie przebiegał prawidłowo, to w efekcie przyczyni się on także do przejawiania właściwych postaw względem seniorów w czasie edukowania się do starości w szkole. Wszak nie tylko środowisko rodzinne, ale także szkolne determinuje postawę wychowanka, zgodnie z którą on podejmując jakąkolwiek aktywność społeczną, kieruje się dobrem drugiego człowieka. Artur Łacina – Łanowski pisze, że to rodzice i nauczyciele wprowadzają ucznia w nowe wartości oraz w złożone procesy zmieniającego się świata, obecnie powinni oni także uzasadnić wychowankowi konieczność funkcjonowania z osobami starymi. W efekcie, tego typu działania mogą doprowadzić do tego, iż on w dorosłym życiu wszelkie relacje z osobami starymi będzie także opierał na zasadach poszanowania ich godności¹⁴⁸.

Według Barbary Szatur–Jaworskiej, Piotra Błędowskiego i Małgorzaty Dzięgielewskiej, podstawowymi zadaniami rozwojowymi jednostki w okresie każdej fazy życia są: rozwiązywanie kryzysów rozwojowych i osiągnięcie stanu równowagi oraz przystosowania się do kolejnego okresu życia.

Gerontolodzy ci, do podstawowych zadań rozwojowych, które powinny być realizowane przez dzieci i młodzież zaliczają:

- pogodzenie się z nieuchronnością procesu starzenia się,
- zaakceptowanie własnej zależności,

---

¹⁴⁶ B. P i t t, *Psychogeriatrya. Wprowadzenie do psychiatrii wieku podeszłego*, Warszawa 1986, s.25-28.

¹⁴⁷ Por. G. O r z e c h o w s k a, *Przygotowanie do starości*, „Edukacja Dorosłych”, 2003, nr 3, s.16-17.

¹⁴⁸ A. Ł a c i n a – Ł a n o w s k i, *Kształtowanie postaw opiekuńczych wobec osób starszych* [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji...*, s.

- pogodzenie się z obniżeniem sprawności fizycznej i odwrócenie uwagi od problemów własnego ciała na rzecz twórczości i odnajdowania przyjemności w kontaktach interpersonalnych,
- sporządzenie bilansu życiowego; jeśli bilans ten jest dodatni człowiek rozumie sens wcześniejszego życia oraz sens starości,
- panowanie nad własnym umysłem i utrzymywanie go w sprawności po to, by kontrolować proces starzenia się,
- kumulacja życiowej aktywności oraz zbieranie jej owoców,
- umiejętność podchodzenia do życia z dystansem, akceptacja śmierci, posiadanie pewności znaczenia i godności własnego życia¹⁴⁹.

Natomiast Jagoda Ramsz i Ewa Rzechowska piszą, że starość może być czasem tak zwanego zdrowego starzenia się. Zjawisko określane zdrowym, czy korzystnym starzeniem się zależy od wielu czynników, jak: dobre geny, środowisko, styl życia, zwyczaje żywieniowe i kulturowe, opieka zdrowotna, poziom rozwoju duchowego, moralnego i poznawczego. Według nich, w czasie edukacji szkolnej bardzo istotne jest podejmowanie działań prewencyjnych, tak zwanych profilaktycznych na starość. Zaś zrozumienie potrzeb seniorów, indywidualnych różnic między nimi wynikających z przyczyn biologicznych i pozabiologicznych jest jednym z etapów tworzenia społeczeństwa zintegrowanego¹⁵⁰, czyli między innymi o określonym stylu życia.

Styl życia to zespół codziennych zachowań charakterystycznych dla danego człowieka lub grupy społecznej, dlatego zachowania te powinny być kształtowane już od najmłodszych lat życia wychowanka, także rozwijane poprzez działania dydaktyczno-wychowawcze w szkole podstawowej i w gimnazjum.

Według Grażyny Łój styl życia oprócz zachowań ludzkich, obejmuje także psychofizyczne mechanizmy, leżące u podstaw owych zachowań. Gerontolog ta uważa, że należą do nich: motywacje, potrzeby i akceptowane wartości¹⁵¹. Analizując głębiej styl życia uznała ona, że warunkowany jest przez:

- budżet czasu i wiążący się z nim sposób zagospodarowania czasu przez człowieka;
- pracę lub jej brak, jej charakter i stosunek do niej;
- konsumpcję dóbr materialnych;

¹⁴⁹ B. Szatur – Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii...*, s.61-62.

¹⁵⁰ J. Ramsz, E. Rzechowska, *Bieg życia w kontekście starzenia się społeczeństw* [w:] *Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka*, red. E. Rydz, D. Musiał, Lublin 2007, s. 212.

¹⁵¹ G. Łój, *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie* [w:] *Seniorzy w rodzinie...*, s.51-58.

- zachowania związane z utrzymaniem higieny oraz stosunek do zdrowia;
- aktywność intelektualna i estetyczna, uczestnictwo w kulturze i oświacie;
- aktywność związaną z rekreacją;
- stosunek do wartości;
- uczestnictwo w życiu społeczno-politycznym;
- formy współżycia interpersonalnego w rodzinie, w kontaktach społecznych, towarzyskich, koleżeńskich, przyjacielskich, sąsiedzkich¹⁵².

Zaś Aleksander Kamiński zwrócił uwagę na to, że przysposabianie do starości może dotyczyć człowieka w każdym wieku i może być realizowane w kontaktach rodzinnych, sąsiedzkich oraz w różnych stowarzyszeniach, placówkach kulturalno-oświatowych oraz placówkach pomocy społecznej. Wszak stwarzają one odpowiednie sytuacje, sprzyjające kształtowaniu pożądanych zachowań u jednostek. Zdaniem andragoga, celowe i poprawnie przebiegające wychowanie do starości to najlepszy sposób na pozytywne postrzeganie tego okresu życia oraz dostrzeganie i wykorzystanie jego uroków¹⁵³.

Badacze współcześni przyjmują, iż koncepcja wychowania do starości A. Kamińskiego oparta jest na teorii aktywności. Akceptują jego punkt widzenia i uznają, że przygotowanie do ostatniego etapu życia polega na pomaganiu ludziom w nabywaniu zainteresowań oraz umiejętności i postaw, które w przyszłości – w starości pomogą im lepiej odnaleźć się w środowisku życia¹⁵⁴.

Niewątpliwie, uświadomienie uczniom tej ważnej wskazówki prekursora polskiej gerontologii okresu PRL-u, że wiek przestaje być sztywną barierą, która definiuje, jak mamy myśleć i zachowywać się, co nam wypada, a czego nie powinniśmy robić jest bardzo istotne w toku edukowania ich do starości w szkole ogólnokształcącej. Wpajanie dzieciom i młodzieży przez nauczycieli – wychowawców tego, że każdy człowiek, bez względu na wiek, ma takie same prawa i potrzeby, gdyż każda osoba pragnie długo i szczęśliwie żyć.

Należy jednak wziąć pod uwagę nowe cele owej edukacji bacząc na krystalizowanie się w krajach wysoko rozwiniętych (pełnych przemian społecznych, gospodarczych i kulturalnych) społeczeństw starych. W związku z tym młodzi ludzie mają nowe hierarchie wartości i style życia. Jak pisze Czesław Banach, następuje destabilizacja

---

¹⁵² Tamże.

¹⁵³ A. Kamiński, *Studia i szkice...*, 363-364.

¹⁵⁴ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii...*, s.178-179.

wielu rodzin¹⁵⁵, wzmagają się agresja, przemoc, depresja i frustracja oraz patologie społeczne¹⁵⁶, a to niekorzystnie wpływa na przykład na kształtowanie więzi międzypokoleniowych, a w tym osób młodych i starych¹⁵⁷, o czym szeroko już pisałam we wcześniejszym rozdziale.

Tak więc, życie we współczesnym świecie już wygenerowało dla edukacji szkolnej nowe zadania. Najważniejsze z nich to wyposażenie młodzieży w takie sprawności oraz umiejętności, które pomogą jej radzić sobie w życiu, wspomogą aktywnie pokonywać stres i poszukiwać ważnych dla siebie celów oraz zadań.

Jak piszą pedagodzy, celem kluczowym dla wychowanka jest umożliwienie mu w toku edukacji, rozwoju posiadanych zdolności i kompetencji życiowych – rozumianych jako tworzenie swoich własnych strategii radzenia sobie z wyzwaniami życia, nie tylko w młodości, ale także w starości¹⁵⁸.

Zatem rozumienie edukacji (*educare*) przez Wincentego Okonia jako ogółu procesów, których celem jest zmienianie ludzi, przede wszystkim dzieci i młodzieży, zgodnie z panującymi w danym społeczeństwie ideałami oraz celami wychowawczymi również jest przydatne w wybranym temacie. Według pedagoga, edukacja powinna służyć zdobywaniu wiedzy takiej, która pomoże człowiekowi poradzić sobie z problemami codzienności i umieć pokonywać trudności życia, w tym problemy związane z procesem starzenia się społeczeństwa i jednostki w indywidualnym ujęciu jego potrzeb oraz problemów¹⁵⁹.

Uważam, że zwrócenie uwagi Elżbiety Trafiałek na to, aby wychowanie do starości było traktowane całościowo (holistycznie), czyli jako kwintesencja wychowania do przyszłości, wychowania do aktywności i wychowania do wyborów społecznych jest bardzo ważne i trafne. Powinno ono być rozumiane jako wszechstronny rozwój oraz

---

¹⁵⁵ por. E. G o m u ł k a, *Reintegracja rodziny*, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze”, 2007, nr 11, s. 22-28; S. K a w u l a, *Rodziny współczesne a pedagogika rodziny*, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze”, 2007, nr 5, s.3-9; G. J a s i k o w s k a, *O roli więzi w reintegracji rodziny*, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze”, 2005, nr 5, s.29-31; Z. K a w c z y Ń s k a - B u t r y m, *Seniorzy w rodzinie. Przegląd badań*, „Problemy Rodziny”, 1999, nr 5-6, s.33-38.

¹⁵⁶ Cz. B a n a c h, *Edukacja wobec wyzwań współczesnego świata*, „Życie Szkoły”, 2002, nr 5, s.259-262.

¹⁵⁷ A. P e a r s o n, *Nauczyciel. Teoria i praktyka w kształceniu nauczycieli*, Warszawa 1994, s. 144.

¹⁵⁸ M. K o c h a n - W ó j c i k, A. K r a j n a, Z. K u k l i Ń s k a, E. M a ł k i e w i c z (red.), *Edukacja elementarna a diagnoza pedagogiczna*, Warszawa 2002, s. 138-139.

¹⁵⁹ W. O k o Ń, *Nowy Słownik Pedagogiczny*, Warszawa 1998, s.84.

jako dążenie do osiągnięcia pełni człowieczeństwa, tym samym do aktywnego i godnego spełnienia całego życia człowieka¹⁶⁰, a w tym również w starości.

Właśnie traktowanie przez Aleksandra Kamińskiego wychowania do starości jako pomagania wychowankom w zdobywaniu nowych zainteresowań i aspiracji oraz umiejętności i przyzwyczajzeń, które pomogą im w realizowaniu aktywnego trybu życia w starości, dającego radość i satysfakcję, dziś ma kluczowe znaczenie także w edukacji do starości wychowanków w okresie dorastania¹⁶¹. Wszak, według gerontologów, wychowanie to wywoływanie określonych sytuacji, sprzyjających kształtowaniu pożądanego postępowania trwającego przez całe życie jednostki – naukowcy piszą o całożyciowej edukacji. Elementami tego wychowania są między innymi: hobby, aktywność społeczna i polityczna, rozwój zainteresowań wolnoczasowych¹⁶².

Zdaniem Małgorzaty Kielar, działania edukacyjne nauczycieli - wychowawców, a w tym szkolne, przygotowujące uczniów do starości powinny upowszechniać wzorce aktywnego, czynnego spędzania czasu wolnego, wychowywać do pełnienia określonych ról społecznych oraz podkreślać ważność sportu jako elementu rozwijającego aktywność i sprawność fizyczną¹⁶³.

Wielu badaczy podkreśla, że umiejętności zagospodarowania czasu wolnego musimy się nauczyć w szkole, gdyż w niej powinno nastąpić ukierunkowanie zainteresowań i pasji. Nawyki ukształtowane we wczesnym okresie życia, w tym także u adolescentów, warunkują jakość aktywności w późniejszym życiu, stwarzając możliwość świadomego samowychowania i samokształcenia¹⁶⁴.

Zaś Bogna Żakowska –Wachelko zwraca uwagę na to, że w starzejących się społeczeństwach współczesnej cywilizacji przeciwdziałanie negatywnym skutkom demograficznej starości powinno rozwijać się w dwóch kierunkach:

- w pierwszym chodzi o to, aby od wczesnego dzieciństwa kształtować w wychowankach właściwe postawy i sposoby życia, to jest rozwijać nawyki aktywnego wypoczynku, właściwego odżywiania i postawy prospołeczne jednostki w każdym okresie życia;

---

¹⁶⁰ E. T r a f i a ł e k, *Edukacja, integracja i aktywizacja ludzi w starszym wieku. Polska a Europa* [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji...*, s.77-78.

¹⁶¹ A. K a m i ń s k i, *Studia i szkice pedagogiczne*, Warszawa 1978, s. 359.

¹⁶² B. S z a t u r – J a w o r s k a, P. B ł ę d o w s k i, M. D z i ę g i e l e w s k a, *Podstawy gerontologii...*, s. 179.

¹⁶³ M. K i e l a r, *Potrzeby w zakresie opieki i pomocy ludziom starym a zadania gerontologiczne* [w:] *Pedagogika społeczna u schyłku XX w.*, red. A R a d z i e w i c z – W i n n i c k i, Katowice 1992, s.564.

¹⁶⁴ Tamże.

- w drugim kierunku istotne jest zaspokajanie bieżących potrzeb ludzi starych oraz kompensowanie w nich strat w sferze psychicznej, biologicznej, społecznej i ekonomicznej przez rodziny i instytucje działające na rzecz pomocy seniorom¹⁶⁵.

W tym momencie nasuwa się pytanie: Czy i w jakim zakresie oraz w jakich formach zajęć uczniowie w wieku szkolnym powinni być współcześnie edukowani do starości?

B. Żakowska – Wachelko uważa, że realizowane wychowanie do starości musi odbywać się w następujących zakresach:

- Profilaktycznym - powinien obejmować tematy dotyczące funkcjonowania człowieka starego w społeczeństwie. Ważne jest przy tym ukazywanie starości jako wartości.
- Ukazywania działań gerontologii społecznej oraz geragogiki. Jest to wsparcie edukacyjne, dzięki któremu podtrzymywana jest aktywność człowieka starego.
- Doświadczenia relacji młodego pokolenia z osobami starymi. Seniorzy dzięki obcowaniu z uczniami mogą podzielić się z nimi bogactwem posiadanego doświadczenia oraz normami, wartościami i wzorami życia¹⁶⁶.

Zaś Bogusław Śliwerski podkreśla, że dziś rola szkoły jest olbrzymia jako środowiska nie tylko nauczającego, ale także wychowawczego. Polega ona na tym, iż wychowankowie uczą się w środowisku podporządkowywać swoje indywidualne potrzeby interesom grupowym. Zatem zadaniem szkoły jest stworzenie odpowiednich warunków, wspierających ich wrażliwość i odpowiedzialność ucznia za innych. Naczelną istotą wychowania jest zapewnienie im społecznych warunków życia oraz wspieranie w wewnętrznym rozwoju, wzmacnianie w samodzielności i niezależeniu się od troski i opieki społecznej. Sytuacje wychowawcze powinny kształtować indywidualne osobowości, zdolne do zmiany samych siebie oraz zmierzające do konstruktywnego formowania świata¹⁶⁷, zatem także w zakresie rozumienia starości i człowieka starego.

---

¹⁶⁵ B. Żakowska – Wachelko, *Zadania i perspektywy gerontologii* [w:] *Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku. Proces starzenia się ludności Polski i jego społeczne konsekwencje*, red. L. Frąckiewicz, Katowice 2002, s.111.

¹⁶⁶ A. Leszczyńska – Rejchert, *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Olsztyn 2005, s. 36.

¹⁶⁷ B. Śliwerski, *Jak skutecznie nauczać i wychowywać we współczesnej szkole?*, Kraków 1999, s.80-83.

Dlatego uważam, na bazie wiedzy analizowanej w I rozdziale, że braki w edukacji na rzecz seniorów, zbyt mała wiedza uczniów na temat wad i zalet tego etapu życia człowieka powoduje wiele negatywnych zachowań w stosunku do ludzi starych.

Tom Kirkwood pisze, że często seniorzy są wykluczeni społecznie ze względu na swój wiek, a przecież osoby młode, a więc także uczniowie szkoły podstawowej i gimnazjum, w przyszłości staną się osobami starymi. Tym samym dyskryminujący staną się dyskryminowanymi¹⁶⁸. Małgorzata Mądry zaś uważa, że uświadomienie sobie przez wychowanków zmiany takich stanowisk jest możliwe przez odpowiednie oddziaływanie pedagogiczne i psychologiczne właśnie w okresie edukacji szkolnej. Jej celem jest kształtowanie pożądanych postaw u uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum¹⁶⁹.

Psychologowie potwierdzili badaniami, że okres wczesnej adolescencji charakteryzuje się przyswajaniem nawyków kulturalnych poprzez kształcenie i uspołecznienie oraz rozwój postaw społecznych, zainteresowań¹⁷⁰. W tym czasie więc ważne znaczenie w rozwoju osobowości jednostki i kształtowaniu jej postaw mają związki interpersonalne z rówieśnikami, rodzicami, nauczycielami, myślę, że także z osobami starymi.

Tadeusz Mądrycki podkreśla bowiem, że w tworzeniu pozytywnej postawy wobec starzenia się i starości ważne jest osobiste doświadczenie. Kształtuje się ono w trakcie trwania całego rozwoju człowieka, w tym szczególnie podczas edukacji szkolnej¹⁷¹. W tym czasie bardzo często nauczyciel jest autorytetem dla ucznia. To on przez szereg lat dla wielu wychowanków jest wzorem postępowania i identyfikowania się. I to właśnie będzie przedmiotem badań podczas diagnozowania edukacji do starości w badanych szkołach - podstawowej i w gimnazjum.

W tym momencie nasuwa się pytanie: Czy, dlaczego i w jakim zakresie edukacja do starości jest celowo realizowana przez nauczycieli w kontekście zachodzących procesów demograficznych w Polsce?

Hanna Dąbrowiecka pisze, że brak autorytetów, koszty transformacji i globalizacji, zaniedbanie wychowawczych działań szkoły, rodziny oraz innych

---

¹⁶⁸ T. Kirkwood, *Czas naszego życia. Co wiemy o starzeniu się człowieka*, tłumaczenie M. Kowalczyk-Sumowska, Kielce 2005, s. 33-34.

¹⁶⁹ M. Mądry, *Postawy osób młodych wobec ludzi starszych* [w:] *Wybrane problemy opieki i wychowania*, red. Z. Brąńska, Kraków 1997, s. 116-117.

¹⁷⁰ D. B. Bromley, *Psychologia starzenia się*, tłumaczenie Z. Zakrzewska, Warszawa 1969, s.21.

¹⁷¹ T. Mądrycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, s.133-135.

podmiotów wychowujących, w tym ogromny wpływ mediów, (a także materialne zróżnicowanie społeczne) są przyczyną nie tylko obaw, ale również szerzącej się agresji i zachowań aspołecznych dzieci i młodzieży¹⁷², a zatem także negatywnego stosunku do osób starych.

Również Wincenty Okoń uważał, że czasy społeczeństwa informacyjnego pociągają za sobą wiele niebezpieczeństw oraz wymagają nowych rozwiązań wychowawczych. Pedagog zwracał uwagę na to, że ten problem jest bardzo trudnym zadaniem. Szkoła jako jeden z podmiotów wychowawczych z jednej strony musi wspomagać rodziny, a z drugiej zaś strony ma za zadanie umożliwić uczniom odkrycie samych siebie, uzyskanie poczucia własnej wartości czy też dojrzewania społecznego. Od najdawniejszych czasów funkcją szkoły było przygotowanie młodego pokolenia do życia w społeczeństwie¹⁷³, a w tym też z osobami starymi.

W związku z zachodzącymi zmianami społecznymi, jak się wydaje, wśród funkcji szkoły należy wyeksponować jej rolę edukacyjną w przygotowaniu młodzieży do własnej starości, a więc do potrzeb i problemów związanych z tym etapem życia, ale także – nie mniej ważne jest - do życia w społeczeństwach „starej” Europy, w której nasze społeczeństwo jest mocno osadzone.

Dlatego istotne jest ukształtowanie w młodym polskim pokoleniu pozytywnej wizji starości oraz szacunku wobec ludzi starych. Treści prowadzonych zajęć szkolnych powinny uwzględniać wymagania współczesnej, demograficznie starej Europy, a w tym przede wszystkim Polski.

Bardzo ważne jest zatem uświadomienie uczniom nieuchronności starości w życiu każdego z nas oraz roli, jaką pełnią seniorzy w polskich rodzinach i społeczeństwie.

Według Grażyny Orzechowskiej, ludzie starzy wnoszą w życie społeczne:

- doświadczenie zawodowe, obowiązkowość, solidność;
- doświadczenie życiowe, mądrość życiową;
- poparcie dla zasad moralnych, zasad współżycia z ludźmi;
- szacunek dla tradycji, kultury przeszłości własnego środowiska i narodu;
- wiedzę o historii przeżytej osobiście;
- dorobek twórczy ludzi wybitnych;
- twórczość ludową;
- opiekę nad wnukami, potrzebującymi pomocy;

---

¹⁷² H. Dąbrowiecka, *Wygrać starość*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5, s.9.

¹⁷³ W. Okoń, *Wszystko o wychowaniu*, Warszawa 1999, s. 305-310.

- aktywność społeczną, dzięki której rozwija się wiele organizacji lokalnych i społecznych.¹⁷⁴

Natomiast Zofia Szarota uważa, że w trakcie edukacji należy uzmysłowić wychowankom, iż człowiek stary, tak samo jak każdy z nas, ma prawo między innymi: do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, do poszanowania mienia, do mieszkania, do pracy, do swobodnego przemieszczania się, prawo do ochrony zdrowia, do zabezpieczenia społecznego, do pomocy społecznej i medycznej¹⁷⁵.

Zaś Lucyna Frąckiewicz wskazuje na konieczność uświadamiania uczniom, iż starość każdego człowieka powinna być: pogodna, aktywna, wolna od chorób i niesprawności, w warunkach, które nie wywołują poczucia zagrożenia, również przez młode pokolenie¹⁷⁶.

Jak już pisałam (powołując się na badania naukowe), niestety, braki w edukacji do starości obecnych seniorów powodują u nich lęk w tym okresie życia. Według mnie, aby nie stało się tak z obecnym pokoleniem uczniów szkół podstawowych i gimnazjów, należy wprowadzić stosowne zmiany być może w programie nauczania, organizacji i metodyce zajęć dotyczących edukacji do starości, a także szerzyć świadomość roli edukacji gerontologicznej już wśród studentów kierunków nauczycielskich.

W związku z tym w kolejnym podrozdziale charakteryzuję decyzje Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu dotyczące nauczania i wychowania uczniów szkół podstawowych oraz gimnazjów, przydatne w realizacji edukacji do starości. Analizuję też w jakim zakresie zalecana „Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów” z dnia 23 sierpnia 2007 roku zawiera treści dotyczące starzenia się człowieka i będzie można na ich podstawie:

- kształtować nawyki społecznego współżycia; wspierać uczniów w poszukiwaniu wartości oraz uczyć szacunku dla siebie i innych, uczestnictwa w grupie oraz sposobów porozumiewania się z innymi; rozwijać poszanowanie postaw prospołecznych i dobra wspólnego; przygotować uczniów do świadomego, aktywnego i odpowiedzialnego uczestnictwa w życiu publicznym;
- dostrzegać różnorodności postaw i zachowań człowieka,
- kształtować potrzeby i umiejętności dbania o własne ciało, zdrowie i sprawność fizyczną, psychiczną i duchową; propagować aktywne spędzanie czasu wolnego;

---

¹⁷⁴ G. Orzechowska, *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, Olsztyn 1999, s.75.

¹⁷⁵ Z. Szarota, *Gerontologia społeczna i oświatowa*, Kraków 2004, s.67.

¹⁷⁶ L. Frąckiewicz, *Polska a Europa...*, s.113.

- poznać zagrożenia cywilizacyjne oraz umiejętności reagowania na nie, rozróżniać czynniki wpływające pozytywnie i negatywnie na nasze zdrowie,
- radzić sobie w sytuacjach trudnych i umiejętnie szukać pomocy,
- prawidłowo organizować czas wolny, rozwijać zainteresowania: muzyczne, plastyczne, geograficzne, historyczne;
- poznawać postawy prospołeczne i aspołeczne, rozwijać poczucie odpowiedzialności za zdrowie własne i innych¹⁷⁷.

Sumując uważam, że są to dość ogólne treści rozporządzenia w analizowanej kwestii w „Podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów”, ale uwzględniają oczekiwane elementy, dotyczące między innymi: kształtowania u wychowanków postawy prozdrowotnej oraz życzliwego ustosunkowania do innych; uczenia ich umiejętności nawiązywania kontaktów interpersonalnych oraz umiejętności aktywnego spędzania czasu, a także rozwijania zainteresowań wychowanków.

Zatem powinny one pozytywnie generować przygotowanie przez nauczycieli-wychowawców określonych zadań i treści oraz form zajęć przydatnych dla uczniów do uwewnętrznienia wychowania do starości oraz inkluzji z osobami starymi w czasach społeczeństwa demograficznie starego.

---

¹⁷⁷ Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 23 sierpnia 2007 roku w sprawie Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów, http://www.men.pl/prawo/rozp_155/zal_2.htm, 10.12.2008.

2. Zainteresowania, wiedza i zachowanie młodzieży w okresie adolescencji w kontekście przygotowania uczniów do starości

Młodzież z racji swych funkcji rozwojowych i społecznych wyznacza przyszłość każdego społeczeństwa oraz kształt jego kultury. Jednocześnie stanowi grupę podatną na różnego rodzaju zagrożenia. Ewa Wysocka ustaliła, że młode pokolenie przełomu XX/XXI wieku często utożsamiane jest z brakiem zainteresowań i autorytetów, cynizmem, pesymizmem, anarchią, destrukcją i negowaniem wartości tradycyjnych. Według jej badań, młodzieży urodzonej w czasach transformacji nie obce są: agresywność, brak tolerancji, nihilizm, skłonność do nadużywania alkoholu, branie narkotyków, przestępczość i naruszanie norm obyczajowych¹⁷⁸. Chcąc przeciwstawić się tego typu zachowaniom młodzieży, w społeczeństwie starym istnieje konieczność intensywnego, a przede wszystkim uzasadnionego naukowo realizowania wychowania do starości w szkole podstawowej i w gimnazjum. Mając na uwadze poczynione już rozpoznania odnośnie wybranego tematu, w niniejszym podrozdziale, skupię się na scharakteryzowaniu zainteresowań, wiedzy i zachowań uczniów w okresie adolescencji.

Psychologowie badaniami potwierdzili, iż proces dorastania jest niezwykle skomplikowany i obejmuje wiele dziedzin osobowości. W tym okresie następuje między innymi rozwój świadomości społecznej, czyli kształtowanie ocen, przekonań i postaw moralnych oraz przygotowanie się jednostki do pełnienia określonych ról społecznych oraz podejmowanie coraz bardziej odpowiedzialnych zadań społecznych¹⁷⁹.

Zdaniem Marii Przetacznikowej, rozwój jest czymś ciągłym, trwającym od chwili poczęcia do momentu, aż osoba osiągnie swoją dojrzałość. Odbywa się on wolno i w regularnym tempie¹⁸⁰. Dorastanie jest długim i zróżnicowanym okresem między 10. a 20. rokiem życia, można go podzielić na wczesną i późną adolescencję z umowną granicą około 16. roku życia¹⁸¹. Okres ten jest czasem szczególnie ważnym w życiu każdego człowieka, według Sylwii Rydz i Jana Rostowskiego, dokonują się wówczas

---

¹⁷⁸ E. Wysocka, *Młodzież jako kategoria rozwojowa i społeczna - wymiary, dylematy i konsekwencje doświadczania młodzieńczego kryzysu jako przedmiot badań pedagogiki społecznej* [w:] *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, red. W. Daniłowicz, Warszawa 2009, s.166, 170.

¹⁷⁹ J. C. Coleman, *Dojrzewanie* [w:] *Psychologia rozwojowa*, red. P. E. Bryant, A. M. Colman, tłumaczenie A. Bezwińska-Waleryjan, Poznań 1997, s. 94-95.

¹⁸⁰ M. Przetacznikowa, *Podstawy rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży*, Warszawa 1978, s.87.

¹⁸¹ A. Brzezinska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka*, Gdańsk 2005, s. 360

istotne zmiany w psychice jednostki, z dziecka przeistacza się w człowieka dorosłego, który sam o sobie stanowi i uświadamia sobie, że podjęte przez niego decyzje zaważą na całym jego przyszłym dorosłym życiu¹⁸². Natomiast Maria John – Borys przyjmuje wiek od 11,12 lat do około 18,19 roku życia jako okres dorastania. Psycholog pisze, że w tym czasie człowiek uzyskuje dwie istotne zdolności: do dawania życia oraz samodzielnego kształtowania własnego życia. Rozwój tych zdolności warunkowany jest realizacją zadań rozwojowych¹⁸³.

Do głównych zadań rozwojowych okresu dorastania, na przykład według psychologów pod kierownictwem Anny Brzezińskiej, należą: formułowanie tożsamości osobowej i społecznej, a więc wybór celów, wartości, przekonań, zainteresowań i potrzeb, które wpłyną na kolejne etapy życia młodego człowieka¹⁸⁴. W tworzeniu się tych rodzajów tożsamości znaczącą rolę mogą odegrać dziadkowie. Opierając się na własnym przykładzie i doświadczeniach życiowych, mogą oni pomóc wnukom w wyborze wartościowych celów życiowych.

W okresie dorastania następuje u człowieka rozwój umysłowy: przejście z etapu myślenia konkretnego na etap myślenia abstrakcyjnego. Dzięki temu zwiększa się jego efektywność uczenia się oraz zdolność rozwiązywania problemów teoretycznych i praktycznych, co z kolei prowadzi do coraz lepszej orientacji w realiach otaczającego świata, a więc również w którym wciąż wzrasta liczba ludzi starych. Mając na uwadze podjęty temat dotyczyć będzie to konieczności ciągłego pogłębiania wiedzy przez adolescentów na temat procesów starzenia się, możliwości rozwojowych człowieka w „trzecim wieku” oraz zdobywania przez nich umiejętności, które w przyszłości pozwolą im na dobrą adaptację zmian związanych z przejściem na emeryturę.

Także, według tych samych psychologów, dorastanie emocjonalne zmienia się w okresie dojrzewania. Ambiwalencja emocji w trakcie życia stabilizuje się, następnie zwiększa się skala przeżyć emocjonalnych, wzbogaca treść jego uczuć, następuje rozwój uczuć wyższych, między innymi moralnych i społecznych, estetycznych, co szczególnie jest ważne w stosunku do człowieka starego we współczesnym społeczeństwie polskim.

---

¹⁸² S. R y d z, J. R o s t o w s k i, *Rozwój wybranych cech osobowości i kształtowanie się cech osobowości u młodzieży* [w:] *Nowe wyzwania w rozwoju człowieka*, red. B. K a c z m a r e k, K. M a r k i e w i c z, S. O r z e c h o w s k i, Lublin 2001, s. 181-182.

¹⁸³ M. J o h n – B o r y s (red.), *Dorastający w relacjach społecznych. Przegląd wybranych badań* [w:] *Dorastający w relacjach ze światem*, red. M. J o h n – B o r y s, Katowice 1994, s.43.

¹⁸⁴ A. B r z e z i ń s k a (red.), *Psychologiczne portrety...*, s. 360; por. P. S z c z u k i e w i c z, *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Lublin 1998, s. 49-53.

Zaś dorastanie kulturowe oznacza, iż wychowanek przekształca się z biernego odbiorcy dóbr kultury w aktywnego współtwórcę tychże dzieł¹⁸⁵.

Natomiast psychologowie pod kierunkiem Marii John – Borys uważają, że świat osoby dorastającej to przede wszystkim świat stosunków społecznych, a więc jej postaw, zainteresowań, form aktywności społecznej, pełnienie ról oraz oczekiwań wobec przyszłości, a także relacje z ludźmi, a w tym z seniorami. Ich badania dowiodły, iż młodzież przejawia krytyczny stosunek do rzeczywistości społecznej. Ocenia świat jako niesprawiedliwy, a ludzi jako złych z natury¹⁸⁶. Także seniorzy, jak wynika z analizy badań w 2 podrozdziale I rozdziału, to zdaniem wielu badanych adolescentów, osoby: schorowane, niedołączone, zrzedliwe, często przebywające w domu i bezużyteczne w środowisku, a więc istnieje pilna potrzeba zmian w zakresie negatywnych postaw młodzieży wobec seniorów.

Co jest możliwe, gdyż zdaniem Marii Porębskiej, w wieku dorastania dokonuje się ukształtowanie pełnej struktury osobowości, charakteryzuje ją szeroki zakres relacji z otoczeniem, tworzy się hierarchia wartości oraz celów. Młody człowiek zaczyna świadomie określać swoje miejsce w świecie, potrafi stawiać sobie cele i kierować swoim postępowaniem. Dlatego jest to dobry czas, aby kształtować u uczniów postawę otwartości na problemy i potrzeby innych, w tym także ludzi starych. Poza tym o wysokim poziomie rozwoju osobowości świadczy twórcze ustosunkowanie do społeczeństwa oraz zdolność do przekształcania siebie i świata. Chodzi tutaj o podejmowanie takich działań, prezentowanie takich zachowań i postaw, które pozytywnie wpłyną na stosunki społeczne¹⁸⁷, w tym kontakty interpersonalne z seniorami.

Już grupa psychologów pod redakcją Marii Żebrowskiej stwierdziła, że istotą osobowości człowieka są też jego zainteresowania, które to aktywizują i ukierunkowują działalność jednostki. Szczególnym okresem w ich kształtowaniu jest właśnie dorastanie, jak podkreślają psychologowie.

Zainteresowanie, według nich, jest to właściwość psychiczna, która przybiera postać ukierunkowanej aktywności poznawczej i przejawia się w stosunku do otaczających nas zjawisk.:

- w dostrzeganiu określonych cech, problemów;

---

¹⁸⁵ Tamże.

¹⁸⁶ M. J o h n – B o r y s (red.), *Dorastający w relacjach...*, s.45-46.

¹⁸⁷ M. P o r ę b s k a, *Osobowość i jej kształtowanie w dzieciństwie i młodości*, Warszawa 1991, s. 197-200, 203.

- w dążeniu do ich poznania, zbadania i rozwiązania;
- w przeżywaniu różnorodnych uczuć związanych z brakiem, nabywaniem i posiadaniem wiedzy¹⁸⁸. A więc istotne jest w toku zajęć szkolnych uwrażliwienie adolescentów na potrzeby i problemy seniorów z ich najbliższego środowiska, zachęcenie do pomocy babci czy dziadkowi w ich codziennym życiu oraz propagowanie aktywności psychofizycznej, intelektualnej i społecznej, które wpływają na poprawę życia, także w starości.

Zaś Zbigniew Skorny dodaje, że doświadczenia zdobyte podczas zaspokajania zainteresowań pogłębiają wiedzę i kształtują osobowość, angażując przy tym jego uwagę i energię, która w przeciwnym razie mogłaby być wykorzystana w nieodpowiedni sposób, a być może nawet przeciw człowiekowi staremu. Dlatego też nauczyciele powinni wskazania wychowawcze skierować są na budzenie, rozwijanie i wzbogacanie zainteresowań młodzieńczych, także w kierunku inkluzji seniorów. Pedagodzy powinni zachęcać wychowanków do uczestnictwa w różnych kółkach zainteresowań. W ten sposób adolescenty uczą się nawiązywania nowych kontaktów interpersonalnych, aktywnego spędzenia wolnego czasu, co może pozytywnie wpłynąć na ich umiejętności adaptacji w nowych warunkach, także uwzględniając okres starości. Ważne jest także podjęcie kontaktów społecznych przez wychowanka z rówieśnikami i innymi osobami, które zaspokajają jego podstawowe potrzeby¹⁸⁹, a w tym także z seniorami.

Myśląc o realizacji niniejszego tematu chodziło właśnie o młodzież w okresie adolescencji, dlatego jeszcze przytoczę ważną kwestię, o której pisze Teresa Rostowska. Psycholog uważa, że jest to okres gwałtownych i nieprzewidywalnych przemian wiążących się z komplikacjami w stosunkach osobistych i społecznych. Młodzież, broniąc własnych poglądów, często popada w konflikt z osobami dorosłymi, którzy mają odmienny katalog wartości. Przyczyna niestałości w jej zachowaniu, drażliwość adolescenta, niepokój wiąże się z szybkim i nierównomiernym rozwojem, brakiem wiedzy i doświadczenia, sprzecznymi wymaganiami dorosłych (w tym nauczycieli), braku konsekwencji w wychowaniu, również wychowaniu do starości. Sama młodzież także bywa ambiwalentna w stosunku do swojej dorosłości. Z jednej strony chce, aby traktować ją z powagą i szacunkiem, z drugiej zaś strony obawia się

---

¹⁸⁸ M. Ż e b r o w s k a (red.), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1986, s.773-774,

¹⁸⁹ Z. S k o r n y, *Psychiczne mechanizmy zachowania się*, Warszawa 1972, s. 21-22.

poczucia bezpieczeństwa i opieki¹⁹⁰. W kontekście podjętego tematu, dokładna znajomość oznak i uwarunkowań rozwoju okresu adolescencji przez nauczycieli-wychowawców edukacji do starości jest kluczowa.

Nauczyciele powinni brać pod uwagę to, że fizjologiczne dojrzewanie organizmu także w okresie adolescencji wiąże się ze zmianami w obrazie własnej osoby oraz w spostrzeganiu dorastającego człowieka przez otoczenie. Wpływa to na samoocenę oraz na jego zachowanie. Intensywne zmiany zachodzą także w sferze emocji: zwiększa się pobudzenie emocjonalne oraz chwiejność emocji. Poza tym młodzież musi sama przystosować się do norm społecznych obowiązujących w ich kulturze i do nowych, trudniejszych niż w dzieciństwie sytuacji. Jak wynika z ustaleń psychologów i socjologów, dojrzałość społeczna pojawia się później niż dojrzałość fizyczna, dlatego pomyślnie rozwiązywanie problemów w tym zakresie związane jest z występowaniem trudności. W okresie adolescencji zaznacza się wyraźna różnica między zainteresowaniami chłopców i dziewcząt, dlatego ich problemy także są różne. Należy zwrócić więc uwagę podczas edukacji ich do starości na to, że problemy dziewcząt częściej niż chłopców wiążą się ze szkołą, stosunkiem do rodziców i rodziny, społecznym przystosowaniem się, własnym wyglądem, zasadami dobrego wychowania. Chłopcy natomiast bardziej niż dziewczęta interesują się pieniędzmi i zastanawiają się nad zagadnieniami własnej kariery życiowej. W wyniku badań przeprowadzonych wśród młodzieży szkół średnich badacze stwierdzili, że uczniowie szukają pomocy w rozwiązywaniu problemów u rodziców, przyjaciół, braci, sióstr. Niestety wiele chłopców i dziewcząt w okresie wczesnej adolescencji odczuwa potrzebę korzystania z pomocy dorosłych w rozwiązywaniu swoich problemów, jednakże nie ma się do kogo zwrócić¹⁹¹.

Dlatego, jak się wydaje, umiejętnie nawiązana więź społeczno-emocjonalna seniorów z uczniami pomoże im w radzeniu sobie z codziennymi zadaniami oraz wartościowaniem własnego postępowania, a to wpływa na kształtowanie się postaw i przekonań młodzieży, które stają się coraz bardziej stabilne, przekształcając się w światopogląd¹⁹².

---

¹⁹⁰ T. R o s t o w s k a, *Percepcja konfliktu pokoleń przez dorastającą młodzież i jej rodziców* [w:] *Nowe wyzwania w rozwoju...*, s.203-204; A. O l e s z k o w i c z, *Psychologiczna charakterystyka kryzysu w wieku dorastania i jego konsekwencje dla rozwoju jednostki* [w:] *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, red. M. T y s z k o w a, Warszawa 1988, s.198-199; M. P r z e t a c z n i k o w a, *Podstawy rozwoju...*, s.121-123.

¹⁹¹ E. B. H u r l o c k, *Rozwój młodzieży*, tłumaczenie B. H o r n o w s k i, B. R o s e m a n n, Warszawa 1965, s.21-24.

¹⁹² Por. B. H a r w a s - N a p i e r a ł a, J. T r e m p a ł a, *Psychologia rozwoju człowieka*, T 2, Warszawa 2002, s.181.

A zatem działania szkoły ogólnokształcącej mogą i powinny wzmacniać i przyspieszać efektywność procesu edukacji do starości. Należy jednak liczyć się z tym, jak piszą Barbara Harwas-Napierała i Janusz Trempała, że młodzież, która dorasta w niekorzystnych warunkach wychowawczych, staje w opozycji do przypisanych jej ról, co prowadzi do poczucia depersonalizacji i alienacji¹⁹³. A więc, aby to nie nastąpiło w stosunku do osób starych, których w naszym społeczeństwie jest coraz więcej, koniecznie należy realizować szkolną edukację do starości w sposób przemyślany i zgodny z psycho-pedagogicznymi założeniami, charakteryzującymi okres dorastania.

Tym bardziej, że na indywidualną organizację działań jednostki, jak pisze Adam Niemczyński, mają wpływ procesy społeczne, czyli dobre przystosowanie do życia grupy, w tym do społeczeństwa osób starych¹⁹⁴. Trzeba więc tak pokierować wychowankami, aby oni zdobyli sprawności, umiejętności, postawy i oceny, które pozwolą im zachować swoje miejsce w społeczeństwie osób starych. Elizabeth B. Hurlock pisze, że rodzaj życia społecznego osoby dorastającej odgrywa ważną rolę w kształtowaniu u niej charakteru, jaki będzie miała w przyszłości jako osoba dorosła. Według psycholog powinna ona posiadać:

- Wiedzę i umiejętności, takie jak: dobre maniery, umiejętność prowadzenia rozmów, takt oraz wiele zainteresowań wspólnych z innymi ludźmi;
- Przychylne postawy wobec innych osób, jak: sympatia, docenianie innych, przyjacielskość, uprzejmość, szlachetność;
- Poczucie bezpieczeństwa i niezależności, dające pewność siebie, łatwość w nawiązywaniu i utrzymaniu kontaktów interpersonalnych w dużych i małych grupach społecznych;
- Poczucie odpowiedzialności przejawiające się w wywiązywaniu z zobowiązań względem innych;
- Możliwość uczestniczenia w zebraniach związków, stowarzyszeń i innych grup;
- Umiejętność przystosowania się do współtowarzyszy pracy przez wykonywanie swojego pełnego przydziału pracy, przyjazny stosunek i docenianie wysiłku innych;
- Postawę przyjazną, uprzejmą i pełną uznania wobec sąsiadów i osób starych;
- Postawę wobec grupy społecznej, będącą odbiciem zainteresowań grupą;

---

¹⁹³ Tamże, s. 183-184.

¹⁹⁴ A. N i e m c z y ń s k i, *Procesy rozwojowe człowieka w pełnym cyklu życia indywidualnego* [w:] *Rozwój psychiczny człowieka...*, s. 222, 227-228.

- Postawę wobec problemów światowych, przejawiającą się w zainteresowaniach dobrobytem wszystkich ludzi, w próbach rozwiązywania problemów światowych w sposób rozsądny i bez uprzedzeń¹⁹⁵.

Chociaż wszystkie wymienione umiejętności powinny być kształtowane u dzieci i młodzieży w czasie całej edukacji, to jednak szczególnie w okresie adolescencji, a więc u uczniów szkoły podstawowej i w gimnazjum. Badacze zwracają uwagę na to, że wczesne przygotowanie młodzieży do ostatniego etapu życia, zwiększa ich szansę na aktywne spędzenie ich własnej starości¹⁹⁶.

Tym bardziej, że zdaniem Hanny Liberskiej, wyobrażenia dotyczące przyszłości spełniają ważną rolę w procesach regulacji aktywności jednostki także w okresie starości. Rozwijanie w sposób przemyślany pewnych predyspozycji i umiejętności wychowanków w tym okresie rozwojowym wpłynie na jakość ich życia w starości. W oparciu o przeprowadzone badania empiryczne badaczka stwierdziła, iż wśród młodych respondentów nasilają się pozytywne postawy wobec przyszłości – pomimo rosnącego niepokoju i obaw związanych z różnymi problemami społeczno-ekonomicznymi¹⁹⁷. Można zauważyć, że wychowanie do starości będzie efektywne w kontekście przeprowadzonych badań empirycznych także przez Elżbietę Rydz i Jagodę Ramsz. Stwierdziły one bowiem, iż u młodzieży w okresie dorastania:

- zakres planowanych działań poszerza się,
- jednostka planuje osiągnięcie życiowych celów oraz unikanie niebezpieczeństwa,
- ramy czasowe planów poszerzają się, a wymagania wzrastają,
- młodzież jest zdolna do podejmowania ważnych decyzji¹⁹⁸.

Natomiast zdaniem Lucyny Bakiery, badaczki perspektyw życiowych dorastającej młodzieży, formułowanie określonych wyobrażeń na temat przyszłości ma swe źródła w przeszłości i teraźniejszości jednostki. Uważa ona, że szereg różnorodnych doświadczeń, obserwacji i postaw wpływa na styl życia w przyszłości, a więc także adolescentów w okresie starości¹⁹⁹.

---

¹⁹⁵ E. B. H u r l o c k, *Rozwój młodzieży...*, s.131-132.

¹⁹⁶ A. Z a w a d a, *O potrzebie kształcenia gerontologicznego wśród dzieci i młodzieży*, "Wychowanie na Co Dzień", 2009, nr 4-5, s. 8-11.

¹⁹⁷ H. L i b e r s k a, *Wyobrażenia perspektyw życiowych młodzieży. Zagrożenia dla przyszłości osobistej i świata[w:] Rozwijający się człowiek w zmieniającym się świecie*, red. J. T r e m p a ł a, Bydgoszcz 1995, s.229-238.

¹⁹⁸ E. R y d z, J. R a m s z, *Rozwój celów decyzji życiowo doniosłych w biegu życia człowieka [w:] Zagadnień psychologii rozwoju...*, s. 221, 226.

¹⁹⁹ L. B a k i e r a, *Perspektywy życiowe w percepcji dorastających [w:] Rozwijający się człowiek w....*, s. 263-267.

Sumując, szczególnie analizowana literatura z psychologii rozwojowej dotycząca wychowanków między 10-15 rokiem życia upoważnia do sformułowania następujących wniosków:

- Zarówno adaptacja do nowych warunków, jak i podporządkowanie się obyczajom innych osób pozytywnie wpływa na proces socjalizacji uczniów w okresie adolescencji;
- Wychowankowie z klas IV-VI szkoły podstawowej i z gimnazjum uczą się respektowania zasad oraz wartości dotyczących nie tylko kolegów, ale też nauczycieli środowiska szkolnego, w którym funkcjonują; uczą się także radzenia sobie w nowych sytuacjach, także związanych z życiem w społeczeństwie starym;
- Adaptują się do zmian związanych z procesem starzenia się własnego organizmu, a w tym mogą więc wyobrazić sobie wizerunek własnej starości.

Równocześnie z analizy literatury gerontologicznej wynika, że aktywne życie w starości jest efektem wielu życiowych doświadczeń, a w tym także w okresie adolescencji.

Zatem, na tym etapie rozwojowym w trakcie szkolnej edukacji należy kształtować u wychowanków odpowiednie predyspozycje psycho-emocjonalne i społeczne, służące prawidłowej adaptacji do swojej starości oraz omawiać pozytywne i negatywne strony związane z tym etapem ludzkiego życia, gdyż wzmocni to więzi młodzieży z seniorami. Tego rodzaju działania nauczycieli mają bowiem umocowanie w rozwoju uczniów na etapie adolescencji. Wszak z przeanalizowanej literatury psychologiczno-pedagogicznej wynika, że okres adolescencji charakteryzuje intensywne kształtowanie się zainteresowań i zachowań młodzieży.

Dlatego ten czas rozwojowy uczniów sprzyja rozwijaniu u nich pożądanych postaw związanych z fizycznym, psychicznym i społecznym przygotowaniem się do starości, a w tym uwewnętrznieniu wiedzy i wartości, które są charakterystyczne dla seniorów w polskim społeczeństwie, a więc tkwią w kulturze narodowej.

W związku z tym celowa edukacja do starości uczniów w szkole podstawowej i w gimnazjum, pod kierunkiem nauczyciela-wychowawcy, może być efektywna w zakresie inkluzji adolescentów z seniorami oraz przygotowania ich do własnej starości.

3. Rola nauczyciela-wychowawcy w kształtowaniu postaw uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i w gimnazjum do własnej starości oraz inkluzji z seniorami

Z analizy literatury naukowej dotyczącej okresu adolescencji wynika, że rozwój psycho-społeczny jest złożonym, wielokierunkowym procesem polegającym na doskonaleniu struktur takich, jak: poczucie tożsamości, postawy i charakter. Sprzyja takim zmianom psychicznym, dzięki którym jednostka przystosuje się do zmian zachodzących w otoczeniu oraz do standardów własnej psychiki. Mając na uwadze obecne czasy, chodzi o przystosowanie się młodzieży w okresie dorastania do środowiska, społeczeństwa demograficznie starego, nadążanie za zachodzącymi w nim zmianami i wyzwaniami²⁰⁰.

Niewątpliwie na kształt tego rozwoju duży wpływ powinna mieć edukacja, a więc nauczyciel. Wszak jest on podmiotem nie tylko przekazującym wiedzę, ale wychowującym i przygotowującym młodzież do zmian, jakie następują w jej życiu jako jednostki oraz społeczeństwa – a więc społeczeństwa starego (w kontekście tematu niniejszej pracy). Wypływa z tego wiele istotnych zadań do zrealizowania przez nauczycieli, między innymi: uświadamianie wychowankom potrzeb i problemów seniorów, uwrażliwianie ich na potrzebę niesienia im pomocy, rozwój zainteresowań uczniów, uświadomienie im konieczności przejawiania zdrowego i aktywnego stylu życia, który powinien być dla nich kapitałem na czas okresu starości.

Ewa Bochno pisze, iż celem wychowania jest osiągnięcie względnie trwałych zmian w osobowości ucznia szkoły ogólnokształcącej, związanych z jego stosunkiem do samego siebie oraz drugiego człowieka²⁰¹, w tym człowieka starego. Wynika z tego, iż nauczyciel jest bardzo ważnym komponentem procesu edukacyjno-wychowawczego, wpływającym na poprawę jakości życia jednostek, a w tym także w przygotowywaniu uczniów do własnej starości i relacji z seniorami.

W czasach obecnych zmian demograficznych problem jakości życia każdego człowieka jest niezwykle aktualny. Wobec szybkiego rozwoju cywilizacji-wiedzy i technopolizacji, staje on przed takimi trudnościami, jak: poczucie zagubienia,

---

²⁰⁰ por. M. S t r a ś – R o m a n o w s k a, *Szanse i zagrożenia rozwoju człowieka we współczesnym świecie* [w:] *Rodzinne, edukacyjne i psychologiczne wyznaczniki rozwoju*, red. M. B o g d a n o w i c z, M. L i p o w s k a, Kraków 2008, s. 15.

²⁰¹ E. B o c h n o, *Rozmowa jako metoda oddziaływania wychowawczego*, Kraków 2004, s.40-41.

osamotnienie czy brak sensu życia²⁰². Zatem obecnie problem życia i jego jakości adolescentów w społeczeństwie starym jest zagadnieniem priorytetowym.

Jak piszą Zofia Żukowska i Dorota Kubacka- Jasięcka, jakość życia to poczucie życiowej satysfakcji, wyrażonej możliwością kształtowania wielowymiarowego rozwoju i autokreacji człowieka oraz realizację jego aspiracji i celów życiowych, zgodnie z przyjętymi wartościami i oczekiwaniami. Według badaczek, istotne jest posiadanie przez jednostki zdolności do zmiany w życiu osobistym, zmiany własnych przekonań i postaw²⁰³.

Mając więc na uwadze przygotowanie adolescentów do starości chodzi o to, aby każdy uczeń szkoły podstawowej i gimnazjum potrafił w swoim życiu dokonywać zmian celowych, korzystnych dla swojego rozwoju oraz poprawy jakości życia w starości. Polską współczesność charakteryzuje społeczeństwo demograficznie stare, które obliuguje młodzież szkolną do adaptacji w nim, dotyczy bowiem zarówno życia z seniorami, jak i nabywania postawy akceptacji zachodzących przemian związanych z procesem starzenia się człowieka.

Małgorzata Kuleta pisze, że wraz z upływem czasu warunki życia człowieka, jak i on sam, pod wpływem zdobytego doświadczenia: biologicznego i psychicznego dojrzewania oraz oddziaływań społecznych, a także aktywności jednostki, ulegają zmianie²⁰⁴. Zatem adolescent jest nie tylko biernym uczestnikiem procesu transformacji, ale także jego twórcą i tym samym własną aktywnością może on skutecznie ingerować w swoje życie, modyfikować je oraz inicjować działanie w kierunku pożądanego celu i wartości, a w tym przygotowywać się do własnej starości oraz kształtować pozytywne relacje z seniorami, właśnie na terenie szkoły ogólnokształcącej.

Z „Podstawy programowej” wynika, iż edukacja szkolna polega na realizacji przez nauczyciela zadań z zakresu nauczania, kształcenia umiejętności i wychowania, są to konkretne cele pracy każdego pedagoga. W edukacji jako procesie zachodzącym w relacji wychowawca – wychowanek w „Szkolnym programie wychowawczym” wyodrębniono dwa obszary oddziaływań:

---

²⁰² Z. Ż u k o w s k a, *Jak sport może wpływać na poprawę jakości życia?*, „Kultura Fizyczna”, 2005, nr 11-12, s. 25.

²⁰³ Tamże; D. K u b a c k a – J a s i e c k a, *Psychologia wobec problematyki zmiany* [w:] *Człowiek wobec zmiany*, red. D. K u b a c k a – J a s i e c k a, Kraków 2002, s. 12-16.

²⁰⁴ M. K u l e t a, *Człowiek jako kreator zmian w swoim życiu* [w:] *Człowiek wobec zmiany...*, s.21.

- ✓ Pierwszy obszar stanowią działania związane z opieką, ochroną, dostrzeganiem i rozumieniem problemów wychowanków oraz reagowaniem na nie. Są to między innymi: programy edukacyjne związane z zapobieganiem uzależnieniom, przemocy i edukacja prozdrowotna, zmierzająca do aktywnego życia jednostki, także w starości.
- ✓ Drugi obszar edukacji to działania ukierunkowane na kształtowanie postaw wobec innych ludzi, w tym ludzi starych oraz kształtowanie samego siebie. Duże znaczenie mają tutaj wzorce osobowe, w tym przede wszystkim wychowawca²⁰⁵.

Zgodnie z artykułem 6 Karty Nauczyciela: pedagog zobowiązany jest realizować następujące funkcje szkoły, to jest: dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą; nauczyciel powinien wspierać wychowanków w rozwoju oraz dążyć do własnego rozwoju osobowości. Powinien także dbać o kształtowanie u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnie z zasadami demokracji, pokoju i przyjaźni między ludźmi różnych narodów, ras i światopoglądów²⁰⁶.

W związku z tym, zdaniem Roberta Porzaka, od nauczyciela - wychowawcy wymaga się pełnienia następujących ról:

- ✓ Modelowej – nauczyciel powinien stanowić wzorzec osobowy dla swojego ucznia. W związku z przygotowaniem wychowanków do starości i do życia wśród ludzi starych, nauczyciel powinien przedstawiać szacunek wobec seniorów.
- ✓ Dydaktycznej – nauczyciel powinien być dydaktykiem, dostarczającym uczniom w sposób przystępny i zrozumiały wiedzę, w tym wiedzę z zakresu starości, problemów i możliwości związanych z tym okresem życia.
- ✓ Instruktażowej – nauczyciel powinien być trenerem w zakresie uczenia i usprawniania umiejętności związanych z satysfakcjonującym i społecznie konstruktywnym stylem życia. Chodzi także o aktywne życie w starości, umiejętność nawiązywania kontaktów interpersonalnych oraz kreatywną organizację wolnego czasu, uwzględniającą indywidualne zainteresowania jednostki.

---

²⁰⁵ K. K o s z e w s k a, E. T o ł w i ń s k a – K r ó l i k o w s k a, *Szkolny program wychowawczy*, Warszawa 2002, s.5.

²⁰⁶ R. P o r z a k, *Nauczyciele jako realizatorzy działań profilaktycznych* [w:] *Młodzież z grup ryzyka. Perspektywy. Profilaktyki*, red. M. P r a j s n e r, Warszawa 2003, s. 49.

- ✓ Wychowawczej – nauczyciel powinien pomagać odkrywać potencjały uczniów, realizować zadania rozwojowe oraz kształtować odpowiedzialność za własny rozwój.²⁰⁷

A. Klapan podkreśla, że w warunkach współczesnego rozwoju naukowo-technicznego oraz informatycznego coraz częściej nauczyciel występuje w roli organizatora procesów nauczania oraz osoby pomagającej uczniowi w rozwoju jego osobowości, a więc także adolescentowi. Rola nauczyciela ulega zmianie, ponieważ dzieci i młodzież z powodu pracy obojga rodziców pozostawione zostają pod jego opieką. W związku z tym, to nauczyciel przejmuje niektóre istotne kompetencje, które do tej pory były w gestii rodziców i rodziny. To on jest wychowawcą i organizatorem optymalnych procesów nauczania oraz rozwoju osobowego młodzieży²⁰⁸, a w tym więc wychowania do starości.

Korzystając z ogólnych zadań wyróżnionych przez Czesława Kupisiewicza, nauczyciele wpływając na rozwój osobowości wychowanków powinni doprecyzować zadania dydaktyczno-wychowawcze, do których między innymi należy według dydaktyka zaliczyć:

- ✓ przekazywanie wiedzy i doświadczenia osób starych;
- ✓ pobudzanie aktywności poznawczej i działalności praktycznej, rozwijanie sił twórczych, zdolności innowacyjnych na rzecz rozwijania relacji wychowanka z seniorami;
- ✓ rozwijanie systemu wartości, a także kształtowanie postaw i charakteru, sprzyjających życiu w starości;
- ✓ kształtowanie i rozwijanie zainteresowań, tworzenie warunków do łączenia teorii z praktyką związanych ze starością;
- ✓ organizowanie życia społecznego adolescentów w szkole oraz wdrażanie ich do racjonalnego spożytkowania czasu wolnego od zajęć w kontaktach z osobami starymi;
- ✓ przygotowanie wychowanków do systematycznego i samodzielnego zarazem uczenia się przez całe życie, przygotowanie się do podejmowania aktywności w starości²⁰⁹.

---

²⁰⁷ Tamże, s. 50.

²⁰⁸ A. Klapan, *Kształcenie nauczycieli u progu XXI wieku* [w:] *Problemy pedagogii na przełomie XX i XXI wieku*, red. Z. Jasiński, T. Lewowicki, Opole 2000, s.145-147.

²⁰⁹ por. Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*, Warszawa 2000, s.214-217.

Mając na uwadze wybrany temat dysertacji, chodziło by więc o to, aby w trakcie wychowania do starości adolescent postrzegał starość jako naturalną fazę ludzkiego życia z jej negatywnymi i pozytywnymi aspektami, potrafił znaleźć dobre strony starości, szanował seniorów, umiał współżyć z osobami starymi oraz przygotował się psychicznie i fizycznie do zdrowego, aktywnego, kreatywnego spędzenia własnej starości, a także potrafił nawiązywać kontakty interpersonalne z seniorami.

Jak piszą Philip G. Zimbardo, Michael R. Leippe, wychowanie człowieka bez względu na to, gdzie się dokonuje: w domu, w szkole – jest głównie oddziaływaniem na jego postawy i przekonania.

Postawa powstaje w życiu człowieka pod wpływem potrzeb i indywidualnych doświadczeń²¹⁰. Zaś zdaniem Bogdana Wojciszke, postawa człowieka wobec osoby, przedmiotu czy zdarzenia jest to tendencja do pozytywnego lub negatywnego wartościowania tego obiektu. Na postawę składają się: stosunek emocjonalny, przekonania człowieka na temat danego obiektu oraz skłonność do negatywnego lub pozytywnego zachowania wobec obiektu.²¹¹ Psychologowie Elliot Aronson, Timothy D. Wilson i Robin M. Akert, dalej dodają - postawa jest to ocena przedmiotów, ludzi lub poglądów²¹². Do tego należy dopowiedzieć, za Tadeuszem Mądrzyckim, że na kształtowanie postawy mają wpływ następujące czynniki: osoby, grupy społeczne, informacje przyjmowane za pośrednictwem środków masowego przekazu oraz warunki wewnętrzne: potrzeby jednostki, jej wiedza, inteligencja, uprzednio ukształtowane postawy²¹³. Wilhelmina Wosińska do komponentów postawy dodaje także: przekonania, uczucia i intencje wobec obiektu. Psycholog twierdzi, iż postawy zwykle wyrastają z posiadanych przekonań i wiedzy, które razem stwarzają gotowość do działania względem osób, przedmiotów czy zdarzeń²¹⁴.

Biorąc pod uwagę temat niniejszej pracy, wychowanie w szkole ma przygotować adolescentów do życia z seniorami oraz ukształtować u młodzieży poczucie odpowiedzialności za swoje obecne i przyszłe życie oraz za drugiego człowieka, a w tym człowieka starego – jego samopoczucie i miejsce w społeczeństwie demograficznie starym.

---

²¹⁰ por. P.G. Zimbardo, M. R. Leippe, *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, tłumaczenie P. Kwiatkowski, Poznań 2004, s.50-56.

²¹¹ B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Warszawa 2011,2012, s. 200-201.

²¹² E. Aronson, T. D. Wilson, R. M. Akert, *Psychologia społeczna*, tłumaczenie J. Gilwicz, Poznań 2006, s.180.

²¹³ T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970,s. 7-10.

²¹⁴ W. Wosińska, *Psychologia życia społecznego*, Gdańsk 2004, s.138-139.

W związku z tym ważne jest ukierunkowane prowadzenie procesu dydaktyczno-wychowawczego na edukację do starości uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i uczniów klas I-III gimnazjum. Chodzi tutaj o przygotowanie wychowanków do zmian psychicznych, fizycznych i społecznych, które wiążą się z procesem starzenia się człowieka oraz kształtowanie u adolescentów postaw prozdrowotnych i prospołecznych celowych w czasie życia własnego w okresie starości.

Tadeusz Mądrzycki stwierdza, że kształtowanie postaw rozpoczyna się od zetknięcia się podmiotu z przedmiotem w sposób bezpośredni lub pośredni przez słowo. Aby rozwinęła się postawa, związek ten musi być utrwalony poprzez wielokrotne, bezpośrednie kontakty podmiotu z przedmiotem, wzbogacanie informacji o nim, rozmyślanie i uczuciowe wzmocnienia²¹⁵. W ten sposób także kształtują się postawy młodzieży w okresie adolescencji wobec ludzi starych, starzenia się człowieka i starości. Rozpatrując ów proces, w szkole podstawowej i w gimnazjum należy wziąć pod uwagę młodzieńcze potrzeby, zainteresowania i związane z nimi emocje oraz właściwości procesów poznawczych.

Według psychologa, postawa jest to stała wiedza, ukształtowana w procesie zaspokajania potrzeb, w określonych warunkach społecznych, przekonanie, motyw, uczucie oraz pewna forma działania i reakcji ekspresywnych podmiotu, czyli mając na uwadze niniejszy temat - wychowanków szkoły podstawowej i gimnazjum. Postawa pozostaje bowiem w ścisłej relacji człowieka z otoczeniem, środowiskiem, w którym żyje²¹⁶, czyli także środowiskiem życia seniorów.

Zdaniem T. Mądrzyckiego, na poziomie indywidualnym postawy są ważną cechą psychiczną jednostki, gdyż wpływają na jej percepcję, myślenie, na inne postawy. Natomiast na poziomie interpersonalnym wiedza o postawach może kształtować nasze myśli i zachowania, możemy się starać kierować zachowaniem innych osób przez zmienianie ich postaw. Zaś na poziomie społecznym wobec grupy, do której należy jednostka, postawy są ważne dla współpracy z własną grupą oraz wobec innych grup społecznych. Negatywna postawa wobec tej grupy, a więc grupy ludzi starych, czyli uprzedzenie do nich może powodować zachowania dyskryminacyjne lub nawet akty bezpośredniej przemocy²¹⁷, jak piszą Gerd Bohner i Michaela Wanke.

---

²¹⁵ T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania...*, s.48.

²¹⁶ Tamże, s.21-23.

²¹⁷ G. Bohner, M. Wanke, *Postawy i zmiana postaw*, Gdańsk 2004, s. 26-27.

W psychologii społecznej teoretycy wyróżniają cztery drogi kształtowania się postaw²¹⁸. Są to: efekt samej ekspozycji, uczenie się przez skojarzenie, autopercepcja oraz rozumowanie funkcjonalne.

Efekt samej ekspozycji to „tendencja do nasilania się pozytywnych uczuć względem przedmiotów lub osób proporcjonalnie do częstotliwości, z jaką się je eksponuje”. Oznacza to, iż im częściej coś lub kogoś widzimy, tym bardziej pozytywne są nasze uczucia względem niego.

Zaś przez skojarzenie możemy się uczyć na dwa sposoby: w sposób niejawny przez warunkowanie klasyczne lub w sposób jawny przez warunkowanie instrumentalne. Uczenie to „zachodzi w momencie, gdy neutralny bodziec skojarzony jest z bodźcem naturalnie wywołującym reakcję emocjonalną. W następstwie, bodziec, który poprzednio był neutralny, po wystarczającej częstości współwystępowania z obiektem pozytywnym lub negatywnym, sam staje się pozytywny lub negatywny. Efekt ten odnosi się również do grup społecznych”. W tym przypadku silniejszy efekt kształtowania się postawy jest wtedy, gdy nie mamy wiedzy na temat danej sytuacji czy obiektu.

Drugim sposobem uczenia się przez skojarzenie jest warunkowanie instrumentalne. Zachodzi ono wtedy, gdy nasze zachowanie jest pozytywnie wzmacniane nagrodami lub osłabiane karami. Uczestnicy najpierw muszą podejmować jakieś działanie, które następnie podlega ocenie²¹⁹.

Z autopercepcji wynika, iż nasze postawy kształtują się w wyniku obserwacji naszego działania. Zatem wnioski o postawach wynikające z obserwacji danego zachowania są tylko prawdopodobne, gdyż osoba nie ma wiedzy na temat danej kwestii.

Rozumowanie funkcjonalne - postawy kształtują się pod wpływem stopnia, w jakim zaspokajają psychologiczne potrzeby. Potrzebami tymi są:

- Użyteczność – pewne postawy wypracowujemy dlatego, iż pomagają nam one uzyskać aprobatę innych. Postawy te wpływają na nasze relacje z innymi ludźmi i poprawiają nasze życie. Na przykład, lubimy jeździć na rowerze, ponieważ w przyszłości wpłynie to na dobry stan naszej kondycji psychoruchowej.

---

²¹⁸ W. Wosińska wymienia trzy rodzaje uczenia się postaw: warunkowanie klasyczne, warunkowanie instrumentalne oraz modelowanie postaw. Więcej na ten temat: (W. Wosińska, *Psychologia życia społecznego...*, s.143-149).

²¹⁹ R. J. Crisp, R. N. Turner, *Psychologia społeczna*, redakcja naukowa wydania polskiego M. Kossowska, Warszawa 2009, s. 94-104.

- Wiedza – przyjmowanie odpowiednich postaw może nam pomóc organizować nasze działania i przewidywać zachowania innych. Na przykład, czytamy książki na temat zdrowego odżywiania, dzięki czemu wiemy, co jeść, aby być zdrowym.

- Obrona „ego” – niektóre postawy pomagają ludziom chronić się przed zagrażającymi prawdami na własny temat i pozwalają im przez to utrzymać pozytywną samoocenę. Na przykład, codziennie rano biegam. Wolałbym grać w tenisa, ale na ten sport mnie nie stać.

- Manifestowanie wartości – kształtujemy postawy, które pomagają nam przedstawiać istotne dla nas wartości. Na przykład, kupuję kosmetyki nietestowane na zwierzętach, aby pokazać, że zależy mi na szanowaniu praw zwierząt²²⁰.

Psychologowie społeczni od lat wskazują na różne funkcje postaw, ponieważ wiedza ta jest niezbędna dla zmiany określonego zachowania człowieka, a w przypadku wybranego tematu pracy, chodzi o adolescenta. Zdaniem badaczy, funkcje postaw służą do organizowania wiedzy oraz kierują zbliżaniem i unikaniem; służą wyższym potrzebom psychologicznym.

Gerd Bohner, Michaela Wanke wyróżniają następujące funkcje postaw:

- ✓ Funkcja wiedzy – jest to rozpoznawanie tego, co dobre i złe, kategoryzowanie środowiska na przyjazne i wrogie. Postawy dostarczają zatem prostej struktury służącej do organizowania środowiska i do radzenia sobie z tym środowiskiem.
- ✓ Funkcja użyteczna wiąże się z wiedzą o tym, co dobre i złe, która może być użyteczna w stosunku do zbliżania się i unikania pewnych sytuacji czy osób.
- ✓ Funkcja ekspresyjna, czyli symboliczna – wyrażanie jakiejś postawy może powodować przyjemność lub nieprzyjemność.
- ✓ Funkcja tożsamości społecznej – postawy mogą służyć utrzymaniu reakcji społecznych, których posiadanie jest traktowane przychylnie przez rówieśników danej grupy, wyrażają one wartości i służą przystosowaniu społecznemu²²¹.

Zaś zdaniem Tadeusza Mądryckiego, postawa jest organizacją komponentu intelektualnego, uczuciowo-motywacyjnego i behawioralnego, charakteryzującą się zwartością, złożonością, siłą, kierunkiem, trwałością²²².

W oparciu o tę definicję, istotą w ocenie postaw badanych uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i wychowanków klas I-III gimnazjum będzie rozpoznanie u adolescentów:

---

²²⁰ Tamże.

²²¹ G. Bohner, M. Wanke, *Postawy i zmiana...*, s. 20-21; por. B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Warszawa 2002, s. 182-184.

²²² T. Mądrycki, *Psychologiczne prawidłowości...*, 27-30.

- a) komponentu intelektualnego, czyli wiedzy dotyczącej przebiegu procesu starzenia się, cech charakterystycznych dla starości oraz potrzeb i problemów ludzi starych;
- b) komponentu uczuciowo-motywuującego, czyli zainteresowania tym etapem życia oraz potrzebami seniorów;
- c) komponentu behawiorystycznego, czyli zachowań respondentów względem ludzi starych.

Psychologowie najczęściej postawy dzielą na: pozytywne i negatywne, ogólne i specyficzne, publiczne i prywatne, społeczne i indywidualne²²³.

Warte podkreślenia jest to, co wynika z badań Leona Niebrzydowskiego. Psycholog bowiem wskazuje, że postawy jednostki mają wielostronne uwarunkowania. Wpływa na nie przynależność narodowa i klasowa oraz związek osoby z określonymi małymi grupami społecznymi. Stwierdził on, iż na pierwszym miejscu młodzież w okresie adolescencji pozostaje w najlepszych kontaktach interpersonalnych z rówieśnikami tej samej płci, na drugim miejscu są zaś rodzice, a następnie pozostali członkowie rodziny, na przykład: dziadkowie/babcie, wujkowie/ciocie. Według badacza, poprzez kontakt z drugim człowiekiem, czy grupą społeczną wychowanek uczy się pewnych reguł obowiązujących w społeczeństwie, przyjmuje normy i zasady postępowania, uczy się tolerancji i szacunku, zdobywa umiejętności w podejmowaniu nowych kontaktów interpersonalnych, które to umiejętności są bardzo ważne w każdym okresie życia jednostki, włączając także starość²²⁴.

Natomiast Anna Birch akcentuje, że w życiu każdego człowieka, a więc też adolescenta, bardzo ważny jest proces uspołecznienia. To proces, w którym wychowanek uczy się sposobów zachowania przyjętych w danym społeczeństwie tak, aby mógł w nim funkcjonować²²⁵.

Zaś Danuta Siemek stwierdza, że człowiek jest członkiem społeczeństwa i zaspokaja w nim swoją potrzebę bycia z innymi poprzez takie formy zachowania, w których najlepiej się realizuje. Z badań pedagogów i psychologów wynika, że najważniejszym miejscem dla nastolatka obok rodziny jest szkoła, gdyż jako swoisty, bardzo zróżnicowany organizm społeczny wpływa na jego wszechstronny rozwój psycho-emocjonalny. W okresie dorastania, wraz z rozwojem umysłowym i emocjonalnym, tworzą się nowe motywy współdziałania w grupie rówieśniczej, nowe nastawienia,

---

²²³ Tamże, s.31-32.

²²⁴ L. Niebrzydowski, *Psychologia wychowawcza i społeczna*, Zielona Góra 1995, s. 298-302.

²²⁵ A. Birch, *Psychologia rozwojowa w zarysie*, Warszawa 2005, s.25-26.

postawy, nowe potrzeby społeczne²²⁶, a więc należy tą wiedzę wykorzystać mając na uwadze przygotowanie młodzieży do starości i do życia w środowisku ludzi starych.

Z pojęciem uspołecznienia wiążą się także zdolności społeczne nauczycieli, w tym ze szkół podstawowych i gimnazjów, czyli wzorce zachowań społecznych, które sprawiają, iż potrafią oni wywierać pożądany wpływ na swoich wychowanków. Mogą oni skorzystać z ustaleń Sergeja Moscovicia, który pisze, że na umiejętności społeczne składają się: wiedza, zrozumienie, brak niepokoju, przyczyniające się do wzrostu osiągnięć społecznych. Wzorców w tym zakresie mogą dostarczyć wychowankom właśnie nauczyciele. Wszak umiejętności społeczne są ważne dla przebiegu relacji z innymi osobami - również seniorami, a przez to dla ich zdrowia oraz szczęścia²²⁷.

Tadeusz Mądrzycki uważa, że:

- Postawy jednostki nie są wrodzone, ale są wynikiem doświadczenia społecznego i indywidualnego. Wiedza jest jednym z elementów tego doświadczenia. Wiedza wpływa na rozwój procesów poznawczych jednostki, kształtuje stany uczuciowo-motywacyjne, które to wpływają na kształtowanie się postaw. Wysoki stopień wiedzy sprzyja formowaniu się postaw małowstereotypowych.
- Na ukształtowanie się różnic we właściwościach psychicznych oraz zachowaniu dziewcząt i chłopców wpływają odmienne wzory osobowe, role i zadania społeczne, a także przypisane do określonej płci zabawki czy ubrania, różne są także w okresie dorastania metody wychowania. W konsekwencji odrębnych wzorów osobowych oraz metod wychowawczych kształtują się odmienne właściwości osobowości dziewcząt i chłopców. Dziewczęta stają się mało impulsywne, opanowane, łatwo ulegają wpływom środowiska, są lękliwe. Natomiast chłopcy są: dynamiczni, impulsywni, pewni siebie, czasem agresywni. Poza tym z płcią wiążą się odpowiednie wiadomości, umiejętności, przyzwyczajenia, zainteresowania i postawy.
- Wraz z przeobrażeniami w kontaktach społecznych na jednostkę oddziałują nowe wzory osobowe. Rozwój mowy i myślenia daje wychowankowi możliwość przejmowania doświadczenia od innych ludzi. Wpływa to na powstawanie i przekształcanie się postaw. Wraz z wiekiem wychowanka wzrasta też wiedza dotycząca

---

²²⁶ D. S i e m e k, *Problemy wychowawcze wieku dorastania*, Warszawa 1986, s. 93-95.

²²⁷ S. M o s c o v i c i (red.), *Psychologia społeczna w relacji ja – inni*, tłumaczenie M. C i e l e c k i, Warszawa 1998, s.77, 89-90.

przedmiotu określonej postawy, ilość przekonań z nią związanych, wzbogaca się także skala doznań emocjonalno-uczuciowych²²⁸.

Natomiast Maria Przetacznik-Gierowska, Grażyna Makiełło-Jarża uważają, że postawy rozumiane jako ustosunkowanie się do otoczenia, kształtują się pod wpływem różnorodnych oddziaływań, to znaczy tworzą się one w toku różnych sytuacji wychowawczych. Zdaniem psychologów, dziecko przyjmuje wiele postaw od swoich rodziców, dziadków i babć, gromadząc różne doświadczenia na temat przedmiotu postawy, czy też zachowania się wobec określonej sytuacji²²⁹, a więc w kontekście pracy nauczyciela może także to nastąpić w szkole ogólnokształcącej.

Zdaniem Mariana Łobockiego, jednym z zadań pracy wychowawczej, realizowanej w szkole i zarazem mającymi związek z wychowaniem adolescentów do starości, jest kształtowanie postawy altruistycznej oraz rozwijanie umiejętności nawiązywania wzajemnych kontaktów uczniów z seniorami. Według pedagoga, kształtowanie postawy altruistycznej jest możliwe podczas stosowania form oddziaływań werbalnych i niewerbalnych. Postawa ta charakteryzuje się pewnym stopniem bezinteresownego pomagania innym. Ważne jest, aby nie wynikała ona głównie z motywacji konsumpcyjnej, ale z motywacji społecznej, czyli nastawionej na korzyści moralne, jak: uznanie i poszanowanie.

Badacz uważa także, że różne formy zajęć szkolnych rozwijają u uczniów: tolerancję, uznawanie praw i poglądów innych osób, ich przekonań i postaw. Mają one także, według niego, znaczenie w pogłębianiu u adolescentów poczucia odpowiedzialności za siebie i innych, w tym za osoby stare, dziadków, sąsiadów i innych seniorów żyjących w najbliższym środowisku wychowanka. Uczniowie przejawiający postawy altruistyczne są bardziej wyrozumiali i serdeczni dla innych, skłonni do współdziałania i współpracy²³⁰. Zatem i w tym zakresie praca nauczyciela ma bardzo istotne znaczenie. Natomiast rozwijanie umiejętności nawiązywania wzajemnych kontaktów, według M. Łobockiego, umożliwiają takie sposoby oddziaływań, jak: technika treningowa i sondaż opinii o uczniach oraz technika swobodnych tekstów. Umiejętności nabyte w trakcie zajęć są związane z wzajemnym postrzeganiem i rozumieniem ludzi, pomaganiem sobie, wspólnym rozwiązywaniem problemów oraz konfliktów, czyli wzajemnym komunikowaniem się. Zachowania tego rodzaju są podstawą wszelkiego zgodnego

---

²²⁸ T. Mądrycki, *Psychologiczne prawidłowości...*, s.140-157.

²²⁹ M. Przetacznik-Gierowska, G. Makiełło-Jarża, *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa 1992, s.363-365.

²³⁰ M. Łobocki, *W poszukiwaniu skutecznych form wychowania*, Warszawa 1990, s. 25-29.

współdziałania, także współpracy w relacji człowiek młody (uczeń, wychowanek) – senior (człowiek stary)²³¹. Również na tym polu wychowania kierownicza rola nauczyciela jest konieczna.

Na skutek wykorzystania różnorodnych technik wychowawczych przez niego, uczniowie umacniają więź emocjonalną w klasie czy szkole oraz zaspokajają podstawowe potrzeby psychospołeczne, do których zalicza się: potrzebę bezpieczeństwa, przynależności, potrzebę szacunku i uznania, potrzebę poczucia wspólnoty. Zaś formy pracy wychowawczej inspirowane psychoterapią umożliwiają nauczycielom dokładniejsze poznawanie uczniów i zapobiegają ich nieprzystosowaniu społecznemu²³². Krzysztof Kruszewski dodaje, że ta metoda wychowania wywołuje poznawczą, emocjonalną i praktyczną aktywność w osobowości uczniów²³³.

Zaś S. Moscovici twierdzi, iż ćwiczenie umiejętności społecznych w populacji wychowanków jest niezbędne we wszystkich grupach wiekowych, w tym w okresie dorastania. Jedną z metod kształtowania postaw prospołecznych, według niego, jest metoda klasyczna, która składa się z trzech lub czterech faz: Wyjaśnienie i przedstawienie modeli zachowania się bezpośrednio lub za pomocą nagrań; Odgrywanie ról w grupie; Komentarze osoby prowadzącej trening; Powtórzenie seansu²³⁴. Znajomość i wykorzystanie przez nauczycieli tych metod pracy w trakcie realizowania edukacji do starości z adolescentami przyczynić się powinna, według mnie, do wyższej jego efektywności.

Natomiast Wincenty Okoń zwrócił uwagę na to, że warunkiem powodzenia pracy szkoły w kształtowaniu sfery emocjonalnych doznań młodzieży jest przekonanie o ważności tej sfery w rozwoju człowieka oraz docenianie i znajomość wiedzy psychologiczno-dydaktycznej o przeżyciach i postawach jednostki oraz o możliwościach i sposobach oddziaływania na nie. Metody waloryzacyjne, zdaniem pedagoga, cechuje bogactwo odmian, zależnie od rodzaju wartości zmienia się ich sposób wpływania na różne sfery osobowości człowieka. Do tej grupy metod W. Okoń zaliczył: metody impresyjne i ekspresyjne, dzięki którym możemy stworzyć sytuacje, w których uczniowie sami wytwarzają lub odtwarzają dane wartości, wyprowadzając wnioski, co do słuszności własnych postaw i własnego postępowania²³⁵, na przykład

---

²³¹ Tamże.

²³² Tamże.

²³³ K. K r u s z e w s k i (red.), *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, Warszawa 2004, s. 186.

²³⁴ S. M o s c o v i c i (red.), *Psychologia społeczna w relacji...*, s.

²³⁵ W. O k o ń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1995, s. 253-273.

zachowania młodzieży wobec ludzi starych w środkach komunikacji miejskiej, na ulicy, w domu rodzinnym.

Także Mieczysław Łobocki proponuje wprowadzenie do szkół form pracy wychowawczej zbliżonych do oddziaływań w psychoterapii. Ich celem jest kształtowanie odpowiednich postaw wobec siebie, wobec innych ludzi, wobec świata i wartości. Postulowane postawy wobec siebie niosą w swej istocie wysokie poczucie własnej wartości, natomiast postawy wobec innych ludzi wiążą się z okazywaniem im zaufania i życzliwości. Cechy te są bardzo ważne w interakcjach, jakie mają miejsce między młodzieżą a ludźmi starymi w obecnych czasach - czasach społeczeństwa demograficznie starego. W postawach wobec świata, kształtowanych u adolescentów przez nauczycieli, chodzi o to, aby bez uprzedzeń i stereotypów postrzegać pewne zjawiska, rzeczy, zdarzenia, w tym starość i procesy psychiczne, społeczne i fizjologiczne związane z tym okresem życia jednostki. Właściwe ukształtowanie postawy wobec wartości, pozwala bowiem na rozwijanie swoich aspiracji i życiowych celów, a więc także potencjału na starość obecnych adolescentów.

W toku wychowania, a w tym edukacji do starości, według M. Łobockiego, dążyć należy także do rozwijania wśród wychowanków takich cech osobowości, jak:

- ✓ Otwartość wobec własnych problemów - jednostka otwarta jest świadoma swych uczuć i postaw, patrzy na rzeczywistość bez uprzedzeń, jest zaradna w opanowaniu trudnych sytuacji i w rozwiązywaniu problemów;
- ✓ Zaufanie do samego siebie – jednostka jest zdolna do odpowiednich zachowań w każdej sytuacji i gotowa do podejmowania własnych decyzji;
- ✓ Bycie zadowolonym z tego, że jest się „procesem” ciągłego rozwoju i samodoskonalenia, a nie produktem – jednostka postrzega życie ludzkie jako proces ustawicznego rozwoju i doskonalenia się oraz niekończących się dążeń²³⁶.

Ukształtowanie u uczniów w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w klasach I-III gimnazjum wymienionych cech osobowości pozytywnie wpływać będzie na ich stosunki z seniorami, pozwoli im także, jak przypuszczam, dostosować się do zmian związanych ze starością w różnych jej aspektach. Pomoc nauczycieli w wyposażeniu ich w wiedzę dotyczącą zagrożeń, problemów, ale także możliwości, jakie stawia przed nami ostatni etap życia, pozwoli im, według mnie, bez większych obaw wchodzić w

---

²³⁶ M. Ł o b o c k i, *W poszukiwaniu skutecznych...*, s. 8-9.

kolejne etapy życia, a więc także osiągnąć zadowolenie z aktywnej, pełnej kontaktów interpersonalnych starości.

Zaś według Bogusława Śliwerskiego, nauczyciel-wychowawca kierując procesem wychowania w szkole ma za zadanie kształtować ucznia tak, aby potrafił on czerpać przyjemność z obcowania z innymi ludźmi, a więc także z seniorami. Badacz podkreśla, że w relacjach interpersonalnych ważna jest wzajemna życzliwość oraz postawa altruistycznego postępowania. Rozwój hierarchii wartości powinien doprowadzić do tego, aby młody człowiek kierował się w teraźniejszym i przyszłym życiu zasadą: postępuj tak, jak postępują ci, których kochasz i szanujesz. U dzieci i młodzieży powinny być także rozwijane ich zainteresowania i uzdolnienia, które to w starości umożliwią im kreatywne i aktywne spędzanie wolnego czasu oraz ułatwią kontakty interpersonalne, czyli zaspokoją podstawowe potrzeby wychowanków²³⁷.

Z analizy literatury naukowej w tym podrozdziale wynika, że kompetencje społeczne są wzorcami zachowania społecznego, które sprawiają, że jednostki radzą sobie we wszystkich sytuacjach życia. Jednak liczne osoby cierpią na brak tych umiejętności, do nich należy też młodzież. Ich zdolności społeczne są zdobywane głównie poprzez doświadczenie w rodzinie, czy szkole i grupach rówieśniczych. Kompetencje społeczne mają duży udział w funkcjonowaniu nastolatków w różnego typu związkach, w tym młodzież – seniorzy.

Ludzie starzy często szukając wsparcia w osobach młodych, niestety trafiają na ich niezrozumienie oraz na brak jakiegokolwiek inicjatywy z ich strony. Takie postawy należy zmienić i tu dużą rolę mają właśnie nauczyciele – wychowawcy, którzy powinni w trakcie edukacji uczniów szkół ogólnokształcących kształtować postawy życzliwości wobec seniorów i przygotować ich do własnej starości, jako do czasu aktywnego, związanego z rozwojem własnych zainteresowań oraz budowania pozytywnych relacji z rówieśnikami.

Zaś Zofia Szarota uważa, że rolą nauczycieli jest także dokonywanie zmian w zakresie biologicznym uczniów. Należy kształtować u nich nawyki uprawiania sportu, rekreacji, dbałość o higienę, zdrowie i dobre nawyki żywieniowe, zachowanie jak największej sprawności fizycznej dla zachowania samodzielności oraz zachowanie dobrego stanu zdrowia dla zachowania aktywności fizycznej²³⁸. Natomiast na poziomie psychicznym, konieczne jest kształtowanie pozytywnego myślenia o własnej przyszłości, a więc

---

²³⁷ B. Śliwerski, *Program wychowawczy szkoły*, Warszawa 2001, s.98-99.

²³⁸ Z. Szarota, *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Kraków 2004, s.59-60.

zmniejszanie obaw i lęków przed własną starością, zrozumienie i akceptacja starości jako naturalnej fazy ludzkiego życia, samoakceptacja, afirmacja życia. W zakresie intelektu z kolei ważne jest, według gerontolog, rozbudzanie i pielęgnowanie zainteresowań, umiejętność ich twórczego zaspokajania, kreatywne spędzanie czasu wolnego, ćwiczenie umysłu. Zaś zakres społeczny przygotowania do starości powinien obejmować obalenie negatywnych stereotypów o starości, wdrożenie uczniów do aktywności społecznej, utrzymanie więzi społecznych, rodzinnych i towarzyskich, angażowanie się w działalność różnych stowarzyszeń, klubów, grup i związków, przyjmowanie nowych ról społecznych, zapobieganie izolacji społecznej i osamotnieniu²³⁹.

Sumując, na podstawie analizowanej literatury pedagogicznej, psychologicznej okresu adolescencji i gerontologicznej w niniejszym rozdziale, uważam, że młodzieży w adaptowaniu się do własnej starości powinno pomóc:

- rozwinięcie różnorodnych zainteresowań,
- kształtowanie aktywnej postawy życiowej,
- umiejętne przystosowanie się do nowych sytuacji, na przykład do przejścia na emeryturę,
- wyrabianie postawy pozytywnego stosunku do ludzi starych z najbliższego otoczenia, a więc dziadków, babć, sąsiadów i w ogóle osób starych.

Wnoszę na podstawie omawianej literatury przedmiotu, że kompetencje te można osiągnąć u adolescentów poprzez wyposażenie ich w odpowiednią wiedzę dotyczącą potrzeb i problemów seniorów, ich wartości, bogactwa wiedzy i doświadczenia jako świadków historii.

Zaś ukształtowane u młodzieży w okresie dorastania postawy takie jak:

- prozdrowotna,
- życzliwego ustosunkowania do seniorów, a także umiejętność nawiązywania kontaktów interpersonalnych i umiejętność aktywnego spędzania wolnego czasu, dopomogą jej w przygotowaniu się do własnej starości.

Zatem celowo prowadzona przez nauczycieli szkolna edukacja adolescentów w zakresie starości, stworzy im szansę na pełniejsze i aktywne przygotowanie się do tego etapu życia i uczyni z nich jednostki o osobowości wrażliwej na potrzeby i problemy ludzi starych.

---

²³⁹ Tamże.

Jak należy przypuszczać, realizowanie zadań z tego zakresu nie jest łatwe, co wiąże się z okresem adolescencji młodzieży, który z jednej strony charakteryzuje się burzliwymi zmianami zarówno w sferze biologicznej, psychologicznej i społecznej, z drugiej zaś strony - jest to czas refleksji nad normami moralnymi wdrażanymi przez nauczycieli oraz poszukiwania przez uczniów własnej tożsamości.

Dlatego adolescenti dokonując wyborów i podejmując decyzje, określające swoje działania wobec życia w zmienionym społeczeństwie - starym, wobec siebie i wobec seniorów powinni być wyposażani w tym względzie przez środowisko szkolne, biorąc pod uwagę temat niniejszej pracy, przez nauczycieli klas IV-VI szkoły podstawowej i pedagogów klas I-III gimnazjum.

Rozdział III

Podstawy metodologiczne badań empirycznych

1. Przedmiot, cele i typ badań

Przeanalizowana literatura naukowa w pierwszym i drugim rozdziale niniejszej pracy dotyczy kwestii: wychowania i nauczania do starości uczniów w okresie adolescencji na tle współczesnych przemian demograficznych w Polsce. Jej podstawa posłużyła mi do ustalenia założeń metodologicznych do procesu badań własnych dotyczących przygotowania wychowanków w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w klasach I-III gimnazjum do własnej starości. Stało się to konieczne ze względu na starzejące się w szybkim tempie społeczeństwo w naszym kraju – społeczeństwo stare, a poza tym wyniki empiryczne, uzyskane przez badaczy, dotyczące odnoszenia się młodzieży do seniorów, nie są poprawne.

W związku z tym, w mojej ocenie, wybór tematu niniejszej dysertacji jest uzasadniony naukowo. Wychowanie i nauczanie do starości realizowane dla uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej oraz uczniów klas I-III gimnazjum, które obecnie trwa, powinno być zdiagnozowane, aby można było zaplanować określone zmiany, czy też uzupełnienia oparte o podstawę naukową.

W związku z tym, w niniejszym rozdziale, scharakteryzuję przyjętą procedurę naukowo-organizacyjną własnych badań empirycznych na wybrany temat.

Jak wynika z literatury metodologicznej, wszelkie badania pedagogiczne mają kilka następujących po sobie etapów. Zdaniem Krzysztofa Konarzewskiego, proces badawczy to twórcza relacja między wiedzą teoretyczną i praktyką²⁴⁰. Aby proces ten był prawidłowy, osoba zainteresowana określonym wycinkiem rzeczywistości, musi sprecyzować cele i uzasadnić metody, którymi się posłuży, a przede wszystkim określić przedmiot badań.

Zdaniem Janusza Gniteckiego przedmiotem naukowego poznania jest określony zbiór zjawisk, znajdujących się w obrębie danej subdyscypliny pedagogicznej i wyodrębnionych w celach badawczych²⁴¹. Z kolei David Nachmias, Chava Frankfort–Nachmias uznają przedmiot badań za wybrany, jeśli posiada on podstawowy zbiór

---

²⁴⁰ K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe*, Warszawa 2000, s.9.

²⁴¹ J. Gnitecki, *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, Zielona Góra 1993, s.126.

jednostek do analizy, jeśli są nim na przykład: osoby, relacje interpersonalne, zachowania, grupy, klasy, instytucje, wzorce społeczne, społeczeństwa i kultury. Metodolodzy są zgodni co do tego, że dopiero po precyzyjnym określeniu przedmiotu badań należy zastanowić się, co do wyboru odpowiedniej procedury badawczej, zgodnej z wybranymi jednostkami analizy²⁴².

Biorąc pod uwagę analizowaną literaturę naukową do wybranego tematu i rozumienie przedmiotu badań przez wyróżnionych metodologów uznałam, iż:

Przedmiotem naukowego poznania w niniejszej pracy jest rozpoznanie procesu wychowania i nauczania do starości uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej oraz uczniów klas I-III gimnazjum, a więc przygotowanie wychowanków w środowisku szkolnym do własnej starości i kształtowanie ich umiejętności nawiązywania pozytywnych relacji z osobami starymi na bazie wykorzystywanych programów nauczania, celów, treści, form, metod i efektów edukacji szkolnictwa ogólnokształcącego.

W związku z tak określonym przedmiotem badań, przeanalizowałam następujące źródła: dokumenty oraz decyzje Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, przewodniki metodyczne dla nauczycieli szkoły podstawowej oraz gimnazjum, celem rozpoznania w nich treści dotyczących wychowania do starości, a także podręczniki szkolne pod względem jakości wizerunków osób starych oraz wiedzy na temat prowadzenia zdrowego i aktywnego trybu życia. W dokumentach pisanych rozpoznałam także postrzeganie przez animatorów i organizatorów szkolnictwa kwestii związanych ze starzeniem się, starością oraz człowiekiem starym przy jednoczesnym uwzględnieniu możliwości percepcyjnych oraz potrzeb wychowanków klas IV-VI szkoły podstawowej, a także klas I-III gimnazjum.

Przeprowadziłam też badania empiryczne, chcąc ustalić zainteresowania, wiedzę i zachowania adolescentów wobec potrzeb oraz problemów ludzi starych i własnej starości. Poza tym rozpoznałam także stosunek emocjonalno-społeczny badanych wychowanków do seniorów.

Po określeniu przedmiotu badań i dokonaniu doboru źródeł do analiz, zasadne stało się wyróżnienie celów badawczych.

---

²⁴² Za D. N a c h m i a s, Ch. F r a n k f o r t – N a c h m i a s, tłumaczenie E. H o r n o w s k a, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001, s.68.

Zdaniem Władysława Zaczyńskiego, badanie naukowe ma na celu obiektywne, dokładne i wyczerpujące poznanie wybranego odcinka rzeczywistości²⁴³, a więc procesu edukacji do starości. Chcąc ustalić: W jakim zakresie proces ten jest realizowany w stosunku do uczniów w szkole podstawowej i w gimnazjum, należy określić cele badawcze²⁴⁴. Również Tadeusz Pilch i Teresa Bauman piszą, że badania pedagogiczne w większym stopniu niż inne określane są przez cele, jakim służą. Ich zadaniem jest zbadanie warunków niezbędnych do realizacji postulowanych stanów rzeczy, czyli poznanie umożliwiające działanie skuteczne²⁴⁵. Metodolodzy sądzą, iż jednym z istotnych warunków podejmowanych badań naukowych jest uświadomienie sobie przez badacza celów, jakim mają one służyć. Twierdzą, że: głównym celem poznania naukowego jest pozyskanie wiedzy ścisłej, pewnej, ogólnej, prostej, o maksymalnej zawartości informacji na dany temat²⁴⁶.

Kierując się ich wskazaniem, dotyczącym formułowania celów badawczych, za istotny, główny cel naukowy w podjętym przedmiocie badań uznałam: *ustalenie w procesie edukacji w szkole podstawowej i w gimnazjum faktów, świadczących o możliwości: przyswajania przez uczniów wiedzy, rozwijania ich zainteresowań oraz kształtowania zachowań świadczących o rozumieniu własnej starości i problemów osób starych, a także wspieraniu wychowanków w tym względzie.*

Wybór głównego celu badań uzasadniony był sytuacją demograficzną w naszym kraju, to jest społeczeństwem „starym”, także potrzebą kształtowania przez nauczycieli-wychowawców u uczniów w szkole podstawowej i w gimnazjum takich zainteresowań, wiedzy i zachowań, które będą u wychowanków powodować celowe zmiany, skutecznie przygotowujące ich do własnej starości oraz do życia w środowisku demograficznie starym.

Z głównego celu badań wyróżniłam następujące cele szczegółowe:

a) Kompletowanie informacji z dokumentacji Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, podręczników szkolnych oraz publikacji metodycznych do nauczania wybranych przedmiotów, realizowanych w szkole podstawowej, a także w gimnazjum, aby w nich rozpoznać cele, treści, formy zajęć, metody i środki dydaktyczne wykorzystywane na lekcjach oraz dodatkowych zajęciach szkolnych z adolescentami, na których odbywa się edukacja do starości.

---

²⁴³ W. Z a c z y Ń s k i, *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 1995, s.9-10.

²⁴⁴ A. W. M a s z k e, *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Rzeszów 2004, s.13.

²⁴⁵ T. P i l c h, T. B a u m a n, *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 2001, s.35.

²⁴⁶ Tamże, s.23.

b) Gromadzenie faktów na temat edukacji do starości badanych uczniów od nich samych i nauczycieli-wychowawców dotyczących następujących kwestii:

- zainteresowań starością i osobami starymi,
- wiedzy dotyczącej procesu starzenia się,
- zachowania przejawianego względem osób starych,
- zachowania prozdrowotnego oraz podejmowanej aktywności i rozwoju zainteresowań, które wpłyną na jakość adaptacji w starości,

c) Opracowanie propozycji zajęć dodatkowych, dla zaklasyfikowanych uczniów w szkole podstawowej lub w gimnazjum (w zależności od stanu przygotowania), z zakresu tematyki dotyczącej okresu starości, mających na celu skuteczniejsze i pełniejsze przygotowanie adolescentów do starości oraz do życia wśród ludzi starych, a więc umożliwiających im inkluzję z seniorami.

W badaniach empirycznych nie wyznaczyłam celu teoretycznego, wszak najpierw należy zweryfikować badawczo ustaloną propozycję zajęć dodatkowych, w czasie których realizowany będzie proces edukacji do starości badanych uczniów w okresie dorastania.

Metodolodzy uważają, że określone cele badawcze wyznaczają wybór odpowiedniego typu badań. Na przykład Barbara Żechowska pisze, iż jeżeli cele prowadzonych badań empirycznych dotyczyć będą uzyskania wyjaśnień zastanych faktów oraz przewidywania nieznanych prawidłowości, to pierwszym etapem prognoz jest poszukiwanie oraz diagnoza²⁴⁷. Tego rodzaju badania, mające na celu diagnozę określonego stanu rzeczy lub zdarzenia, to badania diagnostyczne. W badaniach tego typu znamy objawy i skutki danego zjawiska, poszukujemy przyczyn, źródeł i okoliczności, czyli odpowiedzi na pytanie: „dlaczego”, „co jest przyczyną zdarzenia”²⁴⁸. Stanisław Palka uważa, że diagnoza związana jest z rozpoznaniem faktów i zjawisk, z określaniem ich przyczyn oraz fazy rozwoju. Jego zdaniem, diagnozując określa się znaczenie interesujących badacza zjawisk dla poszczególnych osób i grup oraz dokonuje się prognoz w celu tworzenia przyszłych działań profilaktycznych oraz terapeutycznych²⁴⁹.

W niniejszej pracy problematyka badawcza dotyczyła procesu edukacji do starości uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum. Zatem zastosowanie tego rodzaju

---

²⁴⁷ B. Ż e c h o w s k a, *Wybrane metodologiczne wzory badań empirycznych w pedagogice*, Katowice 1985, s.63.

²⁴⁸ S. J u s z c z y k, *Metodologia badań empirycznych w naukach społecznych*, Katowice 2001, s.23.

²⁴⁹ S. P a l k a, *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańsk 2006, s.102.

badania, jakimi jest typ badań diagnostycznych, miało sens. Chodziło bowiem też o to, aby ustalić:

- czy i w jaki zakresie nauczyciele w czasie procesu dydaktyczno-wychowawczego motywują uczniów do poznania wiedzy o starości oraz w jakich formach i jakimi metodami to realizują,
- opinie nauczycieli-wychowawców na temat potrzeby realizowania owego procesu w toku określonych zajęć szkolnych,
- wiedzę uczniów na temat starości i człowieka starego (postrzeganie człowieka starego, zachowania przejawiające przez badanych względem niego),
- działania prozdrowotne podejmowane przez uczniów mające na celu poprawę ich życia w starości.

Biorąc pod uwagę nikły stan wiedzy w literaturze naukowej na temat procesu wychowania do starości adolescentów uważam, że wybrany typ badań diagnostycznych był zasadny naukowo. Janusz Sztumski pisze, iż badania diagnostyczne oprócz ustalenia faktycznego stanu danego zjawiska (czyli obszaru realizacji procesu edukacji do starości uczniów klas IV-VI w wybranej szkole podstawowej i uczniów klas I-III w gimnazjum), mogą także dostarczać przesłanek do pożądanej zmiany stanu rzeczy (czyli pełnić funkcję terapeutyczną), a także objawiać tendencje rozwojowe badanych zjawisk lub procesów (czyli pełnić funkcję prognostyczną)²⁵⁰. Pozwalają zatem udoskonalić przygotowanie wychowanków do własnej starości oraz kształtować w nich życzliwą postawę wobec seniorów, co jest istotne w kontekście polskiego społeczeństwa demograficznie starego.

Uzyskane dane z badań diagnostycznych zostały opisane i wyjaśnione w niniejszej pracy, gdyż na to zwracają uwagę metodolodzy.

Barbara Żechowska pisze, że wiele faktów ma zarazem właściwości widoczne i ukryte, do poznania których nie wystarczy tylko bezpośrednia ich obserwacja. Fakty mają także różny charakter i występują w różnym nasileniu²⁵¹.

Drugim, więc celem diagnozy, obok odkrywania, jest klasyfikacja oraz ustalanie częstotliwości występowania interesujących badacza zjawisk. W nawiązaniu do tematu pracy chodziło o uzyskanie informacji o: zainteresowaniach oraz wiedzy wychowanków na temat starzenia się i starości w odniesieniu nie tylko do siebie, ale też do seniorów. Ważna była także diagnoza stanu realizowanej edukacji do starości w toku zajęć

---

²⁵⁰ J. S z t u m s k i, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Warszawa 1984, s.45.

²⁵¹ B. Ż e c h o w s k a, *Wybrane metodologiczne...*, s.64-65.

szkolnych w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w klasach I-III gimnazjum w kontekście współczesnych problemów osób starych – społeczeństwa demograficznie starego.

W tym względzie przydatne stały się przede wszystkim badania jakościowe, chociaż były też realizowane ilościowe. Stanisław Juszczak pisze, iż badania ilościowe polegają na opisie i analizie faktów, zjawisk czy procesów. Przedstawia się je w formie różnych zestawień i obliczeń zarówno statystyki opisowej, jak i matematycznej²⁵². Zaś Krzysztof Konarzewski badania ilościowe traktuje jako zbiór wartości zmiennych, które przyjmują poszczególni przedstawiciele próby²⁵³. A Mieczysław Łobocki uważa, iż zastosowanie badań ilościowych w pedagogice wpływa na jej rozwój naukowy. Metodolog ten pisze, że rezygnowanie z nich łączyłoby się z ograniczeniem się wyłącznie do rozważań teoretycznych, oderwanych od życiowego doświadczenia i bezpośredniego kontaktu z rzeczywistością pedagogiczną. Badania ilościowe, według niego, umożliwiają poznanie współzależności między zmiennymi niezależnymi i zależnymi, czyli określonymi oddziaływaniami wychowawczymi a skutkami, jakie pociągają one za sobą w sferze zachowań i postaw osób badanych²⁵⁴, a zatem i ten rodzaj badań był zasadny, biorąc pod uwagę wybrany przedmiot badań.

Z kolei badania jakościowe, według Stanisława Juszczaka, polegają na dokonaniu analizy badanych zjawisk, na charakteryzowaniu całości oraz ich części składowych, a także na wykrywaniu zachodzących między nimi związków oraz interpretacji spełnianych przez nie funkcji. Uważa on, że istotą badań jakościowych jest rozumienie i interpretacja interesujących badacza zjawisk. Mając na uwadze wybrany temat chodziło mi o wykrycie związków między rozumieniem starości jako jednego z etapów życia badanych uczniów a ich postawą wobec własnej starości i wobec ludzi starych.

Ponieważ w większości badań pedagogicznych możliwe jest odwoływanie się do badań zarówno ilościowych jak i jakościowych, dlatego te dwa typy badań realizowane były w niniejszej pracy. Chodziło bowiem o wzajemne uzupełnianie i wzbogacanie zebranych danych w celu głębszego oraz lepszego poznania procesu edukacji do starości adolescentów wybranych szkół ogólnokształcących.

---

²⁵² S. J u s z c z y k, *Metodologia badań empirycznych...*, s.14.

²⁵³ K. K o n a r z e w s k i, *Jak uprawiać badania oświatowe*, Warszawa 2000, s.179.

²⁵⁴ M. Ł o b o c k i, *Metody i techniki...*, s.16-17.

Pozyskanie materiału badawczego do obu paradygmatów metodologicznych osiągnęłam za pomocą różnych metod badawczych, które charakteryzuję w podrozdziale czwartym, a w kolejnym – drugim - przedstawiam problemy badawcze.

2. Problemy badawcze

Po określeniu przedmiotu naukowego poznania i sformułowaniu istotnych celów badań oraz po wyborze typów badań, należało sprecyzować problemy badawcze. Każdy metodolog inaczej definiuje problem badawczy. Na przykład Janusz Sztumski pisze, że: problem badawczy jest przedmiotem wysiłków badacza, aby zorientować go na poznanie przedmiotu badań²⁵⁵. Zaś Tadeusz Pilch twierdzi, iż problem badawczy to zbiór pytań, na które odpowiedzi zdobywa się poprzez badanie empiryczne²⁵⁶.

Mając na uwadze te istotne wskazówki metodologów, sprecyzowałam w niniejszej dysertacji następujący główny problem badań:

Czy i w jakich zakresach realizowana jest edukacja do starości w klasach IV-VI szkoły podstawowej oraz w klasach I-III gimnazjum, aby możliwe stało się przekazanie adolescentom istotnej wiedzy związanej z procesem starzenia się, przygotowaniem ich do własnej starości oraz rozwijaniem u nich empatii w stosunku do seniorów w zmienionej pod względem demograficznym Polsce?

Biorąc pod uwagę to, iż w niniejszej pracy przez problem badawczy rozumie się zespół istotnych pytań, na które, zgodnie ze stanowiskiem Stefana Nowaka, będzie można odpowiedzieć w oparciu o wyniki przeprowadzonych badań empirycznych²⁵⁷, wyróżniłam z głównego problemu następujące pytania szczegółowe:

- a) Jakie cele oraz treści programowe dotyczące starości są wyodrębnione w rozporządzeniach Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, programach nauczania, przewodnikach metodycznych dla nauczycieli klas IV-VI szkoły podstawowej i klas I-III gimnazjum i czy one są wystarczające, aby wychowankowie z szacunkiem odnosili się do seniorów z najbliższego otoczenia, oraz aby w swojej starości potrafili sprostać nowym wyzwaniom tego okresu życia?
- b) Jaka wiedza wyróżniona jest na temat prowadzenia zdrowego, aktywnego i kreatywnego stylu życia oraz jak przedstawia się wizerunek osób starych w podręcznikach dla uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i uczniów klas I-III gimnazjum, a w jakich zakresach nie jest ona wystarczająca?

---

²⁵⁵ J. S z t u m s k i: *Wstęp do metod...*, s.84

²⁵⁶ T. P i l c h: *Zasady badań pedagogicznych*. Warszawa 1998, s.24

²⁵⁷ S. N o w a k, *Metodologia badań socjologicznych*, Warszawa 2006, s.214.

- c) Jaka jest rola nauczyciela w przygotowywaniu adolescentów do starości i życia wśród seniorów oraz czy jest ona wystarczająca dla wychowanków w kontekście społeczeństwa demograficznie starego ?
- d) W jakich formach zajęć i przy pomocy jakich metod dydaktycznych nauczyciele przygotowują adolescentów do własnej starości, a także do nawiązywania relacji społecznych z seniorami?
- e) Jakie są i dlaczego realizowane zakresy wiedzy w szkole, rozwijane zainteresowania, podejmowane działania prozdrowotne i nawiązywane relacje społeczne młodzieży z seniorami oraz jaki jest stosunek do własnej starości i czym jest on uwarunkowany, według adolescentów i nauczycieli?
- f) Jaka i dlaczego jest postawa badanych uczniów wobec realizowanego procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkołach ogólnokształcących jeśli chodzi o kwestie dotyczące starości i kontaktów interpersonalnych wychowanków z seniorami według badanych adolescentów i nauczycieli?
- g) Jakie i dlaczego należy podejmować działania, aby skutecznie przygotować uczniów do własnej starości oraz do życia wśród seniorów na tle zachodzących zmian demograficznych?

Sformułowane problemy badawcze mają na celu zgromadzenie faktów o zjawisku wychowania adolescentów do własnej starości i rozpoznania ich inkluzji w społeczeństwie starym, a więc są to badania diagnostyczne – nie obligujące do stawiania hipotez. Mieczysław Łobocki pisze o tym, iż w wypadku problemów badawczych dotyczących opisu badanych zjawisk czy faktów nie zachodzi konieczność formułowania hipotez. Jego zdaniem, formułuje się je tam, gdzie pomagają one w skutecznym rozwiązywaniu problemów badawczych, czyli w trafnym i rzetelnym przeprowadzeniu badań. Natomiast niecelowe jest stawianie hipotez w badaniach opinii osób badanych w różnych sprawach oraz w wypadku badań, których jedynym celem jest opis i analiza badanych faktów²⁵⁸.

W związku z tym w kolejnym podrozdziale określiłam wybrany teren i próbę badawczą.

---

²⁵⁸ M. Ł o b o c k i, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 2007, s. 134-135.

3. Teren i próba badawcza

Kolejnym etapem w prowadzonych badaniach empirycznych, ze względu na potrzebę uzyskania trafności i rzetelności badań, stało się uzasadnienie właściwego doboru osób oraz terenu badań.

Metodolodzy zwracają uwagę na to, iż prawidłowy, trafny wybór zarówno terenu badań, jak i próby osób badanych ma istotne znaczenie dla dalszego przebiegu procesu badawczego. Jak pisze Albert Wojciech Maszke, właściwy wybór terenu badań i osób badanych ułatwia zebranie wartościowego i wiarygodnego materiału badawczego, będącego podstawą dla wyjaśniania zjawisk, wyprowadzania wniosków i dokonywania uogólnień²⁵⁹.

Tadeusz Pilch i Teresa Bauman, rozumieją teren badań jako wszystkie zagadnienia, cechy i wskaźniki, jakie muszą być zbadane; odnalezienie ich na odpowiednim terenie, u odpowiednich grup społecznych i następnie wytypowanie obiektów naszego zainteresowania, to jest rejonu, grup zjawisk i instytucji²⁶⁰.

Przyjmując ich definicję terenu badań, badania empiryczne przeprowadziłam w Chorzowie - zarówno w szkole podstawowej, jak i w gimnazjum. W związku tym dalej to miasto scharakteryzowałam, biorąc pod uwagę kontekst danych demograficznych, który w niniejszym temacie jest bardzo istotny.

Chorzów to jedno z miast Górnego Śląska. Według prognoz demograficznych Głównego Urzędu Statystycznego, jak pisze Marek Niezabitowski, w województwie śląskim proces starzenia się społeczeństwa będzie postępował co najmniej do roku 2035. Osoby w wieku poprodukcyjnym mają stanowić 28,2 % wszystkich mieszkańców tego województwa. Należy także podkreślić, iż pod względem dynamiki starzenia się województwo śląskie jest na trzecim miejscu w kraju (po województwach: łódzkim i opolskim)²⁶¹. To będzie miało ważne konsekwencje dla jakości życia samych seniorów, jak i osób z ich najbliższego środowiska, a zatem także ich wnucząt.

Chorzów pod względem liczby ludności należy do 40 największych miast w Polsce; według danych Narodowego Spisu Powszechnego w 2011 roku liczba ludności wynosiła 111536 mieszkańców²⁶². W okresie przemian ustrojowych ostatniej dekady

---

²⁵⁹ A. W. M a s z k e, *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Rzeszów 2004, s. 79.

²⁶⁰ T. P i l c h, T. B a u m a n, *Zasady badań...*, s. 195.

²⁶¹ M. N i e z a b i t o w s k i, *Starzenie się na Śląsku w perspektywie socjologicznej. Problemy teoretyczne i potrzeby badań*, „Studia Socjologiczne”, 2009, nr 4, s.231-232.

²⁶² [http:// demografia.stat.gov.pl](http://demografia.stat.gov.pl), 10.01.2013 r.

XX wieku Chorzów zmienił się z przemysłowego miasta węgla i stali w miasto nauki i kultury, sportu oraz rekreacji²⁶³.

W oparciu o badania Głównego Urzędu Statystycznego z 2007 roku społeczeństwo województwa śląskiego wchodzi w etap demograficznej stabilizacji. Charakteryzuje się ono małą liczbą urodzeń oraz dużą liczbą osób dożywających sędziwego wieku. Przyrost naturalny w takiej populacji jest bardzo niski, czasem nawet ujemny. O starości demograficznej świadczy co najmniej 12 % osób starych w populacji. Z danych GUS wynika, że w 2002 roku udział osób starych w populacji tego regionu wynosił 15,1%. Zaś w kolejnych latach odsetek ten stale rósł i w 2004 roku wynosił 15,5%, a w latach 2005 – 15,7%, 2006 – 16,1%, 2007 udział osób w wieku poprodukcyjnym w populacji województwa śląskiego osiągnął wartość 16,6%²⁶⁴. Prognozy opracowane przez GUS wskazują, iż liczba osób w wieku poprodukcyjnym stale wzrasta i w 2030 osiągnie 25% ogółu społeczeństwa śląskiego, co może stanowić poważny problem nie tylko ekonomiczny, ale też społeczny²⁶⁵.

Jak wynika z badań prognostycznych, przeprowadzonych przez Urząd Miasta Chorzów w 2006 roku, podobnie jak w całym kraju – tak i w tym śląskim mieście ma miejsce proces starzenia się społeczeństwa. Na skutek ujemnego od kilkunastu lat przyrostu naturalnego oraz ujemnego salda migracji, spada liczba mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym. Wydłużenie długości życia Chorzowian powoduje wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym. Dzieci do lat 6-ciu, stanowią bowiem zaledwie 5,5% ogółu mieszkańców; 14,4% to osoby w wieku 7-19 lat, najliczniejszą grupą są osoby w wieku 20-59 lat – 58,4%; zaś osoby od 60 do 64 lat stanowią 5,8%; natomiast osoby 65 letnie i starsze to 15,9% ogółu mieszkańców²⁶⁶.

Zatem, społeczeństwo Chorzowa jest w fazie starości demograficznej. Odsetek bowiem seniorów powyżej 60 roku życia w stosunku do ogółu mieszkańców wynosi aż 21,7%. Liczba mieszkańców w wieku produkcyjnym z roku na rok maleje. Obserwuje się także spadek urodzeń. Współczynnik przyrostu naturalnego wynosi – 4,7, a to nie gwarantuje wymiany pokoleń²⁶⁷.

---

²⁶³ R. L i c z b a, *Mały przewodnik po Chorzowie*, Chorzów 2007, s.6.

²⁶⁴ A. Z y g m u n t, *Demograficzny obraz województwa śląskiego na tle przemian ludnościowych w Polsce – szanse, zagrożenia, prognozy*, „Studia Socjologiczne”, 2009, nr 4, s.223.

²⁶⁵ Urząd Statystyczny w Katowicach, *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym*, Katowice 2000, s.45.

²⁶⁶ T. F a b j a n s k i, *Zmiany społeczno-gospodarcze zachodzące w Chorzowie w latach 1990-2005*, [w:] *Kierunki rozwoju Chorzowa*, red. M. T r a c z, Chorzów 2008, s. 8-10.

²⁶⁷ Tamże.

Wyniki badań empirycznych, zamieszczone w niniejszej pracy uzyskane zostały w Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie oraz w Gimnazjum nr 1, także w Chorzowie, dzięki przychylności dyrekcji i grona pedagogicznego.

Szkoła Podstawowa nr 1 imienia Janusza Korczaka znajduje się przy ulicy Dąbrowskiego 41 w Chorzowie. W tym roku obchodziła ona swoje 100-lecie. Została ona powołana w 1912 roku pod nazwą Szkoła IX Ewangelicka Polska. Niestety, w 1922 roku, kiedy już Śląsk wrócił do Polski, budynek przejął Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Na potrzeby szkolnictwa został on oddany dopiero w 1934 roku. W latach 1934 – 1939 w jednym budynku funkcjonowały jednocześnie dwie szkoły o numerach XXV i XVII. W okresie wojennym (w latach 1939 – 1945) szkoła polska została przemianowana na niemiecką Gneisenaus Schule. Dopiero wraz z wyzwoleniem Chorzowa (28.01.1945 rok) znowu stała się szkołą polską. Niestety rok szkolny trwał tylko od 26 lutego do 27 lipca 1945 r. Natomiast w latach 1945 – 1972 budynek zajmowały dwie szkoły: Szkoła Podstawowa nr 1 i Szkoła Podstawowa nr 7, które w 1972 roku zostały połączone, dzięki czemu zlikwidowano naukę na trzy zmiany. 1 czerwca 1990 roku w „Dniu Dziecka” nadano Szkole Podstawowej nr 1 imię Janusza Korczaka i od roku szkolnego 1998/1999, zgodnie z reformą systemu edukacji, odbywa się w niej sześciolletnia edukacja. Na przestrzeni lat uczniowie tej szkoły uczestniczyli w wielu projektach²⁶⁸, chodziło bowiem o odrodzenie edukacji polskiej.

Postawy adolescentów, ważne z punktu widzenia edukacji do starości, kształtowane są między innymi w ramach Programu Wychowawczego, realizowanego przez Szkołę Podstawową nr 1 w Chorzowie. Należą do nich: dbanie o sprawność fizyczną i zdrowie; wdrażanie do tolerancji wobec różnych ras, religii, wyglądu zewnętrznego, ludzi starszych i chorych; postawa szacunku godności ludzkiej; umiejętność korzystania z dóbr kultury oraz rozwijanie wrażliwości na sztukę, rozwijanie twórczości i aktywności wolnoczasowej²⁶⁹.

W ramach działań wychowawczych nauczyciele tej placówki szkolnej wdrażają także u uczniów Szkolny Program Profilaktyki, którego celem jest wzmocnienie i kształtowanie także prawidłowych postaw społecznych oraz eliminowanie przejawów agresji wychowanków.

Zaś celami ogólnymi są: zapobieganie postawom aspołecznym (materializmowi, roszczeniowym postawom, braku akceptacji i tolerancji dla innych), zapobieganie

---

²⁶⁸ www.sp1chorzow.pl, 28.12.2012 r.; www.chorzow.um.gov.pl, 29.11.2012 r.

²⁶⁹ Tamże, 12.12.2012 r.

agresji słownej (niezachowywaniu kultury słowa wobec osób dorosłych i uczniów, wulgaryzmem i wyzwiskom, zastraszaniu).

W efekcie podejmowanych działań profilaktycznych uczniowie między innymi powinni: rozumieć i akceptować uczucia własne i cudze, nabywać umiejętności radzenia sobie z emocjami, ćwiczyć umiejętności komunikacyjnych na różnych poziomach i w różnych sytuacjach społecznych, rozwijać umiejętności zachowań asertywnych, ponosić odpowiedzialność za swoje postępowanie²⁷⁰.

Scharakteryzowałam obydwa realizowane programy, gdyż one mogą w pozytywny sposób kształtować postrzeganie własnej starości oraz seniorów z najbliższego otoczenia, co jest ważne w czasach starzejącego się społeczeństwa naszego regionu. Jednak, zdaję sobie sprawę z tego, że dużo zależy od nauczycieli, czy zamierzone ogólne cele będą oni odnosić do kwestii seniorów oraz starzenia się człowieka.

Należy nadmienić, iż badana Szkoła Podstawowa nr 1 w Chorzowie współpracuje z Katowickim Stowarzyszeniem Brydżowym SENIOR. W ramach wspólnych, cotygodniowych spotkań uczniowie poznają zasady gry w brydża. Współdziałanie to zaowocowało sukcesem – w roku 2012 jeden z uczestników tychże zajęć - Daniel L. - zdobył tytuł Mistrza Polski w Brydżu Sportowym w Kategorii Młodzików²⁷¹.

Drugą szkołą ogólnokształcącą, w której prowadziłam badania empiryczne jest Gimnazjum nr 1 imienia Marii Konopnickiej, które mieści się przy ulicy Dąbrowskiego 56 w Chorzowie. Także ono, podobnie jak Szkoła Podstawowa nr 1 w Chorzowie ma około 100-letnią tradycję.

Szkołę wybudowano bowiem na początku XX wieku. W 1904 roku przeniesiono do niej szkołę V kościoła katolickiego, do której uczęszczali chłopcy i dziewczęta. Po kilku latach placówka oświatowa została zajęta przez wojska francuskie, dopiero w 1922 roku budynek przejęło wojsko polskie, które opuściło go w 1934 roku. Wtedy to dopiero szkoła zaczęła spełniać swoją funkcję edukacyjną. Jednak uroczyste jej otwarcie jako Publicznej Szkoły Powszechnej nr 5 w Chorzowie miało miejsce dopiero 12 lutego 1945 roku. Mimo licznych trudności: braku kadry pedagogicznej, wyposażenia oraz podręczników, szkoła rozpoczęła swoją powojenną działalność. W 1999 roku, zgodnie z zaleceniem Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, szkoła podstawowa przekształcona została w Gimnazjum nr 1. Podam, że jej ostatni uczniowie uzyskują

---

²⁷⁰ Tamże.

²⁷¹ Tamże.

wykształcenie podstawowe zakończyli naukę dopiero w 2004 roku. Od tej pory kształcą się w niej tylko gimnazjalistów²⁷².

Obecni uczniowie Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, oprócz rozwijania wiedzy z różnych dyscyplin w kółkach zainteresowań (językowych, matematyczno-przyrodniczych, polonistycznych, artystycznych i innych) uczestniczą w comiesięcznych „spotkaniach z ciekawymi ludźmi”, których treści w części są tożsame z wychowaniem do starości, bowiem zapraszane osoby to także seniorzy, którzy prowadzą interesujący, aktywny tryb życia, wiele podróżują.

Poza tym gimnazjaliści wdrażani są do profilaktyki zdrowotnej w ramach programu Promocja Zdrowia. I tak, w roku 2012 uczniowie obchodzili Światowy Dzień Walki z Otyłością. Także uczestniczyli oni w XX Olimpiadzie Promocji Zdrowego Stylu Życia Polskiego Czerwonego Krzyża, w której jedna z gimnazjalistek zdobyła I miejsce na rejonowym etapie. W okresie zimowym uczniowie brali także udział w zajęciach na lodowisku. Zaś program „Rodzino, trzymaj formę!” zachęcał ich (a także rodziców) do wdrażania zasad aktywnego stylu życia oraz prowadzenia zbilansowanej diety²⁷³.

Realizując wymienione programy edukacyjno-wychowawcze ważne jest, aby nauczyciele uzmysłowili gimnazjalistom, iż zdobywanie wiedzy, rozbudzanie zainteresowań osobistych, a także uczenie się nawiązywania relacji interpersonalnych jest ważne w każdym etapie życia, także w starości, do której należy się przygotowywać w czasie dorastania.

Po wydobyciu treści z programów edukacyjno-wychowawczych, w obu typowych szkołach polskich, przydatnych w czasie realizowania edukacji do starości, dalej charakteryzuję próbę badawczą. Faktycznie, zgodnie z tym co pisze Mieczysław Łobocki, nie miałam możliwości uwzględnienia w badaniach całej populacji, dlatego w celu uzyskania interesujących mnie danych empirycznych wykorzystałam część populacji, którą nazywa się próbą badawczą²⁷⁴.

Według metodologa dobór osób badanych to wyselekcjonowana w celach badawczych pewna ich liczba spośród określonej populacji ludzi, którymi badacz jest szczególnie zainteresowany²⁷⁵.

Metodolodzy wyróżniają wiele rodzajów prób badawczych. Po ich analizie, w niniejszych badaniach opisywanych i analizowanych w dysertacji, procesem

---

²⁷² www.gim1chorzow.pl, 15.12.2012 r.

²⁷³ Tamże.

²⁷⁴ M. Ł o b o c k i, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1984, s.86.

²⁷⁵ M. Ł o b o c k i, *Metody i techniki ...*, s.40.

badawczym objęłam reprezentatywną próbę liczącą z każdego ciągu klas ze szkoły podstawowej (klasy IV – VI) i gimnazjum (klasy I-III) po (około) 60 uczniów, oraz w równej liczbie po 20 nauczycieli pracujących w jednej z wybranych losowo szkoły podstawowej oraz tyle samo – 20 pedagogów z gimnazjum na terenie województwa śląskiego.

Do wyselekcjonowania próby zastosowałam dobór celowy nauczycieli – próbę celową i losowo – warstwowy dobór badanych uczniów. Oznacza to, że o doborze osób z danej populacji decydował przypadek. Natomiast w warstwowym wyłonieniu próby badawczej z populacji generalnej wyodrębniłam podgrupy²⁷⁶.

Chava Frankfort – Nachmias i David Nachmias uważają, że obecnie za najbardziej reprezentatywny uznaje się losowy dobór osób badanych, gdyż w doborze tym badacz nie ma bezpośredniego wpływu na wybór respondentów. Ten rodzaj doboru próby lepiej sprawdza się wśród przedstawicieli danej populacji, której bliżej nie znamy²⁷⁷. Natomiast warstwowy dobór próby polega na wyodrębnieniu w danej populacji względnie rozłącznych i wyczerpujących podgrup zwanych warstwami, których liczba jest znana. Jednak warunkiem koniecznym przy dzieleniu populacji na warstwy jest oparcie na jasnym i sensownym kryterium, będącym w związku z mierzonymi w badaniu zmiennymi²⁷⁸. W realizowanych badaniach do wybranego tematu kierowałam się właśnie wskazówkami tych metodologów.

Zatem do przeprowadzenia badań empirycznych dla zrealizowania celów postawionych w niniejszej dysertacji zaklasyfikowani zostali uczniowie klas IV-VI ze Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie w liczbie 47 i uczniowie klas I-III z Gimnazjum nr 1 w Chorzowie w liczbie 51. Wybór liczby respondentów powodowany był rozpoznaniem pogłębionym faktów dotyczących u nich (adolescentów) zmian psychicznych i społecznych wynikających z efektów realizowanej edukacji do starości²⁷⁹.

---

²⁷⁶ M. Łobocki, *Metody i techniki...*, s.40.

²⁷⁷ Ch. Frankfort - Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001, s.160-170.

²⁷⁸ K. Konarski, *Jak uprawiać...*, s.104-105.

²⁷⁹ por. E. B. Hurlock, *Rozwój młodzieży*; B. Harwas - Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka*, T 2; A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie*.

Badania empiryczne diagnostyczne przeprowadzone zostały w dwóch grupach osób, czyli: uczniów i ich nauczycieli-wychowawców. W stosunku do pedagogów wykorzystano dobór próby celowej:

- 20 nauczycieli-wychowawców Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie;
- 20 nauczycieli-wychowawców Gimnazjum nr 1 w Chorzowie;

Warto dodać, że z danego ciągu klas IV - VI oraz klas I – III wybierałam celowo klasę „a”, tak w Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie (klasa IV a – 15 uczniów, klasa V a – 16 uczniów, klasa VI a – 16 uczniów) oraz w Gimnazjum nr 1 w Chorzowie (klasa I a – 20 uczniów, klasa II a – 16 uczniów, klasa III a – 15 uczniów). Zastosowałam w sposób świadomy losowanie warstwowe, kierując się przy tym takimi cechami zmiennymi, jak: wiek i płeć.

Podczas analizy badań empirycznych, porównywałam odpowiedzi chłopców i dziewczynek, ponieważ, jak wynika z analizowanej literatury przedmiotu (rozdział II), chłopcy przejawiają inny stosunek do starości i osób starych niż dziewczęta²⁸⁰.

Dlatego też badanych uczniów w analizowanym, opisywanym i charakteryzowanym tekście (rozdział V) pogrupowałam biorąc pod uwagę nie tylko ich wiek, ale i płeć. Zdaniem Tadeusza Mądryckiego, ma ona wpływ na ukształtowanie się różnic we właściwościach psychicznych oraz zachowaniu dziewcząt i chłopców, o czym pisałam w II rozdziale. Psycholog uważa, że to jest spowodowane odmiennymi wzorcami osobowymi, rolami i zadaniami społecznymi. Zwraca on też uwagę na to, że różne są w okresie dziecięcym metody wychowania rodziców. W konsekwencji innych wzorów osobowych oraz metod wychowawczych kształtują się odmienne właściwości osobowości dziewcząt, a inne chłopców. Dziewczęta stają się mało impulsywne, opanowane, łatwo ulegają wpływom środowiska, są lękliwe. Natomiast chłopcy są dynamiczni, impulsywni, pewni siebie, czasem agresywni. Poza tym z płcią wiążą się odpowiednie wiadomości, umiejętności, przyzwyczajenia, zainteresowania i postawy. Wiedza psychologiczna stała się właśnie istotna do rozpoznania w podjętym temacie efektów edukacji do starości u obu płci w okresie adolescencji.

T. Mądrycki pisze, że wraz z przeobrażeniami w kontaktach społecznych na wychowanka oddziałują nowe wzory osobowe. Rozwój mowy i myślenia daje mu możliwość przejmowania doświadczenia od innych ludzi, a więc też od osób starych –

---

²⁸⁰ O tym szerzej pisze T. Mądrycki : (T. M ą d r z y c k i, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, s. 140-157).

między innymi od babci i dziadka, co wpływa na powstawanie i przekształcanie się postaw. Wraz z wiekiem człowieka wzrasta też wiedza dotycząca przedmiotu określonej postawy, ilość przekonań z nią związanych, wzbogaca się także skala doznań emocjonalno-uczuciowych²⁸¹.

Zatem można uznać, że wyniki badań empirycznych (w taki sposób zgromadzone), te wynikające z przeprowadzonej edukacji do starości na terenie badanych szkół w Chorzowie, będą porównywalne do wyników w innych miastach naszego kraju, ponieważ Chorzów jest typowym miastem w Polsce.

Przypomnę, że każdego roku liczba osób starych w Chorzowie wzrasta, co pociąga za sobą konieczność przygotowania młodzieży do życia w społeczeństwie demograficznie starym.

---

²⁸¹ Tamże.

4. Metody i narzędzia badawcze

Po wyznaczeniu i uzasadnieniu już wielu logicznie postępujących po sobie ogniów w procesie badań własnych, między innymi w ostatnim podrozdziale ustaleniu terenu i próby badań przyjmę wybór oraz uzasadnię metody i narzędzia badawcze.

Według Janusza Gniteckiego, aby wyjaśnić głębiej zmiany zachodzące w osobie ucznia jako jednostce, a więc w przypadku wybranego tematu, będącego w toku procesu edukacji do starości, z punktu widzenia źródeł i warunków ich dokonywania, trzeba posłużyć się odpowiednimi metodami oraz procedurami badawczymi. Zdaniem metodologa, metoda badań w pedagogice empirycznej to sposób postępowania badawczego zmierzający do wyjaśnienia zmian w osobie w procesach całościowej edukacji z punktu widzenia źródeł i warunków ich dokonywania²⁸².

Także Stefan Nowak twierdzi, iż metody badawcze służą do uzyskania jak najlepszej odpowiedzi na pytania związane z interesującą badacza problematyką. Uważa on, iż metody badawcze to sposoby rozwiązywania problemów o różnym stopniu ogólności, a wybór metod badań powinien być podporządkowany przede wszystkim problematyce badań²⁸³. Zatem w niniejszym temacie – badaniom dotyczącym rozpoznania edukacji do starości realizowanej w stosunku do uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i wychowanków klas I-III gimnazjum, w badanych jednostkach oświatowych w Chorzowie.

Zaś Mieczysław Łobocki uważa, że zarówno metody jak i techniki badań to sposoby postępowania naukowego, mające na celu rozwiązanie sformułowanego wcześniej problemu. Przez metodę badań rozumie on sposób postępowania, mający na celu realizację założonego celu badawczego. Zaś techniki - w ujęciu tego metodologa - dotyczą bardziej uszczegółowionych sposobów postępowania badawczego. Są one zatem także metodami badań²⁸⁴.

Przyjmując więc za obowiązujący ten punkt widzenia, dla rozwiązania problemów badawczych postawionych w niniejszej pracy wykorzystałam: analizę dokumentów, ankietę, wywiad nieskategoryzowany pogłębiony, metody projekcyjne takie, jak: Test Niedokończonych Historii i Test Niedokończonych Zdań.

---

²⁸² J. G n i t e c k i, *Zarys metodologii...*, s.164-165.

²⁸³ S. N o w a k, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 1985, s.46-47.

²⁸⁴ M. Ł o b o c k i, *Metody i techniki...*, s.27.

Dalej te metody badań scharakteryzuję, mając na uwadze wybrany przedmiot i cele badań.

A. Rozpocznę od analizy dokumentów

W badaniach empirycznych przydatnych tematycznie i opisanych w niniejszej rozprawie została wykorzystana metoda analizy dokumentów (Aneks nr 6). Analizie wewnętrznej i zewnętrznej poddane zostały Rozporządzenia Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, programy nauczania, przewodniki metodyczne dla nauczycieli oraz podręczniki szkolne do wybranych przedmiotów w szkole podstawowej i w gimnazjum. Jeśli chodzi o analizę wewnętrzną, to miała ona charakter jakościowy i ilościowy. Chodziło bowiem o to, aby można było dokonać obiektywnej diagnozy podjętej kwestii badawczej. Także została przeprowadzona analiza treści celowych ze względu na edukację do starości, znajdujących się w podręcznikach szkolnych, a w szczególności ich występowanie w ramach następujących przedmiotów: język polski, biologia, przyroda, historia, geografia, wiedza o społeczeństwie, wychowanie do życia w rodzinie oraz wychowanie fizyczne, ponieważ rozpoznałam wcześniej, że w tych przedmiotach występują treści o starości i człowieku starym.

W analizowaniu tych przedmiotów ważne okazały się poglądy Władysława Zaczyńskiego. Według niego, analiza dokumentów polega na wyodrębnieniu elementów składowych dokumentu, według przyjętego kryterium. Metodolog pisze, że kryteria analizy mogą być różne, w zależności od potrzeb badawczych. Cel analizy wyznacza również sposoby jej przeprowadzania. Z tego wynika, iż jeden i ten sam dokument może być przedmiotem różnych analiz, zarówno z punktu widzenia wybranego kryterium, jak również wykorzystanej metody badania²⁸⁵.

W przypadku podjętego tematu pracy badawczej, były to: treści dotyczące starości, przebiegu procesu starzenia się, potrzeb oraz problemów ludzi starych, promowania postaw prozdrowotnych, a także roli i znaczenia seniorów w społeczeństwie, szacunku wychowanków względem nich oraz formy i metody, za pomocą których są te treści realizowane w toku zajęć szkolnych.

Zaś Tadeusz Pilch i Teresa Bauman piszą, że dokumenty i materiały wykorzystuje się do gromadzenia wstępnych, opisowych i ilościowych informacji o badanej instytucji czy zjawisku wychowawczym. Są także techniką poznawania jednostek i opinii wyrażonych w dokumentach.

---

²⁸⁵ W. Z a c z y ń s k i, *Praca badawcza...*, s.164-165.

Mając na uwadze niniejszy temat, dotyczący edukacji szkolnej do starości uczniów, ich uwzględnienie było istotne. Tym bardziej, że analiza pedagogiczna dokumentów (przewodników metodycznych i podręczników do nauczania wybranych przedmiotów) dotyczyła odnotowywania w nich śladów działalności dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela związanej z prowadzoną edukacją do starości; była ona związana z takim analizowaniem treści dokumentu, który pozwolił wyprowadzić wnioski dotyczące organizowanego procesu wychowawczo-dydaktycznego²⁸⁶, a więc przygotowania wychowanków do własnej starości oraz do integracji z seniorami. Jednak w badanych szkołach (w szkole podstawowej i w gimnazjum) dokumenty oraz materiały samodzielnie rzadko mogą występować w roli instrumentu naukowego poznania²⁸⁷, dlatego zastosowałam też inne metody badawcze, o których piszę dalej.

B. Wykorzystałam badanie ankietowe.

Stosowana ankieta audytoryjna (Aneks nr 1) skierowana była do adolescentów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i Gimnazjum nr 1 w Chorzowie. Jak pisze Mieczysław Łobocki, badania ankietowe polegają na podawaniu respondentowi pytań w formie pisemnej, za pośrednictwem zestawu pytań – kwestionariusza²⁸⁸. Według Tadeusza Pilcha i Teresy Bauman ankieta, w badaniach pedagogicznych, służy jako narzędzie poznawania cech zbiorowości, faktów, opinii o zdarzeniach i danych liczbowych. Metodolodzy podkreślają, że może ona spełniać ważną rolę w początkowym etapie badań, w celu zdobycia wiedzy wyjściowej, która następnie zostanie pogłębiona przy wykorzystaniu innych metod²⁸⁹, na przykład wywiadu – w przypadku niniejszej pracy. Celem ankiety więc było uzyskanie informacji na temat wiedzy, zainteresowań i zachowań uczniów (w liczbie około 100 osób), przydatnych w związku z podjętym tematem: dotyczącym przygotowania do starości oraz kontaktów społecznych z osobami starymi, a także stosunku wychowanków do osób starych oraz do samego siebie - jako człowieka starego w przyszłości.

C. Zaś wywiad nieskategoryzowany pogłębiony wykorzystałam w stosunku do nauczycieli uczących wychowanków w klasach IV-VI badanej szkoły podstawowej oraz tych pedagogów, którzy prowadzili edukację w klasach I-III badanego gimnazjum. Prosiłam ich o udzielenie otwartego wywiadu pogłębionego (Aneks nr 5). Zdaniem T. Pilcha i T. Bauman, wywiad jest rozmową badającego z respondentem lub

---

²⁸⁶ T. P i l c h, T. B a u m a n, *Zasady badań...*, s.98.

²⁸⁷ Tamże.

²⁸⁸ M. Ł o b o c k i, *Metody i techniki...*, s.259-260.

²⁸⁹ T. P i l c h, T. B a u m a n, *Zasady badań...*, s.97.

respondentami, według opracowanych wcześniej dyspozycji lub w oparciu o specjalny kwestionariusz²⁹⁰. Zaś W. Zaczyński dodaje, że jest on metodą zdobywania informacji przez bezpośrednie stawianie pytań tym wybranym osobom, które mogą nam udzielić pewnej sumy informacji na dany temat²⁹¹. Osobami kompetentnymi w tym zakresie byli właśnie nauczyciele. Zatem, aby zrealizować postawione cele badawcze w niniejszej pracy, przeprowadziłam wywiad nieskategoryzowany z pedagogami. Dał on możliwość swobody w formułowaniu pytań, zmieniania ich kolejności oraz umożliwił stawianie pytań dodatkowych²⁹², a te wpłynęły na uzyskanie dodatkowych, interesujących mnie informacji ze względu na wybrany temat.

Wywiad miał na celu pozyskanie informacji od kadry pedagogicznej na temat realizowanych w toku zajęć szkolnych celów i treści edukacji do starości. Istotne, z punktu widzenia problematyki niniejszej pracy, było także uzyskanie informacji, w jakich formach zajęć oraz przy użyciu jakich metod dydaktyczno – wychowawczych nauczyciele – wychowawcy realizują tematy dotyczące ostatniego etapu życia człowieka, a więc starości. Poza tym ważne było rozpoznanie poglądów ich na temat ewentualnych możliwości wprowadzenia istotnych zmian do procesu dydaktyczno-wychowawczego w badanych szkole podstawowej i w gimnazjum w związku z zachodzącymi zmianami demograficznymi w naszym kraju.

D. Natomiast metody projekcyjne: Test Niedokończonych Zdań (Aneks nr 2 i 3) oraz Test Niedokończonych Historii (Aneks nr 4) przeprowadziłam z uczniami z badanych szkół: podstawowej i gimnazjum w celu poznanie postaw adolescentów wobec swojej starości i ludzi starych, a więc ich wiedzy, zainteresowań i zachowań, jako efektu procesu wychowania do starości.

Wszak Józef Rembowski uważa, że metody projekcyjne służą do poznawania postaw indywidualnych i zbiorowych pod działaniem czynnika celowo zorganizowanego. Psycholog pisze, że projekcyjna metoda badania osobowości polega na przedstawieniu badanemu czynnika celowo dobranego – bodźca, który wywoła w nim określone reakcje i postawy emocjonalne. Jego zdaniem, najbardziej znanymi i możliwymi do wykorzystania metodami są metody werbalne i obrazkowe. Pierwsze z nich polegają na

---

²⁹⁰ Tamże, s.91-92.

²⁹¹ W. Z a c z y Ń s k i, *Praca badawcza...*, s.146.

²⁹² T. P i l c h, T. B a u m a n, *Zasady badań...*, s.91-92.

kojarzeniu słów, kończeniu zdań lub odpowiedziach na specjalnie przygotowane pytania. Badany w ten sposób wyraża swoje uczucia i reakcje emocjonalne²⁹³.

Metody projekcyjne, a więc Test Niedokończonych Zdań i Test Niedokończonych Historii miały dla mnie stanowić źródło informacji o złożonej oraz bogatej strukturze osobowości człowieka i jego związkach z otaczającym go światem, czyli z ludźmi starymi. Stosuje się je w celu uzyskania szybkiej odpowiedzi na interesujące zagadnienia²⁹⁴. Dlatego zostały te metody badań wykorzystane w stosunku do uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i uczniów klas I-III gimnazjum. Wybór przynajmniej dwóch metod projekcyjnych był celowy, gdyż według J. Rembowskiego, jedna metoda projekcyjna nie jest w stanie odsłonić całej osobowości. W związku z tym należało zastosować różne metody badawcze, uzupełniające się nawzajem²⁹⁵.

Zależało mi bowiem na wywołaniu takich reakcji uczniów, w których ujawniają się ich emocje i uczucia na ogół niechętnie okazywane, a więc ich stosunek do procesu starzenia się, starości oraz ludzi starych. Ważne było także uzyskanie informacji na temat: znajomości problemów i zalet związanych ze starością, traktowania seniorów, postrzegania siebie jako człowieka starego w przyszłości oraz działalności podejmowanej przez wychowanków, mającej na celu przygotowywanie się przez badanych do tego okresu życia.

A zatem wykorzystane metody projekcyjne posłużyły mi do rozpoznania faktów świadczących o zainteresowaniach, wiedzy, zachowaniach oraz poglądach uczniów obu szkół - podstawowej i gimnazjum. Świadczą one o przebiegu i efektach wychowania do starości adolescentów, ich stosunku do własnej starości, zachowaniach i konkretnych nastawieniach do osób starych oraz rodzajach udzielanej im pomocy, a także sposobach wspólnego spędzania czasu osób młodych z seniorami.

Sądzę, iż wykorzystanie podanych metod badawczych, uzasadnionych w wybranym, interesującym mnie temacie umożliwiło mi zgromadzenie ważnych oraz pogłębionych danych, istotnych do rozwiązania postawionych w pracy problemów badawczych. Pozyskany materiał z badań empirycznych diagnostycznych charakteryzuję i oceniam w następnych dwóch rozdziałach pracy.

---

²⁹³ Tamże, s. 101-102.

²⁹⁴ Tamże, s.280-281, 284-285.

²⁹⁵ Tamże.

5. Organizacja i przebieg badań

Jak piszą metodolodzy, między innymi Mieczysław Łobocki, wszelkie badania pedagogiczne przebiegają według następujących po sobie etapów, poczynając od uświadomienia sobie potrzeby ich przeprowadzenia po opracowanie materiału badawczego. W niniejszej rozprawie właśnie za tym metodologiem wyróżniłam trzy etapy tego procesu²⁹⁶.

A. Pierwszy z nich to etap badań wstępnych.

W czasie jego trwania analizowałam literaturę przedmiotu na temat problematyki związanej ze starością i z edukacją do starości. Studiując literaturę gerontologiczno-pedagogiczną i psychologiczno-socjologiczną zwróciłam uwagę na to, iż zagadnienie dotyczące przygotowania młodzieży szkolnej do starości oraz do życia w społeczeństwie starym nie zostało dotąd odpowiednio zgłębione. Brak jest zwartych prac na ten temat, również liczba artykułów, podejmujących zagadnienia dotyczące edukacji adolescentów do starości nie jest zbyt duża.

Z badań geriatryczno-psychologicznych wynika, że człowiek starzeje się od momentu przyjścia na świat²⁹⁷. Świadomość ta wpajana dziecku od najmłodszych lat, przy jednoczesnym przygotowywaniu go do własnej starości oraz do życia z seniorami jest istotna, zwłaszcza w czasach współczesnych przemian demograficznych. Edukacja do starości oraz tworzenie sytuacji sprzyjających integracji międzypokoleniowej powinno odbywać się nie tylko w domu rodzinnym, ale przede wszystkim w środowisku szkolnym, w stosunku do wychowanków będących w okresie adolescencji. Wszak właśnie wtedy kształtują się między innymi ich zainteresowania, światopogląd, system wartości czy postawy wobec otaczającego świata²⁹⁸, a więc także wobec ludzi starych. Na podstawie analizowanej literatury przedmiotu sprecyzowałam następująco wybrany temat: *Edukacja do starości w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w gimnazjum na tle przemian demograficznych w Polsce*.

Następnie określiłam podstawę metodologiczną własnych badań empirycznych, między innymi przyjął typ badań oraz ustaliłam problemy badawcze i metody postępowania badawczego. Wybrałam też teren i ustaliłam próbę badawczą, którą stanowili

---

²⁹⁶ M. Ł o b o c k i, *Metody i techniki...*, s.37.

²⁹⁷ por. D. K o k o l u s, *Aktywność i postawy ludzi w podeszłym wieku wobec własnej starości* [w:] *Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się*, red. Y. K a r a n d a s h e v, T. S e n k o, Mysłowice 2011, s. 320.

²⁹⁸ A. B r z e z i ń s k a (red.), *Psychologiczne portrety człowieka*, Gdańsk 2005, s.360.

nauczyciele oraz uczniowie klas IV-VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i klas I-III Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.

B. Następnie rozpoczęłam realizację etapu badań zasadniczych.

W czasie jego trwania przeprowadziłam badania empiryczne o charakterze diagnostycznym przy pomocy wybranych metod badawczych. Pierwszą z nich była analiza treści. Wykorzystując ją ustaliłam wiedzę na temat starości i człowieka starego, występującą w Rozporządzeniach Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, programach nauczania, przewodnikach metodycznych dla nauczycieli oraz podręcznikach szkolnych z wybranych następujących przedmiotów w szkole podstawowej i w gimnazjum: język polski, biologia, przyroda, historia, geografia, wiedza o społeczeństwie, wychowanie do życia w rodzinie, wychowanie fizyczne.

Dzięki wykorzystaniu ankiety audytoryjnej uzyskałam informacje na temat wiedzy, zainteresowań i zachowań, a więc komponentów postaw adolescentów świadczących o ich rzeczywistym szkolnym przygotowaniu do starości i kontaktów społecznych z osobami starymi, a także stosunku wychowanków do osób starych oraz do samego siebie - jako człowieka starego w przyszłości²⁹⁹.

Zaś Testem Niedokończonych Zdań oraz Testem Niedokończonych Historii zgromadziłam pogłębione dane świadczące o postawach uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum przyjmowanych wobec swojej starości i ludzi starych, przy czym osoby stare uwzględniłam jako seniorzy bliscy adolescentom – dziadkowie oraz osoby stare ze środowiska lokalnego. W ten sposób mogłam ustalić, jaka jest efektywność realizowanego procesu wychowania do starości w badanych szkołach.

Nauczycieli uczących w klasach IV-VI badanej szkoły podstawowej oraz w klasach I-III badanego gimnazjum prosiłam o udzielenie otwartego wywiadu. Zdobyte informacje umożliwiły mi poznanie pogłębionych opinii pedagogów na temat istoty przygotowywania uczniów do starości oraz kształtowania u nich postaw prospołecznych, związanych z pozytywnym odnoszeniem się do seniorów. Badani nauczyciele przedstawili także fakty świadczące o prezentowanych postawach wychowanków szkół: podstawowej i gimnazjum wobec starości i osób starych.

Uzyskane i konfrontowane dane empiryczne umożliwiły scharakteryzowanie obrazu wiedzy uczniów o starości, procesu dydaktyczno-wychowawczego, a więc realnego, rzeczywistego procesu przygotowania uczniów do własnej starości oraz do życia wśród

---

²⁹⁹ T. Mądrycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, s. 27-30.

ludzi starych w wybranych szkołach. Zgromadzony materiał empiryczny został pogrupowany, wyjaśniony i porównany z danymi scharakteryzowanymi w literaturze przedmiotu, a w tym w szczególności z wiedzą naukową na temat procesu starzenia się człowieka oraz stosunku adolescentów do seniorów.

C. Natomiast w etapie badań weryfikacyjnych dokonałam ostatecznej oceny i ustalenia danych diagnostycznych uzyskanych od respondentów, zgromadzonych w toku przeprowadzonych badań empirycznych diagnostycznych, które porównałam i oceniłam wykorzystując analizowaną literaturę naukową. W związku z mało zadowalającymi wynikami uzyskanymi od uczniów, dotyczącymi zrealizowanego procesu edukacji do starości w stosunku do nich, uznałam, że należy wzmocnić istniejący proces szkolnej edukacji do starości. Dlatego zaproponowałam, w ostatnim rozdziale pracy (VI), projekt spotkań artystycznych dla uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i wychowanków Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których będą brać aktywny udział uczniowie i seniorzy ze środowiska lokalnego.

W tym też etapie pracy badawczej został opracowany tekst rozprawy doktorskiej .

Rozdział IV

Edukacja do starości w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w gimnazjum na podstawie programów nauczania, przewodników metodycznych, podręczników szkolnych oraz w ocenie badanych nauczycieli

1. Możliwości realizowanej edukacji do starości w szkole podstawowej dla uczniów klas IV-VI

W związku z zachodzącymi zmianami demograficznymi w polskim społeczeństwie, jak wynika z analizy literatury przedmiotu, w funkcjach szkoły należy uwzględnić jej rolę edukacyjną w przygotowaniu uczniów do własnej starości oraz do życia w środowisku ludzi starych³⁰⁰. Ważne jest uświadomienie młodzieży szkolnej aktywnego i zdrowego stylu życia, kształtowanie pozytywnej wizji starości, a także budzenie w wychowankach szacunku i niesienia pomocy osobom starym.

Hanna Dąbrowiecka pisze, że obecnie występujący brak autorytetu seniorów, to koszty transformacji i globalizacji. Poza tym zaniedbanie wychowawczych działań wielu rodzin, w tym ogromny wpływ mediów są przyczyną szerzącej się agresji i zachowań aspołecznych dzieci i młodzieży³⁰¹. Konsekwencją tego jest negatywny stosunek młodzieży do seniorów oraz brak rozumienia przez nich problemów i potrzeb osób starych.

Zaś Lucyna Frąckiewicz wskazuje na konieczność uświadamiania uczniom w toku edukacji szkolnej, iż starość powinna być: pogodna, aktywna, wolna od chorób i niesprawności. Aby mogła być taką, muszą nastąpić nie tylko zmiany adaptacyjne w samych seniorach, ale przede wszystkim przeobrażenia w środowisku, w którym oni żyją. Ważne jest zatem jak najwcześniejsze przygotowywanie ludzi młodych w rodzinie i środowisku szkolnym, do życia w społeczeństwie demograficznie starym i do własnej starości³⁰².

---

³⁰⁰ A. Leszczyńska – Rejchert, *Człowiek starszy i jego wspomaganie - w stronę pedagogiki starości*, Olsztyn 2007, s. 27-28.

³⁰¹ H. Dąbrowiecka, *Wygrać starość*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5, s.9.

³⁰² L. Frąckiewicz, *Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku. Procesy starzenia się ludności Polski i jego społeczne konsekwencje*, Katowice 2002, s.113.

Natomiast Zofia Szarota zwraca uwagę na szereg predyspozycji wychowanków, których rozwój w trakcie edukacji szkolnej może przyczynić się do zmiany występującego w naszym społeczeństwie stereotypu starości. Zdaniem gerontolog, w zakresie biologicznym należy kształtować u uczniów nawyk uprawiania sportu, rekreacji, dbałość o higienę, zdrowie i dobre nawyki żywieniowe, zachowanie jak największej sprawności fizycznej dla zachowania samodzielności oraz zachowanie dobrego stanu zdrowia i aktywności fizycznej w okresie starości. Natomiast na poziomie psychicznym istotne jest rozwijanie pozytywnego myślenia o przyszłości, a w tym własnej starości oraz zmniejszanie obaw i lęków przed nią, a także zrozumienie i akceptacja starości jako naturalnej fazy ludzkiego życia, jak również samoakceptacja oraz afirmacja życia. Również w zakresie intelektu ważne jest rozbudzanie i pielęgnowanie zainteresowań młodzieży, ćwiczenie umiejętności ich twórczego zaspokajania oraz kreatywnego spędzanie czasu wolnego, aby będąc na emeryturze, mogli oni kontynuować dotychczasowe pasje.

Zaś edukacja dzieci i młodzieży w zakresie społecznym powinna obejmować niwelowanie negatywnych stereotypów starości, wdrażać ich do aktywności społecznej na rzecz seniorów i utrzymania z nimi więzi społecznych, rodzinnych i towarzyskich.

Z. Szarota uważa też, że przygotowanie do starości uczniów powinno także obejmować aspekt ekonomiczny. Rozumie go jako gromadzenie oszczędności na przyszłość, ubezpieczenie na życie, czyli zapewnienie sobie odpowiedniego statusu materialnego i godnych warunków egzystencji, a także utrzymanie finansowej niezależności, samodzielności w podejmowaniu decyzji i możliwość realizacji życiowych marzeń³⁰³.

Mając na uwadze analizowaną literaturę naukową na temat przygotowania do starości młodzieży w wieku szkolnym, w niniejszym rozdziale skupiłam się na ustaleniu treści w dokumentach szkoły podstawowej i w gimnazjum umożliwiających pedagogom realizowanie wychowania do starości w wymienionych aspektach: biologicznym, psychicznym, intelektualnym, społecznym i ekonomicznym.

W związku z tym starałam się rozpoznać i ocenić:

- jakie są cele i treści programowe w zaleceniach Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, które mogą być wykorzystywane przez nauczycieli celem rozwijania wychowania do starości uczniów;

---

³⁰³ Z. S z a r o t a, *Gerontologia społeczna i oświatowa*, Kraków 2004, s.59-60.

- czy i w jakim stopniu treści zawarte w programie nauczania, przewodnikach metodycznych i podręcznikach szkolnych umożliwiają adolescentom wyposażenie osobowości wychowanków w wiedzę i umiejętności oraz rozwijanie zainteresowań przydatnych na starość i do inkluzji z seniorami.

Na samym początku zbierania danych diagnostycznych do realizowanego tematu pracy, przeanalizowałam stosowne decyzje Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, „Podstawę programową kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów” z dnia 23 sierpnia 2007 roku do zadań edukacji, w których można dostrzec zakres treści związanych ze starzeniem się człowieka.

Dla analizy przydatnej tematycznie uznałam następujące cele edukacji:

- kształtowanie nawyków społecznego współżycia; wspieranie uczniów w poszukiwaniu wartości oraz uczenie szacunku dla siebie i innych, uczestnictwo w grupie oraz sposoby porozumiewania się z innymi; rozwijanie poszanowania postaw prospołecznych i dobra wspólnego; przygotowanie uczniów do świadomego, aktywnego i odpowiedzialnego uczestnictwa w życiu publicznym;
- dostrzeganie różnorodności postaw i zachowań człowieka,
- kształtowanie potrzeb i umiejętności dbania o własne ciało, zdrowie i sprawność fizyczną, psychiczną i duchową; propagowanie aktywnego spędzania czasu wolnego;
- poznanie zagrożeń cywilizacyjnych oraz umiejętności reagowania na nie, rozróżnianie czynników wpływających pozytywnie i negatywnie na nasze zdrowie,
- radzenie sobie w sytuacjach trudnych i umiejętność szukania pomocy,
- prawidłowa organizacja czasu wolnego, rozwój zainteresowań: muzycznych, plastycznych, geograficznych, historycznych;
- poznanie postaw prospołecznych i aspołecznych, rozwijanie poczucia odpowiedzialności za zdrowie własne i innych³⁰⁴.

Uważam, że te treści rozporządzenia w sprawie „Podstawy programowej...” uwzględniają elementy istotne z punktu widzenia tematu niniejszej pracy.

Ważne jest też dla analizy tematycznej ustalenie pomocy skierowanej do kadry pedagogów, która znajduje się w przewodnikach metodycznych, a dla adolescentów - w podręcznikach przedmiotowych. W związku z tym, starałam się rozpoznać następujące treści w obu grupach źródeł, między innymi na temat możliwości rozwojowych

---

³⁰⁴ Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 23 sierpnia 2007 roku w sprawie Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów, http://www.men.pl/prawo/rozp_155/zal_2.htm, 10.08.2010r.

człowieka w „trzecim wieku”, aby wychowankowie badanych szkół mogli skutecznie przygotować się do własnej starości, a także nauczyć się kształtować pozytywne relacje międzygeneracyjne.

Jak piszą psychologowie, istotą osobowości człowieka są jego zainteresowania, które to aktywizują i ukierunkowują działalność jednostki. Szczególnym okresem w ich kształtowaniu jest dorastanie, jak podkreślają³⁰⁵. Doświadczenia zdobyte podczas zaspokajania zainteresowań pogłębiają bowiem wiedzę i kształtują osobowość. Udział zaś wychowanków w różnych kołach zainteresowań uczy ich nawiązywania nowych kontaktów interpersonalnych, aktywnego spędzenia wolnego czasu, co może pozytywnie wpłynąć na umiejętności adaptacyjne w nowych warunkach, także w okresie starości³⁰⁶. Przypomnę też, za Barbarą Harwas – Napierałą i Januszem Trempałą, że właściwości myślenia młodzieży dorastającej oraz jej zwiększające się doświadczenie społeczne mają wpływ na wartościowanie postępowania własnego, a także innych ludzi, a więc seniorów. Ocenianie to wpływa na kształtowanie się postaw i przekonań młodzieży, które stają się coraz bardziej stabilne, przekształcając się w światopogląd³⁰⁷.

Zatem spojrzenie na pojęcia starości i starzenia się oraz funkcjonowania seniora w społeczeństwie starym poprzez treści wybranych tekstów w podręcznikach szkolnych było właśnie poszukiwaniem w nich walorów dotyczących wychowania do starości realizowanego w szkole ogólnokształcącej dla uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i gimnazjum wszystkich klas, przekazywania wartości prospołecznych, propagowania prozdrowotnych stylów życia, kształtowania racjonalnego stosunku do ludzi starych (życzliwości, szacunku, akceptacji i niesienia pomocy) i do swojej starości.

Uznałam, że spojrzenie na pojęcia starości i człowieka starego może odbywać się poprzez analizę treści tekstów i ilustracji, między innymi w podręcznikach *do języka polskiego, historii, przyrody czy geografii*. Są to przedmioty humanistyczne, w ramach których wychowankowie mogą dokonywać oceny zachowań, sytuacji, ilustracji zmierzając do zmian w postawie wobec siebie w okresie starości i osób starych. Uczniowie w klasach IV-VI szkoły podstawowej oraz w klasach I-III gimnazjum mogą także zdobywać wiedzę na tematy związane z procesem starzenia się, sposobami

---

³⁰⁵ M. Ż e b r o w s k a, (red.) *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1986, s. 773-774, B. H a r w a s – N a p i e r a ł a, J. T r e m p a ł a, *Psychologia rozwoju człowieka*, Tom 2, Warszawa 2002, s. 175-185.

³⁰⁶ por. Z. Z a o r s k a, *Dodać życia do lat. Materiały metodyczne ułatwiające organizację różnych form aktywności wśród osób starszych oraz w grupach wielopokoleniowych*, Lublin 1999, s.20.

³⁰⁷ B. H a r w a s - N a p i e r a ł a, J. T r e m p a ł a, *Psychologia rozwoju...*,s.181.

prowadzenia aktywnego i zdrowego stylu życia, rozwijania zainteresowań, wpływających na sposób spędzania ich wolnego czasu. Na tej podstawie materiałowej nauczyciele mają możliwość wpajania im określonymi metodami wartości prospołeczne w toku realizowanego procesu dydaktyczno-wychowawczego, w różnych formach zajęć.

Zaś analizując wymagania programowe dotyczące wybranych przedmiotów humanistycznych, poszukiwałam w przewodnikach metodycznych dla nauczycieli i w podręcznikach szkolnych dla uczniów treści, które mogłyby rozwijać u wychowanków w okresie adolescencji zainteresowania, wyposażać ich w wiedzę związaną ze starością i człowiekiem starym oraz kształtować pozytywne postawy wobec seniorów i własnej starości, a więc także kształtować ich świadomość życia w społeczeństwie starym.

Natomiast dalej omówiłam dość szczegółowo „Podstawę programową kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów” z poszczególnych przedmiotów, egemplifikując ją fragmentami z podręczników szkolnych.

Analizę rozpoczęłam od podręczników dla uczniów oraz przewodników metodycznych dla nauczycieli, wykorzystywanych w Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie do prowadzenia następujących przedmiotów: *historia i społeczeństwo*, *język polski*, *przyroda*, *wychowanie do życia w rodzinie oraz wychowanie fizyczne*³⁰⁸.

Biorąc pod uwagę „Podstawę programową...”, znalazłam następujące cele realizowane w toku zajęć *historia i społeczeństwo*, które w mojej ocenie, pomogą uczniom w krystalizowaniu się: zainteresowań problematyką społeczną oraz współdziałaniem w sprawach publicznych, a więc dotyczących także seniorów. Wychowanek współpracuje z nimi, planuje, dzieli się zadaniami z innymi kolegami z klasy i je realizuje. Cele te mają go uaktywniać poprzez treści i skojarzenia, które powstają w trakcie refleksji nad sobą oraz otoczeniem społecznym. Uczeń powinien wyjaśnić, w czym wyraża się odmienność i niepowtarzalność każdego człowieka, a w tym nauczyciel powinien kierować dyskusję na osoby stare, podać przykłady różnorodnych potrzeb tych osób, ludzi w każdym wieku oraz sposoby ich zaspokajania. Uczeń powinien umieć wyjaśnić także znaczenie rodziny w życiu jednostki oraz wskazać przykłady praw i obowiązków przysługujących poszczególnym członkom rodziny, a więc także człowiekowi starymu. Poza tym powinien wyrażać opinię na

---

³⁰⁸ Muszę zaznaczyć, że nauczyciele w poszczególnych szkołach w Polsce mogą wybrać podręczniki do wybranych przedmiotów i identycznych poziomów klas.

temat kultywowania tradycji i gromadzenia pamiątek rodzinnych także przez seniorów. Adolescent może snuć refleksje o swoim zachowaniu w stosunku do ludzi starych w kontekście następujących wartości: uprzejmości i tolerancji. Powinien opisując różne grupy społeczne, potrafić wskazać ich role w społeczeństwie oraz podać przykłady ważnych problemów współczesnej Polski, które mogą także rozwiązać sprawy seniorów³⁰⁹.

W Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie do kształcenia uczniów w ramach przedmiotu *historia i społeczeństwo* w poszczególnych klasach, w czasie prowadzonych badań, wykorzystywane były podręczniki Bogumiły Szewczuk-Wyrwy i Wiesławy Surdyk-Fertsch³¹⁰.

Jeśli chodzi o nauczanie *historii* w klasie IV, w podręczniku i przewodniku metodycznym znajduje się niestety tylko jeden temat związany z życiem seniorów, a mianowicie „Moje korzenie”. Opatrzony on jest kilkoma zdjęciami, na których seniorzy to osoby uśmiechnięte, zawsze będące w towarzystwie członków najbliższej rodziny³¹¹. Podczas lekcji uczeń ma sposobność analizowania różnego rodzaju pamiątek, jakie możemy mieć po swoich przodkach, w szczególności po babci i dziadku, które mogą być cennym źródłem informacji o historii rodziny. W toku lekcji wyjaśniane powinno być także pojęcie tradycji, jako zwyczajów i obyczajów pielęgnowanych w naszych domach. Jednym z celów zajęć jest zachęcenie wychowanków do stworzenia własnego drzewa genealogicznego, będącego samodzielnym poszukiwaniem informacji o swoich przodkach, a więc o osobach starych, bliskich emocjonalnie uczniowi. Ważne jest w kontekście przyjętego terenu badań, że tematyka zajęć nawiązuje do tradycji śląskiej rodziny. Nauczyciel więc powinien tak pokierować myśleniem wychowanków, aby zastanowili się nad tym, czy w ich domach kultywuje się tradycję wykonywania jakiegoś zawodu, charakterystycznego dla tego regionu³¹².

Zaś w klasie VI w podręczniku do nauczania *historii* występuje następujący temat: „Godność i prawa człowieka we współczesnym świecie”. Omówiona jest przez autora Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, wedle której do podstawowych praw zalicza się: wolność, równość, prawo do pracy, ochrony prawnej, azylu, posiadania

---

³⁰⁹ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, <http://www.konferencje.men.gov.pl/ksztalcenie-ogolne/podstawa-programowa>, 25.05.2010r.

³¹⁰ B. Szewczuk – Wyrwa, W. Surdyk – Fertsch, *Historia i społeczeństwo. Człowiek i jego cywilizacja*, Poznań 2000.

³¹¹ Aneks nr 7.

³¹² B. Szewczuk – Wyrwa, W. Surdyk – Fertsch, *Historia i społeczeństwo..., klasa IV*, Poznań 2000, s.37-41.

obywatelstwa, ochrony społecznej, nauki, zakładania rodziny. A następnie wyszczególniony jest w niej także katalog praw i wolności. Wychowanek powinien dowiedzieć się, iż do praw osobistych zalicza się prawa do: życia, wolności, dążenia do szczęścia, bezpieczeństwa osobistego i posiadania własności, sprawiedliwego sądu, nienaruszalności mieszkania, tajemnicy korespondencji i swobody poruszania się.

Następnie autorzy podręcznika, B. Szewczuk – Wyrwa i W. Surdyk – Fertsch, wyróżniają prawa polityczne, które zapewniają obywatelom możliwość uczestniczenia w wyborach, zrzeszania się w różnych organizacjach, swobodnego głoszenia poglądów. „Każdy człowiek ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii, w tym publicznego wyznawania swoich przekonań,(...) prawo do pracy, godziwego wynagrodzenia, strajku, zabezpieczenia socjalnego, ochrony zdrowia”³¹³. Wszystkie prawa omawiane są w kontekście potrzeb dzieci i ludzi dorosłych, ale niestety nie ma odniesień do seniorów. Pojawia się tutaj konieczność spełnienia roli przez nauczyciela, który świadom zmian demograficznych występujących w Polsce, na lekcji powinien zwrócić uwagę na to, że również prawa te dotyczą seniorów i głębiej je poruszyć z uczniami.

Niestety w klasie V nie ma w podręczniku do *historii* żadnych treści związanych z przygotowaniem do starości, co nie umożliwia pedagogom rozwinięcie tematyki edukacyjnej koniecznej do realizacji już przez adolescentów.

Nauczycielka nr 1 (dyplomowana), prowadząca zajęcia z *historii* w Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie, zapytana o to, czy starość jest etapem w życiu, do którego trzeba się przygotować, stwierdziła, iż „starość jest to kolejny etap w życiu człowieka, do którego każdy powinien być przygotowany”. Dlatego uważa, że „warto mówić dzieciom i młodzieży o tej dalekiej przyszłości, chociaż wychowankowie nie myślą o tym etapie życia oraz o tym, że w przyszłości sami będą starzy”. Istotne, według niej, jest także „udzielanie im wskazówek i porad, jak powinni zachowywać się w stosunku do starszych”. W opinii respondentki, szkoła powinna realizować następujące treści związane ze starością i procesem starzenia się człowieka: „dbanie o swoje własne zdrowie (prawidłowe odżywianie i uprawianie sportu), zdobycie zawodu i planowanie długoterminowe, kształtowanie szacunku i niesienie pomocy seniorom”. Jej zdaniem „należy uczyć wychowanków szacunku dla wszystkich ludzi, w tym: starszych, chorych, niepełnosprawnych, o odmiennej wierze i kulturze; należy kształtować u nich postawę: tolerancji, życzliwości, niesienia pomocy, wyrozumiałości

---

³¹³ Tamże, klasa VI, s.206-207.

i cierpliwości”. Jednak sama tego nie czyni, przyznaje: „W ramach mojego przedmiotu – historii – występuje tylko jeden temat nawiązujący do relacji międzypokoleniowych. Jest on związany z tworzeniem przez uczniów drzewa genealogicznego swojej rodziny. Jednak nie ma w nim żadnych treści odnoszących się bezpośrednio do dziadków, ich roli i znaczenia w rodzinie i społeczeństwie”. Edukatorka, ponieważ nie nawiązuje do tych kwestii, zatem nie wykorzystuje ona możliwości, dzięki której mogłaby zachęcić młodzież do refleksji na temat roli i miejsca seniorów w rodzinie, a także w społeczeństwie.

Z kolei nauczycielka nr 2 (mianowana), także ucząca *historii* w badanej szkole podstawowej, oznajmiła w wywiadzie, iż „szkoła ma za zadanie wychowanie młodzieży w zakresie starości, gdyż kontakt z osobami starymi jest nieunikniony. Dlatego od najmłodszych lat należy uczyć dzieci szacunku wobec tej grupy społecznej”. Jej zdaniem „dziecko musi wiedzieć, że każdego z nas czeka starość i związane z tym zmiany. W związku z tym, na każdym etapie życia istotne jest budzenie szacunku, tolerancji, umiejętne niesienie pomocy, uwrażliwienie na problemy i potrzeby seniorów oraz budowanie odpowiedzialności wobec nich, a także odpowiednio wczesne przygotowywanie się do własnej starości”. W opinii respondentki „nauczyciele powinni kształtować u wychowanków właściwe postawy i zachowania wobec ludzi w podeszłym wieku, uwrażliwiać na potrzeby seniorów. Treści te powinny być realizowane przy okazji tematów związanych z ważnością świąt i tradycji rodzinnych”. Poza tym „Młodzi ludzie muszą być świadomi tego, iż zdrowy styl życia ma swoje konsekwencje w następnych jego etapach, a więc także w czasie emerytury”. Badana nauczycielka uważała, iż tematy związane ze starzeniem się człowieka oraz z budowaniem pozytywnych relacji między ludźmi młodymi i starymi są konieczne w toku wychowywania młodego pokolenia. Jednak sama nie realizuje tychże treści. Wskazała także lekcje wychowawcze jako zajęcia, podczas których mogą być prowadzone przytoczone wcześniej treści.

Kolejnym przeanalizowanym przedmiotem pod kątem możliwości realizowania edukacji do starości był *język polski*. Jak wynika z „Podstawy programowej...” wychowanek w kontakcie z dziełami kultury kształtuje hierarchię wartości, swoją wrażliwość, poczucie własnej tożsamości i postawę patriotyczną. Odczytuje także

wartości pozytywne i ich przeciwieństwa opisane w tekstach literackich³¹⁴. Nasuwa się pytanie: Czy i jakie wartości oraz postawy prospołeczne przejawiane w stosunku do seniorów oraz procesu starzenia się człowieka mogą być kształtowane na bazie tego materiału dydaktycznego u wychowanków w ramach kształcenia literackiego?

W Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie do nauki *języka polskiego* uczniów klas IV-VI, w czasie prowadzonych badań, wykorzystywane były podręczniki Hanny Dobrowolskiej³¹⁵. W podręczniku do *języka polskiego* dla uczniów klasy VI znajduje się tylko jeden wiersz związany z tematyką starości pod tytułem „Przepaść” Tadeusza Różewicza. Poeta ukazuje w nim babcię, jako osobę „...w czarnych sukniach, w druczianych okularach z laseczką...”, bojącą się przejść przez ulicę. Na szczęście chłopiec o wielkim sercu pomaga staruszce i „Rozstępują się straszliwe ciemności nagromadzone nad światem przez złych ludzi, kiedy w sercu małego chłopca świeci iskierka miłości”.

Poeta w wierszu zachęca nauczycieli do podjęcia z uczniami refleksji na temat ludzi starych, ich problemów i lęków w starości, prowokuje ich także do rozważań nad istotą następujących wartości: altruizmu, szacunku i dobroci skierowanej do babci, jako osoby najbliższej wychowankowi. Uważam, że nauczyciel *języka polskiego* powinien najpierw rozwinąć ten temat w odniesieniu do osób starych ze środowiska śląskiego, aby następnie przejść do seniorów, jako członków naszego starzejącego się społeczeństwa. T. Różewicz pokazuje seniorkę w kontekście postępującej cywilizacji technicznej i komunikacyjnej, która budzi u osoby starej obawy i lęk. Pedagog powinien uświadomić wychowankom, że w tej sytuacji seniorzy potrzebują pomocy od społeczeństwa. W tym miejscu jest możliwość podkreślenia uczniom faktu, że często oni nie zwracają uwagi na potrzeby osób starych z najbliższego otoczenia, co jest negatywne. Tekst tak jest skonstruowany, aby uczniowie mogli wytłumaczyć przenieśnię występującą w wierszu, ocenić postawę chłopca, który pomaga seniorce przejść przez jezdnię. Dzięki jego pozytywnemu zachowaniu krawężnik przestał być przepaścią, a ulica otchłanią. Uczniowie powinni, według poety, ocenić i ustosunkować się do osób w podeszłym wieku. Uwagę wychowanków nauczyciel ma także zwrócić na to, że tylko ten chłopiec pomógł babci, aby zastanowili się gdzie byli inni uczniowie³¹⁶?

---

³¹⁴ Podstawa programowa kształcenia..., 25.05.2010 r.

³¹⁵ H. D o b r o w o l s k a, *Jutro pójdę w świat. Podręcznik do kształcenia literackiego dla szkoły podstawowej*, Warszawa 2003.

³¹⁶ Tamże, klasa VI, s.52.

Zaś, jak wynika z analizy przewodnika metodycznego do kształcenia literackiego w klasie IV szkoły podstawowej, w toku lekcji *języka polskiego* uczniowie mają do rozważenia następujące zagadnienia: Co możemy powiedzieć o stosunku młodych ludzi do osób w podeszłym wieku? Na podstawie zamieszczonych w nim przykładów niewłaściwych postaw i zachowań względem seniorów i przykładów właściwych postaw czy też zachowań. Nauczyciel może więc z adolescentami omówić je na lekcjach *języka polskiego* oraz wskazać też prawdopodobne przyczyny negatywnych ustosunkowań się wnucząt do babci czy też dziadka.

Tego rodzaju zadania dydaktyczno - wychowawcze nauczyciel powinien realizować, aby uczniowie poprzez namysł mogli zmienić własne postępowanie wobec seniorów, jeśli ono nie jest właściwe. Uważam, że w trakcie szukania rozwiązań negatywnych postaw wychowanków w stosunku do osób starych, następuje ich uwrażliwianie na potrzeby i problemy seniorów oraz kształtowana jest postawa szacunku względem osób w wieku poprodukcyjnym³¹⁷.

Także nauczycielka nr 3 (dyplomowana) *języka polskiego* w badanej szkole podstawowej stwierdziła, iż ponieważ „ci młodzi ludzie też kiedyś będą starzy”, to powinni mieć świadomość „pozytywnego odnoszenia się do nich”. W opinii respondentki, „edukacja do starości, w oparciu o przykłady ze środowiska ucznia – babci i dziadka, ma za zadanie odnieść się do następujących treści: charakterystyka zmian zachodzących w organizmie człowieka wraz z upływem lat; ograniczenia wynikające z procesu starzenia się jednostki; formy pomocy, którą mogą nieść dzieci i młodzież wobec seniorów; tolerancja, szacunek i empatia wobec drugiego człowieka, w tym człowieka starego. Jej zdaniem „dzieci wychowywane w rodzinach wielopokoleniowych i mające dziadków, w naturalny sposób zdobywają tę wiedzę. Jednak te, które nie stykają się z ludźmi starymi są w zdecydowanie gorszej sytuacji, dlatego szkoła powinna ich wykształcić w zakresie wymienionych umiejętności”.

Także niestety, w podręczniku do kształcenia literackiego w klasie IV jest tylko jeden wiersz i jedno opowiadanie, w którym można znaleźć tematykę związaną z osobami starymi i starością. Jest to wiersz Ludmiły Marjańskiej pod tytułem „Wszystko dla babci”. Według jego autorki, uczniowie powinni wymienić cechy charakteryzujące babcię oraz ułożyć propozycję dialogu z nią. Następnie mogą jako kolejne zadanie poszukać tych cech seniorki, za które najbardziej ją cenią. Także ich zadaniem

---

³¹⁷ B. S u r d e j, A. S u r d e j, *Jutro pójdę w świat. Klasa VI. Przewodnik dla nauczyciela*, Warszawa 2003.

edukacyjnym jest wybór, spośród wielu obrazków przedstawiających przedmioty codziennego użytku, tego, który kojarzy się im z babcią, a następnie uzasadnić swój wybór.

Zatem, na lekcji *języka polskiego* uczniowie mają możliwość wyrażenia własnych poglądów na temat starości oraz omówienia postaw wobec seniorki. Niewątpliwie jest to materiał, który umożliwia nauczycielowi zaproponowanie uczniom podjęcia relacji z osobą starszą z ich otoczenia oraz wspólne spędzenie czasu, w czasie którego powinni obserwować ją i pomagać w wykonywaniu potrzebnych czynności, jeśli będzie taka potrzeba. A zatem chodzi tu o zdiagnozowanie przez wychowanków środowiska życia osób starych i sprowokowanie adolescentów do aktywności na rzecz seniorów. W ten sposób można ich uwrażliwiać na sytuacje trudne w życiu człowieka w okresie starości. W wierszu znajduje się też pozytywny obraz staruszki – pracowitej i zawsze uśmiechniętej. Chodzi więc o uwidocznienie się także pozytywnych relacji między wnuczętami a babcią. Można więc wysnuć wniosek, iż autorka chce zachęcić młodych do spędzania czasu z osobami starymi: "Po domu chodzi babcia w fartuchu, w zielonych kapciach. Sprząta, kwiatki podlewa i nigdy się nie gniewa...Za to, że jesteś taka, kupię ci Babciu lizaka".

Relacje między adolescentami i seniorami przedstawione są także w opowiadaniu Ewy Nowackiej pod tytułem „Dwa dni w listopadzie”³¹⁸. Z jego treści wynika, że babcia zawsze była osobą pracowitą i chętnie spędzała czas z wnukami. Oni też bardzo lubili aktywnie spędzać czas z babcią. Wnuczka tak wspomina wspólne chwile: „Parę miesięcy temu szukałam z babcią wiosny w naszym osiedlu, to ona pokazała mi wtedy kwiatki podbiału pod ścianą wielkiego bloku, (...) co roku przyjeżdżaliśmy na wakacje do dziadków”. W tym tekście jest intencją autorki, aby nauczyciel podjął dialog z wychowankami na temat czerpania korzyści z doświadczenia osób starych. Z dalszego tekstu zaś wynika, że seniorka czyni swoje powinności w sposób emocjonalny pozytywnie zaangażowany w stosunku do wnuczki: „Moniczka kochana, moja pociecha (...) – mówi babcia.

Także wnuczka ma bardzo dobry kontakt z babcią, podczas wizyty czule z nią rozmawia i nie może się doczekać następnego z nią spotkania. „Nauczysz mnie babciu robić na drutach?, Narwiemy lipowych jagód i malin w lesie” i będę ci pomagała doić Baśkę”. Niewątpliwie tego rodzaju odnoszenie się wnuczki do babci świadczy, że

---

³¹⁸ B. S u r d e j, A. S u r d e j, *Jutro pójdę w świat...*, s.230-235.

relacje pozytywne są także nawiązywane ze strony adolesecentki. Dalej jednak E. Nowacka chce uświadomić uczniom, że człowiek stary może też chorować. Istotne jest, aby wychowankowie, w oparciu o treść opowiadania, przedstawili sposoby wspólnego spędzania czasu z babcią i dziadkiem, dokonali ich oceny oraz wskazali inne możliwości wspólnego przebywania. Warto także w toku lekcji zachęcić ich do rozważań na temat pomocy seniorom na przykład w trakcie ich choroby. Jest to możliwe, co wynika na przykład z wypowiedzi nauczycielki nr 4 (mianowanej) *języka polskiego*. Stwierdziła ona, iż „szkoła powinna przygotowywać wychowanków do ostatniego etapu życia oraz kształtować u uczniów pożądane postawy wobec seniorów takie, jak: szacunek, wrażliwość na potrzeby innych, tolerancję wobec odmienności, odpowiedzialność za osoby starsze oraz chęć niesienia im pomocy w codziennym życiu”. Respondentka dodała, iż „dzieci na co dzień obcują z osobami starszymi, w związku z tym powinny od najmłodszych lat uczyć się szacunku i właściwych postaw wobec tej grupy społecznej”. Dalej zaś powiedziała: „W toku prowadzonych lekcji przygotowuję dzieci do problemów i możliwości związanych ze starzeniem się człowieka. Celem jest wyrabianie właściwych postaw wobec seniorów, kształtuję u nich: szacunek wobec osób starszych i uwrażliwienie na ich potrzeby, także właściwe zachowania wobec ludzi starych w środkach transportu i miejscach publicznych. Wspólnie z uczniami poszukujemy ciekawych sposobów spędzanie wolnego czasu z babcią i dziadkiem. Omawiamy także ich rolę w przekazywaniu rodzinnych tradycji oraz budowaniu rodzinnej atmosfery świat. Wykorzystuję w tym celu: pogadankę, dyskusję, dramę i działania praktyczne”. Zatem ta nauczycielka jest świadoma swej roli edukacyjnej jeśli chodzi o przygotowanie adolescentów do starości, wszak czyni to przy okazji realizowania programu nauczania.

Także nauczycielka nr 5 (dyplomowana) *języka polskiego* jest zdania, iż „szkoła powinna przygotowywać dzieci i młodzież do starości, ponieważ starość to etap ludzkiego życia, to stan, który jest widoczny w środowisku, w najbliższym otoczeniu”. Jej zdanie w tym zakresie jest podobne do wcześniej wypowiedzianej. Uważa, iż „istotne jest rozumienie procesu starzenia się oraz kształtowanie u wychowanków następujących postaw: szacunek, empatia, umiejętność słuchania i niesienia pomocy”. W ramach realizowanego przedmiotu, jak twierdzi nauczycielka, wystąpili bohaterowie będący w relacji z osobą starszą, choć treści te pojawiały się „rzadko”. Jej zdaniem „edukacja do starości powinna opierać się o realizowanie następujących problemów: starości jako etapu życia, pozytywnych i negatywnych elementów występujących w

okresie starości, szacunku dla osób starszych, dostrzegania ich potrzeb, ale także dla młodych osoby starsze są źródłem wiedzy i doświadczenia”. Zatem, w mojej ocenie, również i ta nauczycielka jest świadoma roli edukacyjnej o charakterze gerontologicznym, pełnionej w stosunku do adolescentów. Respondentka w czasie swoich zajęć z młodzieżą szkoły podstawowej, poprzez pogadankę i dyskusję, podejmowała wymienione tematy, choć – jak stwierdziła – „lekcje tego typu występują bardzo rzadko”.

Kolejnym analizowanym przedmiotem nauczania była *edukacja przyrodnicza*. Celem jej, zgodnie z „Podstawą programową...”, jest praktyczne wykorzystanie wiedzy przyrodniczej. Uczeń ma orientować się w otaczającej go przestrzeni przyrodniczej i kulturowej, rozpoznać sytuacje zagrażające zdrowiu i życiu oraz podejmować działania zwiększając bezpieczeństwo własne i innych. Poza tym świadomie działać na rzecz ochrony własnego zdrowia, co może pozwolić mu cieszyć się aktywnością fizyczną i zdrowiem w czasie emerytury. Te treści nauczania, mogące wpłynąć na przygotowanie młodzieży do aktywnego i zdrowego życia w starości, obejmują następujące działy tematyczne: „Ja i moje otoczenie”, „Organizm człowieka” oraz „Zdrowie i troska o zdrowie”. W ramach pierwszego działu, uczniowie powinni wskazać znaczenie odpoczynku, odżywiania się i aktywności ruchowej w prawidłowym funkcjonowaniu organizmu. Natomiast w ramach drugiego, adolescenti powinni wymienić podstawowe funkcje organizmu biorąc pod uwagę poznane układy człowieka i podać je, powinien też rozpoznać i nazwać etapy rozwoju człowieka od zarodka do starości. Zaś w ramach działu „Zdrowie i troska o zdrowie”, wychowankowie klasy IV już muszą wymienić zasady prawidłowego odżywiania się i podać, jak je stosować. Na przykład powinni scharakteryzować podstawowe zasady ochrony narządów wzroku i słuchu. Wyjaśnić znaczenie ruchu i ćwiczeń fizycznych w utrzymaniu zdrowia. Podać przykłady właściwego spędzania wolnego czasu z uwzględnieniem zasad bezpieczeństwa. Ponadto mają znać zasady udzielania pierwszej pomocy w czasie niektórych urazów. Wyjaśnić negatywny wpływ alkoholu, nikotyny i substancji psychoaktywnych na zdrowie człowieka. Powinni także wymienić zasady zdrowego stylu życia i uzasadnić konieczność ich stosowania³¹⁹. Przypomnę, za Katarzyną Borzucką – Sitkiewicz, iż styl życia adolescentów kształtuje się poprzez dokonywanie przez nich świadomych

---

³¹⁹ Podstawa programowa kształcenia..., 25.05.2010 r.

wyborów zachowań służących utrzymaniu i doskonaleniu zdrowia³²⁰. Wszystkie zasady prowadzenia zdrowego stylu życia poznane i uwewnętrznione w toku lekcji przez uczniów są bardzo ważne, gdyż ich zastosowanie wpływa na poprawę ich kondycji i zdrowia. Zaś zdobyte nawyki prozdrowotne oraz przestrzeganie ich może w przyszłości – w czasie ich starości - wpłynąć na poprawę jakości życia.

Wypowiadająca się nauczycielka nr 6 (kontraktowa) wszystkie te cele realizuje w toku swojej pracy. Jej zdaniem, „starość jest naturalnym, ostatnim etapem w życiu człowieka, który u różnych osób przebiega w inny sposób. Można, a raczej powinno się do niej przygotować we wcześniejszych etapach życia, zaczynając od dzieciństwa i okresu dorastania”. Respondentka zwróciła też uwagę na bardzo ważną umiejętność, powiedziała bowiem, że „ze starością trzeba umieć się pogodzić, zaakceptować ją i umiejętnie przez nią przejść, aby jak najlepiej wykorzystać ten czas”. W jej opinii, „każda szkoła powinna przygotować dzieci i młodzież do starości, a przede wszystkim do radzenia sobie w różnych sytuacjach w życiu oraz do rozwiązywania problemów i poszukiwania atrakcyjnych form spędzania czasu”. Także „edukacja do starości, która jest prowadzona w szkole powinna uczyć adolescentów: godności i szacunku człowieka; dbania o zdrowie, racjonalnego odżywiania się, borykania się z niepełnosprawnością, nawiązywania więzi emocjonalnych z pokoleniem osób starych oraz pielęgnowania wartości rodziny. Poza tym, u młodego człowieka powinna też być kształtowana postawa kulturalnego, godnego odnoszenia się do ludzi starych; umiejętność zaakceptowania zmian, jakie mają miejsce na skutek starzenia się organizmu człowieka; propagowanie aktywności fizycznej, jako wyznacznika sprawności w starości; umiejętność nawiązywania pozytywnych relacji młodych z seniorami oraz korzystanie z ich życiowego doświadczenia”.

Także w mojej ocenie, w toku prowadzonych zajęć z *przyrody*, za pomocą pogadanek, odgrywanych scenek oraz głoszonych przez uczniów referatów, nauczycielka realizuje tematy związane z postawami ważnymi w każdym stadium rozwoju, także w starości.

W Szkole Podstawowej nr 1 do nauki *przyrody* wykorzystywano w roku szkolnym 2009/2010 podręczniki Elżbiety Błaszczyk, Ewy Kłos, Bogusława Malańskiego, Janiny Sygniewicz, Blondyny Zajdler³²¹. Niestety podręcznik do nauczania przyrody w klasach V i VI nie zawiera żadnych treści, które mogłyby w przyszłości pomóc uczniom w

---

³²⁰ por. K. B o r z u c k a – S i t k i e w i c z, *Kształtowanie zachowań zdrowotnych w procesie socjalizacji a styl życia młodzieży (w regionie górnośląskim)*, Katowice 2005, s. 21.

³²¹ E. B ł a s z c z y k, E. K ł o s, B. M a l a ń s k i, J. S y g n i e w i c z, B. Z a j d l e r, *Przyroda4; Przyroda 5; Przyroda 6*, Warszawa 1999.

adaptacji do okresu starości. Natomiast w klasie IV znajduje się wiele tematów związanych ze zdrowiem człowieka. W ramach działu: „Czynności życiowe człowieka” realizowany jest w stosunku do wychowanków temat: „Etapy rozwoju człowieka”. W toku lekcji uczniowie poznają i charakteryzują poszczególne etapy tego rozwoju. Do poszczególnych okresów rozwojowych dobierają fotografie, a także przedstawiają scenki i charakteryzują wybrany losowo etap rozwoju człowieka, także człowieka starego. W czasie podsumowania realizowanego tematu na lekcji uczniowie charakteryzują etap rozwojowy, w którym są obecnie, a więc okres adolescencji. W tym momencie można też nawiązywać do okresu starości. Zgodnie z tematyką i założeniami autorów podręcznika z *przyrody* nauczyciel powinien dążyć do tego, aby uczeń osiągnął podstawowy poziom wiedzy z każdego okresu rozwojowego człowieka, a więc też ze starości.

Do oczekiwanych osiągnięć ucznia zaliczyć należy: wymienienie oraz scharakteryzowanie okresów rozwojowych w życiu człowieka, w tym starości, wyróżnienie odmienności występujących między poszczególnymi okresami. Podkreślę, że w przewodniku metodycznym dla nauczyciela podejmowany jest także temat dotyczący ludzi starych i okresu starości³²².

Tego rodzaju treści omawiane na lekcjach mają kształtować u uczniów pozytywny stosunek do starości oraz budzić szacunek wobec seniorów, którzy przedstawiani są w podręczniku do nauczania *przyrody* pozytywnie³²³. W treściach z tego przedmiotu zasygnalizowane zostały także potrzeby i problemy ludzi starszych oraz ranga ich wiedzy i doświadczenia dla młodego pokolenia. O czym świadczą następujące fragmenty: „Okres starzenia się jest to okres naturalny w życiu każdego człowieka. Spójrz na swojego dziadka, babcię (...). Pamiętaj, ludzi starszych należy traktować ze szczególnym szacunkiem i życzliwością. Są oni mniej odporni na sytuacje stresowe, trudniej przystosowują się do zmian warunków życia. Na ogół ci ludzie mają więcej czasu, mogą go poświęcić tobie. Korzystaj z ich wiedzy i doświadczenia”³²⁴.

Z analiz treści podręczników do *przyrody* wynika, że w trakcie edukacji przyrodniczej nauczyciel ma za zadanie uświadomienie wychowankom, iż każdy senior kiedyś był młody, a bogate doświadczenie życiowe powinno być wykorzystane przez pokolenie

---

³²² E. Błażczyk, E. Kłós, B. Małański, J. Sygniewicz, B. Zajdler, *Przyroda 4, Książka nauczyciela*, Warszawa 1999, s.77-78.

³²³ Aneks nr 8.

³²⁴ E. Błażczyk, E. Kłós, B. Małański, J. Sygniewicz, B. Zajdler, *Przyroda 4, Podręcznik*, Warszawa 1999, s.121.

młodych. Pedagog ma możliwość zachęcania młodzieży do nawiązywania pozytywnych relacji z seniorami i w razie potrzeby powinien on zasygnalizować, że młodzi mogą zwracać się do nich o pomoc w czasie występowania problemów. „Starsi ludzie – babcia, dziadek są skarbnicą wiadomości i mądrości życiowych. Też byli kiedyś młodzi. Podczas długiego życia wiele się nauczyli, nabrali doświadczenia jak rozwiązywać trudne sytuacje. Być może znajdą radę również na twoje problemy”³²⁵.

Konieczność realizacji tych ważnych kwestii w naszym kraju – w związku ze społeczeństwem demograficznie starym, w którym żyją adolescenti – potwierdziła też nauczycielka nr 7 (dyplomowana) *przyrody i edukacji regionalnej*. Jej zdaniem „szkoła powinna realizować tematy z zakresu starości oraz starzenia się człowieka, ponieważ starość jest to naturalny, kolejny etap w życiu każdego z nas”. Poza tym uznała, iż „żyjemy coraz dłużej i mamy wokół siebie coraz więcej osób starszych, dlatego należy się do owych zmian demograficznych odpowiednio wcześniej przygotować. W toku wychowania do starości powinny być kształtowane następujące umiejętności: dbanie o własny organizm przez całe życie poprzez odpowiednie, zdrowe odżywianie się, dbanie o higienę, profilaktykę chorób; budzenie szacunku dla osób starszych, chęć niesienia im pomocy”. Przygotowanie do starości w szkole powinno także, jej zdaniem, „wyposażyc uczniów w wiedzę na temat zmian zachodzących w organizmie człowieka w okresie starzenia się. Ważne jest także uświadomienie młodzieży, że odpowiedni tryb życia prowadzony od najmłodszych lat, a więc także w czasie szkolnym, opóźnia wchodzenie w okres starości”. Kształcąc wychowanków w ramach przedmiotu *przyroda*, wprowadza ona treści z zakresu starości i człowieka starego. Poprzez różnorodne metody dydaktyczno-wychowawcze, między innymi: dyskusję, pracę z tekstem, sytuacyjną³²⁶, angażuje aktywnie uczniów i uświadamia im konieczność szanowania człowieka będącego we wszystkich etapach jego życia, a więc także w starości.

Niestety nauczycielka nr 8 (dyplomowana) uważała, iż „celem szkoły jest kształtowanie osobowości uczniów. Nie sposób jednak w szkole podstawowej przygotować młodzież do tak odległego okresu ich życia”. Dalej relacjonowała ona, iż „W ramach lekcji przyrody skupiam się na budzeniu szacunku i odpowiedzialności wobec siebie i drugiego człowieka, a także życzliwości i zrozumienia osób starszych. Do tematów związanych z seniorami nawiązuję przy okazji charakterystyki poszczególnych etapów

---

³²⁵ Tamże.

³²⁶ K. K r u s z e w s k i, *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s.186.

rozwoju człowieka, a więc także starości”. Uzasadniała także, iż „w toku edukacji szkolnej nauczyciele kształtują następujące uczucia: radości i cieszenia się życiem niezależnie od jego etapu, wiary w siebie, pokonywania samotności, umiejętności komunikowania się, tolerancji i szacunku, tworzenia silnych więzi rodzinnych i budowania wzajemnego zaufania”.

Kolejnym działem *przyrody*, którego wiedza jest pomocna młodzieży w dobrym przeżywaniu i przygotowaniu się do starości jest: „Zdrowy styl życia”. Podczas jego realizacji zostają przeprowadzone między innymi lekcje o następujących tematach: „Pojęcie zdrowia i choroby”, „Zasady właściwego żywienia”, „Przyczyny i skutki nieprawidłowego odżywiania się”, „Wpływ alkoholu na organizm człowieka”, „Wpływ nikotyny na organizm człowieka”, „Jak należy dbać o zdrowie?”, „Co to jest zdrowy styl życia?”³²⁷.

Celem materiału w tym dziale jest wskazanie zależności między stylem życia człowieka, a jego zdrowiem oraz uświadomienie wychowankom, że zdrowie nie ogranicza się tylko do braku choroby. Podczas realizacji tych tematów uczniowie poznają ważniejsze choroby zakaźne, sposoby zakażenia się nimi, a także możliwości ich uniknięcia.

W trakcie realizowania owych kwestii nauczyciel ma możliwość uświadomić wychowankom, że przede wszystkim własnym postępowaniem mogą oni wpływać na stan swojego organizmu. W podręczniku autorzy akcentują, że w każdym okresie życia, aby zachować określony - dobry potencjał na starość, ważny jest dla zdrowia odpowiedni tryb życia, przestrzeganie zasad higieny i dbałości o własne ciało, prawidłowe żywienie, higiena i estetyka oraz dbanie o to, aby oddychać czystym powietrzem³²⁸.

W ramach realizowanego tematu lekcji pod tytułem „Pojęcie zdrowia i choroby” uczniowie określają zdrowie w aspekcie fizycznym, psychicznym i społecznym. Następnie każdy z nich wypisuje czynności, które codziennie wykonuje i te, które łączą się z jego przyszłością. Wychowanek zastanawia się, czy mógłby je realizować, gdyby był chory. Zajęcia dotyczą ważnego aspektu, to jest określenia choroby jako czynnika zakłócającego normalny tryb życia w każdym jego etapie, zarówno w młodości jak i w starości. Oczekiwane osiągnięcia ucznia obejmują: postrzeganie zdrowia w aspekcie

---

³²⁷ E. Błaszczyk, E. Kłós, B. Małański, J. Sygniewicz, B. Zajdler, *Przyroda 4, książka nauczyciela...*, s.77-87.

³²⁸ Tamże, s.79.

fizycznym, psychicznym i społecznym oraz rozumienie zdrowia jako podstawowego czynnika do spełnienia obowiązków i marzeń³²⁹. Ponieważ jednak treści nie odnoszą się bezpośrednio do człowieka starego, dlatego ważna tu jest rola nauczyciela, który powinien tak kierować tokiem zajęć, aby eksponować czas życia w starości i wskazywać na sytuację seniorów żyjących obok adolescentów. Dlatego powinni oni już teraz zadbać o własne zdrowie, aby w przyszłości móc realizować wszystkie swoje dotychczasowe zainteresowania, powinni także być wrażliwi na problemy zdrowotne babci i dziadka oraz zaopiekować się nimi w razie choroby.

„Zasady właściwego żywienia” i „Przyczyny i skutki nieprawidłowego odżywiania się” to tematy, które są prowadzone także na lekcjach z przedmiotu *przyroda*. Uczniowie mają samodzielnie przygotowywać zbilansowane śniadanie, a następnie zapisać w zeszytach zasady właściwego żywienia. Poza tym wyjaśniają pojęcie prawidłowego odżywiania się oraz przedstawiają przyczyny i skutki niewłaściwego odżywiania się. Oczekiwane osiągnięcia uczniów dotyczą znajomości znaczenia pojęcia prawidłowego i nieprawidłowego odżywiania się oraz umiejętności podania przyczyn i skutków niewłaściwego żywienia³³⁰. Nauczyciel ma więc możliwość wskazania uczniom na potrzebę przestrzegania prawidłowego odżywiania się również w starości.

Także w toku zajęć z *przyrody* uczniowie omawiają tematy: „Wpływ alkoholu na organizm człowieka”, „Wpływ nikotyny na organizm człowieka”. Na podstawie fragmentu filmu pod tytułem „Epitafium dla narkomana” i informacji w podręczniku powinni sporządzić własne notatki i po własnych obserwacjach wyjaśnić pojęcie uzależnienia i podać przykłady szkodliwego wpływu alkoholu i nikotyny na organizm człowieka. Także mogą ćwiczyć umiejętność odmawiania i zachowania postawy antyalkoholowej i antynikotynowej w sytuacji presji otoczenia. Powinni poznać również szkodliwy wpływ nikotyny na organizm, zwłaszcza w okresie wzrostu.

Wszak celem zajęć z *przyrody* jest wykształcenie u wychowanków postawy antyalkoholowej i antynikotynowej, a także umiejętność odmawiania stosowania tych używek. Uczeń powinien znać skutki wpływu alkoholu i nikotyny na organizm człowieka, powinien umieć podać przykłady szkodliwego wpływu tych używek na zdrowie człowieka, także w okresie starości. Adolescent ma także rozumieć, że alkoholizm jest chorobą oraz palenie papierosów jest nałogiem, który szkodzi

---

³²⁹ Tamże, s.79-80.

³³⁰ Tamże, s.82-83.

człowiekowi w każdym wieku, a najbardziej w starości, bo organizm w tym okresie jest już najbardziej wrażliwy, gdyż proces starzenia mocno w tym czasie postępuje³³¹.

Zatem jest wiele możliwości, aby można było na lekcjach *przyrody* w klasach IV-VI zaakcentować konieczność dbania o zdrowie. Na ich podstawie uczeń nie tylko powinien rozumieć pojęcie higieny osobistej, ale także powinien dbać o własne ciało i odzież. Zdobywa też określoną wiedzę o postępowaniu zdrowotnym w każdym okresie rozwojowym, także w starości. Wychowankowie zdobywają też wiedzę o zdrowym stylu życia. W oparciu o dotychczasowe informacje powinni także oni prezentować własne pomysły dotyczące tegoż stylu życia, a więc mogą też nauczyciele poprosić o wyeksponowanie wyznaczników zdrowego stylu życia człowieka starszego.

Kolejnym analizowanym przedmiotem nauczania było *wychowanie do życia w rodzinie*. „Podstawa programowa...” dotycząca tego przedmiotu, kształcenia wychowanków w klasach V i VI szkoły podstawowej przewiduje realizację następujących celów: ukazywanie wartości rodziny w życiu osobistym człowieka oraz pomoc w przygotowaniu się do rozumienia i akceptacji przemian okresu dojrzewania. Treści zajęć dotyczą: podstawowych funkcji rodziny z podkreśleniem w niej miejsca dziecka, a trzeba by było też dziadków omówić; następnie przekazywania wartości i tradycji w rodzinie, wspólnego świętowania i spędzania wolnego czasu; więzi rodzinnej, związków uczuciowych i innych relacji panujących w rodzinie, konfliktów i ich rozwiązywania; odpowiedzialności za własny rozwój i samowychowanie³³². W tych hasłach programowych jest wiele miejsca przeznaczonego na zrozumienie przez uczniów roli osób starych - dziadków- w ich rodzinach.

Nauczyciele prowadzący lekcje w ramach przedmiotu: *wychowanie do życia w rodzinie*, w Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie realizują program Państwowego Zakładu Higieny pod tytułem „Czas przemian” i korzystali, w roku szkolnym 2009/2010, z podręcznika Elżbiety Pyrzyckiej, Marii Selke³³³. Głównymi tematami zajęć są: „Przygotowanie młodego pokolenia do życia w rodzinie”, „Kształtowanie postaw”, „Akceptacja swojej osobowości oraz wzmocnienie szacunku dla innych”. Przedmiot ten ma za zadanie wspierać uczniów i pomóc im otworzyć się na potrzeby drugiego człowieka, a więc i seniora. W toku lekcji poznają oni: zagadnienia związane z

---

³³¹ Tamże, s. 83-84.

³³² Podstawa programowa kształcenia..., 25.05.2010 r.

³³³ E. P y r z y c k a, M. S e l k e, *Wychowanie do życia w rodzinie dla uczniów klas V-VI szkoły podstawowej. Wędrując ku dorosłości*, Kraków 1997.

rozwojem fizycznym, psychicznym i społecznym; drogi rozwoju emocjonalnego i uczuciowego; funkcje i organizację życia rodzinnego. Jak wynika z zaleceń Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, materiał ten powinien być tak opracowany, aby nauczyciel przygotował uczniów do osiągnięcia emocjonalnej dojrzałości oraz przyjęcia takiej postawy, która pozwoli młodemu człowiekowi żyć w rodzinie (także z dziadkami) pełnej zrozumienia, pokoju i radości³³⁴. Poza tym, realizując ten przedmiot, pedagog powinien kształtować u uczniów: refleksyjny stosunek do siebie; przekonanie o konieczności kierowania własnym rozwojem w każdej fazie życia; wrażliwość na potrzeby otoczenia, a więc także na seniorów z najbliższego środowiska; uwzględnienie potrzeb innych ludzi, także babci i dziadka, i służenia im w razie potrzeby³³⁵.

Sumując, zatem w ramach przedmiotu *wychowanie do życia w rodzinie* w klasie V i VI szkoły podstawowej można kilkakrotnie realizować treści edukacji do starości, odnosząc się podczas realizowanych tematów na lekcjach do przykładów związanych z seniorami.

Niestety po przeanalizowaniu treści podręcznika³³⁶ nie znalazłam jednak odniesień do osób starych. Wszystkie związki interpersonalne omawiane na zajęciach dotyczą relacji: dziecko – rodzic oraz brat – siostra.

W związku z funkcjonowaniem współczesnych adolescentów w społeczeństwie ludzi starych, istnieje konieczność podkreślania przez nauczycieli na zajęciach z wyróżnionych przedmiotów nauczania istoty wychowania do starości. W toku lekcji powinni oni zwrócić uwagę uczniów na szacunek dla osób starych, nawiązywanie prawidłowych relacji z seniorami, omówić ile wychowankowie mogą osiągnąć korzyści poprzez przekaz wartości i tradycji polskich przez babcie i dziadków - seniorów. Tym, bardziej, że pedagogzy prowadzący te zajęcia w badanej szkole podstawowej, jak wynika z ich wypowiedzi, rozumieją istotę przygotowania uczniów do ostatniego etapu życia oraz poprawę ich postaw wobec seniorów. Potwierdzeniem tego były słowa na przykład nauczycielki nr 9 (dyplomowanej), która poza edukacją uczniów w tym zakresie, zwróciła uwagę na sytuację współczesnych osób starych w polskim społeczeństwie. Jej zdaniem starość jest jednym z etapów życia, do którego powinno się przygotowywać w środowisku szkolnym: „Edukacja do starości powinna przełamywać

---

³³⁴ Tamże.

³³⁵ Plan realizacji przedmiotu *Wychowanie do życia w rodzinie* przygotowany przez nauczycieli Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie na rok szkolny 2009/2010.

³³⁶ E. P y r z y c k a, E. S e l k e, *Wychowanie do życia w rodzinie....*

kult młodości – piękna, a pokazywać pozytywne aspekty starości”. Badana, na podstawie obserwacji seniorów ze swojego środowiska rodzinnego stwierdziła, iż „bardzo ważne jest pozytywne spojrzenie na starość oraz aktywne uczestnictwo seniorów na przykład w Uniwersytetach III Wieku. Dzięki temu nie będą oni samotni, zdobędą nową wiedzę, nowe znajomości, dzięki czemu ich życie będzie lepsze”. Respondentka uważa, iż w toku zajęć z *wychowania do życia w rodzinie* występują treści, które należy odnosić także do ostatniego etapu życia oraz osób starych. Przyznała jednak, iż tego nie uczyniła, ale w następnym roku szkolnym zwróci na to uwagę, a szczególnie będzie kształtowała u wychowanków empatię, życzliwość i zrozumienie potrzeb innych, w tym seniorów. Poza tym zadeklarowała: „Będę uświadamiać wychowankom, że w każdym wieku można rozwijać swoje pasje i zainteresowania, a także być twórczym i korzystać z oferty różnego typu placówek kulturalno-oświatowych i sportowych, gdyż istotne jest zachowanie w człowieku dziecięcej radości niezależnie od okresu życia w jakim się znajduje”, a więc także w starości.

Zaś kolejna badana, nauczycielka nr 10 (dyplomowana) także stwierdziła, iż „dzieciom i młodzieży należy uświadamiać zmiany związane ze starzeniem się człowieka”. Babcia i dziadek to, w jej opinii, osoby najbliższe. Dlatego powiedziała, iż „dziecko powinno zdawać sobie sprawę z upływającego czasu i jego wpływu na nasze życie. Ważne jest uzmysłowienie mu, iż obecnie to dorośli wychowują dzieci, opiekują się nimi i poświęcają im swój czas. Jednak za kilkanaście lat role się odwrócą i to dzieci powinny w dorosłości swej pełnić funkcję opiekunów wobec starych rodziców. Dlatego należy ich do tego przygotować, kształtując u nich określone postawy, jak na przykład: chęć niesienia pomocy seniorom, rozumienie ich potrzeb i problemów, umiejętność i chęć wspólnego spędzania czasu. Nauczycielka, wykorzystując metody aktywizujące, a w tym pogadankę i dyskusję, realizuje tematy związane z funkcją oraz organizacją życia rodzinnego, dziadkiem i babcią jako przewodnikami w poznawaniu przeszłości i świata. Uczniowie na zajęciach prowadzonych przez nią nabywają wiedzę na temat pomagania seniorom z najbliższego środowiska. Dowiadują się także, iż ludzie starzy są źródłem wiedzy na temat życia codziennego oraz kultywowania i przekazywania rodzinnym tradycji.

Mając na uwadze realizowany temat dysertacji doktorskiej, analizując „Podstawę programową kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych” spostrzegłam,

że są także szczegółowo omówione takie cele i treści w *wychowaniu fizycznym*, które mogą być przydatne podczas realizowania edukacji do starości. Celami tego przedmiotu bowiem są: udział aktywności fizycznej ukierunkowanej na zdrowie, wypoczynek i sport, stosowanie zasad bezpieczeństwa podczas aktywności fizycznej oraz praktykowanie zachowań prozdrowotnych. Nauczyciele *wychowania fizycznego* kształcą wychowanków w zakresie następujących bloków tematycznych: „Trening zdrowotny” (uczeń wymienia zasady i metody hartowania organizmu, demonstruje ćwiczenia kształtujące wybrane zdolności motoryczne oraz ułatwiające utrzymanie prawidłowej postawy ciała), „Sporty całego życia i wypoczynku” (uczeń powinien osiąść znajomość zasad aktywnego wypoczynku i uczestnictwa w zabawach, grach ruchowych i rekreacyjnych) oraz „Bezpieczna aktywność fizyczna i higiena osobista”. Dyspozycje te i ich kształtowanie jest niezbędne do uczestniczenia w kulturze fizycznej nie tylko w szkole, ale i po jej ukończeniu, a więc również w starości; inicjowania aktywności fizycznej, kształtowania prozdrowotnego stylu życia oraz dbałości o zdrowie i dokonywania całościowych form aktywności fizycznej³³⁷. Nauczyciel w trakcie prowadzenia kolejnych zajęć z *wychowania fizycznego* powinien wskazać uczniom, jakie to będzie miało ogromne znaczenie dla ich dobrego funkcjonowania w starości.

Zgodnie z poradnikiem metodycznym Urszuli Kierczak³³⁸, wykorzystywanym przez nauczycieli *wychowania fizycznego* w Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie, roczny plan pracy w klasie IV obejmował między innymi następujące cele: wykształcenie potrzeby czynnego wypoczynku w formie indywidualnej; poznanie różnych form aktywności fizycznej; wdrażanie do odpowiedzialności, samodzielności i samodyscypliny; poznawanie własnych zdolności motorycznych; kształtowanie poczucia odpowiedzialności, sprawiedliwości i poszanowania godności innych. Spośród tematów realizowanych w roku szkolnym zostały wybrane te, które mogą przyczynić się do poprawienia kontaktów interpersonalnych pokolenia młodych i starych oraz do poprawy jakości życia w starości poprzez świadomy wybór zdrowego stylu życia przez uczniów. Należą do nich między innymi działy tematyczne: „Znane, nieznanne. Odkrywamy najbliższą okolicę”; „Hej, jedziemy na wycieczkę. Wycieczka

---

³³⁷ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej..., 25.05.2010 r.

³³⁸ U. K i e r c z a k, *Zabawa i sport. Poradnik wychowania fizycznego. Szkoła podstawowa klasy 4 -6*, Warszawa 2002.

rowerowa”; „Zabawy i gry dla mamy i taty – poznajemy zabawy i gry rekreacyjne dla całej rodziny”; „W parku, w lesie, na łące – gry i zabawy rekreacyjne w terenie”.

Celem zajęć z wymienionych działów jest rozwijanie i podnoszenie aktywności ruchowej poprzez różnego rodzaju formy rekreacji i turystyki, a także poznanie różnych sposobów odpoczynku i relaksu.

Wybrane tematy są realizowane na dwóch ścieżkach edukacyjnych: Wychowanie do życia w rodzinie i Edukacji regionalnej. W ramach pierwszej występuje przekaz wartości w rodzinie – wspólne spędzanie wolnego czasu. W ramach drugiej ścieżki uczniowie poznają najbliższe otoczenie domu rodzinnego, sąsiedztwa i szkoły, w którym mogą aktywnie i zdrowo spędzać wolny czas³³⁹. W czasie obu tych ścieżek edukacyjnych nauczyciele mogą odnieść się do osób starych, jako członków społeczności, w której żyją wychowankowie.

Te cele *wychowania fizycznego* są realizowane przez nauczycielkę nr10 (mianowaną). W jej opinii „szkoła powinna przygotowywać uczniów do starości. W toku zajęć powinno się kształtować u wychowanków postawę szacunku wobec seniorów. Powinno się także uświadamiać młodym, iż dbałość o zdrowie, sprawność fizyczną, wybór właściwego zawodu i planowanie swojej przyszłości ułatwi im pokonywanie kolejnych okresów życia i pozwoli się w odpowiedni sposób do nich przygotować”. Zdaniem respondentki, należy także uświadomić wychowankom, iż „starość też może być ciekawa i może być czasem, w którym można rozwijać swoje zainteresowania i hobby”. Zatem w szkole podstawowej powinny być podejmowane następujące tematy: „zdrowy tryb życia, zmiany zachodzące w organizmie, potrzeby osób starszych, chęć niesienia pomocy osobom starszym w różnych sytuacjach, przedstawienie starości jako okresu, w którym można korzystać z wcześniejszych doświadczeń życiowych”.

Nauczyciel przygotowując uczniów do starości może także przedstawiać im wartości rodziny wielopokoleniowej oraz powinności związane z ochroną seniorów przed samotnością, między innymi ma możliwość omówić koszty emocjonalne po umieszczeniu seniorów – dziadka i babci w domu opieki społecznej.

Także roczny plan pracy *wychowania fizycznego* z uczniami w klasie V obejmując między innymi następujące cele: wykształcenie potrzeby czynnego wypoczynku w formie indywidualnej i grupowej (rodzinnej i rówieśniczej); poznanie różnych form aktywności fizycznej i umożliwienie wyboru najbardziej odpowiedniej;

---

³³⁹ U. K i e r c z a k, *Zabawa i sport. Poradnik...*, s. 28.

wdrażanie do odpowiedzialności, samodzielności i samodyscypliny; wdrażanie do zachowań prozdrowotnych przez kształtowanie nawyków higienicznych, w tym nawyku codziennej aktywności ruchowej, daje nauczycielowi możliwość nawiązania do okresu starości. W toku zajęć realizowanych w klasie V, mających na celu nabywanie umiejętności samooceny i samokontroli własnej sprawności fizycznej, uczeń powinien nabyć zdolność odpowiedzialności za własny rozwój aż do śmierci, powinien także dbać o własne zdrowie i współpracować w tym zakresie z dorosłymi do końca życia. Poza tym powinien zauważyć potrzebę dbania o poziom sprawności fizycznej, rozumieć niebezpieczeństwo zażywania środków dopingujących, prezentować sobą postawę asertywną – umieć odmówić i przeciwstawić się presji³⁴⁰, bo inaczej skróci sobie własne życie.

Kolejnymi tematami mogącymi mieć wpływ na dobrą adaptację uczniów do zmian związanych z procesem starzenia się człowieka są: „Wycieczka! Organizowanie wycieczki pieszej”; „Uczniowskie propozycje zabaw i gier rekreacyjnych”. Celem edukacyjnym tych form zajęć jest rozwijanie i podnoszenie aktywności ruchowej uczniów poprzez różnego rodzaju formy rekreacji i turystyki, a także poznanie różnych sposobów odpoczynku i relaksu, a więc adolescenty powinni rozumieć jak można zdrowo i aktywnie spędzać czas wolny. Te zainteresowania powinny być rozwijane także w starości.

W ramach zajęć *wychowania fizycznego* uczniowie szkoły podstawowej realizują też treści z zakresu Edukacji ekologicznej (poznają wpływ codziennych czynności i zachowań na stan środowiska naturalnego); Edukacji prozdrowotnej (rozpoznają swoje mocne i słabe strony), a także Wychowania do życia w rodzinie (dowiadują się, iż wspólne spędzanie wolnego czasu pozytywnie wpływa na więź w rodzinie, także z babcią i dziadkiem)³⁴¹.

Nauczycielka mianowana nr 11 także jak poprzednie stwierdziła, iż starość jest okresem, do którego należy się przygotować. Zatem „edukacja do starości w szkole podstawowej jest istotna dla bardziej zapobiegliwego i rozsądniejszego podejścia do kwestii zdrowotnych oraz finansowych w dorosłym życiu, a także dla zwiększenia poszanowania osób w podeszłym wieku”. Wychowanie to powinno przede wszystkim obejmować „kwestie zdrowego trybu życia i odżywiania; zmian w organizmie związanych z postępem lat; potrzeby osób starszych, schorowanych; przedstawianie

---

³⁴⁰ Tamże, s. 31.

³⁴¹ Tamże, s. 46.

starości jako okresu, w którym korzystając z doświadczeń życiowych (...) można przeżywać tak zwaną trzecią młodość”. W odniesieniu do relacji młodzi – starzy oraz do procesu starzenia się człowieka, u uczniów szkoły podstawowej powinny być kształtowane, według niej, następujące zachowania: szacunek dla innych, kulturalne zachowanie w środkach komunikacji, konieczność niesienia pomocy i zrozumienia, troska o własne zdrowie i kondycję fizyczną, umiejętność korzystania z doświadczenia życiowego osób starszych. Nauczycielka stwierdziła, iż „człowiek powinien przez całe życie dążyć do samorealizacji i odnajdywać w ten sposób sens życia, niezależnie od wieku”. Zdaniem badanej, uczeń odpowiednio wykształcony w zakresie starości oraz procesów starzenia się przejawia „postawę szacunku i tolerancji, jest wrażliwy na sytuację osób starszych, korzysta z ich doświadczenia, służy im pomocą w przystosowaniu się do zmienionych warunków życia, czuje się odpowiedzialny za seniorów w swojej rodzinie”.

Nauczycielka powiedziała też, że w ramach prowadzonego przedmiotu, przygotowuje młodzież do aktywnej i zdrowej starości, między innymi poprzez: rozwijanie zainteresowań wolnoczasowych związanych z podniesieniem sprawności fizycznej, uświadamianie potrzeby prowadzenia zdrowego trybu życia, opartego na zdrowej diecie i aktywności fizycznej. Przyznała także, iż podczas edukacji z uczniami nie odwołuje się do tematów związanych z postrzeganiem i dobrym traktowaniem seniorów.

Z kolei w klasie VI podczas lekcji *wychowania fizycznego* realizowane są między innymi następujące tematy: „Przez ruch do zdrowia, a z papierosami do choroby”; „Szkodliwe skutki dopingu w sporcie”. W toku tych zajęć uczniowie poznają przyczyny i skutki zażywania środków psychoaktywnych i nadużywania leków oraz konsekwencje innych nałogów. U wychowanków kształtowana jest postawa asertywności, odpowiedzialności za własny rozwój, którego potencjał przyda się w starości. Natomiast temat: „Z mamą i tatą, z kolegą i koleżanką – różnorodne formy rekreacji ruchowej” rozwija i podnosi u uczniów aktywność ruchową poprzez różnego rodzaju formy rekreacji i turystyki. Wychowankowie poznają także sposoby aktywnego, zdrowego odpoczynku i relaksu³⁴², które miejmy nadzieję, że zakorzenią się w ich osobowości i staną się istotnym kapitałem na starość.

Nie w każdej szkole ogólnokształcącej jest basen, ale w szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie istnieje możliwość doskonalenia umiejętności pływania i prowadzenia zajęć

---

³⁴² Tamże, s. 49, 64.

na basenie. Rozwijają one u adolescentów techniki pływackie, które mogą stać się sposobem spędzania wolnego czasu także w przyszłości, w okresie starości.

Na koniec tego podrozdziału chciałabym przytoczyć opinie dwóch nauczycielek na temat wychowania do starości. W czasie wywiadów z respondentkami zwróciła moją uwagę życiowa mądrość badanych, z których płynęło ich przekonanie o istocie potrzeby odpowiedniego przygotowania młodzieży do własnej starości oraz do życia z seniorami w czasach dzisiejszych – czasach społeczeństwa demograficznie starego.

Nauczycielka nr 12 (dyplomowana) uczy wychowanków w klasach IV-VI *religii*. Stwierdziła, iż „współcześnie człowiek nie myśli o tym, że czas szybko płynie i zbliża się starość. Rodzice starają się zapewnić dzieciom dobry byt oraz wykształcenie. Wychowując dzieci, często korzystają oni z pomocy babci i dziadka. Jednak, gdy dziadków ogarnia niemoc fizyczna czy psychiczna nie zawsze czują się za nich odpowiedzialni, coraz częściej zdarza się, że oddają ich do domu opieki”. Uważa ona, że „tacy rodzice swoim zachowaniem skazują się w przyszłości na podobny los, gdyż ich dzieci nie będą wiedziały, że im także należy się opieka w starości”.

Starość człowieka, zdaniem respondentki, powinna być „piękna, nacechowaną dostojnością i powagą, ale także radością przeżytego życia”. Dalej mówiła, że trzeba młodym uświadomić, iż „stary człowiek to żywa historia i mądrość, której nie znajdzie się w książce. Poza tym w życiu ważna jest „miłość, zwinne ręce, dobre serce, miły uśmiech i gest dobroci skierowany do bliźniego. Katechetka uważa, że takich postaw i spojrzenia na starość oraz seniorów powinna uczyć szkoła, począwszy od podstawowej”. Nauczycielka wyjaśniła dalej, że w toku zajęć, realizuje tematy gerontologiczne głównie podczas omawiania dziesięciu przykazań. Wykorzystuje w tym celu przykłady z życia. Każda historia kończy się wnioskami, które wychowanek wyprowadza. Jej zdaniem „dzieci chętnie słuchają, wręcz proszą o tego typu opowiadania”. Mając na myśli seniorów, respondentka stwierdziła, iż „istotne jest uświadomienie wychowankom, że drugi człowiek jest darem danym mi od Boga, czyniąc mu krzywdę, krzywdzę siebie. Ja przyjmuję ten dar i robię wszystko, aby było mu ze mną dobrze: ochraniam go i szanuję”.

Zaś w opinii nauczycielki nr 13 (mianowanej), pracującej w świetlicy szkolnej, a zatem także z wychowankami z klas IV-VI, zawiera się cała idea potrzeby edukacji uczniów do starości – zarówno indywidualne przygotowanie wychowanków, a także dbanie o relacje międzypokoleniowe to, według niej, ważne kwestie, które powinny być już rozwijane we wcześniejszych fazach życia dziecka. Zdaniem badanej, „U młodego

człowieka istotna jest świadomość, że każdego czeka starość i zmiany zachodzące w organizmie na skutek starzenia się”.

Pedagog ta zwróciła także uwagę na fakt, że niestety, nie wszystkie dzieci wychowują się w rodzinach wielopokoleniowych, gdzie życie codzienne wzbogaca ich wiedzę i doświadczenia o umiejętność obcowania z osobą w starszym wieku, często mniej sprawną fizycznie czy też intelektualnie. Według niej, edukacja do starości prowadzona przez nauczycieli w środowisku szkolnym powinna: przedstawiać starość jako kolejny, naturalny etap w życiu człowieka, kształtować postawę szacunku i tolerancji wobec seniorów z najbliższego otoczenia, obrazować atrakcyjne wspólne przedsięwzięcia wnuka/wnuczki z babcią/dziadkiem oparte na doświadczeniu seniorów oraz kształtować umiejętność kulturalnego spędzania czasu wolnego z ludźmi starymi. Respondentka dalej stwierdziła, że te pozytywne doświadczenia wychowanków wyniesione z rodziny trzypokoleniowej szkoła powinna rozwijać, na przykład promując aktywność fizyczną, uprawianie sportu, prawidłowe odżywianie oraz uświadamiać uczniów jak te działania wpływają na życie w starości. Badana powiedziała też, że za pomocą różnych form i metod stara się to osiągnąć, między innymi wykorzystuje: pogadanki heurystyczne oraz dramy. Te metody dydaktyczne respondentka stosuje w toku lekcji, na których omawia następujące tematy: szacunek wobec seniorów rodu (przy okazji Dnia Babci i Dziadka); kultywowanie tradycji (w okresie Świąt Wielkanocnych i Bożego Narodzenia).

W tym miejscu należy się zastanowić, czy osiągnięte w trakcie tak realizowanej edukacji do starości w klasach IV-VI wyróżnione wcześniej ważne cele wychowania na przyszłość, ale i dla wspólnego bytowania „młodego pokolenia ze starym” w społeczeństwie demograficznie starym?

Tabela nr 1. Treści edukacji do starości, które powinny być realizowane w klasach IV-VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie według nauczycieli

Treści edukacji do starości	Liczba wypowiedzi badanych nauczycieli
Szacunek wobec seniorów	18
Pomoc osobom starym	14
Rozumienie potrzeb i problemów seniorów	12
Poszanowanie tradycji i zwyczajów rodzinnych, rola	9

babci i dziadka w rodzinie	
Prowadzenie aktywnego i zdrowego trybu życia i jego wpływ na dalsze życie	8
Zmiany psychiczne i fizyczne związane ze starością	7
Rola seniorów w społeczeństwie, korzystanie z ich doświadczenia	7
Pozytywne postrzeganie starości i aktywne jej przeżywanie	5
Wspólne spędzanie czasu z babcią i dziadkiem	4
Wybór właściwego zawodu i planowanie przyszłości	1

Wśród nauczycieli badanych w Szkole Podstawowej nr 1 było: 12 nauczycieli dyplomowanych, 4 mianowanych, 3 kontraktowych i 1 stażysta. Z tej grupy 17 respondentek uważało, iż przygotowanie do starości powinno być realizowane w toku zajęć szkolnych, 2 było przeciwnych oraz 1 nie miał zdania na ten temat (tabela nr 1).

A jak wynika z literatury przedmiotu to właśnie w toku zajęć szkolnych należy poszukiwać z uczniami pozytywnych stron starości oraz przedstawiać seniorów jako autorytety, z których wiedzy i doświadczenia mogą oni czerpać wartościowe informacje na temat jakości starości, a w trakcie spędzanego wspólnie czasu wolnego istnieje możliwość poznawania siebie nawzajem – uczyć się być z sobą³⁴³.

Badani pedagodzy wytypowali następujące obszary, w ramach których szkoła podstawowa powinna wychowanków przygotowywać do życia w społeczeństwie demograficznie starym. Najważniejszym wśród nich jest: kształtowanie szacunku w stosunku do seniorów, pomoc osobom starszym oraz rozumienie ich problemów i potrzeb. Typowe wypowiedzi nauczycieli to także: szanowanie tradycji rodzinnych oraz rozumienie ról, jakie w rodzinie pełnią babcia i dziadek. Swoje opinie respondentki argumentowały tym, że młodzież powinna być świadoma tego, iż prowadzenie aktywnego i zdrowego stylu życia już w dzieciństwie i młodości ma duży wpływ na następne okresy życia, a w tym na okres starości.

Zdaniem badanych, w toku zajęć szkolnych należy poszukiwać z uczniami pozytywnych stron starości oraz przedstawiać seniorów jako autorytety, z których

³⁴³ T. S e n k o, *Relacje osób starszych z dziećmi i wnukami* [w:] *Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się*, red. Y. K a r a n d a s h e v, T. S e n k o, Mysłowice 2011, s.235-252.

wiedzy i doświadczenia można czerpać wartościową i ciekawą wiedzę i z którymi można miło spędzać czas wolny.

Jak wynika z badań nauczycielek (20) pracujących w Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie w roku szkolnym 2009/2010, w ramach swojego przedmiotu starały się one realizować tematy związane z człowiekiem starym i starością. Większość, bo 18 pedagogów podczas zajęć lekcyjnych kształtowało u wychowanków postawę szacunku wobec seniorów, a 12 wskazywało na potrzebę niesienia pomocy najbliższym z seniorów. Podczas zajęć szkolnych omawiały one także treści związane z rozumieniem potrzeb i problemów ludzi starych (7 osób). Równocześnie starały się uświadamiać uczniom korzyści płynące z doświadczenia osób starych (6 osób), z relacji z nimi w rodzinie oraz sposobów wspólnego spędzania czasu wolnego (4 osoby).

Kolejną kwestią, na którą zwracały one uwagę wychowanków to zmiany psychofizyczne, które występują w okresie starości człowieka (3 osoby). Niestety, tylko 2 nauczycielki wskazały adolescentom na potrzebę dbania o własne zdrowie jako wyznacznik własnej aktywnej i zdrowej starości, a 1 tylko nauczycielka wspomniała o potrzebie spędzania w sposób aktywny i kreatywny czasu wolnego obecnych uczniów w późniejszym czasie – w okresie starości.

Zdaniem Krzysztofa Kruszewskiego, czynności nauczyciela, dzięki którym wprowadza on do lekcji wiadomości i kieruje nimi, mogą toczyć się według różnych wzorców; najbardziej typowe wzorce to metody . Dydaktyk pisze, że o wartości danej metody kształcenia decyduje charakter czynności nauczycieli i uczniów oraz środków dydaktycznych wspierających niektóre czynności.³⁴⁴ Dlatego w trakcie ich wypowiedzi mówiły one o metodach dydaktycznych, które wykorzystywały realizując tematy dotyczące starości i procesu starzenia się człowieka.

Najczęściej wybieraną metodą dydaktyczną była pogadanka (16 badanych) oraz drama (9 badanych). Zdarzyło się, że tylko 3 nauczycielki oczekiwały od uczniów wyrażenia swoich emocji przejawianych do osób starych w ramach prac plastycznych. Zdziwiłam się też tym, że tylko 1 respondentka wybrała metodę pracy z tekstem, która przecież umożliwia uczniom na pogłębioną refleksję związaną z tak istotną tematyką, jak przygotowanie do starości własnej i życia z seniorami.

Sumując, na bazie analizowanych materiałów dydaktycznych w tym rozdziale i między innymi treści podręczników szkolnych wykorzystywanych do przygotowania

---

³⁴⁴ K. K r u s z e w s k i, *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela. Podręcznik nauczyciela*, Warszawa 2004, s.186.

adolescentów do starości w wybranej szkole podstawowej można uznać, że chociaż są to zalecenia i treści dość ogólne, to pedagodzy mogą te wątki zrealizować pod warunkiem, że dobrze przygotowują się pod względem metodycznym do każdego tematu.

2. Szanse i bariery urzeczywistnianej edukacji do starości w gimnazjum dla adolescentów

Mając wiedzę na temat „Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej” i z wywiadów od nauczycieli, którzy realizują edukację do starości podjęłam identyczne badania i analizy w Gimnazjum nr 1 w Chorzowie. Wywiady przeprowadziłam też z 20 nauczycielami: 9 pedagogami dyplomowanymi, 6 kontraktowymi i 5 mianowanymi.

Zgodnie z „Podstawą programową kształcenia ogólnego dla gimnazjów”, w procesie dalszego kształcenia ogólnego uczniów należy kształtować także ich zainteresowania, wiedzę i zachowania sprzyjające rozwojowi indywidualnemu i społecznemu. Wyróżnione naczelną wartości to: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze oraz podejmowanie inicjatyw³⁴⁵. Uważam, że w tej liście wartości jest miejsce, aby zwrócić uwagę adolescentów na grupę seniorów w naszym społeczeństwie demograficznie starym i przygotować ich do własnej starości.

Dlatego, podobnie jak to uczyniłam w poprzednim podrozdziale, w dalszej części tego również analizuję i charakteryzuję treści „Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla gimnazjów” oraz przewodniki metodyczne, a także podręczniki szkolne dla uczniów klas I-III gimnazjum do następujących przedmiotów, a mianowicie: *języka polskiego, wiedzy o społeczeństwie, geografii, biologii, wychowania fizycznego i wychowania do życia w rodzinie*.

Jeśli chodzi o *język polski*, to zgodnie z „Podstawą programową...”, celem kształcenia ucznia jest analiza i interpretacja tekstów kultury. Na jej podstawie powinien on ze zrozumieniem posługiwać się takimi pojęciami, jak: wartości pozytywne i ich przeciwieństwa, określić postawy z nimi związane na przykład tolerancja – nietolerancja. Nauczyciel omawia te kwestie korzystając z poznanych przez adolescentów dzieł literackich, między innymi wierszy i opowiadań. W ten sposób uczeń ma możliwość zapoznania się z podstawowymi, ponadczasowymi zagadnieniami

---

³⁴⁵ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów, http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty-prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_4.pdf, 30.05.2010 r.

egzystencjalnymi takimi, jak: miłość, przyjaźń, śmierć, cierpienie, lęk, wiara religijna, nadzieja, samotność, inność, poczucie wspólnoty, solidarność czy sprawiedliwość. Zatem dla mnie ważne stało się, w kontekście niniejszego tematu, ustalenie opinii nauczycieli *języka polskiego* na temat realizacji wychowania do starości w toku ich przedmiotu.

Jak wynika z „Podstawy programowej...”, uczniowie klas I-III gimnazjum powinni dostrzegać i poddawać refleksji uniwersalne wartości humanistyczne, a także rozumieć zróżnicowanie postaw społecznych przyjmowanych wobec różnych grup wiekowych, gdyż w tym kontekście mają oni możliwość kształtowania swojej osobowości³⁴⁶.

Aby te cele i hasła programowe zostały uwewnętrznione przez adolescentów, nauczyciele *języka polskiego* w Gimnazjum nr 1 w Chorzowie korzystali z podręcznika Witolda Bobińskiego³⁴⁷.

Niestety, w nim w klasach I występuje tylko jedna fraszka Jana Kochanowskiego (1530-1584) nawiązująca do tematyki niniejszej pracy: „Na starość”. Z jej treść wynika, iż starość to naturalny okres w życiu każdego człowieka. Można więc uświadomić uczniom, że kiedy stajemy się starzy „narzekamy”. Poeta staropolski starość określił epitetem „biedna”. Można uważać, że J. Kochanowski w utworze tym w pejoratywny sposób przedstawił ostatni etap życia człowieka. Współczesny nauczyciel *języka polskiego* powinien się zastanowić z uczniami, co on miał na myśli – czy tylko poszukiwanie negatywnych stron starości związanych z biedą i narzekaniem? A może miał na celu zachęcenie czytelnika – w tym przypadku ucznia gimnazjum – do refleksji nad poszukiwaniem możliwości zmiany złego stanu zdrowia psychofizycznego, poprawy kontaktów interpersonalnych, a może także statusu materialnego w okresie starości, według mnie, nauczyciel powinien wyeksponować ten kierunek myślenia. Pedagog powinien szukać wraz z adolescentami możliwości rozwojowych człowieka w jego ostatnim etapie życia - umożliwiających mu bycie zdrowym, aktywnym, a więc spełniającym swoje dotychczasowe pasje.

Wypowiadająca się nauczycielka nr 1 (dyplomowana), w gimnazjum prowadząca lekcje *języka polskiego* w klasach I stwierdziła, iż do starości trzeba uczniów odpowiednio wcześniej przygotować. Należy przy tym uzmysłowić im, iż „starość nie jest karą, lecz naturalnym etapem w życiu każdego człowieka”. Jej zdaniem, „współczesna szkoła

---

³⁴⁶ Tamże.

³⁴⁷ W. B o b i ń s k i, *Świat w słowach i obrazach. Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturowego dla gimnazjum*, Warszawa.

powinna wychowywać uczniów do starości oraz uczyć ich szacunku i tolerancji. Niestety wśród wychowanków nie dostrzegam nawet zrozumienia dla starości, dla nich to pojęcie jest zupełnie obce. Jeżeli oczekujemy szacunku dla starości – uczmy ich tego!” – mówiła badana. Dodała także, że „edukacja do starości to przede wszystkim nauka tolerancji, która sprawi, że człowiek stary nie będzie ciężarem dla pracodawców, dla najbliższych, dla społeczeństwa. Aktualnie dominuje kult młodości, należy zatem uczyć młodych: wrażliwości, empatii, pokazywać postawy szlachetne, piękne, humanitarne”. Tematy związane ze starością i człowiekiem starym respondentka omawia przy okazji omawiania lektur, między innymi: „Stary człowiek i morze” czy „Stary człowiek przy moście”. W toku zajęć uświadamia uczniom, iż „Człowiek nie jest stworzony do klęski – w odniesieniu do późnego wieku. Życie w starości powinno być zwyczajem, polegającym na aktywnym życiu, realizowaniem swoich pasji oraz przyjaźni z młodymi”. Ważne jest, w opinii badanej, przedstawienie człowieka starego jako „spełnionego, poszukującego wciąż nowych doświadczeń i przygód”.

Także nauczycielka nr 2 (mianowana) ucząca *języka polskiego* stwierdziła, iż „do starości, mimo, że jest ona naturalnym etapem życia, należy się odpowiednio wcześniej przygotować. Jest to związane ze zmianami psychicznymi, fizycznymi i społecznymi, jakie mają miejsce w ostatnim etapie życia”. W opinii respondentki, podobnie jak u wcześniej wypowiedzającej się, istotne jest przygotowanie uczniów gimnazjum do procesów starzenia się człowieka, gdyż „współczesna kultura kreowana przez mass-media nastawiona jest na to, co młode i piękne. Zapomnieliśmy o tym, że jeszcze niedawno starość, tak obecnie deprecjonowana, była utożsamiana z doświadczeniem, szacunkiem i autorytetem”.

Przy omawianiu tekstów literackich, jeśli tylko jest taka sposobność, ta nauczycielka podejmuje tematykę dotyczącą seniorów. Stwierdziła, że jednak w stosunku do potrzeb współczesności „pojawiają się one bardzo rzadko. Tematy te obejmują: funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie, stan zdrowia, przystosowanie się do zmieniającej się rzeczywistości. W oparciu o analizę tekstów oraz dyskusję uzmysławiam wychowankom pojmowanie starości jako naturalnego etapu w życiu każdego człowieka oraz doceniam doświadczenie ludzi starszych i staram się budzić u wychowanków wobec nich postawy szacunku, wyrozumiałości i chęci niesienia im pomocy”.

Podobnie jak w podręczniku dla uczniów I klas gimnazjum, tak i w II klasach w zaleconej przez nauczyciela publikacji „Świat w słowach i obrazach” także znajduje się tylko jeden tekst, w którym występuje opis zachowań człowieka starego - to wiersz

Zbigniewa Herberta (1924-1998) pod tytułem „Modlitwa Pana Cogito – Podróżnika”³⁴⁸. Podmiot liryczny dziękuje Bogu za to, że stworzył „świat piękny i różny”, że dał mu możliwość poznania świata poprzez odkrywanie jego barw i uroków. Pan Cogito wspomina swoje podróże oraz napotkanych ludzi. Właśnie jednym z nich jest stary człowiek mieszkający „na wyspie syna Laertes” - Itace. Podróżnik prosi Boga, aby „wynagrodził siwego staruszka”, który bez próśb przyniósł mu owoce ze swojego ogrodu. Jego wygląd nawiązuje do występującego w polskim społeczeństwie negatywnego stereotypu starości kojarzonej z siwymi włosami. Natomiast jego zachowanie przedstawia „staruszka” jako uosobienie dobra, bezinteresowności i osoby chętnej do pomocy drugiemu, nieznanemu człowiekowi. Jednak mimo tego, że w wierszu Z. Herberta występują tylko trzy wersy przedstawiające seniora, nauczyciel powinien rozwinąć ten wątek starości i przygotowania się adolescentów do niej, a także zachęcić młodzież do dyskusji na temat cech współczesnych osób starych. Dlatego, że analiza i interpretacja utworu w połączeniu z refleksją wychowanków, może przyczynić się do kształtowania u nich pozytywnego postrzegania człowieka starego – dobrego dla bliźniego, pomimo tego, że przekazywane są młodzieży cechy procesu starzenia się człowieka w postaci „siwego staruszka” (co nie jest stereotypem, tylko faktem biologicznym), to ich odnoszenie się do osób starych stanie się przyjazne. Natomiast w przewodniku metodycznym dla nauczycieli Ewy Horwath i Joanny Majchrzak³⁴⁹ w podanym przebiegu zajęć, autorzy nie zwracają uwagi na postać starego mieszkańca Itaki oraz nie nawiązują do tematu ludzi starych: ich zachowań, potrzeb i problemów. Według nich, uczeń powinien umieć tylko wymienić ludzi, których spotkał w swych podróżach Pan Cogito, to jednak uważam, że nauczyciel jako kreator zajęć - w związku z zachodzącymi zmianami demograficznymi - ma za zadanie głębiej przeanalizować zachowania i sytuacje życiowe człowieka starego, a przez to celowe działanie edukacyjne, dopomoże uczniom wywołać zainteresowanie i refleksje na temat stylu życia osób starych. Niestety, już w podręczniku dla uczniów klas III nie ma żadnego utworu literackiego, w którym nauczyciel może podjąć tematykę starości i ludzi starych.

---

³⁴⁸ W. B o b i ń s k i, *Świat w słowach i obrazach. Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturowego dla klasy 2 gimnazjum*, Warszawa 2001, s. 248.

³⁴⁹ E. H o r w a t h, J. M a j c h r z a k, *Świat w słowach i obrazach. Scenariusze lekcji dla klasy 2 gimnazjum*, Warszawa 2004, s. 142-145.

Badani pedagodzy w tej kwestii wyrazili między innymi następujące opinie:

„Starość i starzenie się wciąż są tematami tabu. Istnieje kult młodości, brak wiadomości na temat zmian, jakie niesie za sobą upływ czasu oraz gloryfikacja jedynie zdrowia, witalności i przebojowości”. Ze względu na społeczeństwo demograficznie stare, według nauczycielki „uczniowie powinni być wyposażeni w wiedzę na temat postępujących zmian fizycznych i psychicznych”. Poza tym, w opinii tej pedagog, „starość powinna być przez nich postrzegana jako następstwo procesu starzenia się, czas pomocy seniorom i wykorzystania ich doświadczeń”. Dalej powiedziała, że w ten sposób nastąpi „kształtowanie u wychowanków postawy szacunku wobec seniorów, otwarcia się na kwestie przemijania, zmian i śmierci oraz przygotowanie do niedogodności związanych z pogarszającym się zdrowiem” (dyplomowana nauczycielka nr 3).

Kolejnym przeanalizowanym przedmiotem nauczania była *wiedza o społeczeństwie*. Zgodnie z „Podstawą programową...” celem wychowania obywatelskiego, w drugim etapie kształcenia ogólnokształcącego, jest rozpoznanie problemów najbliższego otoczenia i szukanie ich rozwiązań. W toku realizowanych zajęć uczniowie powinni podać przykłady zbiorowości, grup, społeczności i wspólnot. Muszą także scharakteryzować rodzinę i grupę rówieśniczą, które występują w ich środowisku lokalnym. Zatem współcześnie, nauczyciel powinien w kontekście polskiego społeczeństwa demograficznie starego, zaakcentować konieczność rozpoznania przez adolescentów w środowisku lokalnym instytucji, które funkcjonują dla seniorów. Na podstawie konkretnych przykładów powinni oni wyjaśnić ich potrzebę, omówić znaczenie podstawowych norm współżycia między ludźmi, w tym wzajemności, odpowiedzialności i zaufania. Mógłby zatem nawiązać do relacji interpersonalnych przedstawicieli różnych pokoleń, a szczególnie dziadków i wnucząt. Ponadto gimnazjaliści powinni rozpoznać role społeczne, w których występują, na przykład wnuka i wnuczki, a także omówić związane z nimi oczekiwania dziadków. Powinni także wyjaśnić, jak tworzą się podziały w grupie i społeczeństwie oraz podać możliwe sposoby przeciwstawienia się przejawom nietolerancji³⁵⁰, także względem osób starych.

---

³⁵⁰ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów..., 30.05.2010 r.

W roku szkolnym 2009/2010 uczniowie w Gimnazjum nr 1 w Chorzowie korzystali z podręcznika Konstantego Adama Wojtaszczyka, Piotra Załęskiego³⁵¹. Niestety, w nim są tylko dwa tematy, których treści mogą pobudzić uczniów do refleksji o potrzebie szanowania ludzi starych, jako przedstawicieli jednej z grup społecznych: „Człowiek jako istota społeczna – jego potrzeby i system wartości” oraz „Człowiek w grupie społecznej i jego role”. W toku lekcji wychowanek realizując pierwszy temat wyjaśnia, dlaczego człowieka określamy mianem istoty społecznej; charakteryzuje cechy osobowości; różnicuje wartości w życiu człowieka i potrzeby służące rozwojowi osobowości; także hierarchizuje potrzeby i określa ich wpływ na rozwój osobowości człowieka³⁵². Analizując potrzeby człowieka, uczeń powinien wyodrębnić także potrzeby biologiczne i psychiczne. Z podręcznika do *wiedzy o społeczeństwie* gimnazjaliści dowiadują się, iż wśród potrzeb człowieka w każdym wieku, a więc także w starości, są potrzeby: fizjologiczne, bezpieczeństwa, afiliacji, czyli nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi. A zatem, także senior kontaktując się z innymi osobami, potrzebuje ich uznania. Zaspokajanie u osób starych tych potrzeb prowadzi do chęci realizacji potrzeby samorealizacji. Niewątpliwie tego rodzaju tematyka ukierunkowuje rozwój zdolności, wiedzy, zaspokojenia własnej ciekawości u gimnazjalistów³⁵³, a także zaznajamia ich z koniecznością przygotowania się do własnej starości i zrozumienia seniorów, którzy żyją obok nich - w społeczeństwie demograficznie starym. Nawiązywanie nowych kontaktów interpersonalnych przez gimnazjalistów z seniorami, poszerzanie ich wiedzy na ten temat może pozytywnie wpłynąć na sposób adaptowania się ich do zmian psychicznych, fizycznych i społecznych, związanych w przyszłości z ich czasem starości. Należy jednak podkreślić, iż w przeanalizowanych tematach lekcji z przedmiotu nauczania: *wiedza o społeczeństwie* nie było zajęć, których tematyka bezpośrednio nawiązywałaby do okresu starości oraz zaspokajania potrzeb przez seniorów. Dlatego nauczyciel mając taką świadomość - potrzebę przygotowania uczniów do starości i do życia w społeczeństwie ludzi starych powinien to uczynić. Podobnie rzecz się ma, jeśli chodzi o drugi temat zajęć: „Człowiek w grupie społecznej i jego role”. W toku lekcji uczniowie powinni określić rodzaje więzi społecznych, przedstawić podział grup społecznych, charakteryzować różne pozycje w grupie

---

³⁵¹ K. A. W o j t a s z c z y k, P. Z a ł ę s k i, *Wychowanie obywatelskie. Wiedza o społeczeństwie. Podręcznik dla gimnazjalistów*, Warszawa 2002.

³⁵² T. P u c h a l s k a – K l e j m e n t, *Wychowanie obywatelskie. Wiedza o społeczeństwie. Poradnik metodyczny dla nauczycieli gimnazjum*, Warszawa 2003, s. 14.

³⁵³ K. A. W o j t a s z c z y k, P. Z a ł ę s k i, *Wychowanie obywatelskie. Wiedza...*, s. 9.

społecznej, wskazywać czynniki wpływające na zachowania i opinie człowieka, wyjaśniać pojęcie i funkcje rodziny, poznać także katalog praw człowieka³⁵⁴. I tu rolę nauczyciela jest, aby wyeksponować prawa, pozycje i znaczenie człowieka starego w rodzinie, a także społeczeństwie.

W związku z podjętym tematem pracy interesujące dla mnie stało się rozpoznanie tej kwestii z opinii nauczycielki nr 4 (kontraktowej) prowadzącej zajęcia z *wiedzy o społeczeństwie*. Oto jej zdanie: „ze względu na negatywne lub w najlepszym przypadku obojętne postrzeganie przez młodzież starości i traktowanie ludzi starych należy jak najwcześniej tłumaczyć im zjawiska związane ze starzeniem się człowieka. Ważne jest uzmysłowienie uczniom, że w przyszłości oni sami będą seniorami”. Zdaniem respondentki „szkoła jest odpowiednim miejscem do przekazywania tego typu wiedzy. Oceniając własne działania w tym zakresie powiedziała, że „na zajęciach wychowawczych sporadycznie prowadzę z uczniami dyskusje na temat zmian psychicznych, fizycznych i intelektualnych mających miejsce w starości, możliwości pomocy udzielanej seniorom przez młodych oraz tolerancji, szacunku i empatii wobec babci i dziadka”. Po namyśle uznała, że „wszystkie tematy związane z seniorami, aby przyniosły efekt pożądany, należy realizować w odniesieniu do babci i dziadka, ponieważ są to osoby z najbliższego środowiska młodzieży, często żyjące w rodzinie z wychowankami”.

Uczniowie podczas poznawania katalogu praw człowieka, mogą wówczas szybciej zrozumieć, że także senior ma prawa.

Także w wypowiedzi nauczyciela nr 5 (kontraktowego) prowadzącego zajęcia z *wiedzy o społeczeństwie* były podobne refleksje, jeśli chodzi o człowieka starego. Jego zdaniem „szkoła powinna przygotowywać młodzież do starości”. Uznał też, że „u wychowanków należy kształtować postawę szacunku wobec drugiego człowieka, szczególnie ze względu na to, iż obecnie w najbliższym środowisku, to jest w sklepie, w szkole, w parku, na ulicy, zauważamy lekceważące zachowanie wobec ludzi starszych. Młodzież przejawia coraz gorsze zachowanie, jest niegrzeczna wobec seniorów, nazywa ich staruchami, wapniakami, śmieje się z nich, nie ustępuje miejsca w autobusie. Także nieletni nie myślą o tym, że w przyszłości to oni będą szykanowani przez młodych i że też będą starzy - jest to czas dla uczniów gimnazjum bardzo odległy”. Zdaniem respondenta, „należy więc w toku zajęć szkolnych zachęcać wychowanków do

---

³⁵⁴T. P u c h a l s k a – K l e j m e n t, *Wychowanie obywatelskie. Wiedza...*, s. 14-15.

kreatywnego i aktywnego spędzania wolnego czasu oraz do dbania o zdrowie, gdyż czynniki te mogą w znaczący sposób polepszyć ich standard życia w starości.

Kolejnym analizowanym przedmiotem szkolnym była *geografia*. Zgodnie z „Podstawą programową...” w toku edukacji geograficznej uczeń rozwija w sobie ciekawość świata poprzez zainteresowanie własnym regionem, Polską, Europą i światem. U wychowanków w trakcie zajęć kształtowany jest patriotyzm i poczucie regionalnej przynależności do społeczności. W toku realizowanego przedmiotu, uczeń przyswaja treści dotyczące ludności Polski, wyjaśnia i poprawnie stosuje podstawowe pojęcia z zakresu demografii: przyrost naturalny oraz średnia długość życia³⁵⁵. Zatem jest tu okazja, aby zaakcentować zagadnienia, które bezpośrednio nawiązują do tematyki niniejszej pracy. Kolejne tematy z *geografii* dają też możliwość przygotowania uczniów gimnazjum do własnej starości. Na przykład w ramach tematów lekcji związanych z rozwojem ich zainteresowań podróźniczych, jako sposobów spędzania wolnego czasu. Zaś przy okazji lekcji związanych ze zmianami demograficznymi adolescenti poznają społeczeństwo polskie, a więc demograficznie stare; zaś ucząc się poszanowania różnych grup społecznych, nauczyciel powinien akcentować także grupę seniorów - ich systemy wartości i sposoby życia.

W roku szkolnym 2009/2010, w Gimnazjum nr 1 w Chorzowie do nauczania *geografii* wykorzystany był podręcznik pod tytułem „Wędrówki geograficzne”³⁵⁶. Wiadomości interesujące z punktu widzenia tematu niniejszej pracy wystąpiły w treściach realizowanych w klasie III. Niestety, tylko w toku jednych zajęć zalecanych do realizacji następującego tematu: „Cechy demograficzne ludności Polski”, uczniowie powinni zdobyć informacje na temat migracji ludności, przyrostu naturalnego, zmian demograficznych – między innymi starzenia się społeczeństwa. Przynajmniej dobrze się stało, że w tym podręczniku jest informacja, iż „W 1999 roku w naszym kraju po raz pierwszy w okresie powojennym zanotowano ujemny wskaźnik przyrostu naturalnego”. Kwestie tę nauczyciele powinni szeroko omówić z uczniami. Uświadomić im, że niski wskaźnik przyrostu naturalnego wpływa nie tylko na liczbę ludności, lecz powoduje proces nazywany starzeniem się społeczeństwa, co ma ogromne skutki społeczne”³⁵⁷.

---

³⁵⁵ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów..., 30.05.2010 r.

³⁵⁶ M. W a l c z a k, A. W i t e k – N o w a k o w s k a, *Wędrówki geograficzne. Podręcznik dla gimnazjum*, Warszawa, Łódź.

³⁵⁷ E. Ł o ś, A. W i t e k – N o w a k o w s k a, *Wędrówki geograficzne. Podręcznik dla klasy III gimnazjum*, Warszawa 2003, s. 92.

Tego rodzaju dość obszerna informacja o naszej demograficznej strukturze społeczeństwa powinna być „naszpikowana” informacjami o seniorach i o zjawisku starzenia się ludności Polski oraz o jego konsekwencjach, gdyż nie ma żadnych informacji na temat skutków tego zjawiska dla życia osób starych czy też sposobów poprawy jakości życia seniorów. Zatem rolą nauczyciela jest omówienie tych ważnych treści, związanych z życiem seniorów w okresie społeczeństwa starego.

Nauczyciele *geografii* podzielają istotę potrzeby przygotowywania młodzieży do starości. O tym świadczy na przykład wypowiedź nauczyciela nr 6 (dyplomowanego), według którego „starość dla uczniów gimnazjum to okres życia, o którym uczniowie nie chcą rozmawiać, gdyż jest to dla nich nudne”. Dalej stwierdził, iż „w dzisiejszych czasach coraz więcej rodzin jest niewydolnych wychowawczo lub po prostu rodzice nie mają czasu na wychowywanie dzieci, spędzając większość czasu w pracy. Dlatego na szkołę spada ciężar kształtowania u uczniów postaw tolerancji i empatii. Zatem należy ich uwrażliwiać na potrzeby i problemy ludzi starszych, należy uczyć ich szacunku i tolerancji wobec osób starszych nie tylko z domu rodzinnego, ale także z sąsiedztwa”. W ramach prowadzonych zajęć ten nauczyciel nie podejmuje niestety tematów związanych z seniorami i procesem starzenia się człowieka. To może świadczyć o tym, iż pedagog, mimo tego, że poprzez rozwijanie zainteresowań podróźniczych uczniów przygotowuje ich do aktywnego i kreatywnego życia na emeryturze, to jednak nie jest świadom tej problematyki.

Ponieważ w toku edukacji geograficznej gimnazjalistów istnieje możliwość rozwijania ich ciekawości światem, środowiskiem przyrodniczym oraz krainami geograficznymi Polski i kontynentów świata, to wiadomości te mogą przyczynić się u nich w przyszłości do rozwijania przez nich turystyki, a więc konstruktywnego sposobu spędzania wolnego czasu.

Także z opinii nauczyciela nr 7 (mianowanego) uczącego *geografii* wynika, że „szkoła powinna edukować dzieci i młodzież w zakresie starości, choć jest to dla młodych etap bardzo odległy, o którym jeszcze nie myślą”. W opinii jego, „istotne jest w czasie tej edukacji podejmowanie następujących kwestii: budzenie szacunku wobec seniorów, postrzeganie ich jako źródło wiedzy o historii naszego kraju, kształtowanie empatii i chęci niesienia pomocy”. Dalej badany stwierdził, iż „wszystkie te tematy należy podejmować w oparciu o przykłady z najbliższego środowiska uczniów – rodziny. Także uznał, jak jego poprzednicy, że należy opierać się na relacjach: wnuczeta – babcia i dziadek. W takiej sytuacji, pod wpływem emocji, jakie łączą uczniów z ich

babcią i dziadkiem, wychowankowie chętniej podejmą dyskusję na temat potrzeb i problemów wieku sędziwego, a także na temat pozytywnych stron utrzymywania kontaktów między przedstawicielami pokolenia młodych i starych”. Przyznał także, że w ramach swojego przedmiotu nie realizuje wcześniej przedstawionych zagadnień. Zatem, podobnie jak wypowiadający się wcześniej nauczyciel, nie zdaje sobie sprawy z tego, iż rozwijając zainteresowania wolnoczasowe adolescentów, przygotowuje ich do starości. Z tego wynika, iż ważne jest uświadomienie przez metodyków nauczycielom, aby wychowywali do starości gimnazjalistów. Uważam, iż świadomość ta powinna być kształtowana u studentów kierunków nauczycielskich.

Kolejnym przeanalizowanym przedmiotem nauczania w gimnazjum była *biologia*. Zgodnie z „Podstawą programową...”, uczeń w toku lekcji z tego przedmiotu powinien zapoznać się z uwarunkowaniami zdrowia człowieka. Poza tym powinien dostrzec związek pomiędzy własnym postępowaniem a zachowaniem zdrowia (prawidłowa dieta, aktywność ruchowa, badania profilaktyczne) oraz rozpoznać sytuacje wymagające konsultacji lekarskiej³⁵⁸. Rolą nauczyciela jest uświadomienie wychowankom, iż dbanie o własne zdrowie od najmłodszych lat jest istotne dla jakości życia człowieka we wszystkich jego etapach, także w starości.

W ramach nauczania *biologii* w klasach I-III gimnazjum występują dwa działy, z których uczeń może czerpać określoną wiedzę, dotyczącą świadomego wybieranie zdrowego, aktywnego stylu życia, mającego wpływ na zdrowe, aktywne spędzanie czasu w starości.

Pierwszy z nich to: „Budowa i funkcjonowanie organizmu człowieka”. Znajduje się w nim treść dotycząca budowy, funkcji i współdziałanie poszczególnych wewnętrznych narządów człowieka:

- Układu ruchu - uczniowie powinni przedstawić znaczenie aktywności fizycznej dla prawidłowego funkcjonowania człowieka. Myśląc o starości, aktywność fizyczna jest niezbędna do prawidłowego funkcjonowania fizycznego, psychicznego i społecznego człowieka. Poza tym zapobiega i pomaga w leczeniu wielu chorób oraz daje poczucie satysfakcji i większej pewności siebie³⁵⁹.

---

³⁵⁸ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów..., 30.05.2010 r.

³⁵⁹ Tamże; K. B o r z u c k a – S i t k i e w i c z, *Kształtowanie zachowań zdrowotnych...*, s.92-93.

- Na podstawie informacji o układzie pokarmowym i odżywianiu się, uczniowie powinni znać źródła i znaczenie składników pokarmowych dla prawidłowego rozwoju i funkcjonowania organizmu. Pod kierunkiem nauczyciela powinni gimnazjaliści umieć wyjaśnić, dlaczego należy stosować dietę zróżnicowaną i dostosowaną do potrzeb organizmu (między innymi: wiek, stan zdrowia, tryb życia i aktywność fizyczna) także w okresie starości. Powinni też znać korzyści z prawidłowego odżywiania się; umieć obliczyć indeks masy ciała oraz przedstawić i analizować konsekwencje zdrowotne niewłaściwego odżywiania się (otyłość lub niedowaga oraz ich następstwa). Zatem jest tu też materiał dydaktyczny, na podstawie którego nauczyciel powinien pokierować uwagę adolescentów na istotę prawidłowego odżywiania w każdym okresie życia oraz jego konsekwencje dla dobrego samopoczucia także w starości.
- Takie same możliwości daje nauczycielowi biologii materiał dotyczący układu oddechowego. Uczniowie powinni znać czynniki wpływające na prawidłowy stan i funkcjonowanie układu oddechowego oraz mieć świadomość tego, iż czynne i bierne niepalenie papierosów oraz podejmowanie aktywności fizycznej poprawia wydolność oddechową, która jest bardzo ważna dla prawidłowego funkcjonowania także w starości.
- W oparciu o informacje uzyskane w trakcie lekcji o układzie krążenia, uczeń powinien umieć przedstawić znaczenie aktywności fizycznej i prawidłowej diety dla właściwego funkcjonowania układu krążenia w każdym okresie życia człowieka, także w starości,
- Zaś treści z zakresu układu nerwowego umożliwiają uczniom umiejętność radzenia sobie ze stresem. Ważne jest, aby nauczyciel zachęcił adolescentów do refleksji na temat czynników powodujących stres także w starości oraz wspólnego znalezienia sposobów radzenia sobie z sytuacjami trudnymi w ostatnim etapie życia;
- Kolejny temat zajęć to narządy zmysłów. Jak wynika z badań naukowych, 7% osób wieku 65-74 lat oraz 16% po 75. roku życia jest dotkniętych poważnymi zaburzeniami wzroku. Zaś na zaburzenia słuchu cierpi 32% osób w wieku 70-80 lat oraz ponad 50% osób po 80. roku życia³⁶⁰. Zatem, istotne jest, aby uczeń

---

³⁶⁰ W. K o ł o d z i e j, *Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób starszych a społeczne stereotypy i uprzedzenia dotyczące starzenia się i starości* [w:] *Wybrane problemy osób starszych*, red. A. N o w i c k a, Kraków 2006, s.43-54.

uzyskał wiedzę na temat podstawowych zasad higieny narządów wzroku i słuchu w każdym wieku, co może wpłynąć na poprawę pracy tych narządów aż do czasu starości;

- Skóra człowieka starego jest słaba i delikatna, dlatego nauczyciel powinien wskazać młodzieży gimnazjalnej sposoby jej pielęgnacji, zasady oceny stanu zdrowia skóry oraz rozpoznania na niej niepokojących zmian, które wymagają konsultacji lekarskiej³⁶¹.

W toku zajęć lekcyjnych gimnazjaliści mają możliwość poznania pojęć: „zdrowie”, „choroba”; orientują się także w negatywnym wpływie, na zdrowie człowieka, niektórych substancji psychoaktywnych (tytoń, alkohol), narkotyków i środków dopingujących oraz nadużywanie kofeiny i niektórych leków; powinni przedstawić czynniki sprzyjające rozwojowi choroby nowotworowej (na przykład niewłaściwa dieta i tryb życia, substancje psychoaktywne, promieniowanie UV); powinni także znać podstawowe zasady profilaktyki chorób nowotworowych; uzasadniać konieczność okresowego wykonywania podstawowych badań kontrolnych; znać podstawowe zasady higieny; analizować informacje dołączone do leków oraz wyjaśnić, dlaczego nie należy bez potrzeby przyjmować leków ogólnodostępnych; analizować związek między prawidłowym wysypianiem się a funkcjonowaniem organizmu, w szczególności na procesy uczenia się i zapamiętywania oraz odporność organizmu³⁶².

Realizując te tematy, nauczyciel *biologii* ma możliwość uświadomienia wychowankom, iż jakość ich życia zależy przede wszystkim od ich wiedzy i prowadzenia zdrowego, aktywnego trybu życia w każdym jego okresie, a więc także w starości.

W Gimnazjum nr 1 w Chorzowie nauczyciel *biologii* zalecił, aby uczniowie korzystali z podręczników Wawrzyńca Kofty³⁶³. Wśród treści realizowanych w klasie II występuje wiele tematów, które mogą wyposażyć wychowanków nie tylko w wiedzę istotną dla prowadzenia zdrowego trybu życia, dbania o własne zdrowie oraz utrzymywanie dobrych relacji z innymi ludźmi, w tym seniorami, poznać funkcjonowanie organizmu człowieka w każdym etapie jego życia, a więc także w starości, ale ważne aby ich tym zainteresować.

---

³⁶¹ Tamże.

³⁶² Tamże.

³⁶³ W. K o f t a, (red.), *Ciekawa biologia część 1: bogactwo świata organizmów; Ciekawa biologia część 2: tajemnice organizmu człowieka; Ciekawa biologia część 3: organizmy w środowisku; Ciekawa biologia część 4: człowiek zmienia świat przyrody*, Warszawa 2002.

Ważne jest to, iż w podręczniku „Ciekawa biologia” gimnazjaliści znajdują informację, iż „Starzenie się jest naturalnym procesem zachodzącym w każdym organizmie”³⁶⁴. Mają też oni możliwość poznania biologicznych cech charakteryzujących człowieka starego: „Większość ludzi w tym okresie maleje – staje się o 5-7 cm niższa niż w dwudziestym roku życia. Skóra osób starszych pokrywa się zmarszczkami, włosy siwieją, następuje spadek sprawności fizycznej i psychicznej”³⁶⁵. Autorzy tekstów w sposób bezpośredni zwracają się do adolescentów: „Ludzie starzy są mniej odporni na stres i wszelkie zmiany zachodzące w życiu. Pamiętaj, że ludziom tym należy się szczególna życzliwość, szacunek i pomoc z twojej strony. Każdy kiedyś będzie starym, ty też”³⁶⁶. Ważne też jest to, że treści podręcznika umożliwiają gimnazjalistom poznanie także negatywnych skutków starości: „Monotonia życia codziennego, brak pracy, pieniędzy, własnego mieszkania”³⁶⁷. Nauczyciel ma możliwość zapoznania uczniów z problemami w małżeństwie osób starych, jak: nadmiar dóbr i nieumiejętne korzystanie z nich, co niekorzystnie wpływa na relacje między małżonkami³⁶⁸, a przez to uświadomić młodzieży, że w starości ważna jest także umiejętność nawiązywania relacji z partnerem życiowym. Istotne jest to, że omawiany temat opatrzony jest fotografią pary seniorów³⁶⁹, na której są ludzie ładni, zadbani, elegancy, uśmiechnięci, przytuleni do siebie, wspólnie spędzający wolny czas, a pod fotografią znajduje się opis: „Okres starości też jest piękny”³⁷⁰. Adolescenti mają tu okazję na refleksję dotyczącą osób starych, nie tylko o dziadkach i babciach - czy pozytywnie przeżywają oni starość. Mogą także zastanowić się, co należy uczynić już teraz, aby ich życie w starości było satysfakcjonujące. W toku zajęć szkolnych z *biologii* młodzież nie tylko ma możliwość uzyskania wiedzy na temat zmian psychofizycznych związanych z procesem starzenia się człowieka, ale także uświadomienia sobie ważności drugiej osoby w ich życiu. Niewątpliwie informacja skierowana bezpośrednio do ucznia - adolescenta, iż każdy młody też będzie kiedyś stary – „ty też”³⁷¹ daje mu okazję zastanowienia się nad tym, co powinien uczynić w ciągu życia, aby jego starość była zdrowa, aktywna, pogodna, pełna bliskich mu osób.

---

³⁶⁴ W. K o f t a (red.), *Ciekawa biologia część 2: tajemnice organizmu człowieka*, Warszawa 2002, s. 123.

³⁶⁵ Tamże.

³⁶⁶ Tamże.

³⁶⁷ Tamże, s.124.

³⁶⁸ Tamże.

³⁶⁹ Aneks nr 9.

³⁷⁰ W. K o f t a (red.), *Ciekawa biologia część 2: tajemnice...*, s.123.

³⁷¹ Tamże.

Następnym tematem, który może pomóc adolescentom przygotować się do zdrowej starości jest „Higiena osobista”. W tym dziale jest możliwość na to, aby uczeń poznał zasady pielęgnacji włosów, skóry, zębów i paznokci; wskazał na znaczenie czystości odzieży, obuwia, bielizny i otoczenia dla utrzymania zdrowia oraz uzasadnił stwierdzenie, że przestrzeganie higieny osobistej świadczy o kulturze człowieka³⁷² w każdym wieku życia, a więc także w starości.

Zaś „Styl życia” to kolejny dział edukacji biologicznej, w toku której uczeń powinien poznać czynniki składające się na styl życia, wskazać formy spędzania wolnego czasu odpowiednie dla siebie, omówić podstawowe zasady zachowania zdrowia, a także znaczenie ruchu na świeżym powietrzu, odpowiednie odżywianie się oraz unikanie używek³⁷³. Uczniowie powinni mieć świadomość także, iż „Zdrowie w życiu człowieka ma największą wartość (...) i przede wszystkim sam człowiek ma wpływ na własne zdrowie poprzez tryb życia, jaki prowadzi”³⁷⁴. We wszystkich etapach jego życia, a więc także w okresie starości bardzo ważne jest prowadzenie zdrowego stylu życia. Zatem konieczne jest „właściwe odżywianie się, przestrzeganie podstawowych zasad higieny, dbałość o sprawność fizyczną i psychiczną organizmu, a także życzliwość wobec innych”³⁷⁵. Nauczyciel realizując te treści na zajęciach może uświadamiać i uzasadniać aktywny i zdrowy sposób spędzania wolnego czasu, między innymi: uprawnie biegu, marszu i jazdy na rowerze. Muszę podkreślić, że wszystkie propozycje te nie wymagają nakładu finansowego i mogą być uprawiane w najbliższym środowisku. Gimnazjaliści mają możliwość dowiedzieć się, że aktywność fizyczna sprawia, iż ciało nabiera atrakcyjnego wyglądu. Autorzy podręcznika znów przestrzegają uczniów, że „należy jednak pamiętać, aby ćwiczenia były dostosowane do wieku i możliwości organizmu”³⁷⁶. Zarówno zdrowy styl życia, jak i życzliwość wobec innych kształtowana w toku analizowanej lekcji to elementy ważne zarówno w młodości jak i w starości. Wiedza i świadomość zdobyta w szkole, dotycząca dbania o zdrowie, aktywnego spędzania wolnego czasu, nawiązywania i utrzymywania życzliwych kontaktów z drugim człowiekiem, także seniorem, może w przyszłości poprawić jakość życia wychowanków w ich okresie starości oraz wpłynąć pozytywnie na jakość życia obecnych seniorów.

---

³⁷² E. K ł o s, *Ciekawa biologia. Scenariusze lekcji część 1*, Warszawa 2005, s.144.

³⁷³ Tamże, s. 146.

³⁷⁴ W. K o f t a (red.), *Ciekawa biologia część 2: tajemnice...*,s.133.

³⁷⁵ Tamże.

³⁷⁶ Tamże, s.134.

„Składniki odżywcze w pokarmach oraz racjonalne odżywianie się” to temat kolejnej lekcji, której treści poszerzają wiedzę ucznia o informacje ważne dla utrzymania dobrego zdrowia zarówno w młodości jak i w starości. Celem zajęć jest wyposażenie wychowanków w wiedzę związaną ze znaczeniem poszczególnych składników pokarmowych dla organizmu. Ważne, że w podręczniku zostały omówione właściwe warunki przygotowywania i spożywania posiłków. Uczeń ma też możliwość poznania pokarmów niekorzystnie wpływających na organizm człowieka. Rolą nauczyciela jest zwracanie uwagi na skutki, jakie powodują nadmiar i niedobór spożywanych posiłków, czyli wygłodzenie i chudnięcie oraz otyłość³⁷⁷. Adolescent musi być świadom tego, iż choroby te mają zły wpływ na funkcjonowanie jego organizmu, między innymi: układ krążenia, układ wydalniczy czy wygląd skóry, włosów, paznokci zarówno w młodości jak i w starości. Zatem ważna jest u niego znajomość skutków nieprawidłowego odżywiania się oraz propagowanie spożywania zdrowych posiłków w każdym okresie życia. Zdrowe nawyki żywieniowe ukształtowane w młodości mogą być pielęgnowane w kolejnych etapach życia, tym samym przyczyniają się do poprawy jego jakości, także w starości.

Rozpoznałam, jakie jest w tych kwestiach stanowisko pedagogów *biologii*, na przykład nauczycielka nr 8 (kontraktowa) ucząca tego przedmiotu uważa, że „szkoła powinna przygotowywać uczniów do radzenia sobie z problemami wynikającymi z procesu starzenia się człowieka”. Jej zdaniem, „na wychowaniu do starości powinno się realizować tematy związane z kształtowaniem postawy szacunku wobec seniorów oraz należy kształtować aktywny sposób spędzania wolnego czasu, a także prowadzenia zdrowego stylu życia, gdyż będzie to w starości uczniów wpływać na ich samopoczucie, stan zdrowia i aktywność w najbliższym środowisku. Ważne jest także, zdaniem respondentki, podejmowanie z młodzieżą tematu dotyczącego wartości rodziny i istoty panujących w niej więzi emocjonalnych. Badana, w ramach swojego przedmiotu, realizuje treści związane z prawidłowym odżywianiem się oraz zdrowym trybem życia. W tym celu wykorzystuje następujące metody dydaktyczne: pracę z książką oraz pogadankę ilustrowaną przytaczanymi przykładami z życia.

Zaś propagowanie zdrowego stylu życia, wolnego od wszelkich nałogów, podejmowane bywa w toku kolejnych lekcji, których treści dotyczą uzależnienia osób od alkoholu i nikotyny, a także narkotyków. W ramach zdobytej wiedzy gimnazjaliści powinni

---

³⁷⁷ E. K ł o s, *Ciekawa biologia. Scenariusze...*,s.150-151; W. K o f t a (red.), *Ciekawa biologia część 2: tajemnice...*,s.137-151.

określić, na czym polega uzależnienie oraz omówić skutki działania alkoholu, nikotyny i papierosów na organizm człowieka. Powinni także uzasadnić konieczność zachowania postawy antyalkoholowej, antynikotynowej oraz antynarkotykowej, a także nauczyć się sposobów odmawiania picia alkoholu, palenia papierosów i zażywania narkotyków. W toku lekcji powinni młodzi również podać alternatywne dla używek sposoby spędzania wolnego czasu³⁷⁸. Istotne jest to, że w podręczniku znajdują się też informacje o skutkach stosowania używek, zarówno ich wpływ na zdrowie fizyczne, psychiczne i społeczne. Przywoływane są także liczne przykłady z życia, które mogą mieć wpływ na wyobraźnię wychowanków, bo stanowią wiarygodne źródło informacji. Można więc uznać, że nauczyciel *biologii* ma stosowną pomoc w realizowaniu wychowania do starości na lekcjach w klasach II.

Zaś w ramach *kształcenia biologicznego* w III klasach gimnazjum występuje temat zachęcający do aktywnego uprawiania turystyki, a mianowicie „Turystyka przyrodnicza”. W toku zajęć uczniowie między innymi: powinni określić znaczenie turystyki w życiu człowieka oraz zasady zachowania się podczas wypraw turystycznych. Ponadto wskazać miejsca atrakcyjne turystycznie, które warto zwiedzić w najbliższej okolicy i wymienić elementy ekwipunku turysty amatora, uwzględniając rodzaj wycieczki. Podać także kolejne czynności przy organizowaniu wycieczek jednodniowych i kilkudniowych oraz wskazać możliwości organizowania wycieczek z wykorzystaniem sieci komunikacyjnej i schronisk Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych i Polskiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego. Istotne jest to, że na lekcji powinna dominować samodzielna praca uczniów, którzy mają możliwość korzystania z różnego rodzaju pomocy dydaktycznych³⁷⁹. Nauczyciel zaś ma za zadanie rozbudzić w nich ciekawość świata i rozwinąć chęć oraz umiejętność organizowania wycieczek. Te w przyszłości powinny wpłynąć na celowy sposób spędzania czasu wolnego przez wychowanków oraz rozwinięcie hobby, którą jest turystyka, uprawiana także w starości.

Mając na uwadze realizowaną tematykę na lekcjach *biologii* w klasach II gimnazjum, starałam się rozpoznać, w jakim zakresie pedagodzy tego przedmiotu odnoszą się do edukacji do starości. W tej kwestii wypowiedziała się w następujący sposób nauczycielka nr 9 (dyplomowana). Jej zdaniem „starość jest etapem w życiu człowieka,

---

³⁷⁸ E. K ł o s, *Ciekawa biologia. Scenariusze...*, s.163, 165.

³⁷⁹ E. K ł o s, *Ciekawa biologia część 2. Scenariusze lekcji*, Warszawa 2005, s.84-86, W. K o f t a (red.), *Ciekawa biologia. Poradnik dla nauczyciela gimnazjum do części 3 i 4*, Warszawa 2003, s. 21.

do którego należy się przygotować w środowisku szkolnym. Jest to ważne, ponieważ wzrasta w społeczeństwie liczba ludzi starych, brak jest zrozumienia ich potrzeb, brak szacunku dla sędziwego wieku. Poza tym w mediach propagowana jest moda na bycie silnym, zdrowym i pięknym”. Respondentka stwierdziła, iż „istnieją specyficzne potrzeby tego wieku, które młodzież powinna poznać, aby zaakceptować w przyszłości zmiany związane z procesem starzenia się organizmu. Odpowiednio przygotowany uczeń nie będzie się bał wejść w ostatni etap życia, gdyż będzie świadom tego, iż stary nie oznacza niepełnowartościowy, zbyteczny”. Nauczycielka, za pomocą metod: pogadanki i pracy z książką (zgodnie z programem nauczania, podczas omawiania okresów rozwojowych w życiu osobniczym), realizuje następujące treści związane ze starością: Na czym polega biologiczne starzenie się?; Jak pomagać ludziom starym?, Jak, będąc w sędziwym wieku, nie czuć się odrzuconym i samotnym?, Ukazanie starości jako etapu aktywności, realizowania swoich pasji i zajęć, na które dotąd nie było czasu?, Możliwość czerpania wiedzy z doświadczenia seniorów. Respondentka zwróciła uwagę na to, iż „młodzież należy także wyposażyć w wiedzę na temat instytucji służących pomocą ludziom starym: świadczących pomoc materialną, psychologiczną i prawną”.

Kolejnym analizowanym przedmiotem, który wzięłam pod uwagę mając na względzie realizowany temat pracy, było *wychowanie fizyczne*. Zgodnie z „Podstawa programowa...” do głównych celów tego przedmiotu zalicza się: dbałość o sprawność fizyczną; prawidłowy rozwój; zdrowie fizyczne, psychiczne i społeczne oraz zrozumienie związku aktywności fizycznej ze zdrowiem, w szczególności:

- umiejętność oceny własnej sprawności fizycznej i przebiegu rozwoju fizycznego w okresie dojrzewania;
- gotowość do uczestnictwa w rekreacyjnych i sportowych formach aktywności fizycznej;
- zrozumieniem związku aktywności fizycznej ze zdrowiem;
- umiejętności osobiste i społeczne sprzyjające zdrowiu i bezpieczeństwu³⁸⁰.

W toku zajęć lekcyjnych gimnazjaliści mają możliwość dokonania oceny poziomu własnej aktywności fizycznej, co jest istotne w każdym wieku, także w starości. Wymieniają przyczyny i skutki otyłości oraz nieuzasadnionego odchudzania się i

---

³⁸⁰ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów..., 30.05.2010 r.

używania tytoniu, alkoholu i innych substancji psychoaktywnych. Poza tym wychowankowie powinni wskazać korzyści płynące z podejmowania aktywności fizycznej w terenie w każdym okresie życia człowieka, a zatem także w starości. Uczniowie powinni także wymienić miejsca, obiekty i wydarzenia w najbliższej okolicy, które można wykorzystać do aktywności fizycznej w każdym etapie rozwojowym. Adolescenci wyjaśniają czym dla nich jest zdrowie; wymieniają czynniki, które negatywnie i pozytywnie wpływają na zdrowie i samopoczucie, zachowania sprzyjające i zagrażające zdrowiu oraz wyjaśniają, na czym polega i od czego zależy dokonywanie wyborów korzystnych dla zdrowia. Poza tym w toku zajęć omawiają konstruktywne sposoby radzenia sobie z negatywnymi emocjami, jak: sposoby redukcji nadmiernego stresu oraz radzenia sobie z nim. Istotne jest także, aby rozumieć oni znaczenie dla zdrowia dobrych relacji z innymi ludźmi i potrafili wyjaśnić, w jaki sposób można dawać i otrzymywać różnego rodzaju wsparcie społeczne³⁸¹. Wszystkie te umiejętności powinny wpłynąć na jakość życia adolescentów w ich starości, a także pomóc w aktywnym spędzaniu wolnego czasu z najbliższymi seniorami – babcią i dziadkiem.

Spośród tematów realizowanych w roku szkolnym 2009/2010 wybrałam tylko te, które mogły przyczynić się do poprawy jakości życia w starości gimnazjalistów poprzez świadomy wybór zdrowego stylu życia, a także poprawę kontaktów interpersonalnych pokolenia młodych i starych oraz poprzez świadome podejmowanie różnych form turystyki.

W klasach I, oprócz kształtowania ogólnej sprawności fizycznej, istotne jest rozwijanie zachowań prozdrowotnych oraz przygotowanie uczniów do udziału w różnych formach aktywności sportowo-rekreacyjnej. Działalność ta ma wpływ nie tylko na zdrowie wychowanka, ale także może być okazją do spotkań z seniorami – byłymi sportowcami.

W roku szkolnym nauczyciele *wychowania fizycznego*, poprzez organizowanie pieszych i rowerowych wycieczek, zachęcają uczniów do podejmowania aktywnych form turystyki, tym samym rozwijają ich zainteresowania aktywnym spędzaniem wolnego czasu. Uczniowie poznają także różnorodne formy rekreacji i czynnego wypoczynku, wdrażani są do aktywnego wypoczynku oraz zachęceni są do podnoszenia aktywności ruchowej poprzez różnego rodzaju formy rekreacji i współzawodnictwa. Podczas zajęć

---

³⁸¹ Tamże.

nauczyciel uświadamia wychowankom, iż formy rekreacji podejmowane w domu rodzinnym, mogą wpływać na wzmacnianie więzi międzypokoleniowych - młodych i starych. Zajęcia z *wychowania fizycznego* są także doskonałą formą czynnego wypoczynku, mającego na celu zdrowy i aktywny sposób spędzenia wolnego czasu. Poza tym w trakcie zajęć tych nauczyciel ma możliwość kształtować u gimnazjalistów prawidłową postawę ciała oraz rozwijać motywację do podejmowania samodzielnych działań na rzecz harmonijnego rozwoju fizycznego, od którego zależy jakość życia człowieka, także seniora. Adolescenci mają możliwość poznania także zasad prawidłowego odżywiania oraz jego wpływu na rozwój fizyczny człowieka (choroby spowodowane niewłaściwym odżywianiem)³⁸². Przypuszczam, że rozwinięte zainteresowania, umiejętności i zdobyte informacje mogą w przyszłości wpłynąć na okresie własnej starości.

Zaś w klasach II nauczyciele *wychowania fizycznego* mają możliwość rozwijania u uczniów zachowań prozdrowotnych poprzez zachęcanie ich do udziału w różnych formach aktywności sportowo-rekreacyjnej. W ich trakcie jest okazja nawiązywania kontaktów interpersonalnych z rówieśnikami, a niekiedy także z seniorami. Natomiast ćwiczenia i zadania ruchowe, które realizują mają na celu kształtowanie ich sprawności fizycznej w terenie. Tym samym mogą uczniowie poznać najbliższą okolicę i mają sposobność rozwoju sprawności z wykorzystaniem naturalnych warunków dla sportu i rekreacji. Istnieje więc refleksja, że pedagog może ich zachęcić do świadomej pracy nad poprawą własnego zdrowia i uświadamia im, że jest to potencjał na starość. Z kolei poprzez ćwiczenia gimnastyczne może u uczniów kształtować systematyczne, dobrowolne i świadome podejmowanie wysiłku fizycznego, a to utrzymuje sprawność fizyczną wpływającą na poprawę stanu zdrowia jednostki, także w starości.

Podobnie jak w klasach II, także i w klasach III powinno rozwijać się zachowania prozdrowotne adolescentów oraz zachęcać ich do udziału w różnych formach aktywności sportowo-rekreacyjnej na lekcjach *wychowania fizycznego*. W toku zajęć uczniowie mają okazję uczyć się wytrwałości w dążeniu do celu oraz podejmowania i realizowania podjętych zobowiązań. Poza tym formy te rozwijają teżżyzną fizyczną, kształtują właściwą sylwetkę oraz sprawność fizyczną. Nauczyciel ma sposobność rozwijania u uczniów także motywacji do podejmowania samodzielnych działań nie tylko sportowych, ale i zdrowotnych w każdym okresie życia, a więc także

---

³⁸² Scenariusze zajęć *wychowania fizycznego* dla klasy I przygotowane przez nauczycieli wychowania fizycznego Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.

w starości. W tym okresie podnoszenie odporności organizmu, poprawienie samopoczucia, a także integracja z rówieśnikami są bardzo wskazane, wręcz konieczne. Scenariusze zajęć z *wychowania fizycznego* dla klas III świadczą o tym, że nauczyciel prowadzący je organizuje wycieczki rowerowe i piesze, chcąc zmobilizować uczniów do samodzielnego podejmowania działań tego typu, aby zachęcić adolescentów do budowania potencjału na przyszłość³⁸³.

Niestety, nauczyciel nr 7 (dyplomowany) uczący *wychowania fizycznego* w pracy z młodzieżą zauważa, iż „młodzi ludzie są coraz mniej sprawni fizycznie, często nie są zainteresowani braniem udziału w zajęciach, są leniwi i ospali. Zaś po zajęciach szkolnych spędzają czas przesiadując w parkach, paląc papierosy i pijąc alkohol, co z pewnością nie wpłynie korzystnie na ich sprawność w dalszym życiu”. Dlatego uważa on, że „szkoła jest miejscem, w którym wychowanek powinien być uwrażliwiony na problemy ludzi starych, powinien czuć potrzebę niesienia pomocy oraz kulturalnego zachowania się względem ludzi z tej grupy społecznej”.

Także nauczyciel nr 9 (kontraktowy) *wychowania fizycznego* zaznaczył, iż „starość dotyczy każdego człowieka, dlatego należy uczniom dać wskazówki, które pomogą im w przyszłości starzec się aktywnie i cieszyć się dobrym zdrowiem”. W ramach swojego przedmiotu zachęca on do aktywnego spędzania czasu, propaguje uprawianie sportów, podejmuje z wychowankami różne formy aktywnej rekreacji. Także, jak poprzednio wypowiadający się zauważył, iż „każdy następny rocznik młodzieży gimnazjalnej ma coraz większe problemy z wykonywaniem ćwiczeń gimnastycznych. Kondycja młodych jest coraz gorsza, co źle wpływa na stan ich zdrowia. Poza tym coraz więcej uczniów niechętnie podejmuje aktywność fizyczną na zajęciach w szkole”. Zatem w ramach zajęć w gimnazjum, w opinii nauczyciela, „należy uczniom uzmysłwić, jak można poprawić swoją kondycję i zdrowie, aby w wieku 30 lat nie mieć problemów z nadwagą, cukrzycą czy chorobami serca. Niestety wielu młodych wybiera bierny tryb życia, wypełniony siedzeniem na ławce w parku z piwem i papierosem w ręku”.

Ten pedagog w ramach przedmiotu *wychowanie fizyczne* realizowanego w gimnazjum, stara się kształtować u uczniów szereg umiejętności, które mogą pozytywnie wpłynąć zarówno na stan zdrowia obecnych adolescentów, jak i w przyszłości na proces

---

³⁸³ Scenariusze zajęć *wychowania fizycznego* dla klasy III przygotowane przez nauczycieli Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.

adaptacji do zmian mających miejsce w okresie starości oraz na sposób przeżywania czasu wolnego w tym okresie ich życia.

Kolejnym przedmiotem dydaktycznym badanym w gimnazjum były zajęcia z *wychowania do życia w rodzinie*. Do głównych celów tego przedmiotu, zgodnie z „Podstawą programową...”, należą: okazywanie szacunku innym ludziom, docenianie ich wysiłku i pracy; przyjęcie postawy szacunku wobec siebie; wnoszenie pozytywnego wkładu w życie swojej rodziny; wybór i urzeczywistnienie wartości służących osobowemu rozwojowi; kierowanie własnym rozwojem; podejmowanie wysiłku samowychowawczego zgodnie z uznanymi normami i wartościami; znajomość organizmu ludzkiego i zachodzących w nim zmian.

Treści realizowane w toku zajęć dotyczą między innymi:

- rozwoju człowieka od fazy prenatalnej do okresu starości,
- pojmowania życia jako fundamentalnej wartości, także życia w starości oraz życia seniorów,
- roli autorytetów w życiu człowieka,
- wpływu sposobu spędzania wolnego czasu na człowieka, a więc gimnazjalistów,
- relacji międzyosobowych³⁸⁴.

W Gimnazjum nr 1 w Chorzowie do tego przedmiotu nauczyciele zalecili uczniom korzystanie z podręcznika Alicji Długołęckiej – Lach i Grażyny Tworkiewicz – Bieniaś³⁸⁵.

W przedmiocie tym występują dwa tematy, które mają związek ze starzeniem się człowieka i seniorami, a mianowicie temat: „O tym, że człowieka dojrzewa przez całe życie” oraz „O tym, dlaczego rodzina jest tak ważna...”.

W podręczniku tym są charakterystyki kilku osób, a w tym babci i dziadka. Wprowadzeniem do kwestii starości jest wspomnienie babci: „Oglądaliśmy po kolacji stare zdjęcia. Przypomniałam Piotrusiowi, jak kiedyś, kiedy miał trzy latka, wziął moją twarz w swoje malutkie łapki i powiedział poważnie: Babciu, jak ja cię dzisiaj Kocham! Teraz już mi tego nie mówi, ale kiedy byłam chora, codziennie po szkole robił nam zakupy (...)”³⁸⁶.

---

³⁸⁴ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów..., 30.05.2010 r.

³⁸⁵ A. D ł u g o ł ę c k a – L a c h, G. T w o r k i e w i c z – B i e n i a ś, *Ja i ty. Wdrożenie do życia w rodzinie. Podręcznik dla gimnazjalistek i gimnazjalistów*, Warszawa 2000, s.82.

³⁸⁶ Tamże.

W tym krótkim fragmencie, autorki tekstów przekazują uczniom nie tylko informacje na temat relacji między pokoleniem młodym – wnuk Piotruś i starym – babcia. Gimnazjaliści dowiadują się też, iż babcia z wnuczkiem wspólnie spędzają wolny czas, oglądając rodzinne zdjęcia. Ważne i pouczające jest dla nich zachowanie Piotrusia, który chętnie pomaga babci oraz dziadkowi. Adolescenci mają więc okazję zastanowić się, czy ich zachowanie względem własnych dziadków jest idealne, jeżeli nie, to powinni wskazać na przyczyny oraz takie kierunki zmian, aby było ono wzorowe jak u Piotrusia.

Zaś zawarta w podręczniku charakterystyka życia człowieka, od czasu noworodka do starości, stanowi dla gimnazjalistów źródło wiedzy nie tylko na temat ich wyglądu, zainteresowań i zajęć, ale całego rozwoju biologicznego człowieka. Oto fragment opowiadania: „Babcia Nina ma 63 lata, ma dwie córki. (...) Kiedy one dojrzały, stały się kobietami i założyły własne rodziny, to ona „Pomagała Małgosi w wychowywaniu dzieci, zwłaszcza Piotrusia. (...) Do dzisiaj nie obcięła warkocza, który jest już całkiem siwy. Po chorobie męża bardzo zbliżyli się do siebie. Znaleźli wspólną pasję – zaangażowali się w ruch ochrony przyrody – są odpowiedzialni za gniazda bocianów w okolicach. Małgosia zaraziła ich umiłowaniem muzyki – nareszcie mogą co sobota jeździć na koncerty”³⁸⁷. Z tekstu wynika, że Nina to osoba, która czynnie uczestniczy w życiu swojej rodziny, poza tym posiada i realizuje swoje zainteresowania. Uważam, że jest ona doskonałym przykładem aktywnej, szczęśliwej babci, która ma bardzo dobre kontakty zarówno z córkami, jak i wnuczkiem. Dlatego nauczyciel analizując ten tekst powinien uświadomić gimnazjalistom, że i oni w przyszłości będą mieli własne dzieci i wnuczęta.

Jeśli zaś chodzi o charakterystykę osoby dziadka Jana, to ma on 71 lat, ale „(...) Gdy miał 52 lata, przeszedł zawał serca. Zrozumiał, że w życiu liczy się nie tylko praca. Rzucił palenie i zmienił tryb życia. Zaczął więcej przebywać z Niną. Czas, którego nie miał dla córek, starał się zrekompensować ich dzieciom – stał się wzorowym dziadkiem. Jest całkiem łysy, ale za to zapuścił brodę. Na emeryturze zaczął chodzić z zięciem na basen. Jest działaczem ruchu ekologicznego. Z Romanem grywa w szachy. Ostatnio szykuje dla żony niespodziankę na rocznicę ślubu – wyjazd do Włoch, o którym Nina marzyła przez całe życie(...)”³⁸⁸. Dziadek, według mnie, jest dobrym przykładem na to, iż w każdym wieku, także w starości, można aktywnie i zdrowo

---

³⁸⁷ Tamże, s. 88.

³⁸⁸ Tamże, s. 89-90.

spędzać czas, także z młodymi – zięciem i wnuczętami. Należy dodać, że na tej lekcji są do wglądu fotografie rodziny³⁸⁹. Jedna z nich przedstawia babcię i dziadka – uśmiechniętych, wspólnie spędzających czas, zbierając owoce w sadzie³⁹⁰.

Z analizy opisu seniorów zawartych w podręczniku, uczniowie mogą dowiedzieć się na temat ich wyglądu fizycznego, sposobów spędzania wolnego czasu oraz relacji z dziećmi i wnukami. Dziadkowie, mimo siwych włosów, są osobami aktywnymi i prowadzącymi zdrowy tryb życia. Dlatego mają dobrą kondycję fizyczno-psychiczną, a ta pozwala im na opiekowanie się wnukami, realizację swoich pasji – szachy, basen, członkostwo w ruchu ochrony przyrody, uczestnictwo w koncertach muzycznych. Ważne jest także to, że małżonkowie chętnie wspólnie spędzają czas, lubią także podróże. Uważam, że autorki podręcznika przedstawiają wzorowy-pozytywny obraz seniorów: aktywnych, uśmiechniętych, prowadzących zdrowy styl życia, pielęgnujących swoje pasje i cieszących się towarzystwem najbliższych osób³⁹¹.

Tego rodzaju analizy przytoczonych fragmentów tekstu z podręcznika *wychowania do życia w rodzinie* należy bardzo dogłębnie omawiać z gimnazjalistami, ponieważ jak twierdzi nauczycielka nr 10 (dyplomowana) „występujący obecnie stereotyp starości kojarzonej z ponoszeniem kolejnych klęsk prowadzi do frustracji i strachu przed tym okresem życia gimnazjalistów. Może to być przyczyną obniżenia jakości ich życia w starości, spowodowanym negatywnym spojrzeniem na procesy związane ze starzeniem się człowieka. Dlatego istotne jest wyposażenie uczniów właśnie w okresie adolescencji w wiedzę i umiejętności, które w przyszłości pozwolą im traktować starość jako naturalny etap ludzkiego życia, dający możliwości realizowania swoich zainteresowań i podtrzymywania kontaktów z przyjaciółmi oraz rodziną. Istotne także jest kształtowanie u wychowanków postawy szacunku i niesienia pomocy starszym w trudach dnia codziennego. Według niej, w toku zajęć należy także poszukiwać z młodzieżą ciekawych form spędzania czasu z dziadkami oraz uświadamiać nastolatkom możliwość czerpania z ich wiedzy”.

Zaś nauczycielka nr 11 (mianowana) biorąc pod uwagę obecne uwarunkowania życia stwierdziła, że „w czasach, kiedy seniorów jest coraz więcej, a rodzice często całymi dniami są w pracy, to właśnie szkoła musi wychowywać młodzież i przygotowywać ich do wszystkich etapów życia, a więc także do starości. Musi uczyć młodych

---

³⁸⁹ Aneks nr 10.

³⁹⁰ A. Długolecka – Lach, G. Tworkiewicz – Bienias, *Ja i ty. Wdrożenie...*, s. 91.

³⁹¹ Tamże.

odpowiedniego stosunku wobec ludzi starych oraz musi uwrażliwiać na ich potrzeby i problemy. Należy także uzmysłwić uczniom, iż w przyszłości sami będą starzy i będą potrzebowali pomocy ze strony młodego pokolenia”. Respondentka podkreśliła wagę kształtowania u młodych ludzi postawy szacunku i empatii do seniorów, ponieważ „na ulicy, w środkach komunikacji, w przychodniach, a także w szkołach widać negatywny sposób postrzegania seniorów przez młodzież, często wyśmiewanie się z nich oraz brak chęci udzielania pomocy osobom starym w sytuacjach dla nich trudnych”.

Także nauczycielka nr 12 (kontraktowa) powiedziała, że „występujący obecnie stereotyp starości kojarzonej z ponoszeniem kolejnych klęsk prowadzi do frustracji i strachu przed tym okresem życia. Może to być przyczyną obniżenia jakości życia w starości, spowodowanym negatywnym spojrzeniem na procesy związane ze starzeniem się człowieka. Dlatego, według niej, istotne jest wyposażenie uczniów gimnazjum w wiedzę i umiejętności, które w przyszłości pozwolą im traktować starość jako naturalny etap ludzkiego życia, dający możliwości realizowania swoich zainteresowań i podtrzymywania kontaktów z przyjaciółmi i rodziną”. Mówiła też, że „ważne jest kształtowanie u wychowanków postawy szacunku i niesienia pomocy starszym w trudach dnia codziennego”. Podkreślała, że „w toku zajęć należy poszukiwać z młodzieżą wspólnych i ciekawych form spędzania czasu z babcią i dziadkiem oraz uświadamiać gimnazjalistom możliwość korzystania z ich wiedzy”.

Tabela nr 2. Treści edukacji do starości, które powinny być realizowane w klasach I-III Gimnazjum nr 1 w Chorzowie według nauczycieli

Treści edukacji do starości:	Liczba wypowiedzi badanych nauczycieli
Szacunek wobec seniorów	15
Pomoc osobom starym	11
Prowadzenie aktywnego i zdrowego trybu życia i jego wpływ na dalsze jego etapy	7
Rola seniorów w społeczeństwie, korzystanie z ich doświadczenia	5
Rozumienie potrzeb i problemów seniorów	5

Zmiany psychiczne i fizyczne związane ze starością	4
Postrzeganie starości jako naturalnego etapu życia	4
Pozytywne postrzeganie starości i aktywne jej przeżywanie	3
Wspólne spędzanie czasu z babcia i dziadkiem	3

Sumując, po przeanalizowaniu wypowiedzi 20 badanych nauczycieli Gimnazjum nr 1 w Chorzowie (tabela nr 2), 12 respondentów uważa, iż przygotowanie wychowanków do starości powinno odbywać się w szkole ogólnokształcącej, a dodatkowo 6 podkreśliło, iż „dla uczniów w wieku 13-16 lat starość jest pojęciem abstrakcyjnym. Uczniowie nie myślą o tym, co będzie za 50 lat. Dla nich liczy się tu i teraz. Takie czasy i mentalność, które trudno zmienić”. Badani uważają, że „te tematy nie są interesujące dla gimnazjalistów, a nawet ich nie dotyczą. Dlatego trzeba uczyć szacunku do seniorów, chociaż mówienie uczniom o starości jest przygnębiające”. Niestety 3 nauczycieli wypowiedziało się negatywnie o potrzebie w szkole realizowania treści związanych z przygotowaniem człowieka młodego do starości i kształtowania w nim postawy altruistycznej, gdyż, według nich, życie obecne młodych jest bardzo trudne. Spośród 20 badanych pedagogów tylko 12 stwierdziło, iż omawia w toku lekcji wychowanie do starości.

Wskazali oni na następujące tematy, które zrealizowali w roku szkolnym 2009/2010. Oto one: Na czym polega biologiczne starzenie się?; Jak pomagać ludziom starym?; Co zrobić, aby w sędziwym wieku nie czuć się odrzuconym na margines życia społecznego?; Ukazanie starości jako okresu aktywnego realizowania swoich pasji; Korzystanie z wiedzy i doświadczenia seniorów przez młodych; Kształtowanie u wychowanków szacunku wobec seniorów. Według tej grupy respondentów „edukacja do starości to przede wszystkim nauka tolerancji, która sprawi, że człowiek stary nie będzie ciężarem dla najbliższych i społeczeństwa”. Poza tym pedagodzy uważają, że aktualnie dominuje kult młodości, dlatego więc należy uczyć młodzież wrażliwości, empatii, pokazywać osoby o postawach szlachetnych, pięknych i humanitarnych, aby mieli na kim się wzorować.

Ważna jest tu rola nauczyciela, który – jako osoba świadoma zachodzących w Polsce zmian demograficznych oraz występowania w podręczniku *biologii* treści umożliwiających przygotowanie uczniów do aktywnej i zdrowej starości – powinien on w toku lekcji często nawiązywać do sposobów przygotowania się do okresu własnej

starości gimnazjalistów oraz poprawnego ich współżycia z seniorami w najbliższym środowisku.

Nauczyciele Gimnazjum nr 1 najczęściej przy realizacji tematów związanych z seniorami i starością wybierali metody takie, jak: pogadanka, dyskusja, rozmowa (15 badanych), analiza i interpretacja tekstu oraz praca pisemna (4 osoby).

Tak więc, na podstawie informacji uzyskanych od nauczycieli pracujących w Szkole Podstawowej nr 1 oraz w Gimnazjum nr 1 w Chorzowie można stwierdzić, iż pedagodzy w liczbie 29 osób (17 ze szkoły podstawowej i 12 z gimnazjum) uznali szkołę za miejsce odpowiednie do nauczania w zakresie starości. Twierdzili oni, iż starość i starzenie się jest tematem tabu. Brak wiadomości na temat zmian, jakie niesie za sobą upływ czasu oraz gloryfikacja jedynie zdrowia i witalności w młodości powoduje w wieku dojrzałym frustrację i strach przed starością, co w dalszym życiu człowieka może obniżyć jego jakość życia. Zaś tylko 3 respondentów ze szkoły podstawowej i 6 z gimnazjum powiedziało, że szkoła nie jest odpowiednia jako miejsce przygotowywania wychowanków do własnej starości, mimo iż ci sami pedagodzy wśród wychowanków nie dostrzegają zrozumienia i szacunku dla seniorów i okresu starości.

Zdaniem nauczycieli, realizowanie w szkole ogólnokształcącej treści związanych ze starzeniem się i człowiekiem starym uczy zachowań prospołecznych. Do najważniejszych cech, jakie powinny być kształtowane u wychowanków nauczyciele zaliczyli: szacunek, niesienie pomocy oraz rozumienie potrzeb i problemów ludzi starych z najbliższego otoczenia uczniów. Niestety, tematy te realizują w toku roku szkolnego rzadko, głównie przy okazji Dnia Babci i Dziadka. Jeśli zaś chodzi o metody pracy wykorzystywane przez nauczycieli wychowawców, to najczęściej, bo 32 badanych wybiera pogadankę, bo daje ona możliwość prowadzenia z uczniem kierowanej rozmowy.

Ważne jest to, że większość badanych nauczycieli świadomych jest potrzeby realizowania tychże treści w toku zajęć szkolnych i sami edukują młodzież do starości, choć w toku całego roku szkolnego zdarza się to bardzo rzadko.

Dokonując rekapitulacji treści w niniejszym rozdziale - IV, analiza treści w przewodnikach metodycznych dla nauczycieli oraz podręcznikach szkolnych dla uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i klas I-III gimnazjum wykazała, iż tematy zrealizowane w ramach następujących przedmiotów: *języka polskiego, przyrody, wychowania fizycznego i wychowania do życia w rodzinie* w Szkole Podstawowej nr 1

w Chorzowie, które uznane zostały za wiodące (jeśli chodzi o realizację tematu pracy), rzadko w swoich treściach zawierały tematykę odnoszącą się do starości i człowieka starego, gdyż są podane ogólnie. Dlatego nauczyciele tychże przedmiotów powinni je eksponować w toku poszczególnych lekcji.

Także w gimnazjum tematyka związana z podjętym przedmiotem badań w niniejszej pracy realizowana jest na przedmiotach: *język polski, biologia, geografia, historia, wiedza o społeczeństwie, wychowanie fizyczne oraz wychowanie do życia w rodzinie* sporadycznie. Niestety, na przykład, w roku szkolnym 2009/2010, w ramach *kształcenia polonistycznego* zaledwie w dwóch utworach literackich podjęta była tematyka starości, na dodatek w sposób stereotypowy – „pełna biedy i narzekania”. Poza tym w podręczniku występuje tylko jedna krótka informacja na temat demograficznej starości w naszym kraju. Zaś w ramach *wychowania do życia w rodzinie* co prawda przedstawiony jest pozytywny wizerunek seniorów, jako ludzi: aktywnych, realizujących swoje pasje, prowadzących zdrowy tryb życia oraz cieszących się wspólnym spędzaniem czasu z najbliższymi, ale uważam, że nie jest to wystarczające, aby ukształtować u uczniów pozytywny wizerunek osób starych. Natomiast inna jest moja ocena podręczników do nauczania *biologii* – uważam, że materiał dydaktyczny w nich zawarty pozwala nauczycielom na wszechstronne kształtowanie cech osobowości uczniów przydatnych na starość. Wszak w toku zajęć wychowankowie gimnazjum dowiadują się, iż starość to naturalny etap w życiu każdego człowieka, a senior to osoba zadbana i uśmiechnięta. Lekcje pełne są treści, wskazówek - co robić, aby starość była zdrowa, ciekawa i aktywna. W tematyce zajęć z *biologii* ukazana jest także istota kontaktów interpersonalnych w życiu każdego człowieka starego. Propagowany jest też zdrowy i aktywny styl życia, uprawianie turystyki przyrodniczej oraz rozbudzanie ciekawości świata. Zatem realizowanie lekcje *biologii* nie tylko może spowodować pozytywne postrzeganie seniorów przez młode pokolenie, zniwelowanie lęku przed ostatnim etapem życia, ale także rozwijać ich zainteresowania, które spowodują w przyszłości aktywny sposób spędzania przez nich czasu na emeryturze.

Uważam, że po przeanalizowaniu bazy treści – programów nauczania w klasach IV-VI szkoły podstawowej i w klasach I-III gimnazjum; podręczników z przedmiotów: *język polski, przyroda, biologia, geografia, historia, wychowanie do życia w rodzinie, wychowanie fizyczne* pod kątem przydatności do możliwości zrealizowania edukacji do starości oraz poglądów nauczycieli, którzy prowadzą te przedmioty, należało w

następnym rozdziale (V) scharakteryzować poglądy adolescentów dotyczące starości, ich wiedzę, świadomość, a także ciekawość i stosunek do form przygotowania się do ostatniego etapu życia. Kwestie te zostały weryfikowane poglądami nauczycieli, pracującymi w wybranych szkołach: podstawowej i gimnazjum.

Rozdział V

Postawy badanych uczniów względem seniorów oraz własnej starości w świetle samooceny i oceny pedagogów

1. Ocena efektów realizowanej edukacji do starości z wybranych przedmiotów szkolnych

W poprzednim rozdziale rozpoznałam treści dotyczące edukacji do starości w klasach IV-VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i w klasach I-III Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, bazując na wykorzystanych podręcznikach poszczególnych autorów. Chcąc rozpoznać możliwości pomocy strony metodycznej dla nauczycieli, analizowałam także przewodniki metodyczne dla pedagogów.

Zaś w niniejszym rozdziale, wykorzystując uzyskane informacje od wychowanków z obu szkół ogólnokształcących za pomocą ankiety, Testu Niedokończonych Historii oraz Testu Niedokończonych Zdań, charakteryzuję proces edukacji do starości, a w tym jego efekty, a także odnoszenie się badanych uczniów do osób starych.

Wcześniej zaznaczę, że badanych adolescentów pogrupowałam biorąc pod uwagę nie tylko ich wiek, ale i płeć, gdyż zdaniem Tadeusza Mądrzyckiego, ma ona wpływ na ukształtowanie się różnic we właściwościach psychicznych oraz zachowaniu dziewcząt i chłopców³⁹², o czym szerzej pisałam w rozdziale II niniejszej pracy.

Stan wiedzy i świadomości badanej młodzieży na temat procesu starzenia się i starości oraz zainteresowań, poglądów i zachowań przejawianych przez respondentów klas IV-VI szkoły podstawowej oraz klas I-III gimnazjum względem osób starych są bardzo ważne, aby było możliwe rozpoznanie ich poglądów wobec własnej starości oraz rodzajów podejmowanych działań na rzecz poprawy jakości życia w okresie własnej starości.

Analizy w niniejszym rozdziale rozpocznę ustosunkowując się do zebranego i poklasyfikowanego materiału empirycznego o charakterze diagnostycznym, uzyskanego od respondentów ze szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie.

---

³⁹² T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, s.

- uczniowie klas IV-VI szkoły podstawowej

Uzyskane dane na temat rozumienia pojęcia starości i wskazanych przez respondentów zmian charakterystycznych w procesie starzenia się człowieka porównywałam z poglądami naukowymi zawartymi w literaturze gerontologicznej i psychologicznej dotyczącej człowieka starego. Na jej podstawie przyjąłam, iż starzenie się to jedna z faz ludzkiego życia, naturalny, długotrwały i nieodwracalny proces, którego kres stanowi starość³⁹³. Według Grażyny Orzechowskiej, proces ten pociąga za sobą zmiany w zakresie procesów: biologicznego, psychicznego, społecznego, intelektualnego, a także ekonomicznego³⁹⁴. Zaś Dorota Kokolus uważa, że ważne jest, aby był to okres dający człowiekowi możliwość wykorzystania potencjałów zgromadzonych we wcześniejszych fazach życia między innymi poprzez podejmowanie różnego typu aktywności: rodzinnej, społecznej, organizacyjnej, towarzyskiej, kulturalnej czy edukacyjnej³⁹⁵. Dlatego istotą przygotowania do starości uczniów w okresie adolescencji jest, w mojej ocenie, przekazanie im wiedzy na temat możliwości rozwojowych w każdym etapie życia, w tym także w starości. Chodzi także o kształtowanie u nich umiejętności nawiązywania pozytywnych kontaktów interpersonalnych z seniorami oraz samodzielnego kreowania własnej egzystencji, której efektem powinno być poczucie indywidualnej satysfakcji oraz poczucie sensu życia.

Po analizie uzyskanych danych od respondentów klasy IV Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie – 9 chłopców oraz 6 dziewcząt - dotyczących rozumienia przez nich pojęcia starość okazało się, że ich opinie są podobne (tabela nr 3).

---

³⁹³ H. Ochonek, *Starość w opinii młodzieży szkół średnich* [w:] *Zdrowie człowieka i jego edukacja gerontologiczna*, red. M. Kuchcińska, Bydgoszcz 2004, s.126.

³⁹⁴ G. Orzechowska, *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, Olsztyn 1999, s. 11-12.

³⁹⁵ D. Kokolus, *Aktywność i postawy ludzi w podeszłym wieku wobec własnej starości* [w:] *Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się*, red. Y. Karandashvili, T. Senko, Mysłowice 2011, s. 319, 321- 323.

Tabela nr 3: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy IV Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

Wyrażenia dotyczące rozumienia starości:	Uczennice liczba	Uczniowie liczba	Wspólna liczba uczniów
Siwe włosy	5	8	13
Zmarszczki	4	4	8
Samotność	5	3	8
Choroba, niedołężność	4	3	7
Czas wolny	3	3	6
Brak sił	2	3	5
Smutek	3	1	4
Spotkania z przyjaciółmi	1	3	4
Emerytura	0	2	2
Czas radości	1	1	2

Muszę podkreślić, iż najmniej badanych, bo tylko 1 uczennica i 1 uczeń wskazali na pozytywne strony tego etapu życia - radość i spotkania z przyjaciółmi. Wypowiedzi pozostałych wychowanków są stereotypowe – odzwierciedlają negatywne pojmowanie starości i procesu starzenia się człowieka, na przykład: „starość to siwe włosy i zmarszczki”. Poza tym (starość) to „duża ilość wolnego czasu” , a zatem zdaniem badanych także „czas nudy i samotności”, w którym często seniorzy „są chorzy i niedołężni”.

Proszeni przeze mnie respondenci, podjęli także próbę zdefiniowania okresu „trzeciego wieku”. Jej rezultatem były następujące skojarzenia: „starość to czas emerytury i siwych włosów. Dużo w nim radości i nudy” (uczeń 1); „starość to ostatni etap życia człowieka, który kojarzy się z odpoczywaniem, siwymi włosami, samotnością i brakiem sił” (uczeń 2); „starość to czas emerytury, siwych włosów i dużej ilości wolnego czasu” (uczeń 4). Podobnego zdania byli kolejni badani: „Starość to czas odpoczynku. Kojarzy się z pomarszczoną skórą i siwymi włosami. Ludzie często bywają wtedy chorzy i samotni” (uczniowie 7 i 8). Także następni wychowankowie płci męskiej wskazywali na problemy zdrowotne, jakie występują w starości. W ich opinii „starość pełna jest

dużej ilości wolnego czasu, a także samotności, choroby i nudy” (uczeń 9). Poza tym „starość to brak sił” (uczeń 3).

Także wypowiedzi uczennic były podobne. Przeważały w nich niestety negatywne skojarzenia starości. I tak, na przykład w opinii respondentek: „starość to czas wolny, siwe włosy, zmarszczki, choroba i smutek” (uczennice 1,2,6). Poza tym dziewczynkom kojarzy się starość z „samotnością, chorobami, brakiem sił i niedołążnością” (uczennice 4 i 5).

Poglądy wychowanków z klasy IV na temat ustalenia początku starości także są podobne. Z nich wynika, iż wiek, w którym zaczyna się starość to - 70 lat (4 uczniów), 60 lat (3) oraz 50 lat (2). Natomiast zdaniem uczennic człowiek jest stary, gdy ma: 70 lat (2), 60 lat (2) oraz 50 lat (1). Zatem wyznaczone przez wychowanków progi starości często odbiegają od polskich norm demograficznych, które wskazują na 60 lat jako początek starości oraz wiek 65 lat uznany przez Organizację Narodów Zjednoczonych³⁹⁶. Wiąże się to z brakiem w szkole solidnego edukowania ich w tym zakresie, co potwierdzają słowa badanych nauczycieli, którzy przyznali, iż sporadycznie realizują zagadnienia dotyczące starości i seniorów (rozdział IV).

Natomiast zdefiniowanie pojęcia starości podjęło 10 uczniów i 6 uczennic z klasy V (tabela nr 4).

Tabela nr 4: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy V Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

Wyrażenia dotyczące rozumienia starości:	Uczennice liczba	Uczniowie liczba	Wspólna liczba uczniów
Siwe włosy	3	8	11
Czas wolny	3	4	7
Zmarszczki	3	4	7
Choroba, niedołążność	4	3	7
Smutek	2	4	6
Brak sił	2	3	5

³⁹⁶ J. Ś l e d z i a n o w s k i, *Demograficzna starość Polski* [w:] *Demograficzne i indywidualne starzenie się*, red. A. A. Z y c h, Kielce 2001, s.13 – 14.

Samotność	1	3	4
Przyjaciele	2	0	2
Radość	1	0	1

Niestety, definicje uzyskane od respondentów wskazują na stereotypowe pojmowanie starości. Zdaniem badanych, starość związana jest z: siwymi włosami (11 wychowanków), z chorobą i niedołężnością oraz zmarszczkami (7), ze smutkiem (6), z brakiem sił (5), z samotnością (4). W odpowiedziach można zauważyć, iż dziewczynki częściej niż chłopcy wskazywały pozytywne strony starości. Do najczęściej pojawiających się odpowiedzi (definiujących starość) należały: rozrywka, przyjaciele, radość i spokój.

Badani uczniowie pod pojęciem starość rozumieją na przykład: „poczucie samotności, smutek i chorobę” (uczeń 1, 2, 10) lub też „starość to okres w życiu człowieka kojarzący się z siwymi włosami, zmarszczkami i brakiem sił” (uczeń 4 i 5). Poza tym podawali, że „jest to ostatni etap życia człowieka. Wiąże się on z dużą ilością wolnego czasu, a zatem z nudą i spokojem” (uczeń 3), a także „w związku z przejściem na emeryturę wreszcie można odpocząć” (uczeń 8).

Ważne podkreślenia jest to, iż w wypowiedziach uczennic są definicje starości o ładunku pozytywno-negatywnym, na przykład: „Starość może być okresem pełnym radości (...). Jest to duża ilość wolnego czasu, który można wykorzystać na spotkania z przyjaciółmi i różnego rodzaju rozrywki, o ile nie przeszkodzi w tym jakaś choroba”. Ten etap życia kojarzy się także dziewczynkom ze zmarszczkami i siwymi włosami (uczennica 1 i 2). Kolejne badane dodały, iż „starość pełna jest smutku, samotności, choroby, niedołężności i nudy związanej z dużą ilością wolnego czasu” (uczennica 4, 5 i 6).

Można stwierdzić, iż braki w wiedzy wychowanków na temat zjawisk związanych z procesem starzenia się jednostki powodują u nich brak jednoznacznych sądów na ten temat i mogą przyczynić się do niekorzystnego postrzegania starości i osób starych w ich najbliższym środowisku.

Kolejną kwestią dotyczącą efektów edukacji do starości prowadzonej w szkole podstawowej było ustalenie progu starości przez uczniów klasy V. Przyjmowali oni wiek: 50 lat (4 uczniów, 1 uczennica), zaś 60 lat (1 uczeń, 2 uczennice), natomiast 70

lat (5 uczniów, 2 uczennice). Z wypowiedzi badanych wynika, iż nie mają oni usystematyzowanej wiedzy także i w tym zakresie.

Moim zdaniem należy to zmienić, gdyż typowe opinie badanych pedagogów są następujące: „szkoła powinna kształcić dzieci i młodzież w tym zakresie przedstawiając zmiany psychiczne i fizyczne tego okresu życia, a także rolę, jaką pełnią osoby starsze w społeczeństwie”. Poza tym należy u nich „kształtować postawę szacunku i zrozumienia dla potrzeb i problemów seniorów”.

Natomiast, jeśli chodzi o respondentów z klasy VI, to próbę zdefiniowania pojęcia starości podjęło 10 dziewcząt i 6 chłopców. Skojarzenia badanych uczniów i uczennic na temat starości, ich stosunku do tego etapu życia są podobne do wypowiedzi respondentów z klasy IV i V (tabela nr 5).

Tabela nr 5: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

Wyrażenia dotyczące rozumienia starości:	Uczennice liczba	Uczniowie liczba	Wspólna liczba uczniów
Zmarszczki	9	5	14
Siwe włosy	9	4	13
Czas wolny	6	3	9
Choroba, niedołążność	4	3	7
Brak sił	3	2	5
Samotność	1	3	4
Przyjaciele	3	0	3
Smutek	1	1	2
Radość	1	0	1

Próby zdefiniowania starości ujawniły u badanych adolescentów dosyć negatywny, pesymistyczny obraz tego etapu życia. Dominującymi atrybutami trzeciego wieku według nich są: siwe włosy, zmarszczki, duża ilość czasu wolnego związana z przejściem na emeryturę oraz brak sił.

W opiniach wychowanków „Starość to czas wolny, siwe włosy i zmarszczki. Często towarzyszy jej samotność i choroba” (uczniowie 1, 2, 3 i 4). Poza tym „jest to okres w życiu człowieka, w którym przeplatają się zmęczenie życiem, brak sił, choroba i niedołężność” (uczeń 5 i 6).

Niestety, definicje starości badanych uczennic także przedstawiają pesymizm. W ich opinii: „starość to siwe włosy, zmarszczki, duża ilość wolnego czasu. Często towarzyszą jej: brak sił, samotność, choroba, a także nuda” (uczennice 1, 2, 3, 4, 5). Poza tym według nich, „jest to czas, kiedy człowiek wreszcie ma możliwość odpoczynku po wieloletniej pracy zawodowej. Niestety, zdarza się, że senior jest niedołężny i nie może cieszyć się miłym spędzaniem wolnego czasu” (uczennice 3 i 9). Zdarza się także, iż „starość to bezradność i spędzanie dużej ilości wolnego czasu w domu”(uczennica 10).

Zaś wiek, w którym człowiek osiąga próg starości to zdaniem 4 chłopców - 60 lat, tylko 2 wskazało, że starość rozpoczyna się w wieku 70 lat. Natomiast u dziewcząt wyróżnić należy trzy propozycje wieku, który kojarzą one z progiem starości: 4 uczennice wskazały wiek 70 lat, 3 uczennice - 60 lat, także 3 - 50 lat.

Diagram prostokątny nr 1: Opinie badanych uczennic i uczniów IV klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości

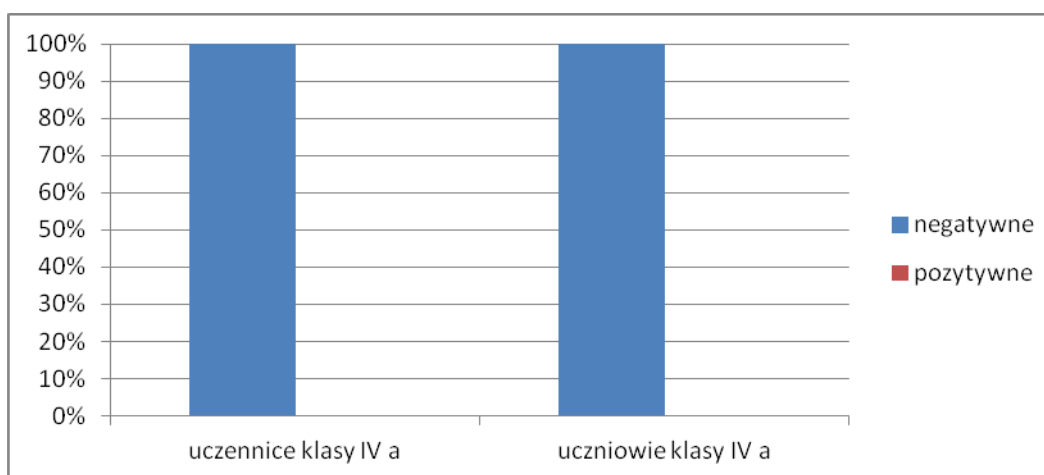

Diagram prostokątny nr 2: Opinie badanych uczennic i uczniów V klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości

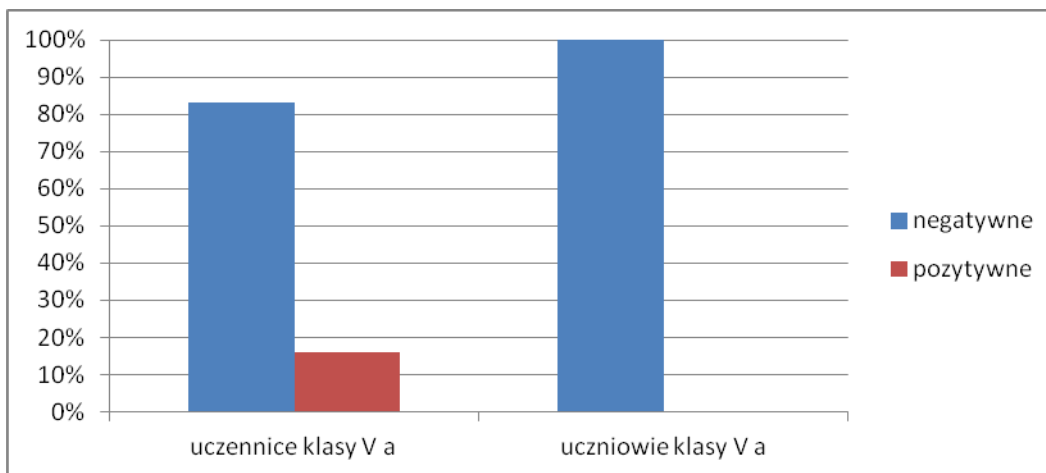
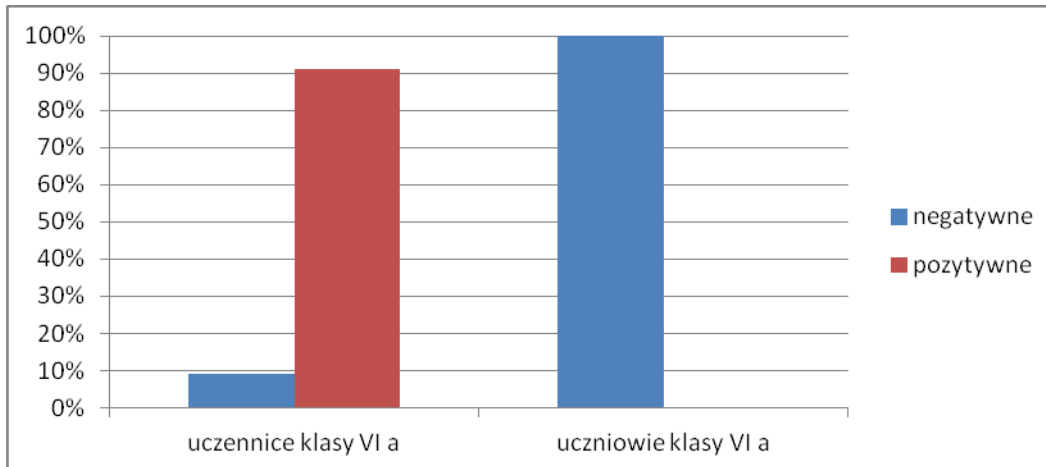

Diagram prostokątny nr 3: Opinie badanych uczniów i uczennic VI klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości

Zarówno próby zdefiniowania pojęcia starości podjęte przez wychowanków szkoły podstawowej oraz wyznaczone przez nich progi tego etapu życia są różnorodne, dlatego wskazują na braki w posiadanej przez adolescentów wiedzy w tym zakresie. Poza tym, wypowiedzi ujawniły u badanych dość negatywny obraz starości, ponieważ u prawie wszystkich uczennic i uczniów liczba przywoływanych negatywnych atrybutów starości przeważała nad pozytywnymi (diagramy prostokątne nr 1, 2, 3). Do wad

„trzeciego wieku” zaliczają oni głównie zmiany związane z procesem fizycznego starzenia się człowieka, jak zmarszczki i siwe włosy, a także dostrzegają oni problemy zdrowotne, między innymi: brak sił, chorobę czy niedołężność, a nawet jedna respondentka wskazała na bezradność. Niestety, zaledwie dla kilku wychowanków jest to okres kojarzący się z radością, możliwością odpoczynku, dużą ilością wolnego czasu czy spotkaniami z przyjaciółmi.

Zdaniem Hanny Liberskiej, wyobrażenia dotyczące przyszłości spełniają ważną rolę w rodzajach podejmowanej aktywności jednostki w okresie starości. Rozwijane od najmłodszych lat pewne predyspozycje i umiejętności u dzieci i młodzieży wpłynąć mogą na poprawę jakości ich życia w „trzecim wieku”³⁹⁷. Należą do nich między innymi, jak pisze dalej badaczka: prowadzenie zdrowego, aktywnego trybu życia, nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów interpersonalnych z przedstawicielami różnych pokoleń, rozwijanie zainteresowań i pasji, a także życzliwe traktowanie ludzi starych oraz gotowość niesienia im pomocy³⁹⁸.

Biorąc pod uwagę wyniki badań empirycznych, zgodnie z którymi adolescenci szkoły podstawowej nie posiadają pełnej wiedzy w zakresie procesu starzenia się człowieka i dlatego, jak przypuszczam, postrzegają oni starość negatywnie. W związku z tym wszystkie umiejętności wymienione przez H. Liberską, powinny być kształtowane u uczniów w szkole podstawowej.

Podobnego zdania są badani nauczyciele – wychowawcy. Według nich „od najmłodszych lat należy edukować dzieci w zakresie starości, należy jednak dostosowywać treści do wieku uczniów”. Istotne jest „wpajanie dzieciom i młodzieży, że osobom starszym należy się szacunek, że potrzebują oni towarzystwa i pomocy”. Dlatego powinno się także „przedstawiać atrakcyjne wspólne przedsięwzięcia wnucząt z dziadkami oparte na bogatym doświadczeniu życiowym seniorów oraz kształtować umiejętność kulturalnego obcowania z ludźmi starymi”. Poza tym „szkoła powinna promować aktywność fizyczną, uprawianie sportu, prawidłowe odżywianie oraz wpływ tych działań na życie w starości”.

Właśnie Jagoda Ramsz i Ewa Rzechowska zwracają uwagę na to, iż w czasie edukacji szkolnej należy podejmować działania prewencyjne, które przygotowują wychowanków do

---

³⁹⁷ H. L i b e r s k a, *Wyobrażenia perspektyw życiowych młodzieży. Zagrożenia dla przyszłości osobistej i świata* [w:] *Rozwijający się człowiek w zmieniającym się świecie*, red. J. T r e m p a ł a, Bydgoszcz 1995, s. 229-238.

³⁹⁸ Tamże.

tak zwanej zdrowej starości, czyli aktywnej i niezależnej, pełnej przyjaciół z możliwościami realizowania dotychczasowych zainteresowań³⁹⁹.

A zatem, aby przeżyć w pełni radosną starość, należy się do tego odpowiednio wcześniej przygotować. Ujawnia się tu więc rola rodziny i szkoły, a w tym szczególnie nauczycieli, którzy muszą być świadomi istoty wychowania do starości. Zatem pedagodzy powinni rozbudzać ciekawość adolescentów okresem starości i wyjaśniać wszystkie jego możliwości. Istotą tego rodzaju pracy wychowawczej z uczniami szkoły ogólnokształcącej jest przeciwdziałanie powielaniu przez kolejne pokolenia młodych stereotypów dotyczących osób starych, tkwiących w naszym społeczeństwie.

Z uzyskanego materiału empirycznego od wychowanków klasy IV szkoły podstawowej wyłania się obraz wyobrażeń młodzieży na temat ich starości oraz możliwości przygotowania do tego etapu życia.

Z analizy wypowiedzi respondentów wynika, iż wszyscy uczniowie klasy IV są świadomi tego, iż w przyszłości także będą starzy. Stwierdzają jednogłośnie: „ Tak, wiem, że każdy kiedyś będzie stary, także ja”. Poza tym „wszyscy muszą się zestarzeć” (uczeń 4), a „ja chcę teraz cieszyć się młodością” (uczeń 5, uczennica 3) i „mam inne ważniejsze sprawy na głowie (uczennica 4). Jednak na 15 badanych tylko 1 chłopiec i 1 dziewczynka myślą o swojej starości. Natomiast pozostali wychowankowie nie zastanawiają się nad tym etapem życia, gdyż w ich opinii jest on zbyt odległy i ich nie dotyczy. Jedna uczennica klasy IV wyraziła także obawę przed starością, podając problemy zdrowotne i samotność następującymi słowami: „ Nie chcę być stara. Co zrobię, jak będę chora i samotna?”.

Zaś większość, bo 11 badanych (7 uczniów i 4 uczennice) stwierdziło, iż do satysfakcjonującej starości można uczyć się już teraz. Wielu wychowanków z klasy IV miało jednak trudności ze wskazaniem sposobów owego skutecznie przygotowania się, co jest normalne jeszcze w tym wieku, bo jest to przecież początek okresu adolescencji, a zatem u uczniów następuje rozwój ich umiejętności w zakresie samodzielnego opiniowania na dany temat, a także w zakresie wyrażania słowem swoich emocji i poglądów⁴⁰⁰.

Wśród najczęściej pojawiających się propozycji dotyczących edukowania się do starości czwartoklasiści wymienili: uprawianie sportu (4 uczniów, 3 uczennice), dbanie

---

³⁹⁹ J. R a m s z, E. R z e c h o w s k a, *Bieg życia w kontekście starzenia się społeczeństwa* [w:] *Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka*, T 1, red. E. R y d z, B. M u s i a ł, Lublin 2007, s.212.

⁴⁰⁰ B. H a r w a s – N a p i e r a ł a, J. T r e m p a ł a, *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia*, T 2, Warszawa 2002, s.140-143.

o siebie (1 uczeń i 1 uczennica), zdrowe odżywianie (1 uczeń i 3 uczennice) oraz oszczędzanie pieniędzy (2 uczniów). Oto przykłady dojrzałych poglądów na ten temat:

„Chcę w przyszłości dobrze wyglądać i być wysportowany, dlatego już teraz uprawiam sport i dbam o siebie” (uczeń 1),

„Wiem, że kiedyś będę stary. Nie chcę się nad tym zastanawiać. (...) „ Poprzez zdrowe odżywianie oraz oszczędzanie pieniędzy można kiedyś lepiej żyć” (uczeń 2). Poza tym, „poprzez uprawianie sportu można wpłynąć na poprawę życia w starości” (uczeń 7). Co więcej oprócz aktywności fizycznej, ważne jest wypracowanie sobie emerytury (uczeń 4).

W wypowiedziach dziewcząt, w przeciwieństwie do chłopców, nie ma aspektu ekonomiczny. Uczennice oprócz uprawiania sportu, który dominował w ich poglądach, także wskazały na zdrowe odżywianie jako sposób poprawy jakości życia w sędziwym wieku. Badane stwierdziły, iż:

„ Aby w czasie emerytury być zdrowym, ładnym i wysportowanym, należy zawsze dbać o siebie, ładnie się ubierać , zdrowo odżywiać, jeść warzywa i owoce i uprawiać sport” (uczennica 1). Poza tym „ważne jest także dbanie o swoje zdrowie” (uczennica 2). „Sama już teraz pływam, biegam i ćwiczę, aby kiedyś być sprawną staruszką”(uczennica 6).

Natomiast spośród 15 badanych wychowanków z klasy IV tylko 7 pamiętało, że są zajęcia szkolne związane z tematem starości i seniorów. Treści te kojarzyli oni z realizacją przedmiotu *Wychowanie do życia w rodzinie*. Pozostali stwierdzili: „nie pamiętam, aby w szkole były lekcje na temat ludzi starych czy starości”. Można zatem wnioskować, iż przyczyną obaw oraz negatywnego postrzegania starości jest niedostateczna edukacja adolescentów w tym zakresie. W swoich wypowiedziach potwierdzili to zarówno badani wychowankowie, jak i nauczyciele, którzy przyznali: „sporadycznie nawiązuję do tych treści w czasie godzin wychowawczych, przy okazji realizowania tematu szacunku i empatii wobec drugiego człowieka”. Inna pedagog dodała: „wspominam seniorów tylko przy okazji Dnia Babci i Dziadka”. Także kolejna powiedziała podobnie: „w ramach swojego przedmiotu realizuję treści związane z człowiekiem starym tylko w związku z Dniem Babci i Dziadka oraz Dniem Wszystkich Świętych”.

Ze schematycznym pojmowaniem starości, jak wynika z materiału empirycznego, mają także związek obawy wobec własnej starości, występujące u wychowanków klasy V. Wszyscy uczniowie jednogłośnie stwierdzili, iż w przyszłości

będą starzy, gdyż ich zdaniem „jest to naturalny etap życia”. Jednak tylko 1 uczennica zastanawia się nad swoją starością: „Wiem, że starość to naturalny etap w życiu każdego człowieka, dlatego bywa, iż zastanawiam się nad tym, jak będę wyglądać i co będę robić” (uczennica 6). Pozostali badani mają jakby obawy przed czymś złym, nie chcą o tym myśleć i tłumaczą iż „jest to czas zbyt odległy, jesteśmy na to zbyt młodzi” i „cieszymy się młodością” (uczennice 1, 4, 5).

Z porównania opinii dziewcząt i chłopców wynika, iż uczniowie wypowiadali się na ten temat o wiele bardziej niechętnie niż uczennice: „nie chce mi się o tym myśleć” (uczeń 1), „nie mam na to czasu (uczeń 5) i „nie jest mi to do niczego potrzebne” (uczeń 9).

Ponad połowa badanych (6 uczniów i 4 uczennice) stwierdziła, iż można spędzić starość aktywnie poprzez wcześniejsze przygotowanie się do tego etapu życia. Sami już teraz regularnie uprawiają sport (5 uczniów, 3 uczennice), używają kosmetyków (3 uczniów), nie stosują używek (1 uczeń), zdrowo się odżywiają (4 uczniów i jedna uczennica) oraz nawiązują i dbają o przyjaźnie (1 uczennica).

„Zawsze chcę być zdrowa, ładna i wysportowana, dlatego zdrowo się odżywiam i używam kremów” (uczennica 1).

„Aby być szczęśliwą staruszką, zawsze należy dbać o własne zdrowie, oszczędzać pieniądze i dbać o przyjaźnie” (uczennica 2).

„Ważne jest uprawianie sportu, dlatego sama regularnie ćwiczę (uczennica 6).

„Uprawianie sportu, zdrowe odżywianie, zażywanie witamin, nie palenie papierosów, nie picie alkoholu, nie jedzenie dużej ilości słodyczy, używanie kosmetyków i dobre samopoczucie to sposoby na fajną starość” (uczeń 6).

Niepokojące jest, że w zebranych materiale empirycznym są także odpowiedzi przeczące możliwościom przygotowania się do zdrowej i aktywnej starości, jak również o charakterze lekceważącym starość, podejmowania jakichkolwiek działań na rzecz poprawy życia w starości. Oto charakterystyczne wypowiedzi uczniów klasy IV.

„Po co mam się przygotowywać do starości, jak mi się nie chce” (uczennica 4).

„Po co się przygotowywać do starości, jak to i tak nic nie da” (uczeń 7).

„Nie będę nic robił, bo nie wiem kiedy się zestarzeję” (uczeń 8).

Myślę, że tego rodzaju stwierdzenia są spowodowane u wychowanków klasy V niekompletną wiedzą o człowieku starym oraz ich postawami wobec osób starych. Do takiego stanu rzeczy przyczyniło się to, że według aż 7 uczniów i 6 uczennic w szkole nie są podejmowane tematy związane z seniorami i starością. Zaledwie tylko 2

uczniowie wskazali *Wychowanie do życia w rodzinie* jako przedmiot, w ramach którego realizowana jest edukacja do starości.

Natomiast uczniowie w klasie VI, podobnie jak wychowankowie klasy IV i V, wszyscy badani, świadomi byli tego, iż w przyszłości będą starzy. Jednak zarówno dziewczęta jak i chłopcy niechętnie myślą o starości. Zaledwie 4 z nich (2 uczennice i 2 uczniów) zastanawia się, jak będzie wyglądało ich życie za 50, 60 lat. Oto typowe wypowiedzi:

„Wiem, że każdy z nas będzie stary. Zastanawiam się jak to wtedy będzie, jak będę wyglądała, jakie będą moje wnuki?” (uczennica 9). Poza tym „Nie myślę o starości, bo kojarzy mi się ze śmiercią” (uczeń 2).

„Nie chcę być stary, chcę być zawsze młody” (uczniowie 1 i 3).

Pozostali stwierdzili, iż „starość to zbyt odległy czas, który nas nie dotyczy”.

Tylko 9 wychowanków (8 dziewczyn i 1 chłopak) uważało, iż do starości trzeba się odpowiednio wcześniej przygotować. W wypowiedziach jednak jest wiele stwierdzeń ogólnych, typu: „zdrowo żyć”, „być aktywnym”, „dbać o siebie”. Do najczęściej wymienianych form przygotowania się do aktywnego i zdrowego życia na emeryturze może, zdaniem badanych, przyczynić się: uprawianie sportów, dbanie o siebie i zdrowe odżywianie się. Najczęstsze opinie były następujące:

„Aby zawsze być sprawnym i zdrowym, ważne jest spacerowanie i dbanie o zdrowie, a także uprawianie sportu” (uczennica 5).

„Można się przygotować do starości poprzez dbanie o siebie nawet wtedy, gdy jest się jeszcze młodym” (uczennica 7).

„Już teraz przygotowuję się do tego, aby kiedyś być sprawną i zdrową – ćwiczę, biegam i dbam o swój wygląd, bo lubię ładnie wyglądać” (uczennica9).

Jedna tylko dziewczynka wskazała także na potrzebę dbania o przyjaźnie oraz zawieranie nowych znajomości jako wyznacznik aktywnego i radosnego życia w starości: „Aby zawsze ładnie wyglądać i czuć się dobrze należy ćwiczyć, używać kosmetyków oraz dbać o dobre relacje z innymi ludźmi” (uczennica4).

Pojawiły się także opinie o charakterze buntowniczym, lekceważącym i ironicznym, świadczące o lęku przed starością, a także o braku jakiegokolwiek wiedzy na ten temat oraz braku zainteresowania zagadnieniami związanymi z ostatnim etapem życia. Oto ich przykłady:

„Nie chcę myśleć o starości. To czas zbyt odległy i wstrętny” (uczennica1).

„Nie zastanawiam się nad tym etapem życia, bo nie chce się tym zadreć” (uczennica 3).

„Starość jest wstrętna. Nie będę o tym myśleć. (...) Oczywiście, że wiem, że będę stara – nie pije przecież eliksiru młodości” (uczennica 8).

„Nigdy nie będę stary, gdyż mam eliksir młodości” (uczeń 6).

Obawa przed własną starością i niechęć do tego etapu życia, a także jego lekceważenie i obśmiewanie mogą być spowodowane tym, iż spośród 16 badanych szóstoklasistów tylko 2 dziewczynki pamiętały lekcję, na której podejmowany był temat starości i seniorów - to zajęcia w ramach przedmiotu *Wychowanie do życia w rodzinie*. W mojej świadomości to stanowczo za mało, bo przecież jednym z celów edukacji szkolnej, szczególnie w czasach kształtowania się społeczeństwa demograficznie starego powinno być przygotowanie młodego pokolenia do przyszłego – aktywnego i zdrowego życia na emeryturze. Na ten temat piszą także gerontolodzy, między innymi Anna Leszczyńska – Rejchert, Grażyna Orzechowska czy Anna Zawada⁴⁰¹.

Biorąc pod uwagę analizowane podręczniki szkolne dla uczniów klas IV-VI oraz wskazania metodyków, jak skutecznie realizować różne tematy dotyczące starości oraz seniorów (przewodniki metodyczne dla nauczycieli, rozdział IV) muszę stwierdzić, iż w programach edukacji szkoły podstawowej i w wykorzystywanych podręcznikach szkolnych są tematy lekcji, których treści mogą być materiałem, na kanwie którego można rozwinąć szkolny proces przygotowania wychowanków do przyszłej adaptacji w starości oraz kształtować pozytywne postawy wobec ludzi starych.

Widocznie nauczyciele nie utrwalają tego materiału, nie stosują metod oraz form zajęć uaktywniających uczniów w tych kwestiach. Tego rodzaju wnioski nasuwają się, gdyż większość badanych wychowanków szkoły podstawowej:

- posiada dość ograniczony zasób wiedzy dotyczącej okresu starości, który nie jest wystarczający do prawidłowego postrzegania osób w „trzecim wieku”, ani odpowiedniego przygotowania się do zdrowej i aktywnej starości;
- braki w wiedzy uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej z tematów związanych z przygotowaniem się do starości oraz przeważający w opiniach adolescentów negatywny obraz „trzeciego wieku” powoduje lęk przed życiem w tym etapie,

---

⁴⁰¹ A. L e s z c z y ń s k a – R e j c h e r t, *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*; G. O r z e c h o w s k a, *Przygotowanie do starości* [w:] „Edukacja Dorosłych”, 2003, nr 3; A. Z a w a d a, *O potrzebie kształcenia gerontologicznego wśród dzieci i młodzieży* [w:] „Wychowanie na Co Dzień”, 2009, nr 4-5.

- aby wychowanie do starości uczniów klas IV-VI było wartościowe, nauczyciele i społeczeństwo powinni większą uwagę przywiązywać do zagadnień związanych z procesem starzenia się człowieka oraz zadbać o kształtowanie zainteresowań uczniów tym okresem życia.

W związku z tym, ważne jest także, aby nauczyciele ukazywali wychowankom możliwości rozwojowe człowieka w okresie starości, a wówczas spowoduje się u uczniów większą świadomość tego, iż przygotowanie się do satysfakcjonującej starości nie tylko jest możliwe, ale i konieczne, aby stała się ona etapem radosnego przeżywania świata.

Dowodem na marginalizowanie, w toku zajęć szkolnych, tematów związanych z seniorami oraz starością są także wypowiedzi nauczycieli, którzy przyznali, iż sporadycznie podejmują tego rodzaju zagadnienia w pracy z wychowankami. Poza tym, należy zaznaczyć, iż większość z nich jest świadoma istoty wychowania w szkole młodzieży w tym zakresie, gdyż jak sądzą: „starość jest to kolejny etap w życiu człowieka, do którego każdy powinien być kształcony”. Co więcej, w ich opinii to „szkoła powinna przygotowywać dzieci i młodzież do starości, ponieważ starość to etap ludzkiego życia, to stan, który jest widoczny w środowisku, w najbliższym otoczeniu”. A także „Powinno się uświadamiać młodym, iż dbałość o zdrowie, wybór właściwego zawodu i planowanie swojej przyszłości ułatwia nam pokonywanie kolejnych okresów życia i pozwala nam w odpowiedni sposób do nich przygotować się”.

W dalszej części podrozdziału, podobnie jak wcześniej, na podstawie analizy badań empirycznych, tym razem od wychowanków Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, starałam się ustalić efektywność organizowanego w szkole procesu edukacji do starości, czyli postrzegania przez nich u człowieka objawów starości, a także ustosunkowania do własnej starości oraz znajomości sposobów przygotowania się do tego okresu życia.

- uczniowie klas I-III gimnazjum

W badaniach empirycznych diagnostycznych także zrealizowanych przeze mnie w Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, wzięło udział 10 uczniów i 10 uczennic z klasy I a.

Uzyskane opinie od wychowanków na temat starości wskazują na ich stereotypowe pojmowanie tego etapu życia w sposób głównie negatywny. Wymieniali bowiem takie symptomy starości, jak: zmarszczki, siwe włosy, samotność, choroba, brak sił (tabela nr 6).

Należy nadmienić, że dziewczęta częściej niż chłopcy przytaczały w swych odpowiedziach zalety, takie jak: możliwość częstych kontaktów z przyjaciółmi. Przypomnę, iż dane te uzyskałam również przy pomocy następujących metod: ankieta, Test Niedokończonych Zdań i Test Niedokończonych Historii.

Tabela nr 6: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy I Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

Wyrażenia dotyczące rozumienia starości:	Uczennice liczba	Uczniowie liczba	Wspólna liczba uczniów
Siwe włosy	8	6	14
Zmarszczki	8	3	11
Smutek	5	6	11
Samotność	4	6	10
Choroba, niedołężność	4	5	9
Czas wolny	1	7	8
Brak sił	3	1	4
Przyjaciele	3	1	4
Radość, rozrywka	2	0	2
Emerytura	0	1	1

Na początku charakterystyki wyszczególnionej kwestii badawczej odniosę się do określenia pojęcia starość przez uczniów I klasy badanego gimnazjum. Najpierw przytoczę sformułowane definicje wychowanków niosące w treści pesymizm. Oto one:

„Starość związana jest ze zmarszczkami, siwymi włosami i dużą ilością wolnego czasu. Często występują wtedy choroby. Zaś kiedy człowiek jest samotny, na dodatek strasznie się nudzi” (uczniowie 1 i 9).

„Starość to brak sił, samotność, smutek i choroba” (uczeń 3), a także „ bezradność” (uczeń 7), „ niedołężność” (uczeń10).

„Starość wiąże się ze smutkiem, choroba i niedołężnością” (uczennica1). Poza tym „zmarszczki, siwe włosy, samotność, choroba, nuda i brak sił” (uczennice 3 i 5), „pojawią się wtedy niedołężność, samotność, nuda i choroba” (uczennice 8, 9 i 10). Nawet jedna z badanych uczennic wskazała na bezradność, jako problem w wieku starym.

Jednak w opiniach badanej młodzieży są także wypowiedzi dotyczące zarówno zalet, jak i wad związanych z życiem człowieka w „trzecim wieku”. Oto ich przykłady:

„Starość kojarzy mi się źle – ze zmarszczkami, siwymi włosami, brakiem sił, samotnością i chorobą. Jednak można wtedy świetnie odpocząć, ponieważ nie trzeba chodzić ani do szkoły ani do pracy” (uczeń 6). Poza tym „Starość to czas pełen radości i nudy” (uczennica 4).

Bardzo niepokojące jest to, iż w wypowiedziach uczennicy 7, wszystkie skojarzenia z ostatnim etapem życia były zarazem negatywne jak i wyrażone w sposób wulgarny. Można wnioskować, iż badana wręcz z wrogością i agresją postrzega starość, a także ludzi starych. Uważam, że jest to niebezpieczne zarówno dla niej samej, jak i seniorów z najbliższego środowiska, ponieważ od jakości kontaktów interpersonalnych zależy zaspokojenie bądź nie zaspokojenie dwóch z podstawowych potrzeb człowieka – szacunku i przynależności⁴⁰². Z wypowiedzi tej uczennicy zaś jednoznacznie wynika, iż jej kontakty międzypokoleniowe są nieprawidłowe.

Z uzyskanych wyników z przeprowadzonych badań empirycznych wynika także, iż zaledwie 1 uczeń zwrócił uwagę na ważną kwestię – możliwość podejmowania aktywności rodzinnej i czytelniczej z osobami bliskimi w „trzecim wieku”: „W starości większość czasu spędza się w domu. Można wtedy opiekować się wnukami, czytać książki i udzielać innym rad (uczeń 8).

Zaś wiek, w którym zaczyna się starość to w opinii badanych uczniów 70 lat (12 osób) lub 60 lat (1 osoba), a nawet 50 lat (4 osoby) i 40 lat (1 osoba). Z tym, że w wypowiedziach respondentów obu płci dominuje wiek 70 lat, jako próg starości, co

---

⁴⁰² G. O r z e c h o w s k a, *Aktualne problemy gerontologii...*, s.22.

świadczy o tym, że badana młodzież nie posiada wiedzy podstawowej w tym zakresie - okres starości w normach obowiązujących w Polsce to 60 lat⁴⁰³ i przyjętych przez Organizację Narodów Zjednoczonych – 65 lat⁴⁰⁴.

Podobne do mojego zdania na ten temat mają nauczyciele gimnazjum. Według nich: „Dla uczniów starość to pojęcie zupełnie obce. Wśród wychowanków nie dostrzega się zrozumienia i szacunku dla seniorów i okresu starości. Jeżeli oczekujemy szacunku dla starości, uczmy ich tego”. Inna pedagog powiedziała, iż: „ze względu na negatywne lub w najlepszym przypadku obojętne postrzeganie przez młodzież starości i traktowanie ludzi starych należy jak najwcześniej tłumaczyć im zjawiska związane ze starzeniem się człowieka. Ważne jest uzmysłowienie uczniom, że w przyszłości oni sami będą seniorami”.

Zaś próby zdefiniowania pojęcia starość oraz wskazanie liczby lat, w których się ona rozpoczyna w klasie II a podjęło 8 uczniów i 8 uczennic (tabela nr 7).

Tabela nr 7: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy II Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

Wyrażenia dotyczące rozumienia starości:	Uczennice liczba	Uczniowie liczba	Wspólna liczba uczniów
Choroba, niedołążność	6	7	13
Siwe włosy	4	6	11
Zmarszczki	3	6	9
Czas wolny	5	4	9
Samotność	5	3	8
Radość	1	2	3
Przyjaciele	1	2	3
Smutek	0	2	2

⁴⁰³ B. Szatur – Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 45-47.

⁴⁰⁴ A. Kowalewska, A. Jacewski, K. Komosińska, *Problemy wieku starczego [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, red. A. Fabiś, Sosnowiec 2005, s. 18-20.

Opinie zarówno dziewcząt jak i chłopców są podobne do informacji uzyskanych od wychowanków z I klasy gimnazjum. Także uczniowie klasy II wskazują na stereotypowe pojmowanie starości. Głównie przytaczają oni negatywne atrybuty człowieka będącego w ostatnim etapie życia. Najwięcej cech negatywnych wiąże z wyglądem zewnętrznym osób starych. Zatem starość związana jest w ich opinii z: siwymi włosami (11 badanych), chorobą i niedołężnością (13 badanych) oraz z samotnością (8 badanych).

W próbach określenia pojęcia starości badani uczniowie podawali następujące pesymistyczne definicje okresu starości:

„Starość to smutny etap w życiu. Często towarzyszy jej poczucie samotności, spowodowanej brakiem kontaktu z rodziną (uczeń 1) lub „starość kojarzy się z czasem wolnym, siwymi włosami, zmarszczkami, nudą i chorobą (uczeń 2), a także „ (...) z brakiem sił i z emeryturą” (uczniowie 4 i 5).

Na szczęście są jednak gimnazjaliści, którzy postrzegają pozytywne aspekty starości: „dużą ilość wolnego czasu można wykorzystać na odpoczynek po wielu latach ciężkiej pracy (uczniowie 3 i 8).

Ponieważ podobne pesymistyczne były też skojarzenia dotyczące starości dziewcząt, dlatego ich nie podaję oddzielnie. Dopowiem tylko, że także dominowały w nich negatywne emocje. Za typowe można uznać następujące:

„ Starość kojarzy się z czasem wolnym, zmarszczkami i siwymi włosami. Jest to etap życia wiążący się z samotnością, niedołężnością i chorobą (uczennice 1, 6, 7). Podobnego zdania były kolejne dziewczęta. Ich zdaniem „Jest to czas pełen samotności, choroby i nudy” (uczennica 5), co więcej „ (...) towarzyszy mu także brak sił” (uczennica 8).

Niestety tylko w opinii 1 uczennicy tkwiły pozytywne emocje: „Starości często towarzyszy radość, przyjaciele i rozrywki (uczennica 3).

Zatem w wielu skojarzeniach gimnazjalistów pozytywne cechy starości przeplatały się z negatywnymi. To zapewne jest efektem braku usystematyzowanej wiedzy na tematy związane z procesem starzenia się i małej stabilności emocjonalnej adolescentów, także w stosunku do człowieka starego. Przykładem może tu być następująca wypowiedź: „Starość kojarzy się z radością, samotnością, nudą, chorobą, czasem wolnym, siwymi włosami i zmarszczkami (uczennica 2).

Zaś w próbach wskazania roku życia, w którym rozpoczyna się starość także uwidacznia się brak wiedzy na ten temat. Wszak połowa adolescentów obu płci za próg

starości przyjmuje: 50 rok życia (2 uczniów, 2 uczennice) lub 60 rok życia (6 uczeń, 2 uczennice), a nawet 70 rok życia (3 uczennice).

Przypomnę, iż w klasie III a badaniami zostało objętych 10 dziewczyn i 5 chłopców.

Tabela nr 8: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy III Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

Wyrażenia dotyczące rozumienia starości:	Uczennice liczba	Uczniowie liczba	Wspólna liczba uczniów
Choroba, niedołążność	9	4	13
Zmarszczki	9	2	11
Siwe włosy	8	2	10
Samotność	5	2	7
Czas wolny	4	2	6
Smutek	5	1	6
Radość	3	2	5
Przyjaciele	3	2	5
Brak sił	2	2	4

Zaś materiał dotyczący definiowania starości ujawnił, że badana młodzież ma dość negatywny obraz tego etapu życia. Starość utożsamiają oni głównie z następującymi zmianami wyglądu fizycznego: zmarszczkami, siwymi włosami, z problemami zdrowotnymi - chorobą, niedołążnością czy brakiem sił (tabela nr 8). Te przykre skojarzenia uwidaczniają się w następujących opiniach młodzieży:

„ Starość kojarzy mi się z siwymi włosami, brakiem sił, chorobą, nudą i czasem wolnym (uczeń 5). Poza tym „ jest to czas pełen samotności „(...) bezradności (...) (uczniowie 2, 3, 4).

Respondentki były podobnego zdania: „Starość kojarzy się ze zmarszczkami, bezradnością i brakiem sił. Jest to etap życia wiążący się z samotnością, niedołążnością i chorobą” (uczennica 10). Kolejna dziewczynka do wymienionych atrybutów dodała, iż

„Starość to duża ilość wolnego czasu, który głównie spędza się w domu” (uczennica 6), a zatem uważa ona, że człowiek w starości spędza życie biernie. Co więcej, uczennice 1 i 2 uważają, że „Ostatni etap życia człowieka kojarzy się z odpoczywaniem, siwymi włosami, chorobą, nudą i brakiem kontaktu z rodziną, jest to zatem okres pełen smutku i samotności”.

U jednej z badanych gimnazjalistek (9) wystąpiła także wypowiedź o charakterze pozytywno-negatywnym. Starość to „ostatni etap życia kojarzący się z czasem wolnym, siwymi włosami i zmarszczkami. Jest to okres, w którym radość przeplata się z chorobą. Tego typu niestabilna emocjonalność (dotycząca starości) świadczy o tym, że jej wiedza w tym zakresie nie jest pełna, a może i zachowanie do osób starych w najbliższym środowisku nie są prawidłowe.

Z uzyskanych wypowiedzi od gimnazjalistów wynikają, że mają oni braki w wiedzy na temat roku życia rozpoczynającego okres starości. Wiek, w którym człowiek jest stary to zdaniem 3 chłopców - 50 lat, 2 wskazało 60 lat, a 1 – 70 lat. Natomiast u dziewcząt wystąpiły cztery propozycje progu starości: 70 rok życia wskazało 5 uczennic, 60 rok podały 3 uczennice, 50 rok – 1 uczennica, a nawet 1 uczennica napisała, że jest to 30 rok życia.

Diagram prostokątny nr 4: Opinie badanych uczennic i uczniów I klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości

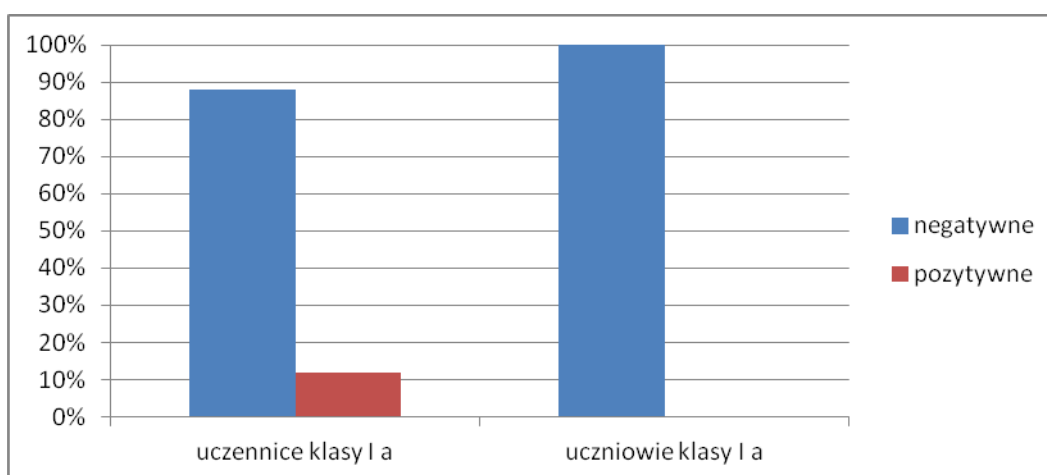

Diagram prostokątny nr 5: Opinie badanych uczennic i uczniów II klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości

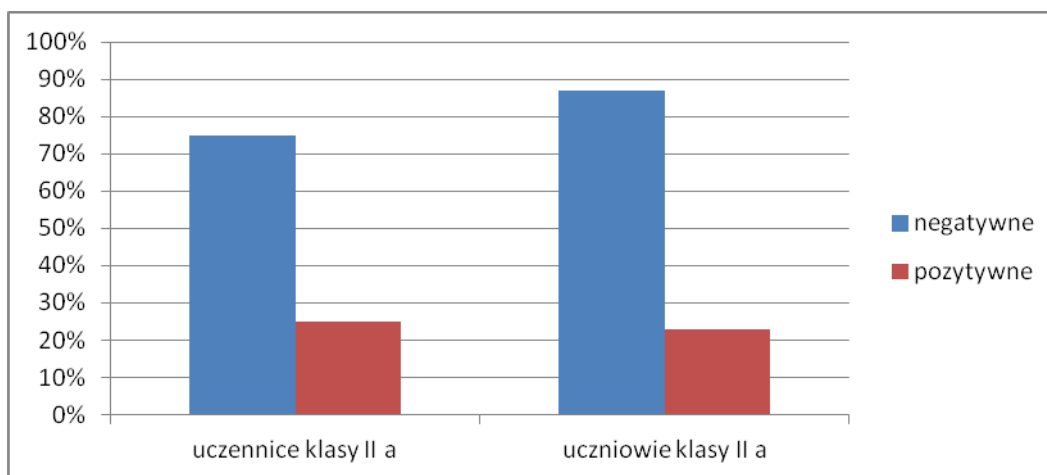

Diagram prostokątny nr 6: Opinie badanych uczennic i uczniów III klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości

Z przeprowadzonych badań empirycznych wśród gimnazjalistów wynika, iż u zdecydowanej większości badanych w ich opiniach na temat starości dominują negatywne cechy ostatniego etapu życia (diagramy prostokątne nr 4-6). Te przykre, negatywne skojarzenia mogą być powodowane nie tylko brakiem edukacji w tym zakresie prowadzonej przez nauczycieli – wychowawców, ale także nikłymi kontaktami

z dziadkami ⁴⁰⁵, co może powodować u uczniów gimnazjum kształtowanie się nieprawidłowego postrzegania seniorów i tym samym negatywnie wpływać na ich kontakty międzypokoleniowe.

Podobnie sądzą badani nauczyciele gimnazjum. W ich opinii: „wzrasta w społeczeństwie liczba ludzi starych, brak jest zrozumienia ich potrzeb, brak szacunku dla sędziwego wieku. Poza tym w mediach propagowana jest moda na bycie silnym, zdrowym i pięknym”. Niestety pedagodzy podkreślają także, iż „na ulicy, w środkach komunikacji, w przychodniach, a także w szkołach widać negatywny sposób postrzegania przez młodzież ludzi starszych, często wyśmiewanie się z nich oraz brak chęci udzielania im pomocy w sytuacjach dla nich trudnych”.

Kolejną kwestią dotyczącą okresu starości było rozpoznanie u badanych gimnazjalistów stanu ich edukacji do starości w trakcie pobytu w szkole ogólnokształcącej. Zdaniem Grażyny Orzechowskiej, istotne jest zdawanie sobie sprawy z istnienia wielu możliwości przygotowania do starości. Ich realizacja zależy głównie od: naszej wiedzy oraz odpowiednio wcześniej ukształtowanych umiejętności w pokonywaniu trudności życiowych oraz wykorzystywaniu możliwości rozwojowych danego okresu życia ⁴⁰⁶.

Podobne opinie na ten temat przedstawili nauczyciele – wychowawcy gimnazjum, według których: „do starości, mimo, że jest ona naturalnym etapem życia, należy się odpowiednio wcześniej przygotować. Jest to związane ze zmianami psychicznymi, fizycznymi i społecznymi, jakie mają miejsce w ostatnim etapie życia”. W opinii na przykład jednej respondentki - nauczycielki istotne jest przygotowanie uczniów gimnazjum do procesów starzenia się człowieka, gdyż „współczesna kultura kreowana przez mass-media nastawiona jest na to, co młode i piękne”. Inna pedagog dodała, iż: „należy także w toku zajęć szkolnych zachęcać wychowanków do kreatywnego i aktywnego spędzania wolnego czasu oraz do dbania o zdrowie, gdyż czynniki te mogą w znaczący sposób polepszyć standard ich życia w starości”.

W związku z tak niskim stanem przygotowania do starości badanych uczniów gimnazjum, kolejną ważną kwestią było rozpoznanie zainteresowań młodzieży dotyczących swojej starości, a także ich poglądów na temat konieczności przygotowywania się do zdrowego starzenia się.

---

⁴⁰⁵ por. T. S e n k o, *Problemy, trudności i nieporozumienia w kontaktach międzypokoleniowych* [w:] *Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się*, red. Y. K a r a n d a s h e v, T. S e n k o, Mysłowice 2011, s.189.

⁴⁰⁶ por. G. O r z e c h o w s k a, *Aktualne problemy gerontologii...*, s.69.

Z uzyskanych wypowiedzi od uczniów klasy I wynika, iż większość z nich (17) nie uważa za istotne podejmowanie działań, mających na celu poprawę jakości ich życia w „trzecim wieku”, przy czym zdecydowana ich liczba (15) zdaje sobie sprawę z nieuchronności starości w życiu każdego człowieka.

Może to być efektem niedostatecznej edukacji w tym zakresie, gdyż spośród 20 badanych pierwszoklasistów tylko 4 osoby (1 uczeń i 3 uczennice) pamiętają zajęcia szkolne związane z tematem starości i seniorami. Tylko jedna dziewczynka wskazała *historię*, jako przedmiot, w toku którego podejmowane były zagadnienia związane ze starością.

Prawie wszyscy respondenci (9) i połowa respondentek (6) są świadomi tego, iż w przyszłości także będą starzy. Jednak na 20 badanych tylko 2 chłopców i 1 dziewczynka myślą o swoim życiu w starości (ona boi się starości), natomiast pozostali adolescenti nie zastanawiają się nad tym etapem w życiu, gdyż jak twierdzą: są na to zbyt młodzi. W następujący sposób tłumaczyli oni brak zainteresowania swoją starością:

„Wiem, że każdy będzie stary. Nie myślę jednak o tym, ponieważ staram się żyć z dnia na dzień” (uczeń 1). Poza tym „mam na to jeszcze dużo czasu” (uczniowie: 3, 4, 6), „przede mną długa droga do emerytury, więc po co się nad tym zastanawiać” (uczeń 2). Niestety znalazła się także wypowiedź pełna ironii: „Po co mam myśleć o starości, przecież ja zawsze będę młody, gdyż zażywam pigułki młodości” (uczeń 9).

Skojarzenia uczennic w tej kwestii były podobne. Z nich wynikają stwierdzenia adolescentek, iż nie ma konieczności zastanawiania się nad tym co będzie za kilkadziesiąt lat, ponieważ: „(...) chcę się cieszyć młodością” (uczennica 2), „zawsze chcę być piękna i młoda” (uczennica 10). 2 badane stanowczo stwierdziły, iż „nigdy nie będę stara, wynajdę eliksir młodości i wehikuł czas” (uczennica 7). Poza tym „po co o tym myśleć, skoro i tak zawsze będę młoda” (uczennica 8).

Tylko 1 respondentka przyznała, iż odczuwa lęk przed ostatnim etapem życia „ (...) Boję się starości. Chciałabym zawsze być młoda i mieć dużo sił. Może jest jakiś sposób, aby tak było” (uczennica 3).

Zaledwie w 3 opiniach są treści świadczące o tym, że ich autorzy zdają sobie sprawę z tego, iż do aktywnej i zdrowej starości trzeba przygotowywać się przez całe życie: „Wiem, że każdy będzie stary – ja też, dlatego już teraz: ćwiczę, zdrowo się odżywiam, dbam o siebie oraz często odwiedzam babcię i dziadka” (uczeń 5).

„Każdy się starzeje, dlatego myślę o swojej starości, ponieważ jestem ciekaw jak będę wyglądał i czym się będę zajmował” (uczeń 10).

Z kolei inna dziewczynka przyznała się: „Zastanawiam się co będzie za 50 lat. Boję się starości. Chciałabym zawsze być młoda i mieć dużo sił” (uczennica 3).

Myślę, że rozmowa zainicjowana przez nauczyciela na temat możliwości rozwojowych związanych ze starością, a także zaakcentowanie pozytywnych aspektów „trzeciego wieku” może pozytywnie wpłynąć na postrzeganie przez młodzież tego etapu w życiu, a także zmniejszyć występujący u nich lęk.

Także większość (11) respondentów (7 chłopców i 4 dziewczyny) uważa, iż do aktywnej starości można się odpowiednio wcześniej przygotować. Jednak wielu z nich miało trudności ze wskazaniem sposobów jego realizacji. Natomiast w porównaniu z badanymi uczniami szkoły podstawowej wskazali oni więcej możliwości owego przygotowania.

Oto ich wypowiedzi: uprawianie sportu (5 chłopców, 5 dziewcząt), dbanie o siebie (1 uczeń), zdrowe odżywianie (2 chłopców i 4 dziewczynki), oszczędzanie pieniędzy, lokowanie ich w funduszach emerytalnych i polisach ubezpieczeniowych (2 uczniów), pozytywne nastawienie do życia w każdym jego etapie (1 chłopiec, 1 dziewczynka), higiena ciała (2 dziewczynki, 1 chłopiec), unikanie używek (1 uczeń), wizyty u lekarza (1 uczennica).

„ (...)Do starości można się przygotować. Należy myśleć pozytywnie, że kiedy będziemy starzy, będziemy mieli rodzinę, która zawsze nam pomoże. Ważne jest także, aby zdrowo się odżywiać i być wysportowanym” (uczennica 1, uczeń 10).

można przygotować się do starości poprzez zdrowe odżywianie i uprawianie sportu. (uczennica 2).

Co więcej „ (...)stronienie od alkoholu, papierosów i narkotyków wpływa na poprawię zdrowia, także w starości (uczeń 1).

Także „odpowiednio wczesne oszczędzanie pieniędzy oraz założenie rodziny, która w starości będzie służyła pomocą” (uczeń 3) poprawi jakość życia w okresie późnej dorosłości.

Poza tym: „ (...) do starości można się przygotować poprzez uprawianie sportu, dbanie o siebie oraz częste przebywanie z seniorami” (uczeń 5). Ważne jest także „(...) nie przejmowanie się problemami i pozytywne nastawienie do życia” (uczeń 10).

Z wypowiedzi uzyskanych od gimnazjalistów wynika, że tylko 1 z badanych wychowanek podejmuje działania w celu utrzymania dobrej kondycji psychofizycznej „na starość”, jednak nie jest pewna rezultatów swojego wysiłku: „Już teraz przygotowuję się do aktywnej i zdrowej starości: dużo ćwiczę i trenuję, jem dużo

owoców i warzyw, dbam o cerę, w razie potrzeby idę do lekarza. Czy się uda, nie wiem?” (uczennica 10).

2 uczniowie zwrócili także uwagę na ekonomiczny aspekt życia. Stwierdzili podobnie: „ (...) poprzez założenie funduszu emerytalnego w młodości można wpłynąć na poprawę życia na emeryturze (uczeń 8), a uczeń 9 napisał: „ważne jest także założenie polisy ubezpieczeniowej, aby w starości mieć zabezpieczenie finansowe”.

Z powstałych bardzo opisowych propozycji definicji starości, przytoczonych na początku tego podrozdziału, można wysunąć wnioski, iż u większości badanych adolescentów dominują negatywne określenia tego etapu życia. Młodzież zwraca uwagę na zewnętrzne, fizyczne symptomy starzenia się człowieka, a także na problemy zdrowotne.

Poza tym kilkoro z nich wskazuje problemy o charakterze społeczny, jak: samotność, brak kontaktów z rodziną i przyjaciółmi. Do zalet zaliczają głównie dużą ilość wolnego czasu. Tylko 1 gimnazjalista wskazał na możliwość kontynuowania swoich zainteresowań oraz aktywnego uczestnictwa w życiu rodziny.

Zatem stwierdzam, że wiedza badanych gimnazjalistów w zakresie możliwości rozwojowych seniorów i ta także dotycząca form i metod przygotowywania się do aktywnej i zdrowej starości nie są kompletne. Adolescenci gimnazjum czują lęk przed tym etapem życia i nie chcą się nad tym zastanawiać, być może, że to w pewnym sensie jest spowodowane brakami w edukacji do starości prowadzonej w szkołach ogólnokształcących.

Dlatego uważam, że rolą nauczyciela jest wykorzystywanie wybranych tematów do głębszego wyjaśnienia młodzieży podstawowych pojęć związanych z ostatnim etapem życia, ukazywania możliwości rozwojowych seniorów, uświadamiania możliwości spożytkowania zdobytego doświadczenia życiowego do pełniejszego własnego życia w okresie starości.

Podobnego zdania, jak moje, są badane nauczycielki gimnazjum. Według jednej z nich „występujący obecnie stereotyp starości kojarzonej z ponoszeniem kolejnych klęsk prowadzi do frustracji i strachu przed tym okresem życia. Może to być przyczyną obniżenia jakości życia w starości, spowodowanym negatywnym spojrzeniem na procesy związane ze starzeniem się człowieka. Dlatego istotne jest wyposażenie uczniów gimnazjum wiedzę i umiejętności, które w przyszłości pozwolą im traktować starość jako naturalny etap ludzkiego życia, dający możliwości realizowania swoich zainteresowań i podtrzymywania kontaktów z przyjaciółmi i rodziną”.

Z negatywnym, a także stereotypowym pojmowaniem starości przez wychowanków II klasy gimnazjum, a szczególnie - z brakiem wiedzy na ten temat - jak się wydaje, mają związek ich obawy wobec własnej starości. Prawie wszyscy gimnazjaliści (7 chłopców i 8 dziewcząt) stwierdziło, iż w przyszłości będą starzy, gdyż ich zdaniem „każdy się starzeje” (uczeń 4, uczeń 7), „nikt nie jest wiecznie młody” (uczeń 1, uczennica 3), „starość to naturalny etap w życiu każdego człowieka” (uczennice 1 i 6), „każdego w życiu czeka starość”(uczennica 8).

O tak odległym czasie w swoim życiu myśli jednak tylko 1 uczeń. Reszta gimnazjalistów nie zastanawia się nad nim, co potwierdziły następujące odpowiedzi pisemne: „jest to czas zbyt odległy, aby sobie zaprzętać nim głowę” (uczennice 2 i 4), inna badana stwierdziła: „nie mam ochoty myśleć o tym etapie swojego życia (uczennica 7), „nie mam na to czasu (uczennica 6).

Zaś przede wszystkim chłopcy nie są zainteresowani tym etapem swojego życia. Uczeń 8 nie myśli o starości, ponieważ twierdzi, iż umrze młodo i nie dożyje tego czasu. Uczniowie 2, 6 i 7 uważają się za młodych, a uczeń 3 twierdzi: „nie mam na to czasu”. Poza tym kolejny wychowanek (5) dodał: „żyję dniem dzisiejszym”, dlatego nie będzie tracił czasu na rozmyślanie o starości.

Tylko 1 ucznia wypowiedź różniła się treścią od pozostałych. Świadczy ona o lęku przed starością i zarazem obrazuje obojętność społeczeństwa wobec problemów i potrzeb ludzi starych: „Zdaję sobie sprawę z tego, że w przyszłości będę stary, gdyż nikt nie jest wiecznie młody. Poza tym jest to naturalne, że ludzie starzeją się. Myśląc jednak o tym etapie swojego życia, obawiam się jak będzie ono wyglądało: czy będę zdrowy, sprawny, czy będę miał rodzinę lub kogoś, kto pomoże mi w razie potrzeby” (uczeń 1).

Zatem ustosunkowanie się do starości gimnazjalistów obu płci jest podobnie nacechowane pesymizmem, a w kilku przypadkach nawet lękiem spowodowanym, jak się wydaje, brakiem ugruntowanej wiedzy na temat pozytywnych aspektów starości i powielaniem stereotypów występujących w społeczeństwie „młodych”.

Także zaledwie połowa badanych obu płci (8) stwierdziła, iż można spędzić starość aktywnie i zdrowo poprzez wcześniejsze przygotowanie się do tego etapu życia. Według nich mogą w tym pomóc: uprawianie sportu (3 uczniów, 2 uczennice), używanie kosmetyków, dbanie o siebie (2 uczniów, 1 uczennica), zdrowe odżywianie (1 uczennica).

W opinii adolescentów: „ (...) do starości można się przygotować, dlatego już teraz unikam używek, uprawiam sport i dbam o siebie” (uczeń 2), „(...) dbam o zdrowie i aktywność fizyczną” (uczniowie 5, 7, uczennica 4), „(...) już teraz regularnie ćwiczę, aby być zdrową i sprawną seniorką w przyszłości” (uczennica 7).

Poza tym, także 1 uczeń przyznał, iż nie wie, w jaki sposób można się wyedukować do własnej starości.

Niedostateczna wiedza uczniów II klasy na temat zagadnień związanych z życiem człowieka w „trzecim wieku” oraz ich stereotypowe wyrażanie się o starości, a także znikome zainteresowanie możliwościami przygotowania się do pełnego życia po 60. roku życia mogą wynikać z faktu, iż aż 7 chłopców i 8 dziewcząt stwierdziło, że w gimnazjum nie są podejmowane tematy związane ze starością i seniorami. Tylko 1 uczeń przyznał, iż szkoła wychowuje w zakresie starości. Niestety, nie potrafił wskazać przedmiotu nauczania, w ramach którego ta edukacja odbywa się.

Podobne, pesymistyczne wyniki badań empirycznych uzyskałam od uczniów III klasy gimnazjum. Prawie wszyscy świadomi są tego, iż w przyszłości będą starzy (5 uczniów, 7 uczennic). Jednak wychowankowie obu płci niechętnie myślą o swojej starości. Tylko 2 uczennice i 3 uczniów zastanawia się, jak będzie wyglądało ich życie za kilkadziesiąt lat. Oto przykłady ich stwierdzeń:

„Bywa, iż zastanawia się nad tym etapem swojego życia. Interesuje mnie, czym będę się wtedy zajmował” (uczeń 5).

„Zdaję sobie sprawę, że w przyszłości będę stary, gdyż każdy się starzeje, ale jestem za młody na to, aby zastanawiać się nad ostatnim okresem życia (uczeń 4).

„ Nie myślę o starości, gdyż chcę cieszyć się młodością. Wiem doskonale, że będę stary, w końcu kiedyś muszę umrzeć” (uczeń 3).

„Wiem, że w przyszłości będę stary, ale nie myślę o tym okresie życia, gdyż nie wiem, czy dożyję wieku sędziwego (uczeń 2).

„Wiem, iż będę stary, ponieważ jest to naturalna kolej rzeczy. Niestety obawiam się swojej przyszłości w ostatnim etapie życia: może będę chory, a może samotny?” (uczeń 1).

Za najczęstszą, a więc typową wypowiedź należy uznać: „starość to zbyt odległy czas, który nas nie dotyczy”.

Niestety większość badanych uczennic nie chce myśleć o swojej starości, o czym świadczą następujące ich wypowiedzi:

”Wiem, że każdego człowieka czeka starość, jednak nie chcę teraz sobie zawracać tym głowy” (uczennice 7 i 8).

Na szczęście są jednak uczennice, które nie obawiają się własnej starości i wypowiadają się o niej spokojnie i pozytywnie. Oto ich wypowiedzi:

„Wiem, że w przyszłości będę stara, gdyż jest to naturalne - każdy człowiek będzie stary. Dlatego zastanawiam się nad tym etapem życia, ponieważ jak najszybciej chciałabym być na emeryturze (uczennica 4).

Kolejna badana gimnazjalistka także jest świadoma faktu, że w przyszłości będzie seniorką i pojmuje ten czas jako pełen zalet: „Uważam, że starość to czas odpoczynku, do którego ma prawo każdy człowiek po latach ciężkiej pracy. Mam nadzieję, że wtedy będę mieć spokój i będę odpoczywać, wreszcie będę miała czas na czytanie, spotkania z rodziną i przyjaciółmi, a także podróże. Starość to naturalny etap w życiu człowieka. Myślę o niej, ponieważ lubię planować swoją przyszłość. Wiem, że wtedy nic złego mnie nie zaskoczy” (uczennica 9).

Uważam, że tego rodzaju nastawienie pozytywne do starości daje pole nauczycielom do nawiązania dialogu z uczniami w zakresie tematów odnoszących się do ludzi starych oraz możliwości rozwojowych tego okresu życia, gdyż te uczennice będą kształtować dalej swoje zainteresowania i wzbogacać wiedzę o starości. W przeciwieństwie do tych gimnazjalistek, dla których typowa postawa może wynikać z następujących stwierdzeń: „Wolę się zabić, niż być starą, pomarszczoną zrzędą” (uczennica 6). Także: „Nie chcę być stara i dlatego nie myślę o tym etapie w życiu. Poza tym mam wiele innych ważniejszych obowiązków (uczennica 5).

Tego rodzaju wypowiedź świadczy o negatywnych emocjach, które mogą niekorzystnie wpływać na relacje adolescentek z seniorami, powodując u nich wrogię, a nawet agresywne nastawienie do ludzi starych. Zaś negatywne pojmowanie „trzeciego wieku” w przyszłości może przyczynić się do złej adaptacji danych jednostek w starości.

Analiza wypowiedzi gimnazjalistów daje podstawę do stwierdzenia, iż wszyscy uczniowie (5) i 6 uczennic uważają, że do starości można się odpowiednio wcześniej przygotować. Do najczęściej wymienianych form przygotowania się do aktywnego i zdrowego spędzenia życia w wieku emerytalnym może, ich zdaniem, przyczynić się: uprawianie sportów (9 uczennic, 3 uczniów), dbanie o siebie i zdrowe odżywianie się (4 uczennice, 3 uczniów), zabezpieczenie finansowe, oszczędzanie pieniędzy (5 uczennic, 1 uczeń), pozytywne nastawieni do życia (1 uczennica, 1 uczeń), dbanie o higienę ciała

(1 uczennica). Niestety tylko 1 uczeń wskazał na potrzebę dbania o przyjaźnie oraz nieustanny rozwój intelektu jako wyznacznik aktywnego i radosnego życia w starości. Dobrze, że jednak są opinie dojrzałe, bogate w treści oraz zawierające wiele elementów prawidłowej edukacji do starości. Na ich podstawie można stwierdzić, iż możliwości poznawcze gimnazjalistów odnoszące się do działania oraz kontaktów interpersonalnych z seniorami są na wyższym poziomie niż umiejętności uczniów szkoły podstawowej. Opierają się one bowiem na głębszej wiedzy i doświadczeniu w tym zakresie.

I tak, uczennica 8 stwierdziła: „Uważam, iż poprzez podejmowanie odpowiednich działań w młodości, można wpłynąć na poprawę życia na emeryturze. Poza tym, można się przygotować do starości kształtując fizyczność i psychikę człowieka, aby utrzymać dobrą kondycję w starszym wieku i móc poruszać się o własnych siłach. Przygotowanie psychiczne polega na pozytywnym nastawieniu do życia, niezależnie od naszego wieku”. Zaś uczennica 9 dodała: „Wiem, że ja także będę stara, dlatego już teraz przygotowuje się do tego, aby zawsze być sprawną i zdrową. Dbam o swoje ciało i zdrowie. Nie zawsze, ale często odżywiam się zdrowo i ćwiczę jazdę konną i gimnastykę artystyczną, abym w starości czuła się dobrze”.

Podobnego zdania byli dwaj uczniowie. W ich opinii: „Najważniejsze jest dbanie o siebie i pozytywne nastawienie do świata” (uczeń 1). Poza tym, „ (...) odpowiednim zachowaniem w młodości można wpłynąć na jakość życia w starości. Istotne jest dbanie o swoją kondycję fizyczną i psychiczną, regularne uprawianie sportu, dbanie o spotkania z przyjaciółmi oraz rozwijanie swojego intelektu” (uczeń 5).

W toku analizy wyników badań empirycznych, wystąpił jeszcze jeden problem do wyjaśnienia uczniom i uczennicom gimnazjum – skutki operacji plastycznych, gdyż 3 dziewczyny z III klasy upatrują poprawę życia w starości poprzez operacje plastyczne, które uczynią z nich osoby fizycznie młode i atrakcyjne. Dlatego nauczyciele i lekarz powinni uświadomić nastolatkom niebezpieczeństwo związane z powikłaniami po operacjach plastycznych, a także wskazać na możliwości podejmowania działań profilaktycznych, mających na celu utrzymanie zdrowego i ładnego wyglądu w każdym etapie życia, także w starości.

W oparciu o wypowiedzi wychowanków III klasy wnioskuję, iż obawa przed własną starością i niechęć do tego etapu życia może być spowodowana tym, iż wśród 15 badanych wychowanków tylko 3 pamięta lekcję, na której podejmowany był temat starości i seniorów. Był to temat realizowany w ramach *biologii*.

Niestety, na podstawie analizowanego materiału empirycznego, uzyskanego od uczniów i nauczycieli, można stwierdzić, że wyposażenie uczniów w odpowiednią wiedzę i umiejętności, które pozwolą im w przyszłości ze spokojem wejść w nowy, pełen możliwości rozwojowych etap życia, jakim jest starość jest wysoce niezadowalające także w gimnazjum.

Kolejnym dowodem na marginalizowanie, w toku zajęć szkolnych, tematów związanych z seniorami oraz starością są także wypowiedzi nauczycieli zarówno szkoły podstawowej, jak i gimnazjum. Przyznali oni bowiem, iż sporadycznie podejmują tego rodzaju zagadnienia w pracy z wychowankami. Mimo tego, co należy podkreślić, iż większość z nich jest świadoma istoty edukacji uczniów w tym zakresie. O tym świadczą ich wypowiedzi: „starość jest to kolejny etap w życiu człowieka, do którego każdy powinien być przygotowany”, lub „szkoła powinna przygotowywać dzieci i młodzież do starości, ponieważ starość to etap ludzkiego życia, to stan, który jest widoczny w środowisku, w najbliższym otoczeniu”.

Diagram prostokątny nr 7: Opinie badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości

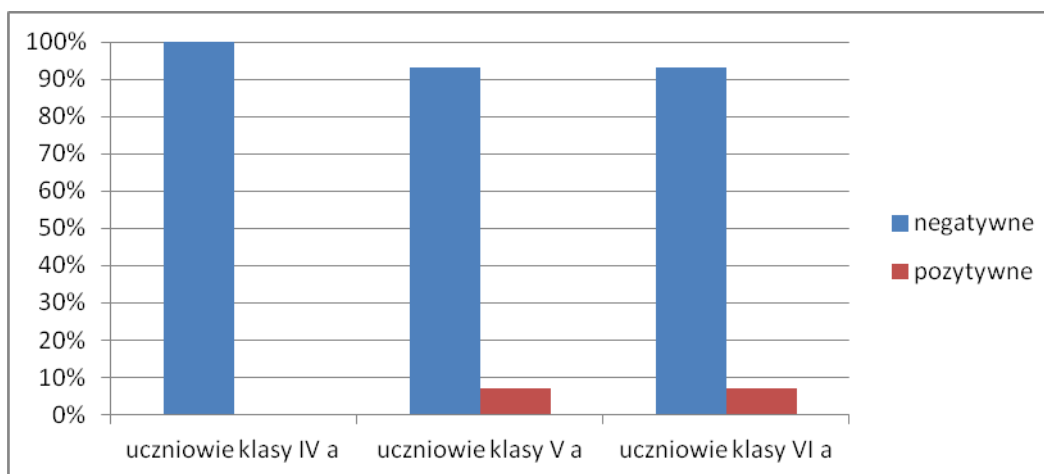

Diagram prostokątny nr 8: Opinie badanych uczniów Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości

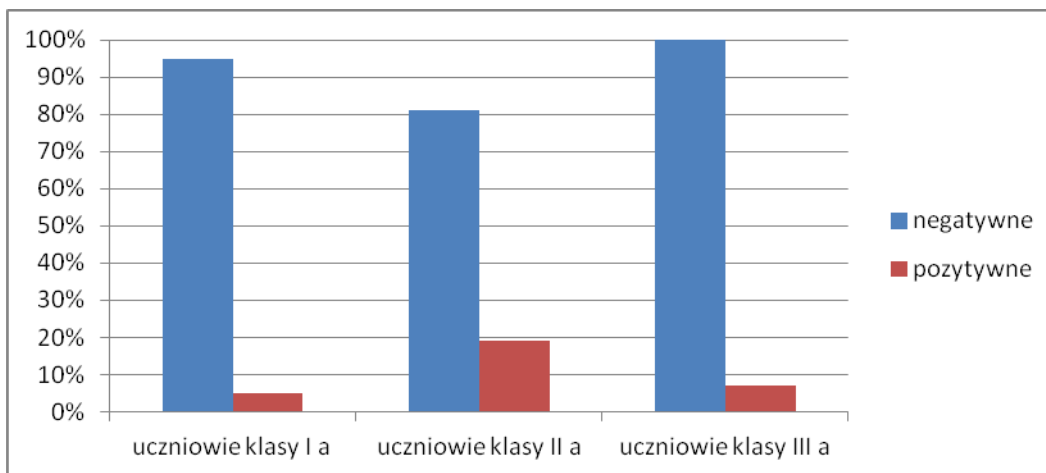
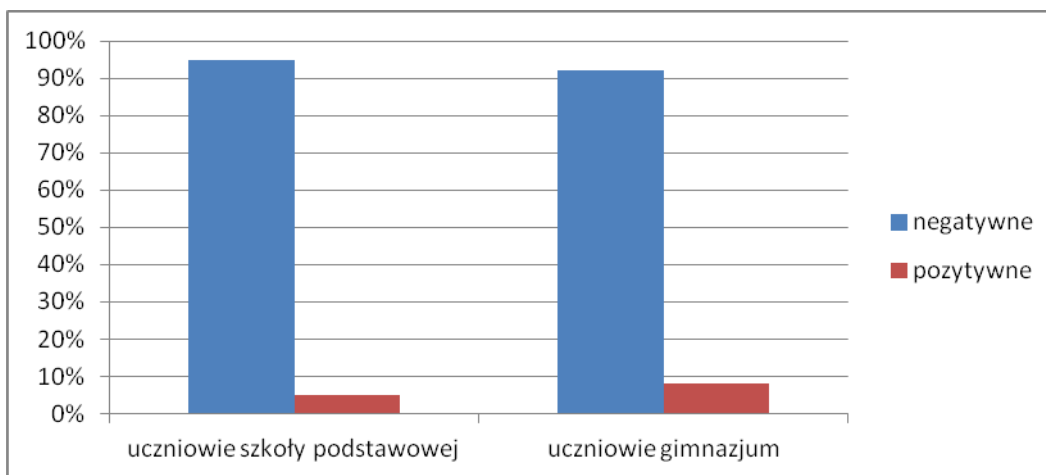

Diagram prostokątny nr 9: Opinie badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i uczniów Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości

Sumując, przedstawione w niniejszym podrozdziale wyniki badań empirycznych skłaniają do wysunięcia jeszcze następujących wniosków (diagramy prostokątne nr 7-9):

- niestety, na bazie uzyskanych wyników badań adolescenci w licznej grupie postrzegają starość negatywnie, jako okres samotności, choroby i niedołążności, zaledwie w opiniach 4% wszystkich badanych (47) uczniów Szkoły Podstawowej nr 1

w Chorzowie oraz 8% gimnazjalistów (51) z Gimnazjum nr 1 w Chorzowie dominowały pozytywne cechy starości;

- jest jednak zdecydowana większość badanych świadoma, która wskazuje na możliwości przygotowania się do starości;

- niedostateczna efektywność procesu edukacji do starości uczniów zarówno w badanych szkołach: podstawowej i gimnazjum powoduje u adolescentów negatywne ustosunkowanie się do własnej starości i postrzegania seniorów w społeczeństwie.

W konsekwencji może to prowadzić do lekceważenia przez nich potrzeb i problemów seniorów z ich najbliższego otoczenia, czyli marginalizacji ludzi starych jako grupy społecznej w społeczeństwie starym.

W związku z tym, wiadomości wynikające z realizacji edukacji do starości badanych wychowanków szkoły podstawowej i gimnazjum są niekompletne i niewystarczające, aby adolescenti pozytywnie mogli postrzegać ten okres w życiu człowieka, istotne jest w środowisku szkolnym rozwinięcie jeszcze innych aktywnych form zajęć pozalekcyjnych, które umożliwią wzajemne poznawanie się adolescentów i seniorów.

Poza tym, niepokojące są, z punktu widzenia pedagogiki i gerontologii, negatywne, pełne lęku i obaw, a czasem obojętności i ironii opinie i skojarzenia badanych adolescentów dotyczące okresu starości, a przede wszystkim seniorów.

Dlatego ważne, ze względu na wybrany temat pracy naukowej, stało się rozpoznanie zainteresowań, wiedzy i zachowań badanych uczniów z obu szkół, przejawianych względem osób starych. Przeanalizowany materiał empiryczny dotyczący tej kwestii scharakteryzowałam w kolejnym podrozdziale.

2. Ocena zainteresowań, poglądów i zachowań adolescentów względem osób starych

- uczniowie klas IV-VI szkoły podstawowej

Analiza literatury naukowej z I i II rozdziału pracy uświadomiła mi, iż przygotowanie do starości ma ogromne znaczenie dla prawidłowego oraz satysfakcjonującego funkcjonowania człowieka w „trzecim wieku”. Jak piszą badacze, przygotowanie to powinno być realizowane od najwcześniejszych lat, a więc także w okresie adolescencji. Wszak jest to czas życia człowieka istotny. Psychologowie uważają, iż następuje wtedy rozwój osobowości jednostki w zakresie kształtowania się prawidłowej postawy wobec rzeczywistości, krystalizowanie się światopoglądu, systemu wartości oraz świadomego stosunku do innych ludzi, w tym także seniorów⁴⁰⁷. Niestety, jak wynika z badań empirycznych przedstawionych w poprzednim podrozdziale (1) pracy, badani wychowankowie szkoły podstawowej i gimnazjum nie posiadają pełnej i usystematyzowanej wiedzy dotyczącej starzenia się i starości. Jak już pisałam – braki w edukacji do starości często negatywnie wpływają na sposób postrzegania przez adolescentów ludzi starych oraz powodują tworzenie się nieprawidłowych relacji ich z seniorami.

Nie ma wątpliwości, bo to wynika z literatury przedmiotu, iż kontakty dziadków z wnukami nie mogą być zastąpione przez relacje z innymi osobami⁴⁰⁸. Jak pisze Barbara Z. Małecka, bliskie i pozytywne relacje babci i dziadka z wnuczką i wnukiem przyczyniają się do zrozumienia postaw, potrzeb i psychiki ludzi starych. Rozumienie to szczególnie jest ważne we współczesnych czasach, gdy wiek życia seniorów zwiększa się, a stosunek młodego pokolenia do nich często jest nieprawidłowy⁴⁰⁹. Na to zwracali także uwagę badani nauczyciele pracujący w wybranych szkołach: podstawowej i gimnazjum. Ich powszechnym zdaniem: „na ulicy, w środkach komunikacji, w przychodniach, a także w szkołach widać negatywny sposób postrzegania przez

---

⁴⁰⁷ A. B r z e z i ń s k a, *Spoleczna psychologia rozwoju*, Warszawa 2000, s.

⁴⁰⁸ B. Z. M a ł e c k a, *Dziadkowie w rodzinie*, „Edukacja i Dialog”, 1997, nr 10, s.14; T. S e n k o, *Relacje osób starszych z dziećmi i wnukami* [w:] *Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się*, red. Y K a r a n d a s h e v , T. S e n k o, Mysłowice 2011, s. 235-252.

⁴⁰⁹ B. Z. M a ł e c k a, *Dziadkowie w rodzinie...*, s.14.

młodzież ludzi starszych, często wyśmiewanie się z nich oraz brak chęci udzielania im pomocy w sytuacjach dla nich trudnych”.

W związku z tym, „ze względu na negatywne lub w najlepszym przypadku obojętne postrzeganie przez młodzież starości i często nieodpowiednie traktowanie ludzi starych należy jak najwcześniej uświadamiać im zjawiska związane ze starzeniem się człowieka. Ważne jest uzmysłowienie uczniom, że w przyszłości oni sami będą seniorami”.

Według psychologów człowieka starego Marii Susułowskiej i Józefa Rembowskiego, najbardziej pozytywny stosunek do babć/dziadków mają wnuczeta w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym. Natomiast u młodzieży dorastającej stosunek ten ulega pogorszeniu⁴¹⁰. Dlatego edukacja do starości, według mnie, powinna być pilnie i dogłębnie realizowana właśnie w okresie adolescencji.

W związku z tym należało wcześniej poznać postawy i relacje młodzieży (w okresie wczesnej adolescencji) z babcią i dziadkiem oraz z innymi seniorami ze środowiska lokalnego. Dlatego przeprowadziłam dalsze badania diagnostyczne wśród uczennic i uczniów klas IV-VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, których już wcześniej badałam ankietą. Tym razem wypełniali oni dwa Testy Niedokończonych Zdań (jeden odnosił się do dziadków, drugi do seniorów ze środowiska lokalnego) oraz Test Niedokończonych Historii.

W oparciu o analizę uzyskanych od nich informacji, stworzyłam charakterystyki wypowiedzi wszystkich badanych adolescentów na temat ich postaw wobec seniorów z najbliższej rodziny oraz ze środowiska lokalnego. Celem takiego ujęcia było przedstawienie kontrastu, jaki występuje w postawach badanych wychowanków względem bliskich i zupełnie nie znanych osób starych.

Przypomnę, iż z klasy IV a w badaniach wzięło udział 9 uczennic i 6 uczniów. Na podstawie dalszych uzyskanych danych można było stwierdzić, iż większości z nich wskazuje zarówno na pozytywne, jak i negatywne cechy seniorów. Ich poglądy są jednak różne w zależności od rodzaju związku emocjonalnego, jaki łączył badanych wychowanków z osobami starymi.

I tak: uczennica 1 lubi spędzać czas z babcią i dziadkiem, o których wyraża się pozytywnie i w razie potrzeby chętnie im pomaga. „Moja babcia i mój dziadek są mili.

---

⁴¹⁰ Tamże, s.15.

Z dziadkiem lubię chodzić na spacer. Dziadek wygląda staro, ale ładnie pachnie owocami. Jest zadbane i ładnie się ubiera. Babcia zwykle coś gotuje. Lubię jej wtedy pomagać”.

Jej zdanie na temat obcych seniorów także jest pozytywne. Zdaniem badanej, „ludzie starzy są mili i kulturalni. Pachną perfumami, a na głowach noszą chustki. Boją się śmierci, która jest przykrą sprawą”. Natomiast w jej opinii „włosy człowieka starego są białe, a skóra zwisająca” – zatem jest to także stereotypowe postrzeganie ludzi w wieku emerytalnym. Dotyczy ono jednak tylko cech związanych z wyglądem zewnętrznym.

Także uczennica 2 wypowiada się o seniorach ze swojej rodziny bardzo pochlebnie. Sądzi, iż „babcia i dziadek są kochani”, dlatego chętnie pomaga im w pracach domowych. „Babcia jest super, najczęściej odpoczywa”. Natomiast „dziadek także jest super, uwielbia sport i fajnie pachnie”. W wypowiedzi dziewczynki można zauważyć więź łączącą ją z dziadkami – opartą na szacunku i miłości. Świadczą o tym między innymi następujące stwierdzenia: „Mój dziadek i ja to zgrana paczka”, „Bardzo kocham swoją babcie”, „Mój dziadek jest super”. Dlatego badana często odwiedza dziadków: ogląda z nimi telewizję, chodzi na zakupy i na spacer.

Natomiast obcych seniorów postrzega stereotypowo, jako ludzi obawiających się śmierci, o siwych włosach, chorych, mających problemy z chodzeniem i nie lubiących hałasu.

Podobnego zdania jest uczennica 3, która twierdzi, iż „babcia i dziadek są kochani i często opiekują się mną. (...) Babcia jeździ na wózku inwalidzkim, dlatego często pomagam jej w domu. Natomiast „dziadek jest księgowym i zwykle na nic nie ma czasu. Interesuje się religią i komputerami. (...) Lubię się z nim bawić oraz chodzić do kościoła. (...) Natomiast „z babcią zwykle gram w różnego rodzaju gry. Wspólnie oglądamy także telewizję”. Według niej, seniorzy ze środowiska lokalnego to „osoby zastanawiające się nad swoją przeszłością”. Do ich atrybutów zalicza: siwe włosy, chodzenie o lasce, zmarszczoną skórę oraz obawę przed śmiercią. Wyraźna jest tu różnica między postawą uczennicy 3 w stosunku do seniorów bliskich, z którymi jest ona emocjonalnie związana, a tymi, którzy mieszkają w sąsiedztwie, czyli obcymi. Taka niestabilna postawa świadczy o konieczności dalszej edukacji do starości uczniów klasy IV.

Z kolei jej koleżanka z klasy, (uczennica 4), określa swoją babcie i dziadka jako osoby fajne i kochane. Bardzo chętnie pomaga dziadkom w potrzebie, ponieważ ich kocha. Uważa, iż „dziadek ładnie wygląda, ale dziwnie się ubiera”. (...) „Babcia dużo czasu

spędza w kuchni gotując, dziadek natomiast zajmuje się rolnictwem”. (...) Z babcią oglądamy telewizję, rozmawiamy, a z dziadkiem opiekuję się zwierzętami hodowlanymi”. Jej zdaniem, „starzy ludzie potrzebują pomocy i dobroci, często są zmęczeni i nie lubią uprawiać sportu. Są przyjaźni, lubią towarzystwo innych ludzi, mają siwe włosy, pomarszczoną skórę i boją się śmierci”.

Pomocne w kształtowaniu postaw względem osób starych jest wspólne wykonywanie czynności, które interesują wychowanków w okresie adolescencji – wszak zainteresowania są jednym z komponentów postawy⁴¹¹.

Kolejna uczennica (5) ma tylko babcię, która jej zdaniem „jest super!!!”. (...) Babcia jest kochana, miła, uśmiechnięta, ubiera się normalnie oraz czyta gazety i książki”. Dziewczyna lubi spędzać czas z babcią, najczęściej wtedy chodzą na zakupy i rozmawiają. Lubi także babci pomagać w obowiązkach domowych, ponieważ „tak trzeba”. Zdaniem respondentki „Ludzie starzy są ciekawi, dużo czytają i interesują się różnymi rzeczami. Mają siwe włosy i ubierają się normalnie. Wielu seniorów jest miłych. Bardzo ważna jest dla nich rodzina”. Zdanie dziewczyny dotyczące babci oraz ludzi starych w ogóle jest podobne. W wypowiedziach jej dominują pozytywne cechy osób starych, takie jak: doświadczenie życiowe, wiedza czy ładna aparycja. Poza tym uczennica wskazuje aspekty życia, istotne dla zaspokajanie potrzeb seniora, jak: utrzymywanie kontaktów z rodziną oraz podejmowanie aktywności edukacyjnej i czytelniczej.

Następne dwie uczennice (6 i 8) w podobny sposób wypowiadają się na temat dziadków i obcych seniorów. Chętnie jeżdżą do babci i dziadka, których bardzo kochają i pomagają im w trudnych sytuacjach. Babcia jednej z badanych jeździ na rowerze, chodzi do pracy i do lasu na grzyby. Babcia drugiej wychowanki codziennie rano spaceruje i także jeździ na rowerze. Zdaniem dziewcząt „Babcia i dziadek są super, ładnie się ubierają i ładnie pachną, a kiedy są w domu, piją kawę i czytają książki. Bardzo dobrze się razem dogadujemy, są mili i kochani”. Razem z seniorami wnuczki miło spędzają czas. Chodzą razem na zakupy i na spacer.

Natomiast obcy seniorzy, według nich, to osoby „brzydkie, smutne, śmieszne. Ubierają się dziwnie i niemodnie. Pachną brzydko i są pomarszczeni. Plują podczas rozmowy i potrzebują pomocy”. Zatem opinie o dziadkach i obcych seniorach są zupełnie odmienne. Dziadkowie są dla badanych dziewcząt ważni, zadbani, kochani. Uczennice

---

⁴¹¹ T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, s. 48.

postrzegają ich pozytywnie i chętnie spędzają z nimi czas. Natomiast ocena obcych seniorów jest negatywna. One zauważają u osób starych z sąsiedztwa tylko negatywne cechy, głównie w wyglądzie fizycznym. Konieczna jest zatem tutaj edukacja szkolna, w ramach której nauczyciele powinni wytłumaczyć uczniom, iż dziadek czy babcia to tacy sami seniorzy, jak stary sąsiad czy sąsiadka.

Kolejną respondentką to uczennica 7. Niechętnie wypowiada się ona na temat ludzi starych. Przyznaje, iż pomaga swoim dziadkom w różnych czynnościach, ponieważ bardzo ich kocha. „Babcia najczęściej sprząta, a dziadek rzeźbi w drewnie. Interesują się oni zabytkami, czytają książki i są pracowici. Wspólne spotkania wnuczki z dziadkami zwykle upływają na zabawie.

Natomiast uważa, że obcy „ludzie starzy zwykle są mili. Mają zmarszczki i siwe włosy. Lubią porządek, choć mają trudności z wykonywaniem wielu prac. Często są samotni, dlatego potrzebują miłości. Obawiają się braku pieniędzy, a śmierć jest dla nich czymś strasznym”.

Jeszcze jedna badana uczennica (9) przychylnie wyraża się o swoich dziadkach. Jej zdaniem, „babcia jest kochana i czyta książki. Czasem jest na mnie zła, ale i tak się lubimy”. Natomiast „dziadek także jest kochany i uprawia wędkarstwo”. Wnuczka chętnie pomaga dziadkom w gotowaniu obiadów. Zajmuje się także obrzędkiem w gospodarstwie.

Natomiast respondentka (9) o obcych seniorach wyraża się wulgarnie z pogardą i odrazą. Uważa, iż „człowiek stary i starość jest wstrętne. Poza tym osoby te śmierdzą, są siwe i pomarszczone”. Zaś „spotkanie z seniorami jest nudne i zawsze brzydko pachnie im z ust”. Treści wypowiedzi końcowej nie mogę przytoczyć, gdyż składa się głównie ze słów niecenzurowanych.

Niestety, wypowiedzi chłopców – badanych uczniów na temat ich relacji z seniorami były podobne do tej opinii.

Dalej przytoczę typowe wypowiedzi wczesnych adolescentów - chłopców, dotyczące postrzegania przez nich bliskich oraz obcych ludzi starych.

I tak: uczeń 1 postrzega swoich dziadków jako osoby wyglądające staro, ale kochane i zawsze chętne do pomocy. Lubi spędzać z nimi czas, szczególnie spacerować po lesie. Niestety, rzadko ich odwiedza. Deklaruje, iż chciałby się z nimi częściej spotykać. Pomaga on babci i dziadkowi „we wszystkim”, ponieważ są niepełnosprawni.

Natomiast życie obcych seniorów utożsamia z „nudą i męczarnią”. Człowiek stary to: „osoba o siwych włosach, pachnąca starością, elegancko ubrana, często mieszkająca w

domu starców”. Zauważa jednak, iż „seniorzy są chętni do pomocy, weseli, ale obawiają się śmierci”. Według niego, „Najbardziej lubią spędzać czas z wnuczętami i odpoczywać”.

Dalej przedstawię wypowiedź ucznia (2) IV klasy szkoły podstawowej: „Moja babcia jest kulturalna, gotuje pyszne potrawy. Lubię chodzić z nią na spacer. Dziadek jest miły. Chodzimy razem na zakupy. Lubię kiedy bawi się ze mną”. Zatem lubi on spędzać czas z babcią i dziadkiem, którym także chętnie pomaga w sprzątanu.

Ten sam – uczeń (2), natomiast obcych seniorów postrzega jako miłych, bezinteresownych, zajmujących się historią ludzi, którzy często bawią się z wnukami, a do fizycznych atrybutów starości zalicza: siwe włosy i zmarszczki.

Zaś uczeń 3 także twierdzi podobnie: „Moja babcia i dziadek są zadbani, ładnie ubierają się i pachną. Uważają mnie za urwisa. Babcia jest miła, a dziadek silny. Lubię kiedy mi opowiada ciekawe historie i razem oglądamy programy sportowe”. Wnuczek z sympatią wyraża się na temat babci i dziadka. Chętnie spędza z nimi czas. Poza tym dziadkowie pomagają mu odrabiać lekcje i interesują się przyrodą. On z kolei pomaga im w obowiązkach domowych. Natomiast ten sam adolescent obcych ludzi starych zupełnie inaczej postrzega. Jego zdaniem, są oni „siwi i pomarszczeni. Potrzebują opieki i boją się śmierci. Nie są aktywni fizycznie, lubią spać, czytać książki. Interesują się także historią”.

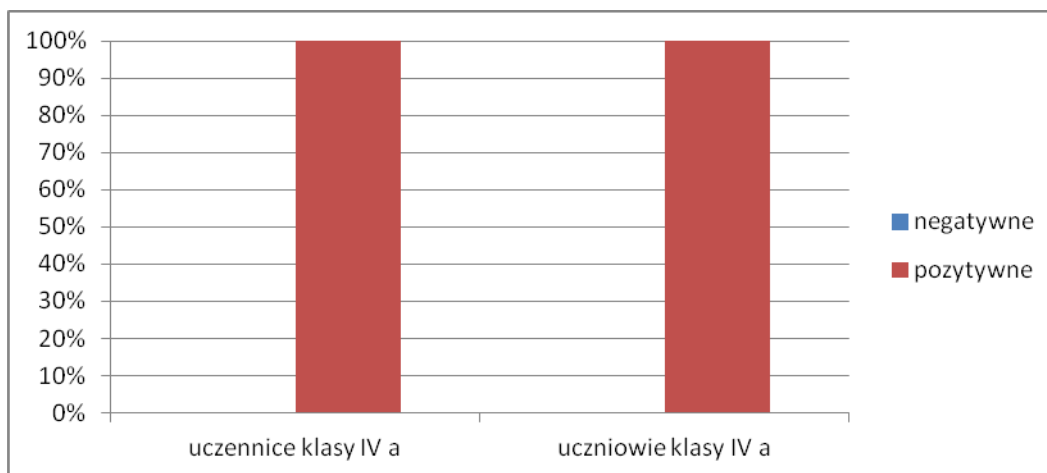
Kolejni dwaj uczniowie (4 i 6) podobnie wyrażają się na temat swoich dziadków i obcych seniorów. Ich zdaniem babcia i dziadek są fajni. Lubią z nimi spędzać czas. Bawią się wtedy razem i jeżdżą nad jezioro. Obie babcie zwykle gotują, a dziadkowie spawają lub majsterkują. Dziadkowie są wysportowani i zdrowi.

Zdanie tych samych respondentów na temat obcych ludzi starych jest raczej negatywne, gdyż uważają oni, iż seniorzy „niekiedy są chorzy i mają trudności z chodzeniem”. (...) Poza tym „lubią ze sobą rozmawiać, czytać książki. (...) Wielu z nich jest małych, ma protezy zębów i brzydko pachnie. Mają także siwe włosy, a ich buzie są klapnięte”.

Ostatni respondent (5) także swoich dziadków traktuje z sympatią i szacunkiem. Często z nimi przebywa, ponieważ rodzice pracują. Pomaga im wtedy robić zakupy, chodzą razem z dziadkiem na ryby, grają w karty i rozmawiają. Zaś babcia często czyta książki, a dziadek ogląda telewizję. Obcy seniorzy natomiast „mają siwe włosy i zmarszczki. (...) Ich życie jest trudne, gdyż mają problemy między innymi z chodzeniem. (...) Nie lubią hałasu, chodzą na spacer i zwykle są zmęczeni. Boją się także śmierci i potrzebują pieniędzy, aby mogli cieszyć się życiem”.

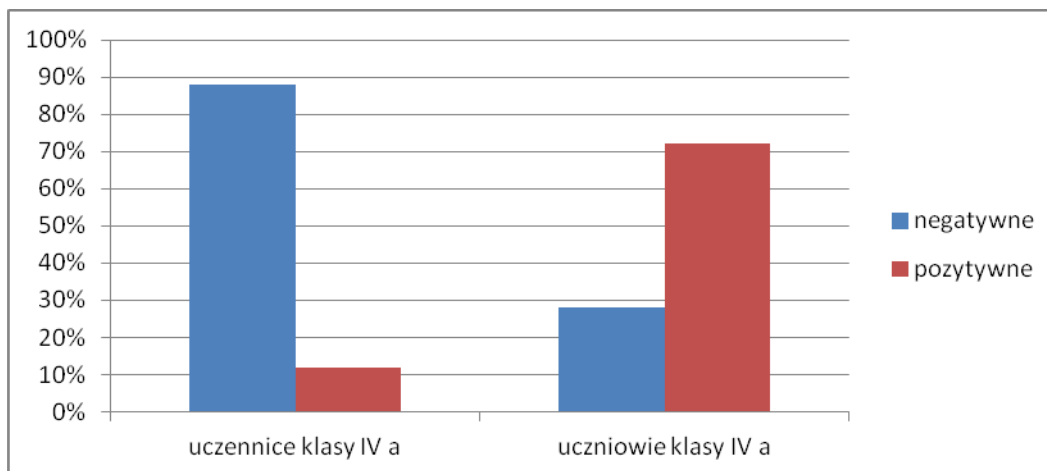

Diagram prostokątny nr 10: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt IV klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

Na podstawie zainteresowań, wiedzy i zachowań - badanych uczniów przejawianych względem dziadków – komponentem postawy określiłam przyjmowaną postawę wobec bliskich seniorów przez uczniów klasy IV Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie (diagram prostokątny nr 10). Wszystkie uczennice i uczniowie klasy IV pozytywnie wyrażają się o swojej babci i dziadku, z którymi chętnie spędzają czas i chętnie im pomagają. Kiedy wspólnie spędzają czas, najczęściej wtedy: rozmawiają, chodzą na zakupy, chodzą na spacer, oglądają telewizję, jeżdżą nad jezioro i grają w gry planszowe. 4 uczennice i 2 uczniów przypisują im role życiowe znane w tradycji Górnego Śląska. Ich zdaniem, babcia najczęściej zajmuje się gotowaniem i sprzątaniem, a dziadek majsterkuje, łowi ryby, rzeźbi lubi sport lub pracuje zawodowo. W charakterystykach 3 uczennic są także „nowoczesne babcie i dziadkowie”, którzy pracują zawodowo, interesują się historią, religią, komputerami, są aktywni fizycznie - jeżdżą na rowerze, codziennie spacerują, bo to są osoby stosunkowo młode w przedziale od 40 do 50 lat. Wszystkie dziewczynki i chłopcy rozumieją także potrzeby oraz problemy seniorów związanych ze sobą pozytywnymi emocjami i uczuciami, dlatego chętnie im pomagają.

Diagram prostokątny nr 11: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów IV klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

Niestety zaś, przez większość, bo 2 respondentów i 8 respondentek, obcy człowiek stary postrzegany jest stereotypowo (diagram prostokątny nr 11). W ich opinii jest to osoba o siwych włosach, ze zmarszczkami na twarzy, smutna, samotna, chora i nieaktywna, ale lubiąca spędzać czasu z wnukami, czytać książki, i odpoczywać. Wśród uczennic aż 8 na 9 badanych negatywnie wypowiada się na temat ludzi starych ze środowiska lokalnego. Wśród ich wypowiedzi są określenia typu: „Ludzie starzy są chorzy, samotni ale często brzydko pachną. Ich życie jest nudne”. Poza tym „seniorzy są nudni i nie lubią hałasu”, „oglądają telewizję” i „opiekują się wnukami”. Jedna nawet uczennica wyrażała się o seniorach w sposób wulgarny, z odrazą. Jej zdaniem: „Ludzie starzy są wstrętnei, śmierdzą, (...) są siwi i pomarszczeni”. Świadczy to o braku zrozumienia przez wczesnych adolescentów potrzeb i problemów seniorów, a także o niedostatecznej wiedzy w tym zakresie. Aby zmienić ten stan ich świadomości, należy w środowisku szkolnym realizować tematy związane z procesem starzenia się człowieka.

Wypowiedzi chłopców były podobne, przy czym stereotypowo traktuje człowieka w późnej dorosłości 2 z 6 badanych uczniów. Uważają oni, że ludzie starzy mają zmarszczki, siwe włosy, często chorują i są zmęczeni oraz mają trudności z chodzeniem. Dlatego potrzebują opieki i boją się śmierci. Jeden wychowanek nawet zauważył że, coraz częściej pojawiającym się zwyczajem XXI wieku jest umieszczanie babci i dziadka w „domach starców”. Zatem uświadczenie przez nauczycieli

wychowankom skutków emocjonalnych wynikających z podjęcia takiej decyzji przez rodzinę jest nieodzowne.

Tylko opinia 1 wychowanka zawierała pozytywne i negatywne emocje o seniorach, a zatem świadczy to o jego niestabilności emocjonalnej, co jest psychologicznie uzasadnione w tym okresie – jak wczesna adolescencja. Poza tym pojawiły się także dwie wypowiedzi wskazujące tylko na pozytywne cechy u ludzi starych (1 chłopiec i 1 dziewczynka). Według nich: „ludzie starzy są mili, aktywni, bezinteresowni, zadbani”. Poza tym „dużo czytają i interesują się różnymi rzeczami”.

Może to świadczyć o niepełnej wiedzy młodzieży w zakresie starzenia się, a także o kształtowaniu się dopiero światopoglądu adolescentów, jak wynika z literatury psychologii rozwojowej⁴¹².

Sumując, opinie badanych uczniów na temat ludzi starych, ich problemów, potrzeb i zwyczajów nie są stabilne. Zdaniem czwartoklasistów obcy ludzie starzy obawiają się śmierci, a ich życie jest samotne, nudne i smutne, a często także bywa trudne.

Natomiast te same pytania, gdy dotyczą dziadków wywołują u tych samych wychowanków szkoły podstawowej zupełnie inne reakcje. Dziadek i babcia są ich zdaniem: mili, pracowici, kochani, ładni, zadbani, chętnie spędzają czas z wnukami i opowiadają ciekawe opowieści. Dlaczego zdanie uczniów na temat babci i dziadka, a obcych seniorów jest zupełnie inne, skoro wszyscy należą do grona ludzi starych? Jak piszą gerontolodzy, jest to powodowane więzią, jaka jest między wnuczętami a dziadkami⁴¹³. Dlatego rolą szkoły, a szczególnie nauczycieli, jest uświadomienie wczesnym adolescentom, iż babcia i dziadek też podlegają procesowi starzenia się jak sąsiad i sąsiadka - seniorzy.

Kolejną grupą badawczą, której poznałam stosunek do relacji z osobami starymi to wychowankowie klasy V - 10 chłopców i 6 dziewczynek.

I tak, uczennica 1 lubi spędzać czas z babcią i dziadkiem. O tym świadczy jej stwierdzenie: „Kocham swoich dziadków, mimo że są starzy”. Myślę, że tak jest, gdyż powiedziała: „pomagam im w sprzątanii, ponieważ są starsi. Często chodzimy razem

---

⁴¹² Por. M. P o r ę b s k a, *Osobowość i jej kształtowanie w dzieciństwie i młodości*, Warszawa 1991; M. Ż e b r o w s k a (red.) *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1986; M. P r z e t a c z n i k – G i e r o w s k a, G. M a k i e ĩ o – J a r ż a, *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa 1992;

⁴¹³

na lody i na basen”. Poza tym „rozmawiamy o szkole oraz jemy przygotowane przez babcię pyszności”. (...) „Babcia jest super. Zwykle chodzi na zakupy, spędza czas w kuchni, czyta romanse i dba o ogród. Dziadek natomiast jest fajny, chodzi na ryby i rozwesela babcię”.

Niestety obce osoby stare są postrzegane przez respondentkę negatywnie. W jej opinii ludzie starzy: „śmierdzą, są nudni, sikają w majtki, mają problemy z ubieraniem się, lubią czytać i przebywać z wnukami”.

Także kolejna uczennica (2) przyznaje: „Kocham babcię i dziadka mimo, iż są starzy. Razem oglądamy telewizję, jemy słodczyce i rozmawiamy”. Jej zdaniem „babcia jest kochana i zwykle rozwiązuje krzyżówki. Natomiast dziadek jest fajny i hoduje ogórki”. Ona pomaga dziadkom, gdyż „są starzy i zmęczeni”.

Również i jej postrzeganie innych seniorów, podobnie jak wcześniejszej, jest poprawne społecznie: „obcy ludzie starzy są uprzejmi i mili. Lubią oglądać telewizję, słuchać radia, gotować i rozwiązywać krzyżówki. Nie interesują się komputerami. Są zmęczeni, dlatego ciężko jest im pracować”.

Uczennica 3 także pozytywnie wyraża się na temat bliskich seniorów: „Mój dziadek i babcia są super. Chciałabym, aby długo żyli i byli szczęśliwi”. Przyznaje, że „Choć rzadko spotykam się z dziadkami, pomagam im w sprzątanii, ponieważ są starzy. Chodzimy także razem na zakupy i na lody”. Do cech charakterystycznych babci i dziadka zalicza: ciągle dokarmienie wnuczki i dawanie jej pieniędzy, mówienie dowcipów, robienie kakao, marudzenie i czytanie książek. „Dziadkowie dobrze wyglądają i są super”. Lubi ona spędzać czas ze swoimi bliskimi seniorami, jednak pewne ich zachowania wyraźnie ją denerwują, szczególnie ich nadopiekuńczość.

Także obce osoby stare postrzega dobrze, chociaż, według niej, boją się oni współczesnej młodzieży. Oto, jak wypowiedziała się: „Seniorzy to mili, zmęczeni, potrzebujący odpoczynku ludzie. Boją się łobuzów, lubią politykę, ciszę i dużo śpią. Poza tym czytają czasopisma, interesują się gadaniem, są leniwi, a ich życie jest smutne”.

Natomiast uczennica 4 wypowiada się pozytywnie zarówno o swojej babci i dziadku, jak i o obcych seniorach. „Kocham babcię i dziadka, ponieważ oni także mnie kochają. Poza tym pomagają mi w odrabianiu zadania domowego”. Wspólny czas spędzają także grając w karty i gry planszowe. Wnuczka chętnie odwiedza dziadków. Pomaga im w codziennych czynnościach, gdyż jak twierdzi „są oni starsi i słabsi”. Dziadkowie,

zdaniem respondentki, najwięcej czasu spędzają w domu oglądając telewizję. „Babcia gotuje, a dziadek ogląda telewizję”.

Zaś kolejna uczennica (5) uważa, że „Ludzie starzy są zmęczeni. Lubią wychodzić na spacer do parku i lasu. Nie lubią natomiast, kiedy im przeszkadza się w odpoczynku. Interesują się piłką nożną i gotowaniem. Jest im ciężko, gdy mają cały dom na głowie”, ale chciałaby, „aby babcia i dziadek żyli długo”. Chętnie spędza z nimi czas. Grają wtedy w piłkę, chodzą na spacer, czytają książki, rysują i bawią się. Dziadkowie są, według niej, mili i weseli. „Kiedy są w domu to najczęściej piją kawę i oglądają programy informacyjne”, a ona chętnie pomaga im sprzątać mieszkanie.

Obcy seniorzy natomiast, zdaniem badanej, „są nudni i źle ubrani. Dziwnie pachną, mają siwe włosy i zmarszczki. Nie lubią hałasu. Interesują się wydarzeniami z kraju i ze świata”. Dalej twierdziła, iż: „Ich życie jest łatwe. Często śpią i mają problemy z wstawaniem rano z łóżka. Potrzebują spokoju i boją się śmierci”.

Ostatnia uczennica (6) także przychylnie wypowiada się na temat babci. „Razem z babcią oglądamy stare zdjęcia. Babcia opowiada mi wtedy o czasach, kiedy była młoda. Babcia jest kochana. Najczęściej gotuje i czyta gazety. Jest elegancka i ładna. Dziadek nie żyje”. Wnuczka pomaga seniorce w sprzątaniu, ponieważ bardzo ją kocha.

Obcy seniorzy natomiast postrzegani są przez nią negatywnie: „boją się śmierci, mają siwe włosy i zmarszczki. Poza tym nie lubią hałasu, a ich życie jest długie i nudne. Ludzie starzy mają także problemy ze sprzątaniem i noszeniem ciężkich zakupów. Interesują się nauką. Zwykle gotują i oglądają telewizję”.

W porównaniu z dziewczętami, wypowiedzi chłopców były o wiele bardziej ubogie w treść. Według mnie, może to świadczyć o braku zainteresowania potrzebami i problemami seniorów oraz o nieprawidłowych relacjach z nimi.

Uczeń (1) kocha swoich dziadków i chętnie im pomaga w różnych codziennych czynnościach, gdyż „oni są starzy i nie mają już wystarczająco dużo sił, aby wykonać wszystkie domowe obowiązki”, lub inna wypowiedź: „Babcia i dziadek są mili, ale jego zdaniem dają mi za mało kieszonkowego”. „Babcia jest super, chodzi na zakupy, czyta książki kucharskie i pysznie gotuje. Dziadek także jest super i interesuje się boksem. Lubię z nim oglądać programy sportowe”.

Chociaż obcych ludzi starych on postrzega negatywnie. Uważa, że: „są leniwi, a ich życie jest nudne i smutne” to jednak zdaje sobie sprawę z tego, że: „Mają problemy z poruszaniem i wszystkim się interesują, czasem są wścibscy. Mają siwe włosy, zmarszczki i boją się śmierci”.

Także adolescent 2 obcych seniorów charakteryzuje jako: „siwych, źle ubranych, nieprzyjemnie pachnących, nudnych, głupich i oglądających telewizję”. Można jednak uważać, iż on szuka odpowiedzi dlaczego tak jest? Uważa, iż „ich życie jest trudne”.

Nawet źle ocenia babcię i dziadka, którzy w jego opinii są „nudni”. Dlatego zapewne nie pomaga im w niczym. Stwierdza dalej, że „dziadkowie rzadko wychodzą z domu, zwykle śpią i oglądają telewizję”.

Przeciwnego zdania jest natomiast uczeń 3. Lubi rozmawiać z babcią i dziadkiem, wspólnie także oglądają telewizję, bawią się i chodzą na zakupy. „Dziadkowie są fajni i często śpią”. Poza tym „Lubię ich odwiedzać, bo jak przyjeżdżam, to już mam 50 złotych w kieszeni”. Niestety ta pozytywna ocena seniorów jest uwarunkowana korzyściami finansowymi, jakie czerpie wnuczek z kontaktów z dziadkami. Wynika to z tego, że u dzieci w okresie wczesnej adolescencji nie do końca ukształtowany jest katalog moralny, jak piszą A. Brzezińska, P. Szczukiewicz⁴¹⁴.

Także uczeń 4 obcych seniorów kojarzy negatywnie - z chorobą i nieporadnością. Jego zdaniem „ludzie starzy są fajni, zadbani, ale zmęczeni. Mają siwe włosy i zmarszczki. Ładnie się ubierają i boją się śmierci. Lubią czytać książki i oglądać telewizję”.

Natomiast jego opinia na temat babci i dziadka jest zupełnie inna – pozytywna. Wychowanek lubi spędzać czas z dziadkami, uważa ich za swoich przyjaciół. „Babcia i dziadek są fajni i kochani. Chodzimy razem na spacer. Babcia jest ładna i zadbana. Dziadek też ładnie się ubiera i ładnie pachnie. Chciałbym być kiedyś do nich podobny”. Zaś postrzeganie seniorów przez kolejnego ucznia (5) jest bardzo realistyczne. Uważa, iż „ludzie starzy są mądrzy, ale ich życie jest nudne. Mają problemy z noszeniem ciężkich zakupów. Mają także dużo czasu, który lubią spędzać z dziećmi i wnukami oraz gotując”.

Również takie samo ma w odniesieniu do babci i dziadka. Zauważa też charakterystyczny dla Górnego Śląska podział ról: „Dziadek jest super. Lubi sport. Razem gramy w piłkę i warcaby”. Zaś „Babcia najczęściej gotuje. Jest geniuszem kulinarnym. Lubi czytać melodramaty. Czasem jest na mnie zła, ale i tak ją Kocham”. Wychowanek lubi przebywać z seniorami: „babcia i dziadek są zabawni i rzadko krzyczą. Chętnie pomagam im zmywać naczynia i sprzątać mieszkanie, ponieważ są słabsi. Chciałbym, żeby dziadkowie częściej mnie odwiedzali”.

---

⁴¹⁴ A. B r z e z i ń s k a (red.), *Psychologiczne portrety człowieka*, Gdańsk 2005; P. S z c z u k i e w i c z, *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Lublin 1998.

Także oceny ucznia (6) są realistyczne i typowe dla roli dziadków względem wnucząt. Dlatego chętnie odpoczywa z babcią i dziadkiem. Razem oglądają telewizję, rozmawiają i wspólnie jedzą niedzielny obiad. Wnuk przyznaje: „Nie pomaga na co dzień dziadkom, ponieważ są oni sprawni i sami wykonują wszystkie obowiązki. (...) Babcia jest fajna, czyta książki, sprząta. Dziadek natomiast często chodzi na spacer”. Dostrzega on także wady dziadków, którzy według niego „często zrzędzą i wtedy ich nie lubię”. Niestety, jego zachowanie wobec nich nie jest bezinteresowne. Twierdzi „lubie dostawać od nich pieniądze i gry komputerowe”. Można uważać, że tego typu zaburzenia w sferze emocjonalnej 12-lątka jest spowodowane tym, że od wieków na Górnym Śląsku dziadek to przede wszystkim górnik, który hojnie obdarowywał podarunkami wnuczęta.

Zaś obcy ludzie starzy, zdaniem tego samego ucznia, „są mili i zarazem nudni, biedni, potrzebują odpoczynku i boją się śmierci. Mają także siwe włosy i zmarszczki”. Uważa on także, iż „seniorzy są wolni, ponieważ nie muszą pracować. Chodzą na spacer i interesują się zakupami”. Muszę jednak zwrócić uwagę na to, że dominujące cechy osób po 60. roku życia, wskazane przez adolescenta, mają charakter negatywny. Uważam, że jego zachowanie nie rokuje pozytywnie na relacje z seniorami, bez pogłębionej edukacji szkolnej.

Uczeń 7 zaś lubi spędzać czas z babcią i dziadkiem: „Razem chodzimy na spacer do parku, do kina i na basen”. Deklaruje on: „Pomagam dziadkom w robieniu zakupów, ponieważ ci są już starzy i nie mają dużo siły. (...) Babcia i dziadek są fajni, lubią spędzać czas poza domem i pomagają mi odrabiać zadania domowe”.

Także obcy seniorzy, według niego, „są fajni, mają dużo czasu wolnego”, ale jego opinia zawiera pesymistyczne skojarzenia: „Ich życie jest ponure i mają problemy z chodzeniem”, poza tym „interesują się chorobami i zwykle umierają”.

Kolejny uczeń (8), podobnie jak jego koledzy z klasy, bardzo kocha swoich dziadków i często wspólnie z nimi odpoczywa w ogrodzie: „Chętnie pomagam im w codziennych obowiązkach, ponieważ są zmęczeni”. Poza tym, dostrzega on odmienne zadania, które wykonują dziadkowie: Babcia gotuje, sprząta i chodzi na zakupy, dziadek opiekuje się ogrodem i ogląda programy sportowe”. W jego dalszej ocenie „są zadbani i często chodzą na spacer do parku”.

Także obcy ludzie starzy „są mili”, według niego. Także „mają problemy ze zdrowiem, lubią chodzić na zakupy i czytać książki. Poza tym mają zmarszczki, siwe włosy i boją

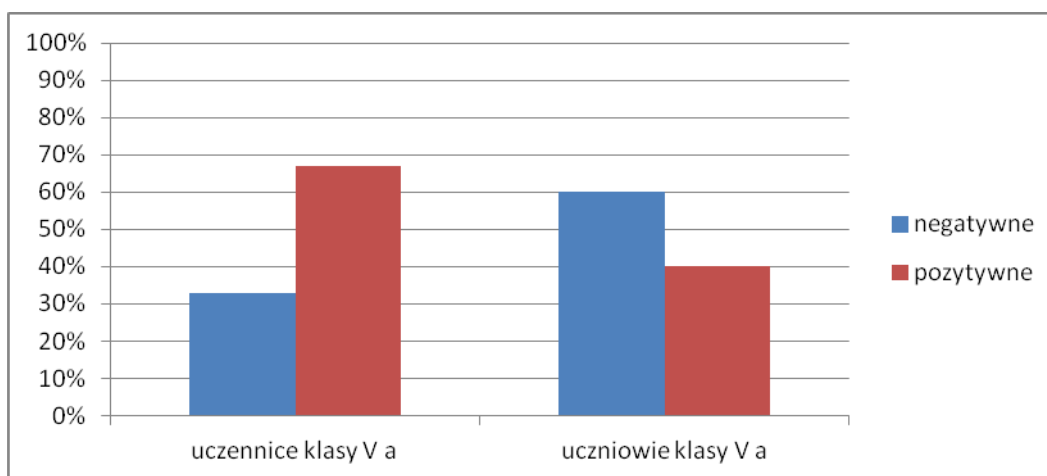
się śmierci”. Choć opinia ta nie jest bogata w treści, to można stwierdzić, iż dominują w niej negatywne cechy charakterystyczne dla osób starych.

Wypowiedź ucznia 9 jest emocjonalnie identyczna - postrzega osoby stare różnicując je: Babcia i dziadek „fajnie się ubierają, w miarę wieku dobrze wyglądają i pachną perfumami”. Dlatego zapewne wnuczek przyznaje, iż „z dziadkami często chodzę na zakupy. Pomagam im wtedy nosić ciężkie torby”.

Natomiast obcy seniorzy są: „smutnymi, pomarszczonymi, siwymi, zrzędczącymi zgredami. Boją się pajaków i śmierci, a ich życie jest nudne”.

Niestety ostatni uczeń (10) uważa, iż jedynym zajęciem babci i dziadka oraz w ogóle ludzi starych jest spanie. Wyraża się on o seniorach nawet lekceważąco, drwi z nich, przy czym używa wielu wulgaryzmów, dlatego jego wypowiedzi nie zacytuje.

Diagram prostokątny nr 12: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów V klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

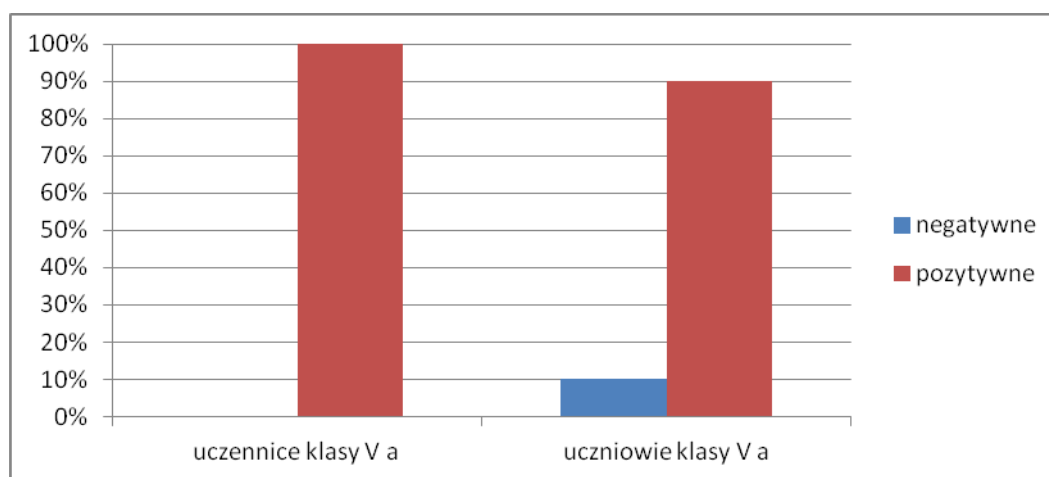

Sumując, dla uczniów klasy V starość to trudny czas pełen smutku i nudy. Kojarzy się z chorobami i cierpieniem. Szczególnie obcy człowiek stary, według nich: ma siwe włosy i zmarszczki, jest stary, chory, zmęczony, wciąż narzeka, brzydko pachnie i boi się śmierci. Adolescenci ci uważają, że seniorzy potrzebują odpoczynku, opieki i spokoju, a najbardziej lubią: czytać książki, spacerować, spać i odpoczywać. Uczniowie częściej niż uczennice wskazują negatywne cechy wyglądu seniorów, jak: zmarszczki, siwe włosy (9 uczniów, 2 uczennice). Zwróciłam także uwagę na to, iż

większość z nich (6 uczniów) niechętnie wypowiada się na tematy związane z osobami starymi. Pojawiła się także jedna opinia wychowanka, która przejawiała obojętny i wulgarny stosunek zarówno do babci i dziadka, jak i do obcych seniorów. 5 osób także wypowiadało się o seniorach zarówno pozytywnie, jak i negatywnie. Często ich wypowiedzi były ze sobą sprzeczne. Jest to zapewne spowodowane niedostateczną wiedzą w zakresie procesu starzenia się człowieka oraz brakiem kontaktu z osobami starymi ze środowiska lokalnego (diagram prostokątny nr 12).

Diagram prostokątny nr 13: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt V klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

Natomiast ich opinie na temat seniorów z najbliższej rodziny są pozytywne (diagram prostokątny nr 13). Podobnie jak uczniowie klasy IV, prawie wszyscy piątoklasiści (z wyjątkiem 1 ucznia) twierdzą, iż bardzo lubią spędzać czas z babcią i dziadkiem oraz chętnie im pomagają w codziennych obowiązkach, jeśli jest taka potrzeba. Rozumieją oni problemy zdrowotne seniorów, a pomoc im uważają za swój obowiązek. Zarówno wnuczki jak i wnukowie najczęściej z babcią i dziadkiem lubią przebywać. Wszyscy oni, za wyjątkiem 2 uczniów i 1 uczennicy, wyrażali się o dziadkach z szacunkiem i sympatią. Ważne jest to, że wychowankowie klasy V szkoły podstawowej w przyszłości chcą być podobni do swoich dziadków.

Następnie badania empiryczne zostały przeprowadzone w klasie VI (10 dziewczyn i 6 chłopców).

Pierwsza badana (1) traktuje swoich dziadków z szacunkiem. Uważa, iż „są oni kochani i uśmiechnięci. Dziadkowie często odpoczywają i czytają książki. Niestety problemy zdrowotne nie pozwalają im wychodzić z domu”. Respondentka bardzo kocha seniorów i chętnie im pomaga w codziennych obowiązkach, ponieważ mają oni trudności z przemieszczaniem się.

Muszę podkreślić, że uczennica wypowiada się o obcych seniorach podobnie. Według niej, „są to mili ludzie, którzy nie lubią hałasu, dużo odpoczywają i mają problemy z chodzeniem. Nie interesują się oni sportem, a ich życie wolno płynie”. Z tego wynika, iż utożsamia ona babcię i dziadka z ludźmi starymi w ogóle, co niewątpliwie świadczy o nabyciu doświadczeń pozytywnych w kontaktach z bliskimi seniorami.

Natomiast uczennica 2 ma tylko babcię, ale niestety wypowiada się o niej z niechęcią. „Nie lubię jeździć do babci, gdyż strasznie się tam nudzę. (...) Babcia jest nadopiekuńcza, często na coś narzeka, zrzędzi i przynudza. W ogóle jest dziwna i uważa mnie za kogoś do ciągłej pomocy”. Mimo negatywnych emocji skierowanych do babci pomaga jej w zakupach. Pomoc ta jednak nie jest bezinteresowna, ponieważ babcia zawsze ma dla niej nagrodę. Postawy tego typu nie są prawidłowe u adolescentów. Należy zatem podczas edukacji do starości w szkole zwrócić uwagę na wartość, jaką jest bezinteresowność w pomaganiu innym osobom, a w tym osobom starym.

Obcy seniorzy to, zdaniem badanej, „ (...) osoby nudne, narzekające i nieaktywne. Mają siwe włosy, pomarszczoną skórę, wszystkiego się boją i najbardziej lubią robić drugim na złość”. Poza tym „boją się samotności i starości, a młodzież traktują jak chuliganów”. Zatem wszystkich seniorów postrzega ona negatywnie, gdyż ma pretensję do ludzi starych o to, jak zachowują się względem niej. Najprawdopodobniej jest to spowodowane brakiem dobrej relacji z dziadkami oraz brakiem odpowiednich wzorców zachowań w jej najbliższym otoczeniu. Dlatego, według mnie, aby zmienić stan jej świadomości w tym zakresie, należy umożliwić wychowance w środowisku szkolnym wspólne działania z seniorami.

Zaś uczennica 3 pozytywnie wypowiada się na temat babci i dziadka. „Są oni kochani i często żartują. W przyszłości chcę być do nich podobna. (...) Z babcią często chodzę na zakupy, a z dziadkiem na ryby”. Seniorzy są dla niej bardzo ważni i jest między nimi duża pozytywna więź. Mówi, iż „dziadkowie są najukochańsi na świecie”. Deklaruje im

pomoc w robieniu zakupów i obsłudze komputera. Robi to, „aby im ulżyć w codziennych obowiązkach”. Wskazuje także sposoby wspólnie spędzanego czasu: „Kiedy jesteśmy razem to najczęściej: oglądamy telewizję, gramy w karty i chodzimy na basen. Poza tym wspólnie śpiewamy, a dziadek wtedy akompaniuje na gitarze”.

Uważa ona, iż „życie seniora jest trudne”, ale jest to „człowiek wesoły i miło jest z nim porozmawiać”. Realnie ocenia jego powierzchowność: „Ma siwe lub farbowane włosy, zmarszczki i śmiesznie się ubiera”. Uważa także, że „Potrzebuje spokoju i boi się śmierci. Najczęściej chodzi na spacer i słucha muzyki klasycznej. Jest powolny i chory. Dlatego ma problemy z wykonywaniem różnych czynności”. Zatem wypowiedzi respondentki na temat dziadków i obcych seniorów są takie same - pozytywne.

Zaś wypowiedzi kolejnej uczennicy (4) świadczą o tym, że chciałaby, aby w starości inni ją lubili i chciałaby także być podobna do babci. Z jej opinii wynika, iż babcia i dziadek to osoby dla niej ważna, które kocha i szanuje. Wnuczka twierdzi, iż seniorzy z jej rodziny „są mili, kochani i uśmiechnięci. Wyglądają młodo i są zadbani”. Dziewczyna chętnie spędza z nimi czas, chodzą razem na zakupy i na spacer.

Obcy ludzie starzy, jej zdaniem, także „są mili i zadbani”. Poza tym „mają siwe włosy i pomarszczoną skórę”. Zaś „spotkanie z seniorami jest fajne. Niestety często obawiają się oni starości, potrzebują odpoczynku i pomocy”. Zatem jej ocena jest pozytywna i realna.

Babcia kolejnej respondentki (uczennica 5) najczęściej gotuje i czyta gazety, a dziadek majsterkuje i interesuje się polityką. Poza tym „dziadkowie fajnie i modnie się ubierają i pachną perfumami”. Wnuczka przyznaje: „pomagam im w sprzątaniu mieszkania i gotowaniu. Robię to, ponieważ ich kocham”. Poza tym „chętnie odwiedzam dziadków. Chodzimy wtedy razem do parku, na basen, na łyżwy, a także wspólnie gotujemy. (...) Chciałabym, aby babcia i dziadek długo żyli i byli zdrowi”. Z wypowiedzi badanej wynika, iż z dziadkami łączy ją więź, oparta na miłości, szacunku i wzajemnej sympatii. Uczennica o obcych seniorach także wypowiada się pozytywnie. „Są oni kochani. Lubią spotykać się ze sobą i słuchać muzyki poważnej. Mają problemy z poruszaniem się. Są siwi i pomarszczeni. Także pachną perfumami. Boją się śmierci i potrzebują serca”. Ocena osób starych i tej uczennicy klasy V jest identyczna jak 3 i 4.

Zaś następna uczennica (6) zauważa problemy i potrzeby obcych seniorów, jednak traktuje ich obojętnie. Twierdzi, iż „ludzie starzy są chorzy, chodzą do kościoła i interesują się serialami. Ich życie jest trudne, gdyż mają problemy z chodzeniem. Lubią czytać książki i oglądać telewizję. Obawiają się śmierci i potrzebują spokoju”.

Natomiast pozytywnie należy ocenić jej stosunek do babci i dziadka, jej zdaniem, „są kochani, opiekuńczy i uśmiechnięci. Zwykle chodzą do kościoła, czytają książki i oglądają seriale. Chciałabym, aby dziadkowie żyli długo i szczęśliwie”, lubi rozmawiać z nimi oraz wspólnie chodzić na spacer.

Wypowiedź kolejnej respondentki (7) może świadczyć o tym, iż rodzice poświęcają jej zbyt mało czasu: „Bardzo lubię swoich dziadków, ponieważ się mną interesują”. (...) „Chętnie im pomagam w zakupach, ponieważ jest to mój obowiązek”, czyli wynika on z więzów krwi. Dziewczynka zauważa, że „babcia jest nadopiekuńcza, czyta książki i często narzeka. Dziadek jest jedyny w swoim rodzaju. Lubi oglądać telewizję. Najczęściej chodzimy razem do kiosku”. Zaznacza się w tych wypowiedziach mocno-pozytywne emocje z bliskimi seniorami, niestety, opinia badanej z obcymi jest zupełnie inne. Uczennica wypowiada się o nich z pogardą i lekceważeniem. Jej zdaniem „człowiek stary jest siwy, pomarszczony, nudny i ciągle zrzędzi. Poza tym ubiera się staroświecko i dziwnie pachnie. Poza spaniem najbardziej lubi patrzeć w sufit, a śmierć jest dla niego czymś fajnym”.

Niepokojące jest to, że wśród wszystkich respondentów obu płci z klasy VI szkoły podstawowej pojawiła się zaledwie 1 uczennica (8), która pozytywnie postrzega wszystkich seniorów. Jej zdaniem, „ludzie starzy są weseli, lubią rozrywkę, interesują się znaczkami, muzyką i oglądaniem telewizji”. (...) „Nie lubią hałasu. Ich życie jest trudne i dlatego większość czasu spędzają w domu”. Razem z babcią i dziadkiem ogląda wnuczka rodzinne albumy - rozmawiają wtedy o przeszłości. Przyznaje: „Pomagam dziadkom w zakupach, ponieważ są oni schorowanie i nie mają wiele siły”. Dziewczyna darzy ich także ogromnym zaufaniem. „Kiedy o jakimś problemie nie mogę powiedzieć rodzicom, zawsze proszę o pomoc babcię i dziadka, którzy zawsze mnie wysłuchają i pomogą”. „Babcia jest kochana, dziadek czasem pokrzyczy, ale i tak go kocham” – mówi uczennica. Poza tym „dziadek ma klasery ze znaczkami i często chodzimy razem łowić ryby”.

Natomiast zdaniem ostatniej uczennicy (9) jest zupełnie inne, niż jej koleżanki (uczennicy 8). Według niej: „ludzie starzy zrzędzą, lubią ciszę i oglądanie telewizji. Ich życie jest nudne i ciężkie. Są oni także mądrzy i doświadczeni. Zatem można się od nich dowiedzieć wielu ciekawych rzeczy. Często narzekają, nieładnie się ubierają, mają siwe włosy i pomarszczona skóra. Potrzebują towarzystwa, boją się bandytów i chorób. Najbardziej lubią narzekać na młodzież, o której nie mają dobrego zdania”.

Natomiast babcia i dziadek respondentki są: „mili, fajni, eleganccy, zadbani, pachnący i zawsze mają coś dobrego do zjedzenia”. Dziewczynka w przyszłości chce być do nich podobna. Chce także, aby inni ją szanowali, kiedy będą seniorkami. Wnuczka razem z babcią i dziadkiem rozmawiają i chodzą na spacer, a także często im pomaga, jeśli tylko jest taka potrzeba.

Natomiast dla respondenta płci męskiej (uczeń 1) zarówno obcy seniorzy jak i bliscy - dziadkowie to osoby nieaktywne. „Najczęściej śpią, a ich życie jest dziwne, głupie i nudne”. Wszyscy seniorzy nie lubią, zdaniem wychowanka, uprawiać sportu i jeździć na wycieczki. „Ich buzia jest stara, a włosy siwe. Poza tym „dziwnie się ubierają, wyglądają staro i brzydko pachną”. Ludzie starzy potrzebują pomocy, jednak wychowanek jest wobec nich obojętny i nie pomaga ani seniorom spotkanym w mieście ani babci i dziadkowi. Natomiast sam, kiedy będzie stary chciałby, aby inni pomagali mu w razie konieczności. Poza tym osoby stare, w opinii ucznia, „boją się samotności i starości, mają dużo czasu wolnego, który przeznaczają na odpoczynek i spacer”. Niestety w jego wypowiedziach dominuje negatywne ustosunkowanie do wszystkich seniorów.

Zaś kolejny uczeń (2) stwierdził, że: „obcy seniorzy są mi obojętni”. Zdaniem ucznia „życie seniorów jest ciężkie, pełne radości i wypoczynku. (...) Mają oni problemy z wykonywaniem ćwiczeń gimnastycznych, potrzebują opieki, obawiają się starości i śmierci”. Poza tym „Seniorzy najczęściej są mili, mają siwe włosy i dobrze się ubierają”. W tej wypowiedzi zaznaczają się zarówno emocje pozytywne jak i negatywne przejawiane do obcych seniorów.

Natomiast obdarza pozytywnymi uczuciami dziadków: „Moja babcia bardzo dużo mówi. Myślę, że jest to związane z zawodem, jaki wykonywała. Była nauczycielką. Dziadek pracował jako górnik. Obecnie pali papierosy i opowiada o historii I i II Wojny Światowej. Często wspomina swojego ojca, który służył w Wehrmachcie”. Wnuczek pomaga dziadkom w codziennych obowiązkach, ponieważ „mają oni dużo rzeczy do zrobienia, a są już starzy i nie mają na to siły”. Przyznaje „Lubię, kiedy babcia gotuje pyszne potrawy.(...) Babcia i dziadek zwykle częstują mnie słodyczami, dlatego ten chętnie ich odwiedzam”.

Także uczeń 3 deklaruje pomoc dziadkom, jeśli jest taka potrzeba. Jego zdaniem „babcia i dziadek zbyt rzadko wychodzą z domu. Są to miłe i starsze osoby. Wyglądają normalnie i ładnie pachną perfumami. Mieszkają daleko, dlatego spotykamy się kilka razy w roku, z okazji urodzin czy świąt”. Mimo, iż kontakty wnuczka z dziadkami

należą do rzadkich, lubi on te spotkania. „Lubię także, kiedy babcia i dziadek opiekują się mną. Kiedy jestem u nich, najczęściej wtedy chodzimy na spacer i rozmawiamy ze sobą”. Wnuczek prosi seniorów, aby opowiadali o czasach, kiedy byli młodzi – bardzo to lubi. W przyszłości respondent chce być podobny do dziadka. Z wypowiedzi tej wynika, iż ceni on seniora, traktuje go z szacunkiem i lubi z nim przebywać. Zatem i tego adolescenta postawy skierowane do osób starych z rodziny są pozytywne.

Natomiast opinia ucznia na temat obcych seniorów nie jest tak pozytywna, wszak pojawiły się u niego stereotypowe skojarzenia seniorów i starości: „Ludzie starzy są mili, ale czasem zrzędzą. Mają siwe włosy i zmarszczki. Ich życie jest nudne. Potrzebują oni spokoju i pomocy. Boją się śmierci, a największą przyjemnością jest dla seniorów spotkanie z młodzieżą”. Jednak „spotkanie z osobą starą może być także ciekawe, ponieważ senior posiada bogatą wiedzę na temat tego, jak dawniej żyli ludzie”. Jak się wydaje, temat ten respondenta bardzo interesuje i ceni on w seniorach bogactwo wiedzy związanej z życiowym doświadczeniem.

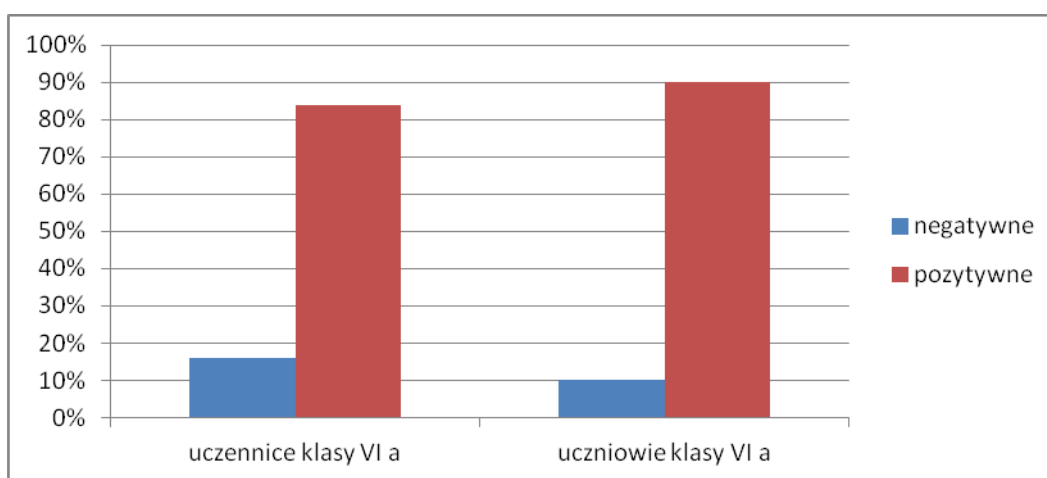
Natomiast uczeń 4, do atrybutów seniora zalicza: zrzędzenie, nudę, siwe włosy, zmarszczki, obawę przed śmiercią. Jego zdaniem „ludzie starzy najbardziej lubią spokój. Zwykle przebywają w domu i opiekują się wnukami”. W jego opinii uwidacznia się stereotypowe traktowanie nieznanymi seniorów.

Z kolei babcia i dziadek są „(...) mili i pracowici. Rzadko wychodzą z domu”. Badany chętnie im pomaga w robieniu zakupów: „Robię to z miłości, jaką ich darzę”. W jego ocenie „Babcia najczęściej opiekuje się mną, sprząta, gotuje i czyta powieści fantastyczne. Często zrzędzi, ale i tak ją kocham. Dziadek lubi majsterkowanie, dlatego naprawia różne sprzęty. Lubię z nim rozmawiać. Dziadek jest surowy, nie pozwala mi na wiele rzeczy”. Babcia i dziadek mają i przestrzegają zasad w wychowywaniu wnuka, który je zauważa. Mimo to, wypowiada się o nich z szacunkiem i chętnie im pomaga. W przyszłości także chce być do nich podobny, co jest przejawem jego miłości do dziadków.

Kolejni dwaj respondenci (5 i 6) w podobny sposób wyrażają się o seniorach. Ich zdaniem babcia i dziadek „są mili i kochani”. Wnuczka chętnie pomagają im w pracach domowych. Robią to z miłości, jaką darzą dziadków”. W wolnym czasie „seniorzy czytają czasopisma i książki”. Poza tym „są zadbani i ładnie się ubierają”. W ich skojarzeniach występuje górnośląski podział ról w domu: babcie najczęściej gotują pyszne obiady, a dziadkowie majsterkują.

Natomiast obcy ludzie starzy, to, w ich opinii, „osoby miłe, samotne, zwykle spędzające czas w domu i opiekujące się wnuczętami. Potrzebują oni opieki, źle traktują młodzież i zrzędzą w tramwajach”. Ostatnie stwierdzenie może oznaczać, iż seniorzy nie pochwalają zachowania młodzieży w środkach komunikacji miejskiej, które zazwyczaj jest niepoprawne. Zatem trudno się dziwić, że między nimi a adolescentami nie ma mowy o inkluzji społecznej.

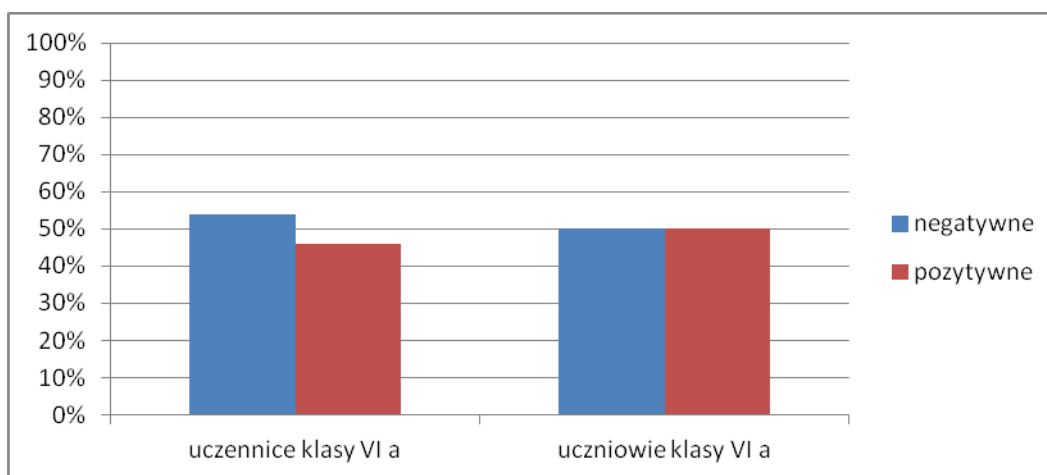
Diagram prostokątny nr 14: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt VI klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

Sumując, uzyskany materiał empiryczny od respondentów z klasy VI był znacznie uboższy niż z klas IV i V. Z niego wynika, iż 9 dziewcząt i 5 chłopców lubi spędzać czas z dziadkami. Pozostałych 2 uczniów natomiast niechętnie przebywa z bliskimi seniorami. Także mniej wychowanków z tej grupy wiekowej deklaruje pomoc w codziennym życiu seniorów, bo 5 chłopców i 4 dziewczynki. Pozostali zaś nie mają ochoty pomagać starszym, których problemy ich „nie obchodzą”. U wczesnych adolescentów w uzyskanych skojarzeniach bardzo niewiele pojawiło się propozycji wspólnego spędzania czasu. Wśród nich znalazły się tylko: wspólne rozmowy i opowiadanie ciekawych historii, wspólne spacerowanie i zabawy. Uważają oni bowiem, iż seniorzy najczęściej rozmawiają ze sobą, oglądają telewizję i czekają na przyście wnuków. Niestety, nawet 1 uczeń i 1 uczennica w swoich wypowiedziach prezentowali brak szacunku, obojętność, a nawet złość wobec ludzi starych. Wyrażali się o seniorach także z pogardą i wulgaryzmami. Z wyjątkiem tych 2 respondentów, inne wnuczęta

określają swoje babcie i dziadków jako osoby: miłe, kochane, uśmiechnięte, zadbane, co świadczy o ich pozytywnym zachowaniu przejawianym w stosunku do bliskich seniorów (diagram prostokątny nr 14)

Diagram prostokątny nr 15: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów VI klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

Także 2 uczniów i 5 uczennic seniorów obcych traktują stereotypowo. Niestety, 1 dziewczynka i 1 chłopiec wyrażają się o ludziach starych z pogardą. Zaś 2 wychowanków i 1 wychowanka mają zarówno pozytywne jak i negatywne wyobrażenie o seniorach. Wśród badanych szóstoklasistów są zaledwie 2 uczennice, które pozytywnie wyrażają się o wszystkich osobach starych (diagram prostokątny nr 15).

Diagram prostokątny nr 16: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie

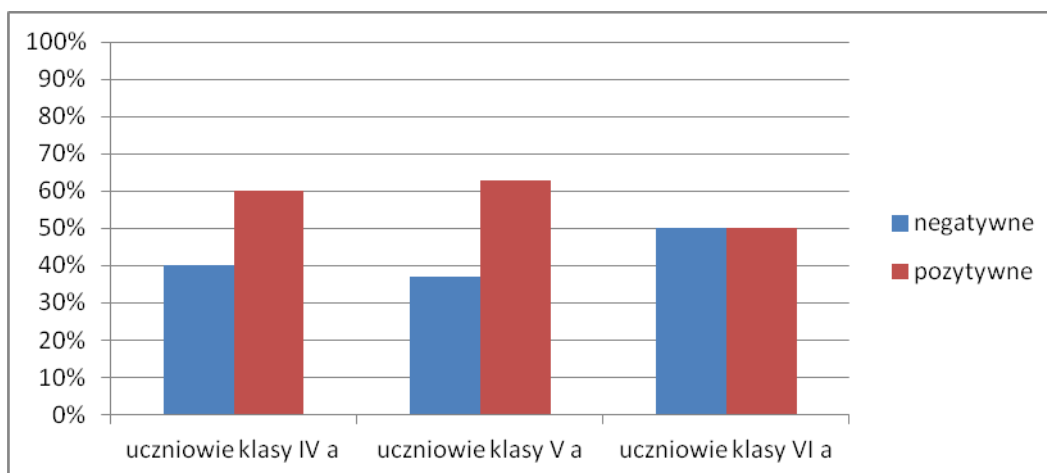
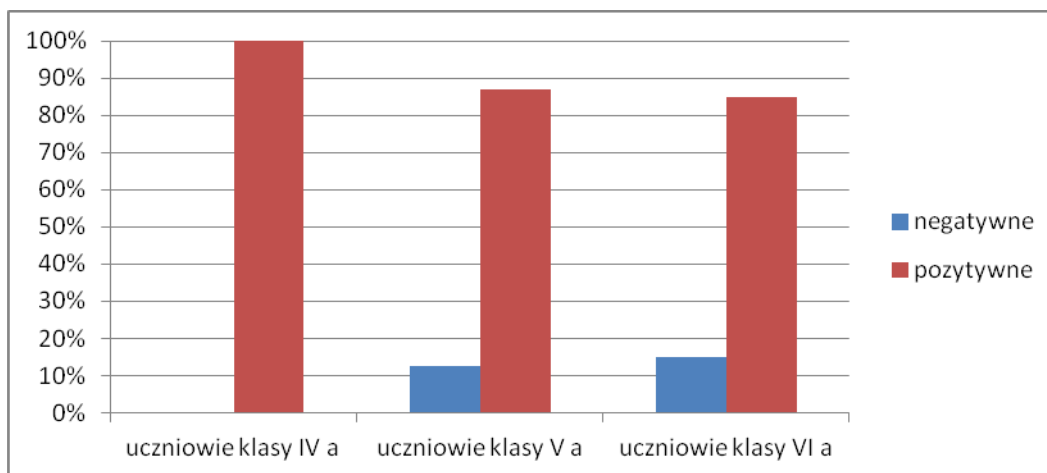

Diagram prostokątny nr 17: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt Szkoły Podstawowej nr 1w Chorzowie

Jak wynika z uzyskanego materiału empirycznego diagnostycznego (diagramy prostokątne nr 16 i 17) od wszystkich badanych uczniów ze szkoły podstawowej, prawie wszyscy (91%) traktują dziadków z szacunkiem i chętnie spędzają z nimi wolny czas. Porównując odpowiedzi respondentów stwierdzam, iż wraz z wiekiem uczniów ich stosunek do obcych seniorów zmienia się na mniej uzasadniony naukowo. Także chęć podejmowania rozmowy na temat sposobów spędzania ich czasu z babcią i dziadkiem – bliskimi seniorami – maleje, jeśli chodzi o pozytywne emocje. Najchętniej na temat relacji z dziadkami wyrażali się czwartoklasiści, a najmniej szóstoklasiści. Można więc stwierdzić, że efekty prowadzonej edukacji do starości w szkole podstawowej, przejawiane w postaci poglądów pozytywnych o seniorach, wiedzy i zachowań badanych uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej w stosunku do osób starych, a więc ich postawy nie są oczekiwane w społeczeństwie demograficznie starym.

- uczniowie klas I-III gimnazjum

Kształtowanie pozytywnego spostrzegania ludzi w podeszłym wieku przez pokolenie młodych, także adolescentów w gimnazjum, jest istotne szczególnie w czasach postępującego procesu starzenia się polskiego społeczeństwa. Zdaniem Katarzyny Węgrzyn, utrzymywanie dobrych kontaktów międzygeneracyjnych w rodzinie umacnia więź między poszczególnymi jej członkami, a zatem także dziadkami i wnuczętami. Przekazują oni młodym pokoleniom kulturę rodziny i narodu, co jest ważne w czasach częstych migracji mieszkańców zintegrowanej Europy. Poza tym przekazują młodzieży swój wolny czas oraz miłość, są źródłem wsparcia w trudnych chwilach, na przykład pomagają wnukom w nauce, opiekują się nimi czy wspólnie rozwiązują codzienne problemy. Co więcej, uczą także zasad moralnych, różnego typu praktycznych umiejętności, a także cnót, jak: obowiązkowość czy pracowitość. Zatem ich udział w wychowaniu młodego pokolenia jest znaczący. Zaś sami seniorzy czują się wtedy potrzebni, są aktywni, tym samym lepiej adaptują się do zmian związanych ze starością⁴¹⁵.

Niestety, jak wynika z opinii nauczycieli Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, „obecnie w najbliższym środowisku, to jest w sklepie, w szkole, w parku, na ulicy, zauważamy lekceważące zachowanie wobec ludzi starszych. Młodzież przejawia coraz gorsze zachowanie, jest niegrzeczna wobec seniorów, nazywa ich staruchami, wapniakami, śmieje się z nich, nie ustępuje miejsca w autobusie. Także nieletni nie myślą o tym, że w przyszłości to oni będą szykanowani przez młodych”, że też będą starzy. Jest to czas dla uczniów gimnazjum bardzo odległy” (nauczyciel kontraktowy). Poza tym „w dzisiejszych czasach coraz więcej rodzin jest niewydolnych wychowawczo lub po prostu rodzice nie mają czasu na wychowywanie swoich dzieci, spędzając większość czasu w pracy. Dlatego na szkołę „spada” ciężar kształtowania u dzieci postaw tolerancji i empatii. Zatem należy uczniów uwrażliwiać na potrzeby i problemy ludzi starszych, należy uczyć ich szacunku i tolerancji wobec babci i dziadka nie tylko z domu rodzinnego, ale także z sąsiedztwa” (nauczycielka kontraktowa).

Chcąc poznać postawy i relacje młodzieży w okresie adolescencji z babcią i dziadkiem oraz z seniorami ze środowiska lokalnego wśród 8 uczennic oraz 3 uczniów

---

⁴¹⁵ K. Węgrzyn, *Jaka będzie polska starość?* [w:] *Starzenie się a satysfakcja ...*, s. 114-115.

z klasy I a Gimnazjum nr 1 w Chorzowie przeprowadziłam Test Niedokończonych Zdań oraz Test Niedokończonych Historii. Dalej analizuję materiał pozyskany z tych narzędzi badawczych⁴¹⁶, dotyczący tych kwestii.

Uczennica 1 twierdzi, iż „życie ludzi starych jest nudne. Lubią gotować i interesują się kościołem”. Respondentka zwraca także uwagę na to, iż obcy seniorzy „często są chorzy i mają problemy z noszeniem ciężkich zakupów, dlatego potrzebują pomocy młodych”. Poza tym „boją się śmierci i samotności”, „pachną mydłem, mają siwe włosy i zmarszczki”.

Natomiast babcię i dziadka postrzega pozytywnie. W jej opinii „Babcia jest kochana. Lubię jak gotuje pyszności. Często pije herbatę i gra ze mną w szachy”. Poza tym „często sprząta mieszkanie. Lubi czytać biblię i gazety”. Uczennica deklaruje pomoc seniorce: „Lubię jej we wszystkim pomagać, bo ona tego potrzebuje. Poza tym to jest dobry uczynek”. Dostrzega także zdrowotne problemy babci, która „niestety jest bardzo chora i nie zostało jej wiele czasu. Chciałabym, aby żyła wiecznie i aby żył dziadek, a nie ma go już od dawna. Pamiętam, że bardzo lubiliśmy ze sobą spędzać czas”.

Z uzyskanych danych od wychowanki (1) wynika, że w stosunku do seniorów przejawia ona pozytywne postawy.

Także kolejna uczennica (2) podobnie jak jej koleżanka z klasy wypowiada się na temat ludzi starych ze środowiska lokalnego: „(...) mają zmarszczki, siwe włosy, są samotni, bezradni i chorzy”. Poza tym „Najczęściej spacerują po parku, sprzątają w domu i rozwiązują krzyżówki. Lubią narzekać i opiekować się wnukami, bo lubią przebywać w towarzystwie ludzi młodych”. Badana zwraca uwagę na pojawiający się w społeczeństwie problem obojętności młodego pokolenia wobec seniorów: „Ich życie jest ciężkie, kiedy nikt się nimi nie interesuje i muszą sobie sami z wszystkim radzić”.

Zaznaczę, że ma ona tylko babcię, której chętnie pomaga, jeśli jest taka potrzeba. Ma dobre zdanie na temat seniorki, choć przyznaje, iż nie zawsze się rozumieją: „Babcia jest miła i często rozwiązuje krzyżówki i czyta gazety. Kocham ją, mimo że czasem mnie denerwuje. Pomagam jej w różnych czynnościach, bo wiem, że tak trzeba”.

Z jej relacji z seniorami wynika, że ma ona o nich rzeczywiste obserwacje i do bliskich osób starych przejawia sympatię.

Zaś uczennica 3, pozytywnie i negatywnie wypowiada się na temat obcych seniorów w zależności od charakteryzowanej kwestii. Jej zadaniem są to osoby: „chore, niedołężne i

---

⁴¹⁶ Aneks nr 2 i 3.

samotne”. Zwróciła ona uwagę na problem, który dotyka seniorów w dzisiejszym świecie – obojętność młodszego pokolenia: „Osoby stare boją się braku akceptacji i samotności”. Do rodzajów podejmowanej przez nich aktywności zalicza: narzekanie, udzielanie rad, opiekowanie się wnukami, sprzątanie. Chociaż równocześnie twierdzi, iż „ludzie starzy są mili i ładnie pachną”, ale także „zręczliwi i wścibscy”. Poza tym, denerwuje ją brak ambicji i niechlujstwo osób starych. Badana zwraca także uwagę na ich kwestie zdrowotne: „Seniorzy mają problemy związane z wykonywaniem wielu rzeczy. Spowodowane jest to złym zdrowiem”. W związku z tym „potrzebują pomocy w wykonywaniu codziennych czynności”. Jej wypowiedź świadczy o niestabilności emocjonalnej, co jest w dalszym ciągu charakterystyczne dla adolescentów, ale także może być spowodowane brakiem wzorców ze środowiska lokalnego. Dlatego szkoła powinna zadbać o edukację w tym zakresie oraz umożliwić wychowankom kontakt z obcymi seniorami.

Uważam, że podobnie jak u uczniów ze szkoły podstawowej występują pozytywne emocje w ocenie dziadków, a ich brak w stosunku do obcych seniorów powoduje obojętne nastawienie do osób tej grupy społecznej.

Ta tendencja występuje w opinii wychowanki, która o babci i dziadku wyraża się prawie zawsze pozytywnie. Chętnie im pomaga i z przyjemnością spędza z nimi wolny czas. „Lubię moich dziadków. Często pomagam im w pracach domowych. Lubię z nimi chodzić po lesie. (...) Babcia jest zabawna, ale czasem mnie denerwuje. Rozwiązuje krzyżówki i ogląda telenowe. Często pomaga mi też z odrabianiem zadań domowych. (...) Chciałabym być kiedyś do niej podobna”. Zaś „dziadek interesuje się geografią. Lubimy się wygłupiać”.

Także kolejna uczennica (4) wyraża na temat seniorów zarazem pozytywnie, jak i negatywnie. Często jej wypowiedzi są sprzeczne. Może to być spowodowane faktem, iż nie ma ona dziadków, z których mogłaby brać przykład. Z opinii wychowanki wynika także, że nigdy ich nie poznała: „zastanawiam się, czemu ich nie mam”. Jej zdaniem seniorzy są to osoby z: siwymi włosami i zmarszczkami. „Często czują się samotni i smutni, ponieważ nie mają rodziny”, ale „lubią spotykać się z przyjaciółmi i są uśmiechnięci”. Docenia także bogactwo ich wiedzy „lubię, kiedy opowiadają ciekawe historie, można się w ten sposób dowiedzieć wiele ciekawych rzeczy, (...) są mądrzy i doświadczeni”.

Także dziadkowie uczennicy 5 już nie żyją, ale w przeciwieństwie do poprzedniej doskonale ich pamięta, wypowiada się na ich temat z szacunkiem i miłością. „Babcia i

dziadek już nie żyją. (...) Pamiętam, że babcia często sprzątała i zajmowała się ogródkiem. Lubiła mieć porządek. Dziadek chodził na ryby – to było jego hobby”. Wspomina, że lubiła przebywać z dziadkami i chętnie im pomagała. „Pomagałam im w pracach domowych. (...) Zawsze piliśmy herbatę, jedliśmy ciasto, a babcia i dziadek opowiadali, jak było dawniej, kiedy oni byli młodzi. Dzięki nim dowiedziałam się wiele o przeszłości”.

Z uzyskanego materiału empirycznego wynika, że adoleścentka kojarzy pozytywnie osoby stare z własnej rodziny.

Zaś na temat obcych seniorów jej wypowiedzi są zróżnicowane - negatywne i pozytywne. Uważa, iż „są to ludzie tacy sami jak inni. (...) Obawiają się chorób i śmierci. (...) Są chorzy, smutni i często nie mają rodziny”. Do zajęć, jakie najczęściej wykonują, zalicza uczennica: spanie, narzekanie, spacerowanie i opiekowanie się wnukami”. Poza tym „Ludzie starzy są marudni, a ich życie jest nudne i ciężkie”. Chociaż „czytają książki, czasopisma i wszystkim się interesują, a szczególnie życiem młodych”. Uważam, że badana adoleścentka stereotypowo postrzega wygląd seniorów: „mają siwe włosy i zmarszczki”.

Kolejna zaś uczennica (6) poza wskazaniem negatywnych cech w wyglądzie osób starych, między innymi: siwe włosy i zmarszczki, twierdzi, iż seniorzy „są różni”. „Nie lubią hałasu i denerwuje ich, jak ktoś zajmuje im miejsce w tramwaju”. Poza tym „lubią wstawać wcześniej i pracować w ogródku. Czasem jednak nie mogą wszystkiego robić, bo są chorzy i mają problemy z chodzeniem”.

Zaś ze skojarzeń dotyczących bliskich osób starych wynika, iż jest bardzo emocjonalnie związana z nimi: „Uwielbiam babcinę i dziadka. Chętnie pomagam im w sprzątanii, bo rodzinie się pomaga. (...) Babcia jest bogata, najczęściej gotuje, a dziadek hoduje gołębnie”. Wnuczka lubi spędzać czas z seniorami. Najczęściej wtedy „oglądamy telewizję, rozmawiamy o zwierzętach i o przeszłości. Dziadkowie znają bardzo ciekawe i czasem zabawne historie. Wiele się mogę od nich nauczyć”. Poza tym „chodzimy na działkę, gdzie pomagam robić porządek na grządkach”. Stwierdza także „Chciałabym, żeby byli wieczni”. Wyraźnie więc w wiedzy uczennicy 6 występują realistyczne oceny osób starych i pozytywne emocjonalnie, co rzutuje na jej świadomość i zachowania poprawne w stosunku do dziadków.

Natomiast uczennica 7 wypowiada się na temat kategorii obcych seniorów zdecydowanie negatywnie: „człowiek stary ma zmarszczki i siwe włosy. (...) Nie lubi sportu, bo jest schorowany”. Poza tym uważa, że „chętnie siedzi w domu, śpi i opiekuje

się wnukami. Jest zadbany, uśmiechnięty, ale brzydko pachnie”. Respondentka dodaje także, że życie seniorów „jest nudne, interesuje ich głównie polityka i plotki” .

Zaś na temat babci i dziadka nie wypowiada się, bo oboje już nie żyją, dlatego nie miała pozytywnego wzorca odnoszącego się do osób starych. Uważam, że niski stopień realizacji procesu wychowania do starości w gimnazjum i brak pozytywnych relacji z osobami starymi w rodzinie i w sąsiedztwie spowodował u niej nieprawidłowe odnoszenie się do seniorów.

Ostatnia badana uczennica (8) z I klasy gimnazjum także negatywnie i lekceważąco wypowiada się na temat seniorów. Według niej mają oni: „siwe włosy, są pomarszczeni i leniwi, dlatego najczęściej śpią i narzekają”. Poza tym „ich życie jest nudne”. Badana zwraca także uwagę na ich wygląd i twierdzi, iż „Nie potrafią się ubrać i brzydko pachną”. Co więcej: „najbardziej potrzebują bujanego fotela i kota”. Natomiast na temat seniorów z najbliższej rodziny także nie wypowiada się zupełnie. Niestety, nie znam powodów, które zadecydowały o nieodpowiednim postrzeganiu osób starych.

Dalej charakteryzuję dane świadczące także o poglądach, wiedzy i zachowaniu, ale chłopców do osób starych.

Uczeń 1 kojarzy seniorów obcych negatywnie: ze zmarszczkami, siwymi włosami i brakiem sił. Są to osoby, które „noszą okulary”, (...), „lubią spędzać czas w domu, opiekują się dziećmi i czytają”. Wskazuje także kolejne negatywne atrybuty: „(...) lubią spać i narzekać. Często są samotni i chorzy”. Poza tym „są brzydzy” i „nie lubię ich, bo mam taki kaprys”.

Natomiast o babci i dziadku wypowiada się pozytywnie: „Babcia zajmuje się gotowaniem jedzenia. Lubi czytać książki i oglądać telewizję”. (...) „ Dziadek jest spoko, ale razem niczego nigdy nie robimy”. Deklaruje także: „ Pomagam babci w zakupach, bo wiem, że jest jej ciężko”. Wychowanek przyznaje także, iż niechętnie spotyka się z dziadkami „Nie lubię do nich jeździć, bo się tam strasznie nudzę”. Dlatego dziadkowie powinni, w porozumieniu z rodzicami, a nawet samymi wnuczętami znaleźć wspólne zainteresowania, formy spędzania czasu atrakcyjne dla obu stron.

Zatem u niego także zauważa się postawę negatywną w stosunku do obcych seniorów, a pozytywną do osób starych z rodziny.

Z kolei uczeń 2 bardzo niechętnie wypowiada się zarówno na temat babci i dziadka, jak i obcych seniorów. Uważa, iż seniorzy „są bezradni. (...) Zwykle siedzą w domu i opiekują się dziećmi”. Poza tym zauważa, że „ich życie jest nudne, gdyż interesują się tylko serialami”. Wskazuje on jednak także na pozytywne cechy osób starych: „Są

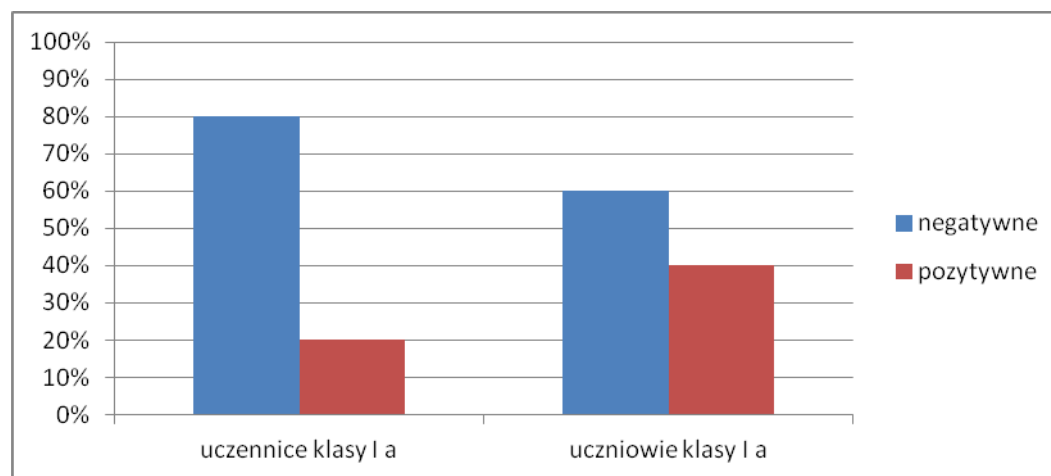
ładnie ubrani i uśmiechnięci”. Generalnie skąpe wypowiedzi ucznia na temat ludzi starych świadczą o braku zainteresowania losem seniorów.

Podobne są wypowiedzi wychowanka 2 na temat babci i dziadka - ubogie w treść. Z nich wynika, iż nie czuje się on z nimi emocjonalnie związany. Ocenia ich używając ogólnika: „Dziadkowie są fajni. Niestety, nie pomagam im, bo mieszkają daleko ode mnie”. Bliskie mieszkanie wnucząt i dziadków pozytywnie wpływa na ich wzajemne kontakty. Spotkania z babcią i dziadkiem uczą szacunku dla seniorów i uwrażliwiają na potrzeby i problemy drugiego człowieka. Poza tym dziadkowie są źródłem wiedzy o przeszłości, przekazują wnukom wartości religijne i patriotyczne, wskazują na przemijanie czasu, a przy tym na potrzebę mądrego gospodarowania upływającymi latami⁴¹⁷, a więc na potrzebę przygotowania się do aktywnej i zdrowej starości.

W związku z tym nasuwa się przypuszczenie, że edukacja do starości prowadzona w szkole podstawowej i gimnazjum miała charakter bierny.

Także kolejny uczeń (3) niechętnie wypowiada się na temat seniorów. Postrzega ich negatywnie jako osoby: „zmęczone i samotne”, ale równocześnie pozytywnie jako osoby „zadbane i uśmiechnięte”. Poza tym dostrzega problemy zdrowotne ludzi starych, gdyż stwierdza, iż „nie lubią hałasu, często są chorzy i mają problemy z oddychaniem”. Na temat babci i dziadka zupełnie się nie wypowiedział, dlatego trudno w stosunku do niego określić i wysnuć identyczne wnioski jak do poprzednich uczniów. Generalnie brak jest wzorca pozytywnego osób starych u tych uczniów klasy I gimnazjum.

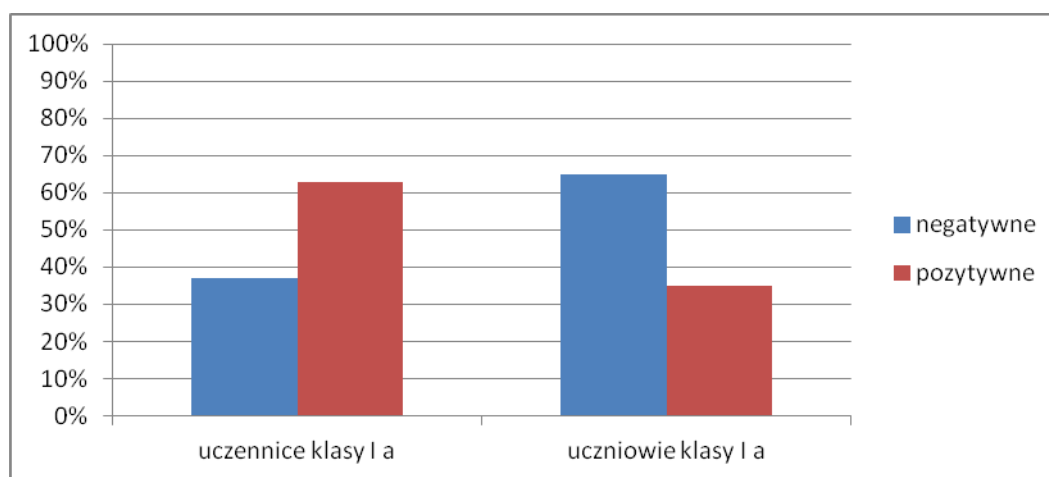
Diagram prostokątny nr 18: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów I klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

⁴¹⁷ M. Braun – Gałkowska, *Nowe role społeczne ludzi starszych* [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. Studen, M. Marczuk, Lublin 2006, s. 191-193.

Sumując, z analizy zgromadzonego materiału empirycznego diagnostycznego (diagram prostokątny nr 18) uzyskanego od dziewcząt i chłopców I klasy gimnazjum wynika, iż na temat osób starych wypowiadają się oni bardziej niechętnie niż ich koledzy i koleżanki ze szkoły podstawowej. Poza tym, wśród atrybutów seniorów, najczęściej wymieniają określenia negatywne, jak: choroba, samotność, zrzędlivość, wścibstwo. Badani respondenci i respondentki stwierdzają, iż „Ludzie starzy boją się śmierci”. Co więcej „często są chorzy i potrzebują pomocy”. Uważają ich także za osoby nieaktywne, które zazwyczaj siedzą w domu, śpią i opiekują się wnukami. Zaledwie 1 uczennica wskazała, iż ceni u seniorów bogactwo ich wiedzy. Także ona zauważyła ważny problem seniorów, którym jest brak akceptacji i samotność w społeczeństwie. Te problemy w Polsce znane są gerontologom, dlatego, aby temu przeciwdziałać 2012 rok został ustanowiony Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej. W ramach jego obchodów w dniach 22-23 marca został zorganizowany II Kongres Demograficzny „Polska w Europie – przyszłość demograficzna”, podczas którego między innymi naukowcy akcentowali, iż umiejętność nawiązywania i utrzymywania pozytywnych więzi międzypokoleniowych jest możliwa w oparciu o edukację dzieci i młodzieży w tym zakresie⁴¹⁸.

Diagram prostokątny nr 19: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt I klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

⁴¹⁸ L. P o k r z y c k a, *Edukacja przez całe życie*, „Nowa Szkoła”, 2012, nr 2, s. 36-38.

Uważam, że uzyskane dane z analizowanego materiału empirycznego (diagram prostokątny nr 19) wskazały na poziom wiedzy i zachowań adolescentów z babcią i dziadkiem, a także na świadomość przejawianą w stosunku do bliskich emocjonalnie seniorów, chociaż treściowo są ubogie. Z 11 badanych zaledwie 5 dziewczynki i 1 chłopiec wypowiedzieli się o dziadkach z szacunkiem i miłością. Według nich „są oni zadbani i ładnie pachną”. A zatem można uznać, że połowa badanych wychowanków z I klasy gimnazjum ma pozytywne postawy wobec dziadków.

W opiniach 4 uczniów zauważa się także tradycyjny podział ról seniorów w zależności od ich płci, do dziś zachowany na Górnym Śląsku. Niestety, zaledwie 5 uczniów gimnazjum deklaruje, iż pomaga babci i dziadkowi, ponieważ „to jest dobry uczynek”. Ci sami wychowankowie lubią spędzać czas wolny z dziadkami. Widać, iż na ich decyzje wywiera wpływ religia Kościoła katolickiego, którą wyznają. W związku z tym dobrze, że także katecheci edukują uczniów do starości, motywując ich do rozwijania wspólnych zainteresowań z babcią i dziadkiem.

Natomiast z wywiadów z nauczycielami Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wynika, że „zauważa się lekceważące zachowanie uczniów wobec ludzi starszych. Młodzież nazywa ich nawet staruchami, wapniakami, śmieje się z nich, nie ustępuje miejsca w autobusie. Także nieletni nie myślą o tym, że w przyszłości to oni będą starzy”. Poza tym „w dzisiejszych czasach coraz więcej rodzin jest niewydolnych wychowawczo”. Dlatego to nauczyciele w szkołach powinni kształtować u dzieci postawy tolerancji i empatii. Zatem to oni powinni ich bardziej uwrażliwiać na potrzeby i problemy ludzi starszych, nie tylko w stosunku do babci i dziadka, ale także do seniorów z sąsiedztwa”.

Kolejną grupę badawczą stanowili wychowankowie klasy II a - 8 chłopców i 8 dziewcząt.

Rozpocznę od analizy danych uzyskanych od uczennicy 1. Dziewczynka bardzo kocha babcię i dziadka i lubi spędzać z nimi czas mimo, iż stwierdziła: „moje zachowanie często ich denerwuje i wtedy na mnie krzyczą”. Nie jest jednak wobec nich bezinteresowna: „Lubię moich dziadków, gdy dają mi kasę”. Dodaje: „Pomagam im w domu, ponieważ jest to dobry uczynek”. Poza tym uważa, iż „Dziadkowie rzadko wychodzą z domu. Babcia najczęściej siedzi w domu, a dziadek robi coś w ogródku”. Uważa także, że „Babcia jest fajna, a dziadek to spoko ziom”. Dlatego zapewne chętnie spędza czas z dziadkami: „Lubię wpadać do nich w odwiedziny i chodzić z nimi na spacer oraz na zakupy. Zdarza się, iż jemy wspólnie niedzielny obiad”.

Zaś ludzie starzy obcy, według niej, postrzegani są negatywnie jako: „pzmarszczani, siwi i dziwni, nudni, czasem też fajni”, ale uważa, że „lubią wiedzieć co się dzieje w kraju i na świecie – codziennie oglądają wiadomości”. Adoelscentki wskazuje także, iż seniorzy „potrzebują spokoju, dlatego denerwuje ich hałas”. W ogóle starość to głupota i nuda”, dodaje na koniec Testu Niedokończonych Zdań respondentka, chociaż niechętnie wypowiadała się na temat osób starych, to jednak nie jest ona obojętna na ich problemy. O tym świadczy to, że jeśli jest taka konieczność, zawsze im pomaga, na przykład w zakupach.

Z kolei następną wychowanka (2) lubi także odwiedzać i pomagać dziadkom. Motywuje ją do takiego działania miłość, jaką ich darzy. „Kiedy jestem u babci zawsze jej we wszystkim pomagam, bo ją kocham. Moja babcia rzadko wychodzi z domu, ma problemy ze słuchem i dlatego mało mówi, ale lubi czytać gazety i książki. Razem gramy w różne gry i jest fajnie. Kiedy o niej myślę jest mi smutno i jest mi jej żal”.

Ogólnie uważa ona, że „Ludzie starzy są spokojni. Nie lubią hałasu i bałaganu. Poza tym rozwiązują krzyżówki i dużo śpią bywa, iż mają problemy z chodzeniem, dlatego są powolni i narzekają. Boją się śmierci”. Badana zwraca także uwagę na ich potrzebę dbania o siebie: „pachną perfumami, ubierają się różnie”, ale uważa, że „osoby stare źle traktują młodzież”. Aby zmienić tego typu opinie adolescentów, należy w środowisku szkolnym umożliwić im nie tylko spotkania z seniorami, ale także nawiązywanie regularnej współpracy międzypokoleniowej, na przykład na spotkaniach artystycznych. Zaś w wypowiedziach uczennicy 3 dominuje negatywne skojarzenia związane z seniorami. Uważa ona, iż „ludzie starzy są nudni, denerwuje ich śmiech i zabawa”. Poza tym uważa, że „mają problemy z robieniem zakupów. (...) Ich życie jest nudne. Mogliby pracować, wtedy by się im nie nudziło.(...) Lubią układać puzzle i wędkować”. Niestety adolescenta przytacza tylko negatywne cechy w wyglądzie fizycznym osób starych: „są grubi, mają siwe włosy i zmarszczki, ale ładnie pachną. (...) Ubierają się staromodnie. (...) Boją się samotności, dlatego potrzebują drugiego człowieka”. Podobnie jak wcześniej charakteryzowana badana (2) i ta dziewczynka (3) stwierdza, iż „seniorzy źle traktują młodzież”.

Także na temat babci i dziadka wypowiada się niechętnie, ale pozytywnie. Z jej opinii wynika, iż lubi przebywać z babcią i dziadkiem: „Kiedy jestem u dziadków zazwyczaj chodzimy na spacer i rozmawiamy o różnych rzeczach. Świetnie się wtedy bawię”. Myślę, że spotkania międzypokoleniowe oraz pogłębione omawianie przez nauczycieli kwestii dotyczących starości rozwinię zainteresowania adolescentów ostatnim okresem

życia człowieka, a także zmieni ich obojętne, a nawet negatywne odnoszenie się do seniorów.

Natomiast stosunek do dziadków uczennicy 4 jest pozytywnie mocno zadeklarowany. „Kaźde wakacje spędzam u dziadków. Chodzimy wtedy na spacer y i rozmawiamy o wszystkim. Jednak nie możemy zbyt długo maszerować, bo babcia i dziadek są potem bardzo zmęczeni”. Nie jest także obojęt na ich problemy zdrowotne: „Często pomagam im też we wszystkich czynnościach domowych, bo są zmęczeni i potrzebują mojej pomocy”. Przyznaje także: „Lubimy razem przebywać mimo, że czasem się kłócimy”. Docenia też wiedzę i doświadczenie dziadków: „Dziadkowie są fajni i ciekawi. Opowiadają bardzo ciekawe historie. Bardzo lubię ich słuchać, bo mogę dowiedzieć się wiele ciekawych i mądrych rzeczy”. Z jej dalszej wypowiedzi można poznać codzienne zajęcia seniorów: „Babcia czyta gazety, rozwiązuje sudoku i lubi ciszę”, natomiast „Dziadek gra w szachy i dużo czyta. Lubię, gdy dziadek czyta głośno książki”.

Zaś jeśli chodzi o obcych seniorów to uczennica ta zwraca uwagę na ważny aspekt ich życia – niskie dochody. Stwierdza, iż osoby stare „mimo tego, że są zmęczone, muszą pracować, aby dorobić do niskiej emerytury czy renty”. Poza tym „Ludzie starzy boją się młodych, dlatego traktują młodzież jak ludzi z innej planety”. Respondentka wyraża w tym zdaniu pozytywne emocje: „Jest mi ich żal”. Wyraźny jest jej obraz życia współczesnych osób starych, twierdząc, że osoby stare „często potrzebują opieki i boją się śmierci”. Chociaż uważa, że „narzekają i staromodnie się ubierają (...) mają siwe włosy i zmarszczki”. Myślę, że jej pozytywnie ukształtowany obraz człowieka starego jest wynikiem owocnych kontaktów z dziadkami.

Natomiast w opinii uczennicy 5 „ludzie starzy są łagodni i mili”, ale „ich życie jest nudne. Interesują się wnukami, którzy tak samo jak ich dzieci są dla nich najważniejsi”. Badana ma tylko babcię, o której pozytywnie się wyraża: „Lubię moją babcię i we wszystkim jej pomagam”. Dziewczyna zauważa, iż „babcia rzadko gdzieś wychodzi, gdyż ma problemy ze słuchem”. W związku z tym wiele czasu spędza w domu, gdzie czyta gazety”. Jednak w wypowiedzi wychowanki babcia ma jedną wadę: „jest nadopiekuńcza”. Mimo to „lubię ją odwiedzać. Babcia czasem daje mi pieniądze, które oszczędzam, by potem kupić sobie coś fajnego”. Zatem także jej skojarzenia dotyczące osób starych są poprawne, a więc dobrze rokują na relacje z seniorami.

Tak jak i kolejnej uczennicy (6). Uważa ona, że: „seniorzy są mili i mądrzy. Lubią pomagać innym, opiekować się wnukami i spać”. Natomiast „nie lubią jeździć na

rowerze, spotykać się z ludźmi i słuchać muzyki współczesnej. Dlatego ich życie jest monotonne”. Adolescenta zwraca także uwagę na ich problemy zdrowotne: „ciężko jest im chodzić po schodach, dlatego lubią spędzać czas w domu, odpoczywać i czytać”.

Zaś wnuczka ta, w wizerunku babci i dziadka dostrzega zarówno wady jak i zalety. Lubi spędzać czas z dziadkami i deklaruje chęć niesienia im pomocy: „Moja babcia nie ma zębów. Jest nadopiekuńcza i najczęściej śpi. Dziadek lubi chodzić na spacer”. Zwraca uwagę także na obawy seniorów: „Dziadkowie boją się złodziei”. Dziewczynka docenia ich doświadczenie życiowe i jest z nimi emocjonalnie pozytywnie związana: „Babcia i dziadek są mądrzy, ładnie pachną, mają siwe włosy i pomarszczoną skórę. (...) Chciałabym, aby długo żyli. Lubię ich spokój i we wszystkim im pomagam”.

Zaś uczennica 7 stereotypowo, źle ocenia obcych seniorów. Jednak jej obraz zewnętrznego wyglądu osób starych jest realistyczny: „ludzie starzy mają siwe włosy i zmarszczki. Nie lubią uprawiać sportu, spotykać się z ludźmi i jeździć na wycieczki. Wolny czas spędzają w domu, spacerują i czytają, gdyż lubią spokój. Często też śpią i narzekają”. Poza tym „opiekują się wnukami”. Zauważa, że „są zadbani, uśmiechnięci i ładnie ubrani, ale brzydko pachną”. Ale także „są upierdliwi, a ich życie jest nudne”. Respondentka dostrzega także problemy seniorów, te są związane z obojętnością współczesnego polskiego społeczeństwa wobec tej grupy ludzi: „Niektórzy mają problemy z chodzeniem, są bezradni i samotni, gdyż nikt im nie chce pomóc. Często też nie mają kontaktu z rodziną”. A to właśnie rodzina, zdaniem Violetty Tuszyńskiej – Boguckiej, jest najważniejszą siłą wspomagającą seniorów w czasie ich problemów zdrowotnych i emocjonalnych. Badaczka uważa, że opieki nad osobami starymi trzeba się nauczyć, gdyż głównymi formami pomocy dziadkom powinny być: rozumienie choroby, udzielenie pomocy, emocjonalne wsparcie, a także umiejętność korzystania z instytucji zewnętrznych – społecznych i medycznych⁴¹⁹.

Natomiast dziadkowie, według wnuczki, „rzadko okazują sobie miłość”. Przypisuje im pełnienie odmiennych życiowych ról, co może mieć związek z życiem jej, jak i seniorów na Górnym Śląsku: „Babcia najczęściej ogląda telewizję, czyta gazety i książki. Wiele czasu spędza w kuchni. Lubię, gdy gotuje pyszności”. Zaś „dziadek interesuje się kolarstwem. Chodzę z nim na grzyby i jeździmy na wycieczki rowerowe”. Badana postrzega dziadków jako osoby zaradne, samodzielne, choć mające także

---

⁴¹⁹ V. T u s z y ń s k a – B o g u c k a, *Pomoc rodziny w opiece nad osobami w wieku podeszłym z chorobami przewlekłymi* [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006, s.161-165.

problemy zdrowotne. „Moi dziadkowie są sprawni i nie potrzebują pomocy. Czasem tylko pomagam babci w robieniu zakupów”. Poza tym „ładnie wyglądają, ale niemodnie się ubierają”. Bywa także, iż „źle się poczują. Potrzebują wtedy opieki”. „Myślę, że boją się śmierci”.

Uważam, że młode pokolenie mogłoby te dolegliwości zminimalizować, gdyby w sposób pogłębiony były realizowane treści w trakcie edukacji do starości w szkole ogólnokształcącej.

Natomiast w opinii uczennicy 8 dominują negatywne cechy seniorów: „ludzie starzy najczęściej przebywają w domu, sprzątają i chodzą na spacer. Lubią narzekać i spać. Niechętnie spotykają się z ludźmi i uprawiają sport. Często są smutni, samotni i nudni. Zdarza się, że są upierdliwi i złośliwi. Lubią spokój i czytanie książek. Mają siwe włosy i zmarszczki. Kiedy mijam ich na ulicy to niektórzy z nich śmierzdzą”. Badana zwraca także uwagę na ich stosunek do młodzieży: „Traktują młodych normalnie”. Zapewne i jej udział w zajęciach szkolnych dotyczących procesu starzenia się i seniorów spowodowałby zmianę takiego negatywnego ich oceniania.

Tym bardziej jej udział w takiej edukacji jest konieczny, gdyż, niestety, nie wypowiada się adolescentka (8) na temat swych relacji z babcią i dziadkiem.

Natomiast wypowiedzi wychowanków klasy II dotyczące relacji, które łączą ich z seniorami ujawniają ich obojętność, a często niechęć wobec ludzi po 60. roku życia, na dodatek ich opinie są bardzo ubogie w treść.

Na przykład postawa ucznia 1 jest bardzo niepokojące. Jest on nie tylko obojętny wobec seniorów, ale często wypowiada się o nich z pogardą, co zapewne negatywnie wpływa też na relacje badanego z dziadkami. Uważa, iż „ludzie starzy mieszkają w chlewie. Mają siwe włosy i zmarszczki”. Poza tym „są leniwi. Siedzą w miejscu i narzekają”. Dalej dodaje: „Starcy marudzą, lubią spokój, a ich życie jest nudne”. Adolescent przyznaje także: „Z daleka omijam ludzi starych, nie zwracam na nich wcale uwagi - oni mnie nic nie obchodzą!”.

A dziadków traktuje instrumentalnie. Ceni ich tylko jako źródło dodatkowych pieniędzy. „Babcia i dziadek są starzy. Lubię, jak dają mi kasę. To wszystko!”. Z odpowiedzi wychowanka wynika, iż nie posiada on wiedzy na temat korzyści, jakie mogą czerpać młodzi od bliskich seniorów. Zatem nauczyciel w szkole powinien nie tylko uzupełnić luki w jego wiadomościach, ale umożliwić poprzez aktywną edukację do starości zmianę postawy adolescenta.

Kolejny respondent (2) jest dość pozytywnie nastawiony do osób starych, wszak oprócz negatywnych skojarzeń, przedstawia także ich pozytywne cechy, bo twierdzi: „Ludzie starzy kojarzą mi się z bezradnością, brakiem sił i dużą ilością wolnego czasu, który zazwyczaj spędzają w domu”. Zaś do zajęć, jakie wykonują zalicza: opiekowanie się dziećmi i chodzenie na spacer. Jego zdaniem, są aktywni fizycznie i mają miłą aparycję oraz „lubią też uprawiać sport. Są zadbani, elegancko ubrani, uśmiechnięci i ładnie pachną”. Niestety, „źle traktują młodzież i się ich boją”.

Aby zmienić to jego negatywne wyobrażenie o seniorach, należy także zaaranżować w gimnazjum edukację do starości w dodatkowych formach zajęć, które są oparte na aktywnym udziale uczniów tym bardziej, że na temat babci i dziadka wychowanek wypowiadał się także niechętnie, ale pozytywnie. „Dziadkowie są kochani. Pomagam im w wielu rzeczach, bo mają oni dużo pracy, dlatego rzadko się nudzą”. Nie jest jednak wobec nich bezinteresowny: „Lubię gdy opiekują się mną i dają mi pieniądze”. Przypisuje im także pełnienie odmiennych ról: „Babcia jest nerwowa i czasem krzyczy. Zazwyczaj ogląda telewizję i gotuje, a dziadek naprawia auta, bo jest mechanikiem samochodowy”.

Zaś uczeń 3 wskazuje na negatywne i pozytywne aspekty w życiu seniorów. Jego zdaniem „seniorzy są ładni i zadbani lubią udzielać rad i pomagać innym. (...) Zazwyczaj są w domu, gdyż mają problemy z chodzeniem po schodach. (...) Lubią spędzać czas z rodziną, nie czują się wtedy samotni. Potrzebują także wsparcia, bo często są chorzy”.

Ten uczeń z obojętnością (choć w większości pozytywnie) wypowiada się także na temat dziadków. Uważa, iż są oni „śmieszni”. „Nie pomagam im, bo nie chcę”. Zauważa jednak zwyczaje seniorów: „Myślę, że moi dziadkowie rzadko wychodzą na spacer.(...) Babcia zazwyczaj czyta książki i daje mi słodycze. Dziadek jest sportowcem i lubi czytać książki wojenne. Razem piją herbatę i czytają Pismo Święte”. Z wypowiedzi adolescenta wynika, iż lubi on spędzać czas z dziadkami: „Kiedy ich odwiedzam chodzimy na spacer i oglądamy telewizję, a także chodzimy do kina i na mecze piłki nożnej”. Niestety, jest wobec nich, tak jak uczeń 2, interesowny: „Chciałbym, aby byli bardziej hojni”. Brak rozwinięcia uczuć altruistycznych w trakcie edukacji szkolnej zapewne spowodował pazerność finansową tego najbliższego członka rodziny dziadków.

Natomiast w opinii ucznia 4 „ludzie starzy są zwykle na emeryturze. Siedzą w domu i opiekują się wnukami”. Poza tym „lubią spać i narzekać. Brzydtko pachną i są smutni.

(...) Często są chorzy i potrzebują pomocy”. Badany zwraca także uwagę na stosunek seniorów do młodzieży, który jego zdaniem jest nieprawidłowy: „Lubią tylko swoją epokę, dlatego wrednie traktują młodzież”.

W jego stwierdzeniach właściwie nie ma nowych treści związanych realizowanym tematem pracy. Na dodatek respondent nie wypowiedział się na temat relacji, jakie ma z babcią i dziadkiem. Podobnie uczynili trzej kolejni uczniowie.

Także wychowanek 5 z niechęcią stwierdził, iż „ludzie starzy siedzą w domu, narzekają i opiekują się wnukami”. Poza tym „są siwi, pomarszczeni, samotni i chorzy”.

Podobnie negatywną opinię o seniorach przedstawił także uczeń 6. W jego skojarzeniach: „seniorzy mają dużo wolnego czasu, który spędzają w domu, chodzą na spacerki oraz opiekują się wnukami”. Co więcej „lubią pomagać innym i udzielać rad. Brzydko pachną i są często chorzy”.

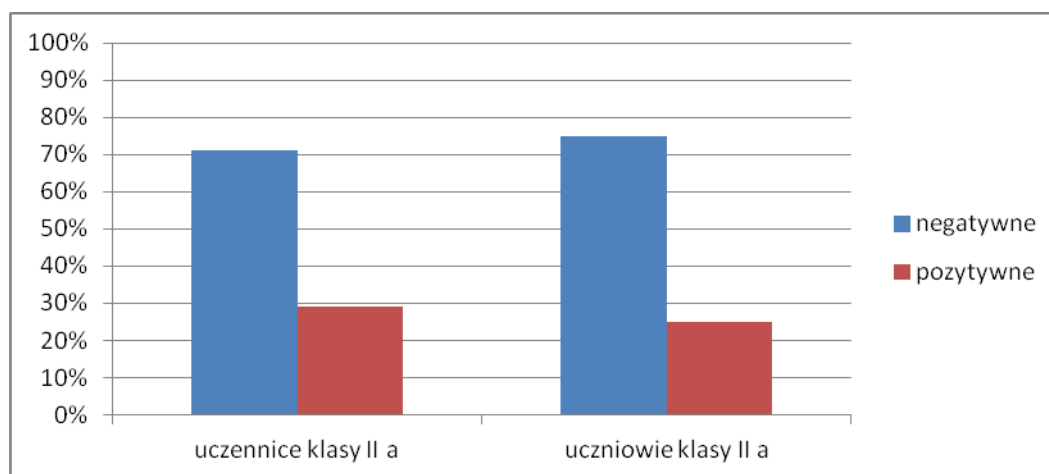
Zaś uczeń 7 kojarzy seniorów ze zmarszczkami i brakiem sił, a także uważa, że: „lubią pomagać innym, udzielać rad i opiekować się wnukami. Zazwyczaj dużą ilość wolnego czasu spędzają w domu, sprzątają, czytają i grają w szachy”. Zaś pozytywnie wyraża się na temat ich wyglądu i fizjonomii: „Są ładnie ubrani, zadbani i uśmiechnięci”. Poza tym „mają wielu przyjaciół”. Respondent zwraca uwagę także na to, iż „denerwuje ich aroganckie zachowanie innych”. Jednak „często źle się czują lub mają kłopot ze zrobieniem czegoś, dlatego proszą młodych o pomoc i cenią ich za to”. Lubie z nimi przebywać, gdyż oni zawsze są uśmiechnięci, mili i uprzejmi”. Na koniec jego wypowiedzi pojawia się stwierdzenie, iż „niestety źle traktują młodzież”.

Właściwie trudno, na bazie uzyskanych danych, podać dlaczego i ten uczeń ma tak negatywną opinię o relacjach seniorów skierowanych do młodzieży. Tym bardziej jest to zastanawiające, że z najbliższymi seniorami ma silną więź: „Babcia i dziadek są kochani. Pomagam im we wszystkim, kiedy mnie tylko poproszą. (...) Babcia mieszka daleko, jest miła i często sprząta, bo lubi ład i porządek. Czyta książki i czasopisma,. Lubi wiedzieć, co się dzieje na świecie, dlatego codziennie ogląda wiadomości”. Wnuczek lubi spędzać z nią czas: „często razem rozmawiamy. Lubie, gdy piecze pyszne ciasta, czasem jej w tym pomagam. Poza tym, oglądamy filmy, a w niedzielę chodzimy do kościoła”. Respondent pozytywnie wspomina także nieżyjącego bliskiego seniora: „Dziadek ubierał się elegancko i pachniał perfumami”.

Zaś ostatni respondent (8), podobnie jak wielu adolescentów obu szkół ogólnokształcących, stereotypowo postrzega wszystkich seniorów jako: „osoby mające siwe włosy, zmarszczki”. Poza tym „lubią odpoczywać i narzekać. Czas wolny

zazwyczaj spędzają w domu, opiekują się dziećmi i czytają. (...) Są zadbani i uśmiechnięci, ale brzydko pachną. Często są chorzy i samotni, ponieważ nie mają rodziny. Jest mi ich żal”. Tego rodzaju wypowiedź świadczy o tym, że nie tylko jego, ale i licznych uczniów emocjonalność nie jest obojętna na los osób starych. Istnieje zatem szansa na jej pozytywne rozbudzenie pod wpływem aktywnej edukacji do starości. Tym bardziej, że ogół wychowanków wypowiada się pozytywnie jednoznacznie na temat babci i dziadka lub podobnie jak uczeń 8: „Moi dziadkowie są opiekuńczy, ale denerwuje mnie, kiedy narzekają. Pomagam im w domowych czynnościach, bo ich kocham. (...) Babcia najczęściej narzeka, patrzy na telewizję i czyta gazety. (...) Dziadek jest nudny i często chodzi na spacer. Wyglądają fajnie, ale niemodnie się ubiera”. Wyraźnie z tej relacji gimnazjalisty wynika, że jego emocjonalność jest pozytywnie skierowana do bliskich seniorów, ale brakuje mu wiedzy na temat starości.

Diagram prostokątny nr 20: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów II klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

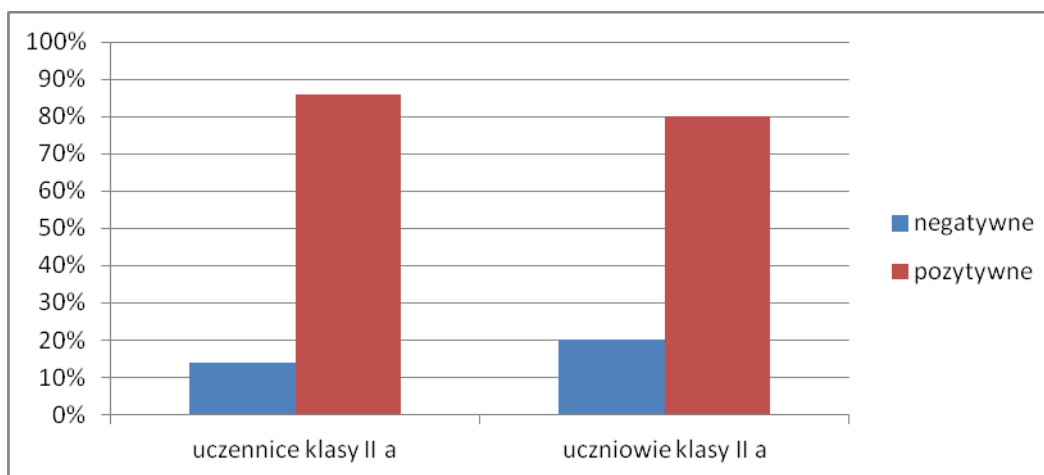

Sumując, z uzyskanego materiału empirycznego od uczniów klasy II gimnazjum wynika, iż ich relacje z obcymi seniorami często nie są prawidłowe (diagram prostokątny nr 20). Większość (11) wychowanków negatywnie postrzega osoby stare (5 uczennice i 6 uczniów). Pozostali wyrażają się o nich negatywnie i pozytywnie, a opinie te często są ze sobą sprzeczne. Adolescenci uważają, iż seniorzy najczęściej: mają

zmarszczki i siwe włosy, są chorzy, zmęczeni, samotni, nieaktywni fizycznie. Poza tym są nudni, ciągle narzekają i śpią. Należy podkreślić, iż chłopcy gimnazjalni o wiele bardziej niechętnie oceniają seniorów niż ich koledzy i koleżanki ze szkoły podstawowej. Podają u seniorów więcej cech negatywnych. Zaledwie 2 dziewczyny oceniły osoby stare pozytywnie. Według nich są oni aktywni intelektualnie, „mili, zadbani, pracowici, lubią pomagać innym”. Poza tym, aż 3 wychowanków w wypowiedziach prezentowało brak szacunku, obojętność a nawet złość, pogardę wobec ludzi starych, w tym także wobec najbliższych - babci i dziadka, a 7 uznało, iż seniorzy traktują młodzież źle.

Diagram prostokątny nr 21: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt II klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

Jeśli chodzi o stosunek uczniów klasy II do seniorów bliskich - wnucząt do dziadka i babci, to nie wszyscy respondenci uważają, iż seniorzy z ich rodzin są kochani, pracowici, mili (diagram prostokątny nr 21). Tylko 6 uczennic i 4 uczniów chętnie spędza czas z dziadkami. Reszta uważa, iż „spotkania z nimi są nudne”. Także mniej uczniów z tej grupy wiekowej deklaruje pomoc w codziennym życiu seniorów (3 chłopców i 7 dziewczynek). Pozostali wychowankowie nie mają ochoty pomagać starszym, gdyż problemy osób starych ich „nie obchodzą”. Bardzo niewiele pojawiło się propozycji wspólnego spędzania czasu: rozmowy, spacer, wyjście do kina i gra w piłkę. W tej grupie badanych uczniów gimnazjum są także opinie 3 obojętne i negatywne na temat dziadków, z których wynika, iż „są starzy, brzydzący, dziwnie się

ubierają i brzydko pachną”. Niepokojący jest fakt, iż spośród badanych nikt nie chce w przyszłości być podobny do babci czy dziadka. Uważam, że gimnazjaliści z II klasy nie mają pełnej wiedzy i świadomości, że wszyscy oni w przyszłości też będą osobami starymi, chyba że umrą wcześniej. Dlatego w czasie dalszej edukacji powinni nauczyciele ich przygotować do przeżywania spokojnej starości, ponieważ zachodzi potrzeba kształtowania ich postaw w stosunku nawet do najbliższych seniorów.

Dalej przeanalizowałam dane na temat wiedzy i zachowań względem seniorów uzyskane od 8 dziewczynek i 5 chłopców z klasy III a.

I tak uczennica 1 stwierdziła, iż seniorzy „są starzy”. Nie lubią hałasu i „pyskowania”. Poza tym „mają problemy z dźwiganiem ciężkich zakupów (...). Interesuje ich czytanie książek, gra w szachy i gra w karty. Nie interesują się sportem i muzyką”.

Także w podobny sposób ocenia jednoznacznie – niestety, negatywnie: „Dziadek nie żyje. Babcia mnie wkurza, bo najbardziej kocha moją siostrę. Nienawidzę jej. Babcia czyta najczęściej gazety i książki”.

Zaś stereotypowe postrzeżenie obcych seniorów uwidacznia się w słowach: „ludzie starzy są smutni. Nie lubią hałasu i niekulturalności. Ich życie jest nudne”. Poza tym „są samotni i niedołążni. Lubią odpoczywać, udzielać rad i opiekować się wnukami”.

Złe postrzeżenie seniorów przez badaną (1) będzie skutkowało relacjami z nimi – negatywnymi, a być może spowoduje, że uczennica w starości nie będzie akceptowała także siebie, co w konsekwencji doprowadzić może ją do depresji, izolacji od rówieśników.

Natomiast uczennica 2 zupełnie pozytywnie ocenia seniorów bliskich: „babcia ubiera się i wygląda normalnie. Chcę być kiedyś do niej podobna. Czyta czasopisma i książki”. Mimo, iż wypowiedź jest krótka, to wyraża sympatię wobec seniorki bliskiej i darzy ją szacunkiem”.

Natomiast nie podobała ona swojego odnoszenia się do seniorów, których nie zna.

Z kolei uczennica 3 bardzo niechętnie wyraża się na temat osób w podeszłym wieku - dominują u niej określenia pejoratywne: „te tematy mnie nie interesują, bo są nudne!”. Ich wizerunek określiła następująco: „seniorzy są siwi i pomarszczeni. Lubią spać i narzekać. Nie lubią wychodzić z domu”, „są brzydki i głupi, brzydko pachną, są smutni, samotni i niedołążni. Niczym się nie interesują”.

Tak samo – negatywnie oceniła swoją babcię (dziadek nie żyje): „Babcia jest głupia, przemądrzała i nudna. W niczym jej nie pomagam, bo i po co”. Tego rodzaju negatywna postawa adoleścentki kwalifikuje ją do pogłębionej edukacji do starości.

Podobnie jak uczennicę 4. Ta, również jest wobec seniorów krytyczna i opryskliwa. Według niej: „są zrzędlivi, pomarszczeni i siwi. Lubią spać, narzekać i udzielać rad”. Poza tym „czuję do nich wstręt, bo brzydko pachną. Bywa, że są chorzy i niedołążni. Nie lubią sportu, a przecież sami potrzebują ruchu”.

Natomiast dziewczyna (4) pozytywny obraz kreśliła, jeśli chodziło o bliską seniorkę: „babcia jest miła, fajna i uśmiechnięta”. Niestety, poza tym jednym zdaniem, pozostałe wypowiedzi (na temat babci) nie zawierały niczego interesującego i głównie były to słowa wulgarne, dlatego ich nie przytoczyłam. Tego rodzaju wypowiedź jest przykładem na ogromną niestabilność emocjonalną niektórych adolescentów⁴²⁰, a być może jest związane z nieodpowiednim wychowaniem w rodzinie.

Zaś kolejna uczennica (5) w zupełnie odmienny sposób ocenia obcych seniorów niż swoich dziadków. Według niej „senior jest pomarszczony, siwy i bezradny. Często jest w domu i opiekuje się wnukami”. Natomiast relacja badanej z babcią i dziadkiem opiera się na miłości, szacunku i wzajemnej pomocy – zatem jest poprawna. „Kocham moich dziadków. Pomagam im w sprzątaniu. Lubię kiedy są szczęśliwi i uśmiechnięci. Babcia najczęściej krząta się po domu. (...) Jest stara i chora. Dziadek jeszcze pracuje. Chodzimy razem na zakupy i gry planszowe”.

Myślę, że i jej postawa do seniorów wymaga stosownej edukacji, tak jak i uczennicy 6. Wszak ta także postrzega obce osoby stare negatywnie. Według niej: „seniorzy są niemili, nie lubią chodzić do kina i nie znają się na komputerze”. (...) „Lubią wycieczki, ale jest to trudne do zrealizowania, bo mają problemy z chodzeniem”. Natomiast, adoleścentka chętnie spędza czas z dziadkami, których postrzega pozytywnie. „Chciałabym, aby zawsze byli szczęśliwi i długo żyli. Razem chodzimy na zakupy, czytamy książki i oglądamy telewizję. Kocham ich mimo, że mnie czasem denerwują”. Taka wypowiedź jest typowa dla okresu dorastania, a więc czasu gimnazjalnego. Jak już kilka razy wcześniej pisałam, postawa ta jest wynikiem kształtowania się u jednostki tożsamości osobowej i społecznej.

Z kolei uczennica 7 jako jedyna badana z klasy III gimnazjum uważa, że wszystkie obce osoby stare zasługują na szacunek i zrozumienie: „ludzie starzy mają krótkie włosy, a

---

⁴²⁰ A. B r z e z i ń s k a (red.), *Psychologiczne portrety człowieka*, Gdańsk 2005, s.360.

ich buzia jest miła”. „Ładnie pachną, są zadbani i uśmiechnięci. Mają wiele przyjaciół, ale czasem się nudzą”. Poza tym „ich życie jest ciekawe, mogą się nim cieszyć, bo mają dużo wolnego czasu”. Także „boją się chuliganów” oraz „potrzebują miłości i pomocy ludzi młodych”.

Także seniorzy bliscy - babcia i dziadek są przez nią kochani: „Lubią porządek i rzadko się kłócą z ludźmi. Zawsze mogę na nich liczyć. Chętnie z nimi rozmawiam. Często mi pomagają, ja im też pomagam. Babcia najczęściej robi na drutach i czyta książki. Dziadek naprawia stare maszyny. W przyszłości chciałabym być do nich podobna”.

Mogę więc stwierdzić, że postawa do osób starych uczennicy 7 jest pozytywna.

Zaś ostatnia wychowanka (8) stwierdziła, iż „ludzie starzy są zmęczeni. Siedzą w domu, czytają książki i oglądają telewizję. Nie lubią sportu i hałasu”.

Natomiast za babcią tęskni, a więc jest z nią emocjonalnie związana: „Dziadek nie żyje, a z babcią widuję się bardzo rzadko. Chciałabym jej nieraz pomóc, ale nie mam takiej okazji. Babcia czyta książki, gazety i dużo podróżuje”.

Uważam, że jej słaby kontakt z babcią wpłynął na jej (8) spostrzegania negatywne o seniorach. Myślę, że pogłębione relacje jej z aktywnymi osobami starymi spowodują u uczennicy prawidłową postawę.

Także uczeń 1 postrzega seniorów stereotypowo i niechętnie wypowiadał się na ich temat. Do cech związanych z wyglądem fizycznym seniorów zalicza: „zmarszczki i siwe włosy”, ale równocześnie zapewne z obserwacji zauważył, że „są zadbani i dobrze ubrani”. Poza tym według niego: „są to ludzie zmęczeni, dlatego lubią odpoczywać w domu. Niechętnie podejmują aktywność fizyczną: „nie lubią jeździć na rowerze i wychodzić z domu”.(...) „Najczęściej opiekują się wnukami, udzielają innym rad, a także czytają i oglądają telewizję, bo interesuje ich polityka”. Poza tym „Często jednak bywają smutni, ponieważ są chorzy, nudzą się dużą ilością czasu, albo nie mają kontaktu z rodziną”. Jeśli chodzi o zdrowie to: „mają problemy z chodzeniem, dlatego zazwyczaj przebywają w domu”. Adolescent docenia także ich doświadczenie i wiedzę, wszak twierdzi, że: „Spotkanie z nimi jest dobre, zawsze można się czegoś ciekawego dowiedzieć. Szkoda tylko, że tak głośno mówią podczas rozmowy”.

Natomiast postrzega on babcię i dziadka jako osoby aktywne, odcytane i mądre. „Moi dziadkowie opowiadają mi często o bardzo ciekawych rzeczach. Codziennie czytają gazety, bo interesują się polityką. Lubię ich i chętnie im pomagam, ponieważ oni też są dla mnie dobrzy. Chciałabym, żeby długo żyli”. Zauważa różnice w wykonywaniu obowiązków babci i dziadka - tradycja Górnego Śląska: „Dziadek i ja lubimy sport,

dlatego razem oglądamy mecze piłki nożnej. Dziadek ma ciekawe hobby – struga figurki z drewna. Poza tym jest zadbany i elegancki. Chcę być kiedyś do niego podobny”. Zaś „Babcia piecze pyszne ciasta. Pomagam jej je jeść. Razem chodzimy na zakupy”. Można nawet uznać, że dziadek mu imponuje, gdyż utożsamił się z nim. Mogę więc stwierdzić, że uczeń 1 ma prawidłową postawę w stosunku do osób starych.

Z kolei uczeń 2 niechętnie wypowiadał się o seniorach. Jego zdaniem osoby stare „mają siwe włosy, zmarszczki i nie mają na nic sił”. Poza tym „są zadbani, uśmiechnięci i brzydko pachną. Często są smutni i chorzy. Nie lubią jeździć na wycieczki, ani uprawiać sportu. Dlatego często przebywają w domu i czytają, a także opiekują się wnukami. Choć czasem idą na spacer do parku”.

Z jego wypowiedzi wynika, iż nie lubi spędzać czasu z babcią, której nie szanuje: „Dziadek jest w grobie, a babcia jest stara. Lubię, kiedy przynosi mi herbatę”. W mojej ocenie postawa wychowanka 2 wymaga głębszego przemyślenia – świadomość jego i wiedza o człowieku starym nie jest pełna i nie jest poprawna.

Uczeń 3 także niechętnie wypowiadał się na temat osób starych. Większość niedokończonych zdań kończył sformułowaniem „nie wiem”, „nic”. Stwierdził, iż „ludzie starzy mają wiele wolnego czasu, który spędzają w domu sprząając mieszkanie. Bywa, iż chodzą do kina. Lubią także spać, chodzić na zakupy i narzekać. Nie lubią wycieczek i sportu. Są zadbani, ale brzydko pachną”. Co więcej „bywają chorzy i samotni, a ich życie jest nudne”.

Przyznał, iż lubi dziadków, ale w niczym im nie pomaga, „bo nie”. Nie miał także ochoty wypowiadać się na ich temat: „Dziadek i babcia ubierają się staro, pachną staro i wyglądają staro”. Można więc uznać, że jego sfera emocjonalna nie jest jeszcze w pełni ukształtowana, z czego wynika dwojakie postrzeganie seniorów – zarówno pozytywne jak i negatywne. On i uczeń 4 kwalifikują się do odbycia solidnej edukacji do starości.

Wychowanek 4 bowiem uważał podobnie jak wcześniejszy, iż „ludzie starzy mają dużo wolnego czasu. Siedzą w domu, sprząają i czytają. Lubią spać, udzielać rad i opiekować się wnukami. Nie lubią natomiast podejmować aktywności sportowej, hałasu i pyskowania. Ich życie jest trudniejsze. Często mają trudności, aby wygrać z chorobą i potrzebują pomocy młodych. Są uśmiechnięci, ładnie ubrani, a jednocześnie smutni, samotni i chorzy”.

Chłopiec (4) ma tylko babcię, którą spostrzega częściowo pozytywnie i negatywnie. „Moja babcia nie lubi muzyki, czyta gazety i często sprząta. Kocham ją mimo tego, że mnie denerwuje, bo nieraz się na mnie wyżywa, jak ma zły humor”. Niestety nie wie on

dlatego osoby stare nie lubią na przykład muzyki. Niewątpliwie jest to spowodowane brakiem kompletnej wiedzy o starości, która powinna być przekazywana między innymi w środowisku szkolnym.

Podobnie jak poprzedni uczniowie, uczeń 5 charakteryzuje sylwetkę seniorów. Jego zdaniem są „siwi i pomarszczeni. Lubią narzekać, radzić i opiekować się wnukami. Oschle traktują młodzież i potrzebują miłości. Nie chcą uprawiać sportu. Są ładnie ubrani, ale brzydko pachną. Mają przyjaciół, mimo to często się nudzą. Mają problemy z chodzeniem i są niedołążni”.

Natomiast babcia, według niego, „jest fajna, kocham ją. Lubię, jak daje mi prezenty. Często pomagam jej w porządkach domowych i chodzę z nią na zakupy. Babcia rzadko wychodzi z domu. Najczęściej gotuje i czyta gazety. Razem wyjeżdżamy co roku na wakacje. Chciałbym być kiedyś do niej podobny”.

Wyraźnie z tej relacji wynika, że wychowanek (5) zdaje sobie sprawę z zachodzącego procesu starzenia się u człowieka.

Natomiast uczeń 6 kojarzy ludzi starych z bezradnością, samotnością, smutkiem i dużą ilością wolnego czasu. Według niego „lubią narzekać, udzielać rad i opiekować się wnukami. Nie lubią spotykać się z ludźmi i wychodzić z domu. Są zadbani, ale brzydko pachną i mają problemy z chodzeniem. Bardzo ważna jest dla nich rodzina, bo potrzebują jej pomocy”.

Adolescent 6 podobnie jak uczeń 5 nie jest obojętny na potrzeby i problemy babci, której chętnie pomaga. „Moja babcia czyta czasopisma i książki. Lubię, kiedy daje mi pieniądze. Często pomagam jej w zakupach”.

W związku z tym, że u ucznia 6 wystąpiły zupełnie rozbieżne postawy do seniorów bliskich i obcych, dlatego należy w trakcie szkolnej edukacji do starości zbliżyć go do osób starych zupełnie mu nieznanym, aby lepiej ich poznał.

Diagram prostokątny nr 22: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów III klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

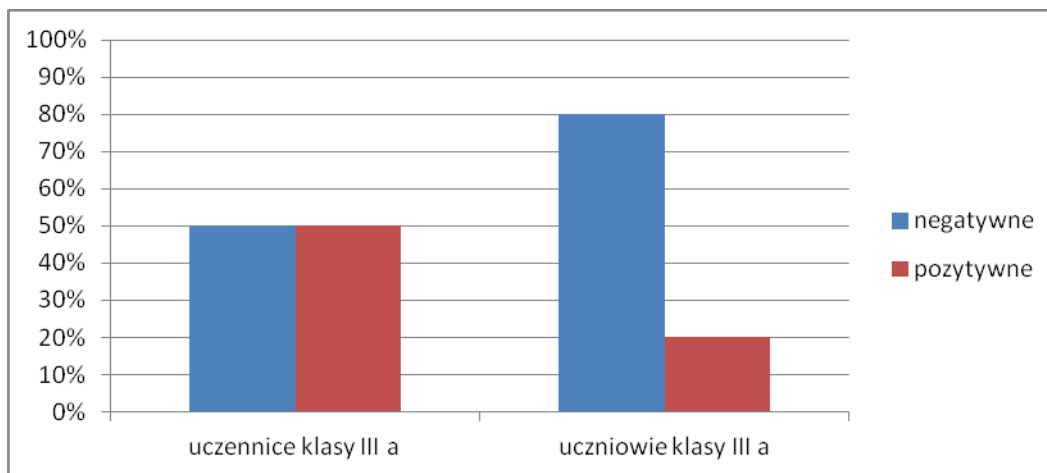
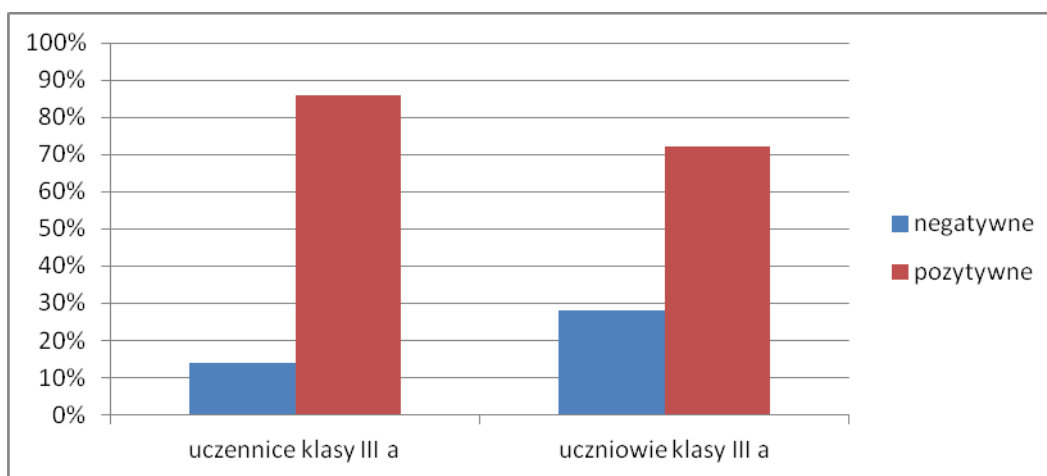

Diagram prostokątny nr 23: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt III klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

Spośród wszystkich badanych uczennic i uczniów gimnazjum, wychowankowie obu płci klasy III prezentują najbardziej obojętny i negatywny stosunek wobec ludzi starych (diagramy prostokątne nr 22 i 23). Poza tym ich wypowiedzi są bardzo ubogie w treść. Należy podkreślić, ich wszyscy badani chłopcy i aż 7 na 9 dziewczyn z klasy III gimnazjum niechętnie wypowiadali się temat starości i źle postrzegają ludzi starych. Także relacje badanej młodzieży z babcią i dziadkiem nie są u większości poprawne. Zaledwie 9 osób (6 uczennic, 3 uczniów) deklaruje pomoc dziadkom, kiedy ci tego

potrzebują. Także tylko 7 wychowanków chętnie spędza z nimi czas. Pozostali, o ile wypowiadali się, to podawali tylko negatywne cechy, nawet dziadków.

Diagram prostokątny nr 24: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczniów Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

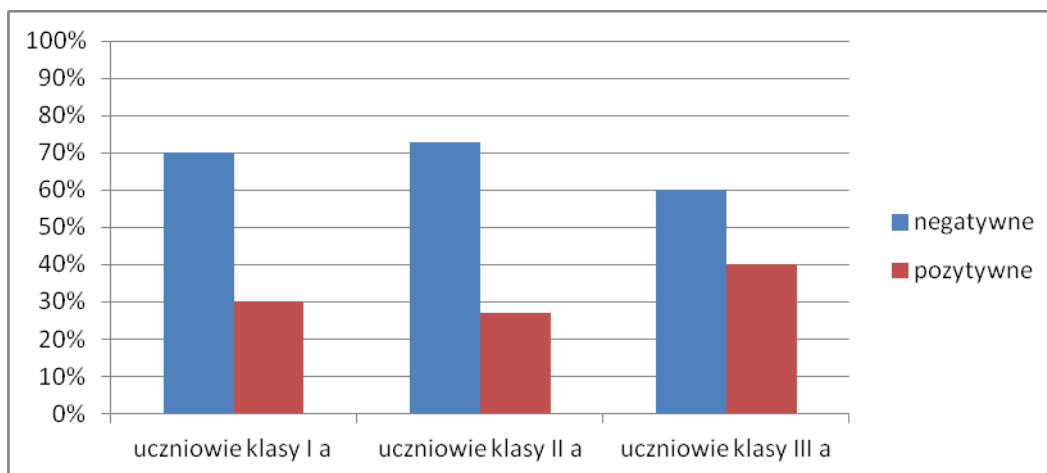
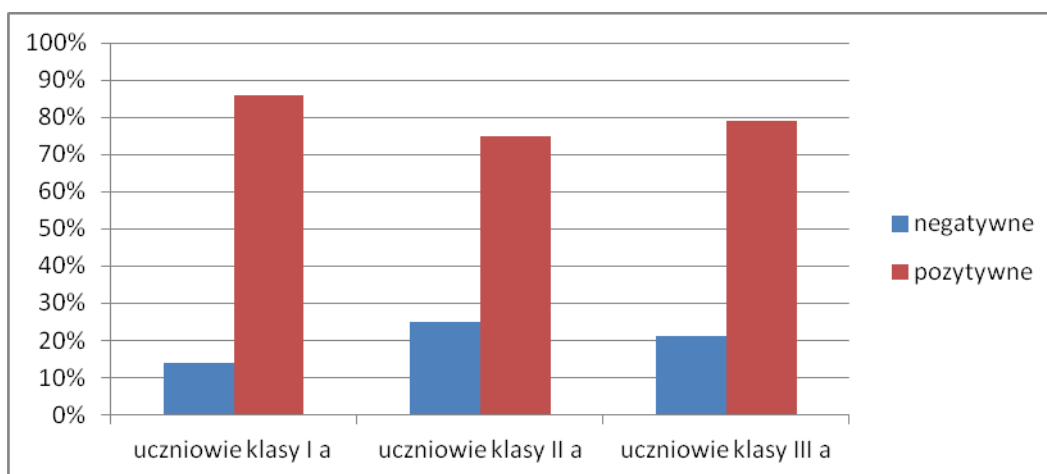

Diagram prostokątny nr 25: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

Szkoła realizuje tematy lekcji, które mogą uczniów przygotować do przyszłej adaptacji w starości oraz kształtują pozytywne postawy wobec ludzi starych. Wynika to zarówno z analizy badań przeprowadzonych wśród nauczycieli wybranej szkoły podstawowej i gimnazjum oraz z analizy podręczników i przewodników metodycznych wykorzystywanych do nauki wybranych przedmiotów w badanych szkołach ogólnokształcących. Jednak większość badanych wychowanków wyraża się

stereotypowo o seniorach oraz nie myśli o własnej starości, a nawet kojarzy ją negatywnie (diagramy prostokątne nr 24 i 25).

Diagram prostokątny nr 26: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

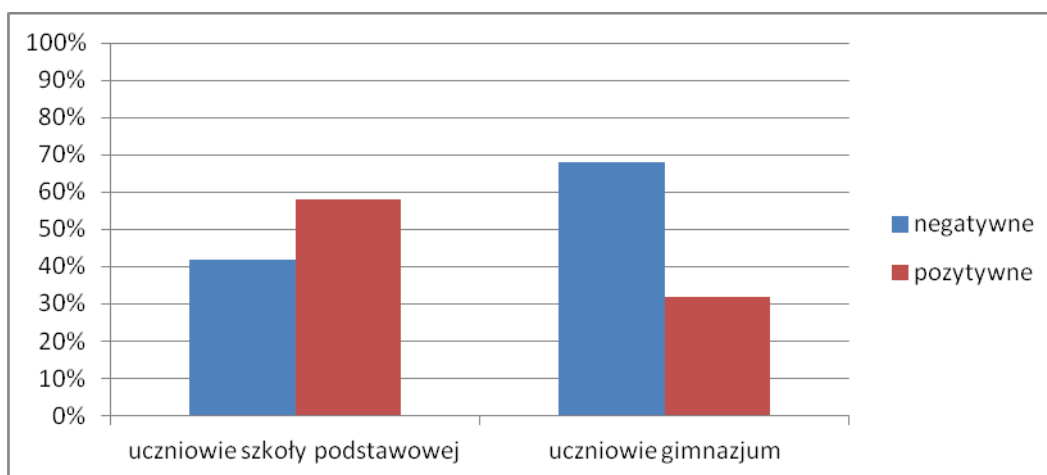
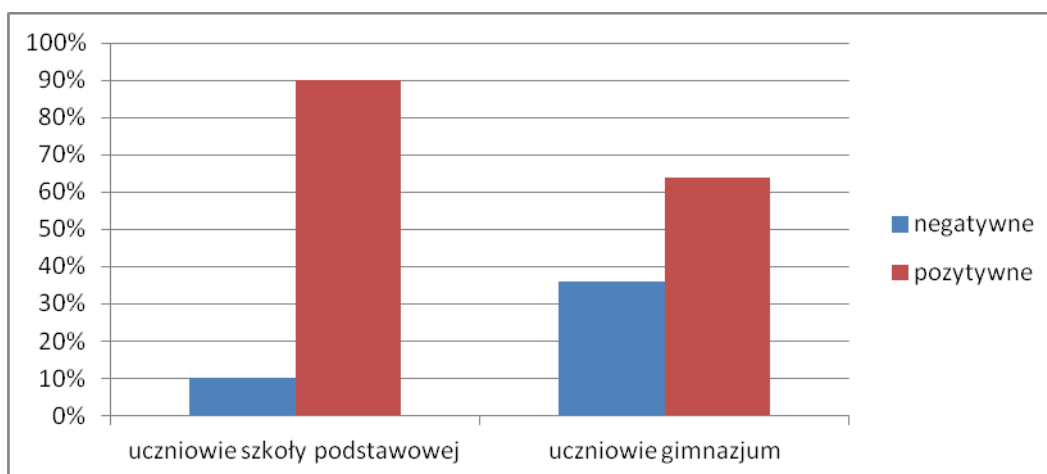

Diagram prostokątny nr 27: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i Gimnazjum nr 1 w Chorzowie

Na podstawie analizy przeprowadzonych badań empirycznych stwierdziłam, iż efekty edukacji do starości u badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i uczniów Gimnazjum nr 1 w Chorzowie nie są należycie ugruntowane. Jej braki powodują u wczesnych adolescentów przyjmowanie negatywnych postaw w stosunku do bliskich i nieznanymi osób starych (diagramy prostokątne nr 26 i 27).

Zatem mogę wyprowadzić następujące wnioski:

- badani wychowankowie szkoły podstawowej i gimnazjum postrzegają ludzi starych na dwa różne sposoby: obcych seniorów - negatywnie, natomiast swoich dziadków - pozytywnie;
- wraz z wiekiem adolescentów gwałtownie wzrasta liczba negatywnych spostrzeżeń u nich na temat zarówno obcych seniorów, jak i dziadków;
- często w skojarzeniach na temat ludzi starych, szczególnie u gimnazjalistów, występują postawy zarówno pozytywne i negatywne, przyjmowane nawet w stosunku do najbliższych seniorów - dziadków.

Sumując wyniki badań empirycznych diagnostycznych przedstawione w rozdziale V upoważniają do następujących stwierdzeń, iż:

- wiedza adolescentów na temat procesów związanych ze starzeniem się człowieka, a także możliwościami rozwojowymi starości nie jest wystarczająca, aby mogli oni czuć się przygotowani do aktywnej i zdrowej starości (w szkole podstawowej i w gimnazjum);
- braki w wiedzy uczniów, dotyczące okresu starości i człowieka starego, wpływają na negatywne pojmowanie przez nich starości oraz szczególnie seniorów obcych, co niekorzystnie wpływa na kontakty międzygeneracyjne we współczesnym społeczeństwie demograficznie starym (w szkole podstawowej i w gimnazjum).

Nieprawidłowe postawy wychowanków obu szkół: podstawowej i gimnazjum wobec własnej starości oraz seniorów są niepokojące dla ich przyszłego życia w „trzecim wieku” oraz dla prawidłowego współistnienia z osobami starymi w ich najbliższym środowisku. Aby zmienić ten niepojęcy stan rzeczy, istotne jest realizowanie w toku zajęć szkolnych dodatkowych treści związanych z funkcjonowaniem uczniów z seniorami.

Ważne jest także uświadomienie im w tym czasie, iż senior to nie tylko babcia i dziadek, ale także obcy sąsiad czy sąsiadka – wszystkie osoby stare zasługują na takie samo traktowanie pełne empatii, zrozumienia i pomocy.

W związku z tym, w kolejnym rozdziale pracy – VI przedstawiam propozycję spotkania artystycznego, mającego na celu integrację młodzieży z seniorami na bazie podjętych wspólnych działań teatralnych.

Rozdział VI

Projekt wieczornicy

1. Uzasadnienie naukowe spotkania artystycznego adolescentów z seniorami

W niniejszym rozdziale, przedstawiłam propozycję wieczornicy, której celem jest podejmowanie przez wychowanków szkoły podstawowej i gimnazjum aktywności artystycznej, jako jednej z form edukacji do starości. Jej efektem mają stać się pozytywne relacje uczniów z seniorami.

W ciągu roku szkolnego jest wiele dni, oprócz Dnia Babci i Dziadka, które inspirują do tworzenia spotkań mających na celu wzmacnianie społecznej pozycji człowieka starego oraz integrowanie go z pokoleniem „młodych”. Są to przede wszystkim: Europejski Dzień Integracji Międzypokoleniowej (29 kwietnia), ale także Europejski Dzień Seniora (20 października), Ogólnopolski Dzień Seniora (14 listopada), Światowy Dzień Praw Osób Starych (15 czerwca) czy Narodowy Dzień Seniora (21 sierpnia). Poza tym, obecnie nauczyciele mają do zagospodarowania 2 dodatkowe – tak zwane godziny karciane – w tygodniu, mogą je wykorzystać na dowolne zajęcia o charakterze edukacyjnym.

Z wywiadów z nauczycielami wynika, iż często nie mają oni pomysłu na sposób zrealizowania tych dwu jednostek lekcyjnych, często ich pomysły pokrywają się z pomysłami innych pedagogów, co staje się dla uczniów nieatrakcyjne, dlatego warto wykorzystać je na zajęcia artystyczne, mające na celu przygotowanie (pod kierunkiem nauczyciela) wieczornicy z oprawą muzyczną – spotkania artystycznego, w którym udział wezmą chętni uczniowie i seniorzy.

Zasadniczym powodem do zorganizowania wieczornicy są uzyskane niekorzystne wyniki z badań empirycznych diagnostycznych, dotyczące edukacji do starości. Przeprowadzone one zostały wśród wychowanków klas IV-VI szkoły podstawowej oraz klas I-III gimnazjum. Na ich podstawie stwierdziłam, że wiedza badanych uczniów na temat możliwości rozwojowych człowieka „trzeciego wieku” często jest niekompletna, a ich zainteresowanie tym etapem życia zwykle jest znikome, a także postawy wobec ludzi starych są często nieprawidłowe.

Jak wynika z przeprowadzonych badań empirycznych, w wypowiedziach prawie wszystkich (96 % uczennic i 100% uczniów szkoły podstawowej; 94% uczennic i 100% uczniów gimnazjum) badanych adolescentów dominują negatywne cechy starości. Niedostateczna więc wiedza wychowanków szkół ogólnokształcących w zakresie starzenia się człowieka powoduje u uczniów negatywne ustosunkowanie się zarówno do własnej starości, jak i stosunku do seniorów z najbliższego środowiska. W konsekwencji prowadzi to do lekceważącego, a nawet niegrzecznego traktowania osób starych.

Prawie wszyscy badani wychowankowie (100% uczniów szkoły podstawowej i 90 % uczniów gimnazjum) pozytywnie wyrażają się na temat bliskich seniorów (babci i dziadka). Zaś niepokojące jest to, że ich zdanie na temat obcych ludzi starych jest u większości adolescentów negatywne, bywa także nacechowane agresją, a nawet są wulgarnie wypowiedzi gimnazjalistów na temat osób starych, a w tym dziadków.

Uzyskane wyniki z badań empirycznych diagnostycznych potwierdzają spostrzeżenia naukowców, iż młode pokolenie niechętnie odnosi się do osób starych, nie ceni ich doświadczenia życiowego, a jedynie seniorów ocenia biorąc pod uwagę zewnętrzne cechy: wyglądu, zachowania, problemów zdrowotnych. Tak niesprawiedliwe traktowanie seniorów jest spowodowane nie tylko, występującym w naszym społeczeństwie, negatywnym stereotypem starości oraz nieprawidłowym wizerunkiem seniorów kreowanym przez media, ale także brakami w edukacji do starości prowadzonej w środowisku rodzinnym i szkolnym⁴²¹.

Należy podkreślić, iż wraz z wiekiem uczniów obraz seniorów, starości i procesu starzenia się człowieka zmienia się niestety na niekorzyść. Poza tym w opiniach respondentów badanych szkół niepokojące jest to, iż ich skojarzenia dotyczące seniorów nacechowane są obojętnością, a nawet agresją, zatem są dalekie od postaw pożądanych społecznie. Naukowcy zajmujący się inkluzją w społeczeństwie demograficznie starym uznali, że między innymi taki stan rzeczy może być spowodowany niedostateczną efektywnością procesu edukacji do starości⁴²².

---

⁴²¹ W. K o ł o d z i e j, *Stereotypy dotyczące starzenia się i ludzi w podeszłym wieku* [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006, s.94-99; O. C z e r n i a w s k a, *Nowe drogi w andragogice i gerontologii*, Łódź 2011, s.165-170; K. U z a r, *Wychowanie w perspektywie starości. Personalistyczne podstawy geragogiki* Lublin 2011, s.55-59.

⁴²² K. Z d z i e b ł o, *Problemy zdrowotne i społeczne starzejącego się społeczeństwa a wyzwania współczesnej gerontologii* [w:] *Starość – obawy, nadzieje, oczekiwania. Wybrane zagadnienia z gerontologii*, red. B. Z b o i n y, G. N o w a k – S t a r z, Ostrowiec Świętokrzyski 2009, s. 40.

Badania moje diagnostyczne potwierdziły, że adolescenti szkoły podstawowej i gimnazjum mają braki w przygotowaniu do starości. Mimo, iż, jak wynika z analizy treści programów nauczania, przewodników metodycznych dla nauczycieli oraz podręczników szkolnych dla uczniów II i III etapu kształcenia, występują w nich tematy, które można wykorzystać w wychowaniu adolescentów do ich starości oraz kreować pozytywny wizerunek seniorów. Niestety, nie zawsze nauczyciele nawiązują w toku zajęć do okresu starości, tym samym nie starają się zmienić istniejącego stereotypu „trzeciego wieku”, kojarzonego w społeczeństwie „młodych” jako etapu niepowodzeń i problemów: zdrowotnych, psychicznych, społecznych czy też ekonomicznych. Dlatego należy podjąć działania pedagogiczne, aby zmienić negatywny, a nawet obojętny stosunek adolescentów do starości i starzenia się społeczeństwa polskiego demograficznie starego.

Te wszystkie przesłanki skłoniły mnie do zaprojektowania spotkania artystycznego.

Właśnie 2012 rok przez naukowców został ustanowiony Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej. W przygotowanie programu niwelowania skutków tego procesu włączyło się około 40 europejskich organizacji ponieważ nie tylko w Polsce, ale w całej Europie występuje w społeczeństwach zjawisko starzenia się⁴²³.

Głównym zadaniem tych przedsięwzięć ma być przeciwdziałanie dyskryminacji seniorów oraz skupienie uwagi osób młodych na refleksji, iż starość może być okresem dającym człowiekowi wiele możliwości rozwojowych. W społeczeństwach, w których liczba ludzi starych wciąż wzrasta, a więc i w Polsce, istotne jest wskazanie sposobów aktywnego, zdrowego i niezależnego życia osób w późnej dorosłości, ale także umiejętność nawiązywania i utrzymywania poprawnych więzi międzypokoleniowych⁴²⁴. Chcąc to ważne zadanie urzeczywistnić należy, także w środowisku szkolnym, dążyć do bardziej intensywnej edukacji do starości. Również podczas II Kongresu Demograficznego „Polska w Europie – przyszłość demograficzna” zorganizowanego w ramach obchodów Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej (22-23 marca 2012 roku) akcentowano, iż zmiana taka jest możliwa właśnie w oparciu o edukację dzieci i młodzieży. Należy wyposażyć uczniów w odpowiednią wiedzę i umiejętności oraz kształtować u nich zachowania umożliwiające im w przyszłości dobrą adaptację do

---

⁴²³ L. P o k r z y c k a, *Edukacja przez całe życie*, „Nowa Szkoła”, 2012, nr 2, s.36-38.

⁴²⁴ K. U z a r, *Wychowanie w perspektywie starości...*, s. 150-156.

zmian związanych ze starością, ale także nawiązywanie pozytywnych relacji z osobami starymi nie tylko w rodzinie, sąsiedztwie, ale także w środowisku szkolnym⁴²⁵.

Zaś przewodniczący Rządowej Rady Ludnościowej profesor Zbigniew Strzelecki zwrócił uwagę na to, że nie można skupiać się wyłącznie na młodzieży, ale trzeba tak kształtować politykę, żeby osoby w okresie średniej dorosłości także nie stały się grupą wykluczoną. Tym bardziej, podkreśliła profesor Janina Józwiak, dyrektor Instytutu Statystyki i Demografii Szkoły Głównej, że może to być realne, ponieważ obecnie w Polsce utrzymuje się poziom niskiej dzietności niepokojąco długo, a z ustaleń Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że liczba urodzeń wciąż będzie spadać⁴²⁶. W konsekwencji więc liczba seniorów w naszym kraju będzie systematycznie wzrastać.

W świetle tak niekorzystnych danych osobowych rodzina i szkoła są zobowiązane do skutecznego przygotowania młodzieży do życia w społeczeństwie demograficznie starym.

Ogłoszenie 2012 roku Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej zmotywowało wiele środowisk do podjęcia działań w zakresie poprawy życia seniorów oraz integracji międzypokoleniowej. Między innymi od 29 września do 1 października w Katowicach, pod honorowym patronatem Prezydenta Miasta Katowice Piotra Uszoka, trwały obchody Dnia Seniora. W jego ramach odbyły się wykłady dla seniorów z zakresu gerontologii pod tytułem „Troska o własne zdrowie psychiczne i fizyczne”, a także warsztaty z komunikacji interpersonalnej⁴²⁷.

Szkoły na Górnym Śląsku powinny wziąć przykład ze środowiska w Lublinie, gdzie kilkadziesiąt osób – seniorów i uczniów lubelskich szkół – wzięło udział w pochodzie z okazji Dnia Solidarności Międzypokoleniowej. To niezwykle ważne wydarzenie, zarówno dla seniorów, jak i dzieci, młodzieży oraz osób dorosłych, którzy aktywnie włączyli się w integrację międzypokoleniową. Uroczystości rozpoczęła Msza święta. Potem w siedzibie Caritas odbyło się tak zwane spotkanie Międzypokoleniowe. Sami seniorzy byli zadowoleni z tego typu aktywności. Wypowiadali się następująco: „To miło, że urzędnicy o nas pamiętają. Taki dzień, jak dzisiejszy przypomina społeczeństwu o naszej obecności⁴²⁸”.

Warto też nagłośnić inną inicjatywę z tego zakresu, a mianowicie środowiska szkolne i biblioteki miejskie dbają o spotkania młodych i starych członków społeczeństwa i robią

---

⁴²⁵ L. P o k r z y c k a, *Edukacja przez całe...*, s.36-38.

⁴²⁶ W. M a z u r, *Demografia w zapaści, przyszłość jest mgłą*, <http://nasza.polska.pl>, 7.12.2012 r.

⁴²⁷ <http://www.mojekatowice.pl>, 5.12.2012 r.

⁴²⁸ <http://www.kurierlubelski.pl>, 5.12.2012 r.

to cyklicznie, co jest istotne dla pogłębiania i utrwalania integracji międzypokoleniowej.

I tak, na przykład w gronie użytkowników biblioteki bystrzyckiej szczególną grupę stanowią seniorzy. Biblioteka podejmuje wiele różnorodnych działań związanych z promowaniem aktywności społecznej ludzi starszych. Od wielu lat organizowane są imprezy i spotkania. Poza tym, bystrzycka biblioteka zapewnia im dostęp do komputerów, Internetu oraz pomaga przy ich obsłudze. Wielu seniorów wyraża chęć zdobywania i poszerzania umiejętności pracy z komputerem, dlatego też organizują dla nich specjalne warsztaty i w coraz większym zakresie indywidualne zajęcia związane między innymi z poszukiwaniem informacji w Internecie oraz korzystaniem z różnorodnych programów komputerowych.

Podczas cyklicznych spotkań w bibliotece prezentowane są filmy o tematyce społecznej, biograficznej, historycznej; okolicznościowe spotkania związane ze świętami; głośne czytanie wierszy oraz głośna recenzja przeczytanych książek.

Z tych krótkich informacji wynika, że osoby stare chcą być zauważone i aktywne w środowisku lokalnym.

Obok integracji wewnątrzpokoleniowej jest również integracja międzypokoleniowa. Podczas spotkania w bibliotece pod tytułem „Choć poznaj z nami świat”, wolontariusze z Forum Młodzieży Europejskiej prezentowali kulturę, obyczaje, tańce i potrawy swoich krajów. Do tradycji należą wycieczki krajowe i zagraniczne. We wrześniu 2012 roku czytelnicy biblioteki zwiedzali jedną z piękniejszych stolic Europy – Wiedeń, w czasie trzydniowej wycieczki podziwiali również Jaskinie Morawskiego Krasu, a także Brno. Do stałego programu należą również comiesięczne wyjazdy do opery wrocławskiej. Seniorzy dysponują czasem, który mogą przeznaczyć na rozwijanie własnych zainteresowań, pasji, zaangażować się w życie społeczne, kulturalne, pracę dla środowiska⁴²⁹.

Muszę podkreślić, że także środowiska szkolne podstawowe i gimnazjalne dbają o spotkania międzypokoleniowe.

I tak, Szkoła Podstawowa imienia Romualda Traugutta w Mrozach co roku organizuje spotkania z okazji kolejnych rocznic Koła Seniora. Podczas wizyt w szkole seniorzy uczestniczą w programie artystycznym przygotowanym przez wychowanków⁴³⁰.

---

⁴²⁹ <http://bystrzycaklodzka.pl>, 5.12.2012 r.

⁴³⁰ <http://spmrozy.pl>, 5.12.2012 r.

Również uczniowie Szkoły Podstawowej nr 3 w Mikołowie, a więc na Górnym Śląsku, co roku organizują koncerty z okazji Dnia Babci i Dziadka, a także udają się do Domu Seniora, gdzie przedstawiają swoje dokonania muzyczne, aktorskie czy plastyczne – przygotowując ciekawe występy artystyczne⁴³¹.

Podobną działalność na rzecz seniorów podejmują nauczyciele i uczniowie ze Szkoły Podstawowej nr 2 w Siewierzu. W murach szkoły organizują oni obchody Dnia Seniora. Podczas tych spotkań goście uczestniczą we wspólnym kolędowaniu. Uczniowie przygotowują także przedstawienie teatralne – poświęcają nie tylko swój czas i energię na przygotowanie uroczystości, ale wyrażają swoje uczucia i dziękują babci i dziadkowi za ich miłość, a obcym seniorom oferują miło spędzony czas⁴³².

Także społeczność gimnazjalistów chętnie angażuje się w organizację spotkań międzypokoleniowych. Na przykład Gimnazjum nr 2 w Zawierciu w 2012 roku uroczyście obchodziło Międzynarodowy Dzień Osób Starszych. Z tej okazji szkoła gościła studentów Uniwersytetu Trzeciego Wieku. Spotkanie zostało zorganizowane w ramach projektu „Dziadkowie to skarb”, nad którym patronat sprawuje Minister Pracy i Polityki Społecznej. Celem tego projektu jest zwiększenie aktywności społecznej dla realizacji postulatu solidarności i integracji międzypokoleniowej⁴³³.

Na przykład w ramach przypadającego na 1 października Dnia Osób Starszych w Publicznej Szkole Podstawowej w Kowoli miało miejsce spotkanie integracyjne, którego uczestnikami byli członkowie Klubu Seniora oraz uczniowie klasy III b. Czas jest sprawiedliwy, ale nieubłagany, starość jest jednym z etapów życia, który czeka każdego, ale nie musi to być okres pozbawiony radości i celu. To właśnie pokazała niezwykle lekcja lepienia pierogów i przygotowywania innych smakołyków. Podczas wspólnych działań okazało się, że różnica wieku nie stanowi żadnej bariery, zaś seniorzy to osoby bardzo kreatywne i chętne do podejmowania aktywności, a najmłodszy mogą się wiele od nich nauczyć. Oprócz wspólnej zabawy podejmowano także rozmowy o problemach i wzajemnych oczekiwaniach młodych i starych osób. Tego typu spotkania szkolne to nie tylko miło spędzony czas, ale przede wszystkim ważny element pracy wychowawczej, który ma zaowocować umiejętnością budowania relacji społecznych opartych na wzajemnym zrozumieniu, empatii oraz wrażliwości na potrzeby ludzi starych. Poza tym, nawiązywanie kontaktów międzypokoleniowych jest

---

⁴³¹ <http://sp3mikolow.edupage.pl>, 5.12.2012 r.

⁴³² <http://sp2siewierz.netserwer.pl>, 5.12.2012 r.

⁴³³ <http://zawiercienaszemiasto.pl>, 5.12.2012 r.

celowe, ponieważ odkrywa potencjał ludzi starych i pozwala na wymianę doświadczeń poprzez integrację, zachęca do otwarcia się na osoby reprezentujące starsze pokolenia – zatem jest korzystne dla obu stron⁴³⁴.

W Polsce jest wiele bardzo ciekawych i różnorodnych propozycji aktywności międzypokoleniowej, z których należy czerpać przykład⁴³⁵. Z ich analizy wynika, że angażowanie - bliskich i ze środowiska lokalnego seniorów - w organizowanie działań w szkole na rzecz procesu edukacji do starości może stać się owocne. Jak już pisałam w rozdziale V w literaturze przedmiotu jest wiele dowodów na to, że w kształtowaniu pozytywnych postaw adolescentów wobec ludzi starych istotną rolę odgrywają seniorzy z najbliższego otoczenia młodzieży, czyli babcia i dziadek, ale także sąsiad czy sąsiadka. Nie ma wątpliwości, iż kontakty bliskich seniorów z dziećmi i młodzieżą nie mogą być zastąpione przez inne związki. Bliskie i pozytywne relacje babci i dziadka z wnukami przyczyniają się do zrozumienia postaw, potrzeb i psychiki ludzi starych. Rozumienie to szczególnie jest ważne we współczesnych czasach, gdy liczba i wiek życia seniorów zwiększa się, a stosunek młodego pokolenia do nich często jest nieprawidłowy⁴³⁶, co wykazały również wyniki z moich badań diagnostycznych.

Niestety, w wielu domach wnuczeta nie mają możliwości wychowywania się w otoczeniu seniorów, dlatego szkoły podstawowe i gimnazja powinny umożliwić swoim uczniom kontakty międzypokoleniowe, ponieważ są one istotne dla prawidłowego, pełnego kształtowania ich światopoglądu. Na co także zwracają uwagę badani przeze mnie nauczyciele. Przytoczę jedną z typowych wypowiedzi na ten temat: „obecnie coraz mniej dzieci ma dobre kontakty z babcią i dziadkiem. Postawy ukształtowane w domu rodzinnym wobec starszego pokolenia są przenoszone na grunt życia codziennego, wpływają na postrzeganie i traktowanie przez młodych seniorów z

---

⁴³⁴ <http://www.kowola.pl>, 5.12.2012 r.

⁴³⁵ Od wielu lat w ramach programu "Bezpieczna starość" nauczyciele i uczniowie Zespołu Szkół nr 1 (Szkoła Podstawowa nr 11 i Gimnazjum nr 4) w Elblągu podejmują bezpośrednią współpracę z Uniwersytetem Trzeciego Wieku i Osób Niepełnosprawnych, w ramach której odbywają się wspólne warsztaty rękodzieła artystycznego, wykłady, występy artystyczne z okazji Dnia Babci i Dziadka, zajęcia gimnastyczne i rekreacyjne.

W roku 2012 odbyły się wspólne prelekcje o Galeriach Sztuki, warsztaty rękodzieła artystycznego młodzieży z seniorami, warsztaty malarskie słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku. W czerwcu 2013 roku odbędzie się plener malarski seniorów i młodzieży w Krynicy Morskiej zakończony wystawą prac plastycznych, a w sierpniu integracyjny festyn żeglarski w Suchaczu (nauka szant przy ognisku, zabawa, konkursy, rejsy po Zalewie Wiślanym).

Z relacji uczestników wynika, iż atmosfera na spotkaniach jest bardzo przyjazna, a młodzież dużo się uczy od słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

⁴³⁶ B. Z. M a ł e c k a, *Dziadkowie w rodzinie*, „Edukacja i Dialog”, 1997, nr 10, s.14.

najbliższego środowiska, czyli między innymi sąsiedztwa”. Dlatego nauczyciel zgadza się, iż to szkoła jest miejscem, w którym „wychowanek powinien być uwrażliwiony na problemy ludzi starych, powinien czuć potrzebę niesie im pomocy oraz kulturalnego zachowania się względem ludzi z tej grupy społecznej, a przede wszystkim powinien być motywowany do rozwijania swoich zainteresowań i pasji oraz podejmowania aktywności fizycznej w celu poprawy swojego zdrowia” (nauczyciel dyplomowany).

Niestety, ani w Szkole Podstawowej nr 1 w Chorzowie ani w Gimnazjum nr 1 w Chorzowie nie organizuje się spotkań międzypokoleniowych. Zapewne jest to jeden z czynników, które negatywnie wpływają na postawy wobec starości i osób starych prezentowane u badanych uczniów z obu szkół.

Zatem ważne jest, aby nauczyciele szkół w Chorzowie i nie tylko podejmowali współpracę zarówno z dziadkami uczniów, jak i z obcymi seniorami z ich sąsiedztwa. Są one na przykład formą aktywizacji uczniów i seniorów do uczestnictwa w życiu lokalnej społeczności. Jak wynika, z informacji umieszczonych na stronie internetowej jednego z chorzowskich Domów Seniora, jego członkowie chętnie uczestniczą w imprezach organizowanych z okazji Wigilii, Dnia Seniora – z zaciekawieniem i radością oglądają występy przygotowane przez dzieci i młodzież⁴³⁷.

Spotkania integrujące uczniów i seniorów zaspokajają w ten sposób potrzeby kontaktu z drugim człowiekiem oraz potrzeby kulturalne. Jak pisze Marek Świeca, tworzenie przez uczniów sztuki – wieczornicy oraz odbiór owej sztuki przez seniorów wpływa na rozwój osobowości jednych i drugich, między innymi: rozwija intelekt, wyobraźnię, emocje, wrażliwość, ale także wpływa na rozwój wrażliwości, zdolności do zachowań empatycznych i prospołecznych⁴³⁸, co jest istotne w czasach postępujących niekorzystnych zmian demograficznych.

Skupiłam się na wyeksponowaniu wartości wieczornicy jako przedstawienia teatralnego o oprawie muzycznej, wszak wielu teoretyków wychowania udowodniło, że edukacja przez sztukę ma ogromną moc w rozwijaniu osobowości człowieka oraz w łagodzeniu obyczajów, a więc także stanie się pomocna w nawiązywaniu poprawnych relacji adolescentów z seniorami.

---

⁴³⁷ <http://www.domyseniora.pl/chorzow>, 5.12.2012r.

⁴³⁸ M. Ś w i e c a, *Rola teatru w autokreacji młodzieży*, Kielce 2009, s. 21.

Teatr młodzieżowy spełnia funkcje wychowawcze, społeczne i terapeutyczne⁴³⁹. Spośród nich wybrałam te, które są ważne z punktu widzenia wychowania młodzieży szkolnej do starości.

Przedstawienia teatralne, zarówno dla ich twórców, jak i odbiorców, stanowią bardzo atrakcyjną formę kształcenia i wychowania, co może być pomocne w przygotowaniu młodzieży do starości oraz wpłynąć na poprawę jakości życia seniorów.

Obcowanie ze sztuką jest źródłem pozytywnych przeżyć i emocji. Rozwija intelekt, daje możliwość miłego spędzenia czasu i nawiązania relacji z innymi ludźmi, co jest istotne w naszym, polskim społeczeństwie starym.

Edukacja muzyczna zaś pomaga w budowaniu pozytywnych postaw osób w ciągu całego życia wobec muzyki, świata i innych ludzi, a więc adolescentów wobec seniorów i odwrotnie. Poprzez bogactwo środków, takich jak: śpiew, taniec, wiersz, gra na instrumentach, staje się możliwe osiągnięcie wszechstronnego rozwoju wychowanka, a więc między innymi rozwinięcia jego zainteresowań, wiedzy i

---

⁴³⁹ Na ten temat pisze Joanna Olszewska – Gniadek (J. O l s z e w s k a – G n i a d e k, *Teatr młodzieży w świetle badań na terenie Krakowa*, Kraków 2009, s.165-178) do funkcji wychowawczych teatru szkolnego zalicza:

- funkcję kształcącą, dzięki której wychowanek zdobywa wiedzę z danej dyscypliny, rozwija konkretne umiejętności, jak: grę aktorską, spostrzeganie, pamięć, myślenie, a także umiejętności komunikacyjne;
  - funkcję moralną, która wdraża młodzież do pożądanego moralnie postępowania, uświadamia cele i zasady moralne, kształtuje określone przekonania i postawy oraz rozszerza wiedzę w zakresie zachowań moralnych i ich skutków. Funkcja ta wyrabia także u młodzieży dobre przyzwyczajenia i zachęca do ich oceny i realizacji w życiu. Uczestniczenie w zespole teatralnym wpływa na rozszerzenie wiedzy o drugim człowieku oraz stosunkach międzyludzkich.
  - Umiejętną edukację teatralną, która uwrażliwia młodzież na różne dziedziny sztuki, zatem pełni funkcję estetyczną, która wywołuje u nich potrzebę obcowania z dziełem, a także chęć tworzenia spektaklu.
  - funkcję kreatywną, która rozwija wyobraźnię uczniów oraz uczy ich ekspresji artystycznej, która jest jedną z potrzeb umożliwiających jednostce pełny jej rozwój.
- Kolejną grupę stanowią funkcje społeczne. Należą do nich między innymi:
- funkcja popularyzacyjna polega na rozpowszechnianiu wśród uczestników zajęć oraz poza nią wiedzy o teatrze;
  - funkcja integracyjna zacieśnia kontakty interpersonalne w zespole, tworząc znajomości, które odgrywają szczególną rolę w życiu poszczególnych jednostek;
  - funkcja rozdzielcza oznacza, iż każdy członek zespołu teatralnego zajmuje w nim określone miejsce;
  - funkcja adaptacyjna wymaga dostosowania się do zasad, celów i zwyczajów panujących w grupie teatralnej;
  - funkcja ekonomiczna uczy racjonalnego planowania wydatków.

Trzecią grupę stanowią funkcje terapeutyczne. Teatr pozwala jednostkom nie tylko się zrelaksować, wpływa także na utrzymanie lub podnoszenie poziomu jakości życia poprzez odbiór sztuki i jej uprawianie. Co więcej aktywność teatralna pozwala lepiej poznać siebie i swoje możliwości, umożliwia odkrycie nowych talentów i zainteresowań, podnosi samoocenę, poczucie pewności siebie, uczy nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi oraz wyrażania swoich emocji. Odgrywając zaś różne role, aktor – uczeń lub senior uczą się optymalnego rozwiązywania napotkanych sytuacji problemowych.

zachowań celowych, jeśli chodzi o osoby stare. Podobnie jest z osobami starszymi. Wielu seniorów dotyka uczucie osamotnienia. Terapia przez muzykę oraz spotkania z adolescentami będą okazją miłego spędzenia czasu wolnego, nawiązania nowych relacji interpersonalnych, pozytywnych emocji związanych z odbiorem dzieła artystycznego, muzycznego, tym samym wpłyną na poprawę ich samopoczucia i jakości ich życia. Dlatego w tym projekcie walory muzyki pomogą w przygotowaniu młodzieży do własnej starości i polubieniu przez seniorów aktywnego życia w okresie późnej dorosłości. Myślę, że w trakcie wspólnych działań nastąpi integracja uczniów z seniorami.

Wieczornica w szkole o oprawie muzycznej daje możliwość adolescentom na pogłębione przygotowanie się do starości. Zdaniem Zofii Szaroty owo wychowanie nie powinno tylko polegać na rozmowach o możliwościach rozwojowych seniorów, ale na tworzeniu sytuacji życiowych odnoszących się do ludzi młodych i starych⁴⁴⁰. Chodzi między innymi o to, aby poprzez formy muzyczne, recytatorskie i taneczne młodzież wspólnie z seniorami kształtowała nawyki wspólnego spędzania czasu. Rozwijanie pozytywnego myślenia o własnej przyszłości oraz wzorowanie się na seniorach ze środowiska lokalnego może zmniejszyć obawy lęku przed własną starością, co przejawiają także badani uczniowie zarówno Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, jak i Gimnazjum nr 1 w Chorzowie. Równocześnie poprzez kontakty z seniorami bliskimi i obcymi na wieczornicy w większym stopniu zrozumieją oni i zaakceptują starość jako naturalną fazę życia. Ważne stanie się także rozbudzenie i pielęgnowanie zainteresowań dotyczących budowania i rozwijania relacji z seniorami i seniorów z adolescentami, a umiejętność wspólnego kreowania zajęć w czasie wolnym, na przykład spacerów, rozmów czy wyjść do kina i filharmonii stanie się bardziej realna. W sposób naturalny nastąpi wówczas u młodego pokolenia obalenie negatywnych stereotypów starości i wdrożenie do aktywności społecznej, a u seniorów przełamanie barier zbliżania się do młodych. Poza tym, tego typu spotkania pomagają utrzymać więzi społeczne z osobami starymi, nie tylko we własnej rodzinie, ale angażowanie się w szeroko rozumianą działalność kulturalną z sąsiadami seniorami.

Na spotkaniach artystycznych – wieczornicach w szkole seniorzy mogą, w sposób naturalny, na przykład poprzez recytowanie wierszy o starości i osobach starych, wyposażyć wychowanków w odpowiednią wiedzę dotyczącą potrzeb i problemów

---

⁴⁴⁰ Z. S z a r o t a, *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Kraków 2004, s.59-60.

seniorów, ale także mogą im przekazać swoje wartości. Poza tym, jak wynika z informacji uzyskanych od badanych uczniów w szkole podstawowej i w gimnazjum chętnie oni słuchają opowieści dziadków o życiu w dawnych czasach, a przecież osoby stare są świadkami historii. Bogactwo ich wiedzy i doświadczeń może w przyszłości pomóc młodemu pokoleniu w odnalezieniu własnej drogi życiowej w zglobalizowanym świecie. Zaś dla ludzi starych, spotkania artystyczne dają możliwość ciekawego spędzenia wolnego czasu, są okazją spotkań z młodymi z sąsiedztwa, do których nie mieli odwagi zbliżyć się i z innymi seniorami.

Zatem wieczornica muzyczna jest formą zajęć, za pomocą której odbywa się edukacja wszechstronna, bo angażuje całą osobowość człowieka – obejmuje swoimi wpływami intelekt, emocje i działanie. A zatem taka forma aktywności uczniów wpłynie na ich efektywniejszą edukację do starości, gdyż jest czynnikiem motywującym ich do pogłębiania posiadanej wiedzy w zakresie starości, tym samym wpłynie na ich dotychczasowe zachowanie, a zatem na: poglądy, przekonania, postępowanie⁴⁴¹, także w stosunku do późnej dorosłości i osób starych.

Zdaniem Heleny Danel – Bobrzyk (1939-2012) muzyka poza główną funkcją estetyczną, pełni bardzo ważną funkcję wychowawczą, która z jednej strony polega na rozwijaniu zdolności twórczych, kształtowaniu cech charakteru, z drugiej zaś strony zapewnia dzieciom, młodzieży, dorosłym i seniorom aktywność, która to jest źródłem odpoczynku i rekreacji⁴⁴². Pisała ona dalej, że naczelnym celem aktywności muzycznej jest przygotowanie człowieka do życia w społeczeństwie, a więc także do społeczeństwa ludzi starych, bo sztuka wpływa także na polepszanie wzajemnych kontaktów interpersonalnych, uczy szacunku, życzliwości i otwartości wobec drugiego człowieka, a w tym seniora bliskiego i obcego⁴⁴³.

Należy pamiętać o tym, że w sytuacji zjednoczonej Europy ważne jest zachowanie przez Polaków własnych korzeni, a także poczucie przynależności do danej grupy społecznej oraz szacunku dla wytworów kultury naszych przodków. Wytwory te tworzą skarbiec pełen dawnych zwyczajów i obyczajów, kształtujących naszą narodowość i regionalną odrębność, która na Górnym Śląsku jest bardzo bogata. Muzyka ludowa nie funkcjonuje obecnie w takiej samej formie jak dawniej. Nie towarzyszy ona człowiekowi w narodzinach i dorocznym obrzędach i zwyczajach, świętowaniu, zabawie czy pracy

---

⁴⁴¹ W. K o j s, *Uczenie się jako działalność dydaktyczna*, Katowice 1994, s.38.

⁴⁴² H. D a n e l – B o b r z y k, *Muzyka we wszechstronnym wychowaniu dziecka* [w:] *Muzyka w edukacji i wychowaniu*, red. H. D a n e l – B o b r z y k, Katowice 1999, s.10.

⁴⁴³ Tamże, s.10-13.

w takim zakresie, jak jeszcze to bywało w II Rzeczypospolitej⁴⁴⁴. Mimo, iż muzyka ludowa nie spełnia dziś swojej podstawowej funkcji, to jej oryginalność, bogactwo i zróżnicowanie regionalne sprawiają, iż wciąż jest nie tylko atrakcyjna i inspirująca, ale jest istotnym narzędziem obrony tożsamości w dobie zachodzącej globalizacji w naszym kraju, w tym też na Śląsku⁴⁴⁵.

Badacze starają się uświadomić społeczeństwu, że folklor w przeszłości miał do spełnienia jedną z najważniejszych funkcji – zapewniał ludziom więź, integrował ich w jedną wspólnotę. Janina Hajduk – Nijakowska pisze, że poprzez powołania nowych i udział w działalności zespołów folklorystycznych człowiek stary może wrócić do dawnych sytuacji, nawiązać nowe kontakty, spotkać się z przedstawicielami różnych pokoleń i tym samym przeżyć bezpośrednio emocje⁴⁴⁶. Może to się właśnie zrealizować w trakcie wieczornicy artystycznej.

Wiedzę z zakresu regionalnych zwyczajów i tradycji posiadają seniorzy ze środowiska lokalnego, czyli z Górnego Śląska. Część z nich uczestniczy w amatorskich zespołach artystycznych, w tym folklorystycznych. Dlatego warto zwrócić się do tych seniorów i nawiązać z nimi współpracę.

Tego typu spotkanie – wieczornica artystyczna umożliwi nawiązanie stałych spotkań adolescentów z seniorami nie tylko w celu miłego spędzenia czasu, ale także w celu przekazania wychowankom wiedzy posiadanej przez seniorów z zakresu różnych dziedzin życia. Jak wynika z przeprowadzonych badań empirycznych diagnostycznych w badanych szkołach w Chorzowie, uczniowie chętnie słuchają opowieści babci i dziadka o dawnych czasach. Oto typowe wypowiedzi uczniów: „ludzie starzy są ciekawi. Lubię słuchać, jak opowiadają ciekawe historie o dawnych czasach”.

Inną formą edukowania młodzieży do starości są międzypokoleniowe spotkania pogłębiające wiedzę i rozbudzające zainteresowania regionem Górnego Śląska. Może to być odwiedzenie przez adolescentów Izby Regionalnej prowadzonej na przykład przez Zespół Folklorystyczny „Podlesianki” z Katowic lub inny zespół działający na terenie Chorzowa. W każdym mieście działają amatorskie zespoły folklorystyczne, które gromadzą stare autentyczne sprzęty domowe i gospodarcze, stroje regionalne, obrazy i fotografie. Panie z Zespołu „Podlesianki” omawiają zastosowanie każdego ze sprzętów,

---

⁴⁴⁴ G. Kempa, *Aktywność wychowawcza polskiego ruchu śpiewaczego na Górnym Śląsku w latach 1948-1939*, Katowice 1997, s.7-12.

⁴⁴⁵ V. Przembaska, *Tradycyjna muzyka ludowa...*, s.18-19.

⁴⁴⁶ J. Hajduk – Nijakowska, *Przemiany folkloru we współczesnej kulturze* [w:] *Folklor Górnego Śląska*, red. B. Simonds, Katowice 1989, s. 737-740.

na przykład maselniczki, karbitki czy magła. Jest to skuteczny sposób uczenia się szacunku dla wielowiekowej historii własnego regionu, a także docenienie pracy senierek zbierających tę spuściznę regionalną⁴⁴⁷.

Współpraca z członkiniami tego Zespołu Folklorystycznego jest możliwa, gdyż seniorki jeżdżą do szkół śląskich miast, aby przedstawiać młodemu pokoleniu stare zwyczaje górnośląskie. Zainteresowanie budzi prezentowanie dzieciom śląskiego stroju oraz omawianie wszystkich jego elementów, a także sposobu, w jaki dawniej kisiło się kapustę. Podczas wykonywania wszystkich czynności „Podlesianki” śpiewają śląskie piosenki i przyśpiewki⁴⁴⁸.

Zaś nawiązanie współpracy z Klubem Seniora mogłoby zaowocować spotkaniami o charakterze zajęć praktycznych, na przykład w okresie Adwentu czy Świąt Wielkanocnych. Wiedza i umiejętności seniorów w zakresie tworzenia oryginalnych ozdób i prezentów świątecznych mogłaby zainteresować adolescentów. Zaś poprzez wspólne działanie nawiązałyby się współpraca międzygeneracyjna. Jest to ważne w edukacji do starości, gdyż podejmowanie wspólnych działań (kształtowanie umiejętności praktycznych) rozwija u wychowanków i seniorów między innymi zainteresowania, myślenie, spostrzeganie, uwagę, pamięć, kształtuje światopogląd i uczy wartościowych, społecznie użytecznych zasad postępowania⁴⁴⁹.

Biorąc pod uwagę występujące w naszym społeczeństwie negatywne stereotypy starości i postawy względem seniorów u badanych adolescentów ze szkoły podstawowej i gimnazjum w Chorzowie, ważne jest nawiązywanie inkluzji z osobami starymi w środowisku szkolnym. Zarówno naukowe przesłanki, jak i pozytywne doświadczenia gerontologiczno - pedagogiczne skłoniły mnie do zaprojektowania wieczornicy - spotkania artystycznego, której scenariusz przedstawiam w drugim podrozdziale niniejszego rozdziału.

---

⁴⁴⁷ A. Trzcionka, *Walory „edukacji w starości i do starości” – na przykładzie działalności Regionalnego Zespołu Folklorystycznego „Podlesianki”* [w:] *Folklor – edukacja, sztuka, terapia*, red. M. Knapik, A. Łobos, Bielsko – Biała 2009, s. 145.

⁴⁴⁸ Tamże.

⁴⁴⁹ W. Kojas, *Działanie jako kategoria dydaktyczna*, Katowice 1994, s.66.

2. Wartości dydaktyczno-wychowawcze i społeczne opracowanego scenariusza wieczornicy

Z przeprowadzonych badań empirycznych diagnostycznych, dotyczących edukacji do starości uczniów klas IV-VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie oraz uczniów klas I-III Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, wynika, że efekty przygotowania adolescentów są na stosunkowo niskim poziomie tak w zakresie świadomości i wiedzy istotnej na temat starzenia się jak i starości. W wypowiedziach prawie wszystkich (96% uczennic i 100% uczniów szkoły podstawowej; 94% uczennic i 100% uczniów gimnazjum) badanych adolescentów dominują negatywne cechy starości. Niedostateczna więc wiedza wychowanków szkół ogólnokształcących w zakresie starzenia się człowieka powoduje u uczniów negatywne ustosunkowanie się zarówno do własnej starości, jak i stosunku do seniorów z najbliższego środowiska.

Także postawy względem osób starych są nieadekwatne do potrzeb polskiego społeczeństwa demograficznie starego. Prawie wszyscy badani wychowankowie (100% uczniów szkoły podstawowej i 90 % uczniów gimnazjum) pozytywnie wyrażają się na temat bliskich seniorów (babci i dziadka). Zaś niepokojące jest to, iż ich zdanie na temat obcych ludzi starych jest u większości adolescentów negatywne. Zauważyłam, że wraz z wyższą klasą szkolną uczniów występuje dysonans w skuteczności integrowania się adolescentów z seniorami.

Biorąc pod uwagę niekorzystne rezultaty ze szkolnej edukacji do starości uzyskane w obu badanych szkołach ogólnokształcących postanowiłam, korzystając z Europejskiego Dnia Solidarności Międzypokoleniowej przypadającego na 29 kwietnia, przygotować wieczornicę – przedstawienie teatralno – muzyczne do wykorzystania w owych szkołach: podstawowej i gimnazjum, gdyż z literatury naukowej wynika, iż sztuka ma wpływ na wszechstronny rozwój osobowości człowieka⁴⁵⁰.

Teatr szkolny, jak piszą Iwona i Grzegorz Michalscy, wpływa na poprawę stosunków międzyludzkich, gdyż uczeń – aktor odgrywając rolę identyfikuje się z granymi postaciami, tym samym uczy się cenić pracę innych ludzi, poznaje wartości moralne, uwrażliwia się na ogólnoludzką solidarność, szanuje prawa drugiego człowieka, a zatem także seniora. Poza tym teatr szkolny stanowi syntezę wszystkich

---

⁴⁵⁰ M. Ś w i e c a, *Rola teatru w autokreacji młodzieży*, Kielce 2009, s. 21.

sztuk, pozwala uczniom nie tylko na posługiwanie się dotychczas zdobytą wiedzą, ale rozwija u nich zainteresowania związane z poezją, malarstwem, śpiewem i tańcem. Przede wszystkim zaś wpływa na ogólny rozwój jednostki poprzez treść poruszanych w przedstawieniu problemów, a także w ich przyszłości może uczynić z wychowanków odbiorców sztuki teatrów profesjonalnych⁴⁵¹. Dla seniorów zaś teatr (nawet szkolny) jest okazją ich aktywizowania, źródłem przeżyć estetycznych i emocjonalnych, formą miłego spędzenia wolnego czasu oraz okazją do nawiązania kontaktów interpersonalnych z rówieśnikami, a także z adolescentami, co jest istotne w polskim społeczeństwie starym.

Zatem głównymi celami spotkania międzypokoleniowego o charakterze artystycznym będą:

- uaktywnienie adolescentów i seniorów ze środowiska lokalnego;
- umożliwienie im uczestnictwa w sposób czynny w sztuce teatralnej, nasyconej wiedzą o człowieku starym, o możliwościach psycho-emocjonalnych i działaniowych seniorów;
- uzupełnienie wiedzy wychowanków z zakresu starzenia się człowieka, zainteresowanie ich tym etapem życia, a także uwrażliwienie młodzieży na problemy seniorów;
- rozwijanie umiejętności kreatywnego spędzania czasu członków obu grup społeczeństwa demograficznie starego;
- przełamywanie stereotypów związanych z wiekiem oraz kształtowanie pozytywnych postaw w kontaktach międzypokoleniowych; uświadomienie, iż stary nie oznacza chory i niedołężny, młody zaś nie zawsze jest niegrzeczny i obojętny na problemy drugiego człowieka.

W przygotowanie wieczornicy zaangażowani powinni być reżyser – nauczyciel oraz aktorzy (a także muzycy) - uczniowie w wieku adolescencji i seniorzy. W związku z tym, przed przystąpieniem do organizowanego przedstawienia, istotne jest, aby pedagog odpowiedzialny za to przedsięwzięcie nawiązał współpracę z seniorami z Dziennego Domu Opieki, w celu zachęcenia jego uczestników do podjęcia wspólnego działania, jakim jest przygotowanie spektaklu artystycznego.

Jak pisze Joanna Olszewska – Gniadek, teatr jest sztuką najbardziej złożoną, gdyż skupia w sobie elementy wszystkich sztuk, jakie istnieją. W dziele scenicznym

---

⁴⁵¹ I. M i c h a l s k a, G. M i c h a l s k i, *Wychowanie przez teatr szkolny w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 49-52.

wyróżniamy kilka jego elementów⁴⁵². Podstawowy, naczelnym składnikiem teatru stanowią aktorzy, którzy za pomocą mimiki i gestyki, a także głosu, temperamentu czy doświadczenia własnego życia bezpośrednio tworzą postacie sceniczne⁴⁵³. W przypadku omawianej wieczornicy aktorami będą uczniowie V klasy szkoły podstawowej lub wychowankowie I klasy gimnazjum, ale także seniorzy, którzy w trakcie przedstawienia będą recytowali poezję, odgrywali role na tle muzyki, stanowiącej emocjonalne tło dla całości przedstawienia i wzbogacającej jego odbiór. Utwory muzyczne będą ilustracją wieczornicy, a także łącznikami pomiędzy poszczególnymi częściami przedstawienia. Słuchanie ich umożliwi refleksję wśród widzów na temat kolejnych odsłon wieczornicy. Utwory te będą mogły być odtworzone z nośników CD lub zagrane na instrumentach muzycznych przez artystycznie uzdolnionych uczniów lub seniorów.

Bardzo ważne zadanie do spełnienia w związku z przygotowaniem spotkania międzypokoleniowego będzie miał reżyser, nauczyciel klasy V szkoły podstawowej lub klasy I gimnazjum, który musi posiadać kompetencje teatralne (także muzyczne), konieczne do przygotowania scenariusza i odbycia prób (dokona wyboru obsady aktorskiej, przygotowuje teksty, dobierze odpowiednią muzykę i przygotowuje zespół jej odtwórców, czyli weźmie pełną odpowiedzialność za organizację przedstawienia).

Za scenografami będą wychowankowie i seniorzy. Ich zadaniem będzie wspólne przygotowanie dekoracji sceny składającej się z fotografii, a także prac plastycznych przedstawiających wspólne życie seniorów i młodzieży. Poza tym istotne będą rekwizyty. W tym celu zostaną wykorzystane stare przedmioty codziennego użytku, jak: radia, zegary, obrazy, lampy, stoliki, haftowane obrusy i tym podobne, które stworzą między innymi atmosferę rodzinnego domu, a także wpłyną na autentyczność całego spektaklu.

W wieczornicy istotną rolę będzie pełnił także narrator, którego monologi staną się łącznikiem pomiędzy poszczególnymi częściami tematycznymi przedstawienia. Narratorem będzie senior, który swoim dostojnym głosem przyczyni się do powstania specyficznego charakteru przedstawienia i tym samym wpłynie na odbiór dzieła.

Ostatnim ważnym ogniwem przedstawienia jest widownia. Stanowić ją będą uczniowie nie tylko starszych klas szkoły podstawowej, uczniowie gimnazjum oraz seniorzy bliscy

---

⁴⁵² J. Olszewska – Gnadek, *Teatr młodzieży w świetle badań na terenie Krakowa*, Kraków 2009, s. 52-57.

⁴⁵³ Tamże, s.52-53.

wychowankom, a także osoby stare ze środowiska lokalnego. Zatem integracja międzypokoleniowa powinna nastąpić zarówno na scenie, jak i wśród odbiorców treści wieczornicy.

Ta aktywna forma zajęć wychowawczo-dydaktycznych spowoduje, że aktorami teatralnymi staną się zarówno uczniowie, jak i seniorzy. To oni pod kierunkiem reżysera – nauczyciela muzyki (lub wychowawcy klasy, który ma kompetencje artystyczne) ujawnią swoje emocje, intelekt i zachowanie. W konsekwencji wspólnie podejmowanych działań, występy w oprawie muzycznej powinny zbliżyć artystów tych dwóch pokoleń do siebie.

W dalszej części podrozdziału zatem scharakteryzowałam kolejne etapy przedstawienia oraz omówiłam je na tle problemów współczesnych seniorów.

1. Pierwszym punktem przedstawienia będzie wprowadzenie widzów w sens spotkania adolescentów z osobami starymi. Dokonuje tego narrator, który na tle *Mazurka F-dur* Fryderyka Chopina⁴⁵⁴ przytacza wciąż aktualną strofę z XVI wieku Adama Władysławiusza uświadamiającą wszystkim ulotność ludzkiego życia i przemijalność młodości. „O młodości, młodości, choć się z nami rodzisz (...) ani obaczemy, (...) jak się starzejemy”⁴⁵⁵.

Narrator nakreśla także sytuację seniorów we współczesnym społeczeństwie. Powinien zwrócić uwagę na to, iż: „starość to problem ogólnospołeczny. (...) Wszyscy musimy wiedzieć, czym ona jest, musimy także uczyć się żyć z ludźmi starymi. Edukację w tym zakresie trzeba rozpocząć jak najwcześniej (...). Jego słowa skierowane są głównie do widzów i aktorów – adolescentów, gdyż, jak wynika z badań diagnostycznych własnych, a także z badań pedagogów i gerontologów, to właśnie ich postawy wobec starości i seniorów są często negatywne lub obojętne”⁴⁵⁶.

Poparciem słów narratora są wiersze przedstawione przez dwóch adolescentów (ucharakteryzowanych na osoby stare) lub seniorów na temat przemijalności ludzkiego życia, upływu czasu. Wykorzystają oni w tym celu wiersze „Dziadek” i „Babka” Marii

---

⁴⁵⁴ Aneks nr 12.

⁴⁵⁵ Aneks nr 11.

⁴⁵⁶ E. M a c i a n t o w i c z, *Poglądy współczesnej młodzieży na starzenie się i starość* [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006, s.229-236; H. O c h o n c z e n k o, *Starość w opinii młodzieży szkół średnich* [w:] *Zdrowie człowieka i jego edukacja gerontologiczna*, red. M. K u c h c i n s k a, Bydgoszcz 2004, s.126-127.

Pawlikowskiej – Jasnorzewskiej⁴⁵⁷. Podczas ich wypowiedzi, w tle słycać bicie zegara jako symbol przemijalności. Także zegar wpłynie korzystnie na nastrój przedstawienia. I tak, w wierszach: „Dziadek” i „Babka” poetka przedstawia nie tylko fizyczne aspekty starości, jak: „ Źle widzę jednym okiem” czy „ (...) w sieci zmarszczek jak w pajęczynie leżę (...)” , ale także zwraca uwagę na samotność osób starych: „ (...) i patrzę z moich okien jak z okien pociągu...”. Słowa te mogą być przyczynkiem do rozważań o przemijaniu, o ulotności młodości w życiu każdego człowieka.

„Starość – jak uświadamia dalej narrator – to nie tylko dalszy etap życia, który nadchodzi z wolna, niepostrzeżenie... i” po chwili, wykorzystując słowa wiersza Marii Pawlikowskiej – Jasnorzewskiej pod tytułem „Kurze łapki”⁴⁵⁸, dodaje:

„Już kurze łapki na skroni?

Ach, czas jak gdacząca kura

O zabłoconych pazurach

Przebiegł po białych płatkach okwitłej jabłoni”.

Słowa narratora stanowią jakby niedopowiedzenie tej kwestii, tak jak drogi życia człowieka (która zostaje uzupełniona w kolejnej odsłonie przedstawienia).

Po odsłonie tej następuje czas na refleksję, której towarzyszy odtwarzany przez muzyków (uczniów i seniorów) utwór pod tytułem „Marzenie” Roberta Schumanna⁴⁵⁹.

2. Innym problemem współczesnego społeczeństwa jest nieprawidłowe, często obojętne lub wrogie nastawienie osób młodych wobec seniorów. Jak wynika z badań empirycznych przeprowadzonych przez Ewelinę Maciantowicz, u 65% badanej młodzieży dominują negatywne skojarzenia na temat starości. Jednocześnie adolescenti mają pozytywny stosunek do swoich dziadków, natomiast obcych seniorów określają jako osoby zgorzkniałe, zmęczone życiem i nietolerancyjne⁴⁶⁰.

Pierwszy dialog pod tytułem „W autobusie”⁴⁶¹ obrazuje postawy młodzieży wobec seniorów w środowisku lokalnym. Następuje zwrócenie uwagi autora tekstu na nieprawidłowości występujące w odnoszeniu się ich do osób starych. Jadą oni autobusem z wychowankami szkolnymi, którzy nie ustępują im miejsca. Natomiast

---

⁴⁵⁷ Aneks nr 13.

⁴⁵⁸ Aneks nr 14.

⁴⁵⁹ Aneks nr 15.

⁴⁶⁰ m.in. E. M a c i a n t o w i c z, *Poglądy współczesnej młodzieży...*, s. 229-235.

⁴⁶¹ A. T r z c i o n k a – W i e c z o r e k, *W autobusie*, Aneks nr 16.

seniorzy komentują zachowanie młodych następującymi słowami: „Człowiek jest stary, nogi go bolą a taki młodzian nie ustąpi”.

Poprzez treści tego dialogu uczniowie (widzowie) dowiadują się także o różnych problemach i potrzebach seniorów – ekonomicznych, społecznych, zdrowotnych. Uwidacznia się to między innymi w słowach „(...) z moją emeryturą nie stać mnie na prywatnego lekarza” lub „ Dzieci wyjechały do Australii do pracy i widziałam ich ostatni raz w ubiegłym roku” oraz „(...) czasami już sił nie starcza, bo wnuczki są cały dzień z nami (...). Niestety nie jesteśmy już z mężem młodzi i naprawdę czasami to nie dajemy rady”.

Treści sceny tej mogą znakomicie uzupełnić wiedzę wychowanków o kwestiach związanych z potrzebami i problemami seniorów, ale przede wszystkim mają na celu wywołanie w uczniach refleksji na temat ich zachowania względem seniorów.

Zaś kolejna odsłona przedstawienia rozpoczęta „Dialogiem babci z wnukiem,⁴⁶² jest reakcją na nieprawidłowości występujące w zachowaniu młodych wobec osób starych ze środowiska lokalnego. Babcia – ofiara niegrzecznego zachowania chłopców – zwraca uwagę wnuczce, iż wraz z kolegami niepoprawnie zachował się w stosunku do osób starych: „ Twoim zdaniem nie ustąpienie miejsca starszej osobie, a oprócz tego śmianie się z niej to jest normalne zachowanie”. On z kolei uważa takie zachowanie za normalne. Twierdzi: „wszyscy moi koledzy zachowują się w ten sposób”.

Tekst ten znów ma na celu wywołanie u młodych widzów refleksji na temat ich postaw wobec babci i dziadka oraz seniorów – sąsiadów, spostrzeżenie błędów i chęć ich zmiany.

Na koniec tej odsłony następuje wypowiedź narratora (recytowana wierszem Józefy Falkowskiej „Kolorami jesień ubarwiona”⁴⁶³) na temat postrzegania starości przez osoby stare. Treść wiersza ukazuje ostatni etap życia człowieka, jako jego czas aktywny, pełen uśmiechu, zabawy, tańca. Zwraca uwagę młodzieży, iż czas starości nie musi być smutny i bierny, zaś wszystkich seniorów zachęca do optymistycznego spojrzenia na świat, do podejmowania aktywności na co dzień w celu poprawy jakości ich życia między innymi w słowach: „To wcale nie jest pora przykra, że włosy siwe a młodość znikła(...) i co więcej „ Ważne jest to, że serce bije, że wciąż jesteśmy, że się żyje (...)”. Dlatego „Nie chodźmy ze złym nastrojem. Witajmy wszystkich dobrym humorem”.

---

⁴⁶² A. Trzcionka - Wieczorek, *Dialog babci z wnukiem*, Aneks nr 17.

⁴⁶³ Aneks nr 18.

Pozytywny, optymistyczny nastrój wiersza uzupełniony zostaje wesołym, skocznym utworem muzycznym pod tytułem „*Taniec węgierski*”⁴⁶⁴ Johannes Brahmsa. Podczas słuchania muzyki jest czas na refleksję o swoim życiu.

3. Jak wynika z literatury naukowej, starość jest naturalnym etapem w życiu. Mimo to, często zaskakuje seniorów, którzy nie są na nią przygotowani, tym samym ponoszą kolejne starty i coraz bardziej izolują się od społeczeństwa, bywa tak dlatego, że młodzi ludzie ich nie akceptują⁴⁶⁵. W Polsce nabrzmiałym problemem osób starych jest samotność, o której opowiada narrator, celem wprowadzenia widzów w kolejny wątek przedstawienia. Młodzi obywatele Polski – jako jednanego z krajów Unii Europejskiej – mają możliwość migracji zarobkowej, co powoduje w wielu rodzinach osamotnienie ich rodziców, często seniorów.

Następnie narrator wprowadza widzów (kolejną sceną) w świat samotnie mieszkającej seniorki – Pani Honoraty⁴⁶⁶. Jej rodzina mieszka daleko i nie ma czasu się nią opiekować. Kobieta jest schorowana i ma problemy z wieloma czynnościami. Na szczęście jest wolontariusz Łukasz, który pomaga jej w codziennych obowiązkach oraz dotrzymuje towarzystwa, co dla seniorki jest bardzo ważne, gdyż pojawia się u niej uśmiech.

Z pewnością wielu seniorów będących na widowni doświadczą uczucia osamotnienia. Aby dodać im otuchy oraz pozytywnie nastawić ich do trudów codzienności, w kolejnej części spektaklu następuje podkreślenie roli osób starych w społeczeństwie oraz zachęcenie ich do optymistycznego spojrzenia na świat.

Wysłuchanie kolejnego, spokojnego utworu muzycznego pod tytułem „*Łabędź*”⁴⁶⁷ daje możliwość zastanowienia się widzów nad sytuacją ich najbliższych seniorów - rodziców i dziadków.

Treść dwóch wierszy „O seniorach”⁴⁶⁸ i „Proszę uśmiechaj się częściej”⁴⁶⁹ Heleny J. (seniorki Dziennego Domu Pomocy Społecznej) skierowane są tym razem do starszej części widowni, choć także stanowią źródło cennych informacji dla młodzieży, wszak mogą ją zachęcić do myślenia o własnej starości.

---

⁴⁶⁴ Aneks nr 19.

⁴⁶⁵ W. W n u k, *Sytuacje trudne osób starszych w perspektywie geragogiki*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. S t e u d e n, S. M a r c z u k, Lublin 2006, s. 105-106.

⁴⁶⁶ A. T r z c i o n k a – W i e c z o r e k, *Pani Honorata*, Aneks nr 20.

⁴⁶⁷ Aneks nr 21.

⁴⁶⁸ Aneks nr 22.

⁴⁶⁹ Aneks nr 23.

Autorka tekstu mobilizuje seniorów do ciągłego podejmowania wyzwań, aktywności, cieszenia się każdą chwilą i pięknem otaczającego świata przyrody. Przypomina im także, iż babcia czy dziadek mają jeszcze wiele do zrobienia: „jesteśmy wiele warci dopóki życie trwa”, że są innym potrzebni. Dlatego nie powinni „chodzić z pochmurną miną”, tylko korzystać z uroków kolejnych dni, „które uciekają coraz prędej”. Treści tego wiersza są także dla wszystkich widzów spotkania teatralnego cenną informacją, iż starość to etap życia, w którym powinno się czerpać z doświadczenia zdobytego we wcześniejszych jego etapach, w których należy pielęgnować swoje zainteresowania, spotykać się ze znajomymi, poznawać świat, pomagać innym osobom, spędzać czas z rodziną, a także – być aktywnym i użytecznym oraz czerpać z tego radość.

I znów pojawia się muzyka. Utwór pod tytułem „*Usta milczą, dusza śpiewa*”⁴⁷⁰ Franciszka Lehara oraz jego operetkowy charakter nastroja pozytywnie i skłania do rozmyślań nad możliwościami aktywnego i zdrowego życia w późnej dorosłości.

4. Zaś w kolejnej odsłonie spektaklu chodzi o przedstawienie widzom – zarówno młodym i starszym – instytucji Dziennego Domu Pomocy Społecznej, która pomaga seniorom w codziennym życiu osób starych i w niwelowaniu samotności.

Wiersz pani Heleny J. (pensjonariuszki Dziennego Domu Pomocy Społecznej) pod tytułem „Dzieje naszego domu”⁴⁷¹ ukazuje działalność Dziennego Domu Pomocy Społecznej powinien być przedstawiony przez seniorkę, aby uwiarygodnić jego treść.

Dzięki temu utworowi widzowie poznają kadrę placówki: „Jest psycholog na etacie, pani bardzo miła (...)”. Poznają także warunki i atmosferę, jakie tam panują „(...) jest to ciepło, czysto, dużo życzliwości” oraz „ (...) więcej tu radości, śmiechu i zabawy, musisz to zobaczyć, wstąp i nie ma sprawy”. Wiersz jest także zachętą dla seniorów na widowni, aby skorzystali z tego rodzaju pomocy, stali się członkami Dziennego Domu Pomocy oraz mieli okazję miłego i aktywnego spędzania czasu. Na koniec podkreślona zostaje raz jeszcze istota przebywania z innymi ludźmi: „ (...) bo tylko bycie razem w miłej atmosferze dodaje nam wigoru, dobrego humoru”.

„Złota jesień”⁴⁷² to kolejny wiersz Pani Heleny J., który jest potwierdzeniem wcześniejszych słów. W utworze tym autorka wypowiada się w imieniu pensjonariuszy

---

⁴⁷⁰ Aneks nr 24.

⁴⁷¹ Aneks nr 25.

⁴⁷² Aneks nr 26.

Dziennego Domu Pomocy Społecznej. Są to osoby uśmiechnięte, aktywne, zadowolone z życia. Stwierdzają to następująco: „Złota jesień jest cudowna dla nas wszystkich” oraz „My już mamy wiele przeżyć”.

Wesoły, pozytywny charakter wierszy kontynuowany jest podczas słuchania kolejnego muzycznego dzieła, jakim jest „Wiosna” Antonia Vivaldiego⁴⁷³. Jednak po tym wesołym akcencie muzycznym widzowie wysłuchają „Arii” z *Suity nr 3* Jana Sebastiana Bacha⁴⁷⁴. Jest to utwór spokojny, patetyczny, który będzie miał za zadanie wprowadzić widzów w nastrój następnej odsłony przedstawienia.

5. Ostatnia odsłona wieczornicy ukazuje dialog matki z synem⁴⁷⁵. Kobieta czuje, że niedługo umrze, w związku z tym podsumowuje swoje dotychczasowe życie. Martwi się jednak synem, który ma problem alkoholowy i dlatego zaniedbuje rodzinę. Konsekwencją tego są złe jego relacje z żoną. Kobieta rozmawia z nim i prosi syna o spełnienie jej ostatniej woli – aby ratował swoje małżeństwo. Syn przyznaje, że ma problem z alkoholem i obiecuje „popracuję nad sobą”, aby zmienić negatywne emocje panujące w jego rodzinie. Matka po upewnieniu się, że syn zdał sobie sprawę z problemów w małżeństwie oraz obiecał zmienić ten stan rzeczy, jest spokojna, gdyż rozliczyła swoje życie, które uznała za spełnione.

Rozmowa matki z synem kończy spotkanie artystyczne. Ta scena powinna uzmysłwić aktorom i widzom, iż śmierć jest naturalną częścią ludzkiego życia. Ważne jest, aby można było rozwiązać wszystkie problemy, a przynajmniej zrobić pozytywny rachunek swojego całego życia, tak jak matka w przedstawieniu.

Jednak, aby bilans naszego życia w ostatnim jego etapie był dodatni, musimy być świadomi (wszystkich tematów podjętych w przedstawieniu) przemijania ludzkiego życia, istoty nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi, a w tym z seniorami, pozytywnego ustosunkowania się do życia z osobami starymi w rodzinie i sąsiedztwie, podejmowania aktywności oraz pielęgnowania zainteresowań we wszystkich etapach życia, dbania o dobre relacje z członkami rodziny i przyjaciółmi.

Chcąc wywołać refleksję u widzów, dotyczącą przemijalności życia człowieka, pojawia się spokojny, ale o zmiennym charakterze (tak, jak życie człowieka) *Mazurek F-dur*

---

⁴⁷³ Aneks nr 27.

⁴⁷⁴ Aneks nr 29.

⁴⁷⁵ A. Trzcionka – Wieczorek, *Dialog matki z synem*, Aneks nr 28.

Fryderyka Chopina⁴⁷⁶. Spotkanie artystyczne kończy narrator (w tle wciąż słyhać muzykę) stwierdzeniem, iż „droga życia człowieka przebiega od narodzin, poprzez młodość, dorosłość, a wieńczy ją śmierć”. W czasie tego przemijania nie możemy jednak zapomnieć o przygotowywaniu się do aktywnej i zdrowej starości. Dlatego już od dziecka, poprzez okres dorastania powinniśmy coraz świadomiej podejmować działania mające na celu poprawę naszego życia w późnej dorosłości, jak na przykład regularnie uprawiać sport, optymalnie odżywiać się, rozwijać swoje zainteresowania, uczestniczyć w życiu kulturalnym naszego miasta (teatry, filharmonie), a także nawiązywać i dbać o relacje z innymi ludźmi, także relacje międzypokoleniowe w domu i sąsiedztwie.

Zatem zaproponowane spotkanie artystyczne powinno adolescentom uświadomić konieczność pracy nad sobą w zakresie edukacji do starości, aby mogli oni aktywnie i z pożytkiem żyć dla siebie oraz osób potrzebujących towarzystwa i pomocy - seniorów.

---

⁴⁷⁶ Aneks nr 12.

Zakończenie

Starzenie się populacji całego świata, w tym Polski, związane jest z postępowaniem w medycynie i ochronie zdrowia, a także ze spadkiem dzietności, będącej wynikiem zmian obyczajowych. Zwiększająca się liczba osób starych w społeczeństwie wiąże się z nowymi problemami, wyzwaniem, a także konfliktami pokoleń⁴⁷⁷ czego wyrazem w XX wieku jest ageizm, który związany jest ze stereotypowym, często negatywnym postrzeganiem oraz nastawieniem społecznym młodych osób wobec starości i ludzi starych⁴⁷⁸. A przecież seniorzy darzeni byli szacunkiem i uznaniem w kulturze europejskiej. Dopiero od rozwoju kapitalizmu w XX wieku w świadomości społecznej utrwaliło się przekonanie, że szczyt potencjału rozwojowego człowieka przypada pomiędzy 30 a 40 rokiem życia, a następnie możliwości te obniżając się dążą do bezwartościowej starości. Takie postrzeganie osób w okresie starości doprowadziło do powstawania społecznych uprzedzeń i stereotypów, które są przyczyną dyskryminacji osób starych⁴⁷⁹.

Z analizy literatury gerontologicznej wynika także, że obecnie w naszym kraju obraz człowieka wolnego czasu oraz styl jego życia często ulegają owej stereotypizacji. Zgodnie z takim wyobrażeniem senior jest to osoba niesamodzielna i zależna od innych, a także niedołączna, nieatrakcyjna fizycznie – ze zmarszczkami i siwymi włosami⁴⁸⁰.

Po przeanalizowaniu literatury przedmiotu uważam, że jest to związane z niewystarczającą wiedzą społeczeństwa na temat procesu starzenia się człowieka, edukacji jednostki w okresie starości, wizerunkiem seniorów przedstawianym w środkach masowego przekazu, które w dzisiejszych czasach mają ogromną siłę opiniotwórczą.

---

⁴⁷⁷ A. Zielińska, *Starzenie się ludności – problem całego świata*, „Wiadomości Historyczne”, 2011, nr 5, s.46.

⁴⁷⁸ S. Pałasz – Czyczy, *Przeciw ageizmowi. O potrzebie wzmacniania społecznej pozycji człowieka starego*, „Wychowanie na Co Dzień”, 2008, nr 7-8, s. 32-33.

⁴⁷⁹ W. Kłodziej, *Stereotypy dotyczące starzenia się i ludzi w podeszłym wieku [w:] Starzenie się a satysfakcja ...*, s. 94-95.

⁴⁸⁰ Tamże, s.95-96.

Dlatego uznałam, że konieczne jest zdiagnozowanie efektywności kształcenia adolescentów, czyli ich procesu edukacji do starości w szkole podstawowej i w gimnazjum.

Istotne stało się dla mnie skompletowanie informacji z dokumentacji Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, podręczników szkolnych oraz przewodników metodycznych do nauczania wybranych przedmiotów w szkole podstawowej i w gimnazjum, na temat występujących w nich treści wykorzystywanych w edukacji do starości uczniów. Zebranie faktów świadczących o możliwościach przyswajania przez nich wiedzy na temat procesu starzenia się człowieka, rozwoju zainteresowań dotyczących seniorów oraz ukształtowania u wychowanków zachowań świadczących o rozumieniu przez nich osób starych i problemów własnej starości, a także inkluzji z seniorami.

W oparciu o analizowaną literaturę przedmiotu stwierdziłam, iż w systemie szkolnym problematyka związana z przygotowaniem uczniów do własnej starości oraz rozumienia współczesnych seniorów jest rozproszona i niekompletna.

Także w podręcznikach szkolnych i programach nauczania zbyt mało uwagi przywiązano do tematów umożliwiających nauczycielom przygotowanie uczniów do aktywnej, zdrowotnie pożądanej własnej starości oraz zachęcających ich do kontaktów z seniorami. Braki w tym zakresie powodują u wychowanków szereg negatywnych zjawisk, jak ageizm czy gerontofobia, o których pisze Sylwia Pawlas – Czyż⁴⁸¹.

Wiadomo, że szkoła, a w tym szczególnie nauczyciele – wychowawcy mają ogromny wpływ na kształtowanie wychowanków, a więc także na sposób postrzegania własnej starości i osób starych. Jak wynika z psychologii rozwojowej, szczególnym okresem rozwoju u człowieka jest czas adolescencji. Wszak tworzy się w nim system wartości, światopogląd, zainteresowania⁴⁸².

W związku z tym uznałam, że w tym okresie należy wychowanków przygotowywać do własnej starości, a więc do systematycznego rozwijania umiejętności zdrowego odżywiania, prawidłowego stylu życia, kierowania zainteresowań w stronę osób starych oraz prospołecznych postaw, które z czasem przekształcają się w nawyki.

Niestety, z moich badań empirycznych diagnostycznych wynika, iż postawy i przekonania respondentów klas IV-VI szkoły podstawowej i klas I-III gimnazjum, na

---

⁴⁸¹ S. P a w l a s – C z y ż, *Przeciw ageizmowi. O potrzebie...*, s.35-36.

⁴⁸² M. P o r ę b s k a, *Osobowość i jej kształtowanie w dzieciństwie i młodości*, Warszawa 1991, s.197-200, 203.

temat człowieka starego oraz starości nie są jednoznaczne, a nawet zbyt często negatywne. W opiniach aż 96% badanych uczniów ze szkoły podstawowej oraz 94% gimnazjalistów dominowały negatywne cechy dotyczące starości, głównie związane z postrzeganiem fizyczności osób starych: zmarszczki, siwe włosy, społecznych ich odniesień: samotność, brak kontaktu z rodziną i przyjaciółmi, a także problemów zdrowotnych: niedołężność, brak siły, choroby. Pojawiły się także opinie pełne wulgaryzmów oraz agresji w stosunku do osób starych.

Na podstawie badań uważam, że tego rodzaju uzyskany materiał empiryczny na temat seniorów jest spowodowany wieloma brakami w przygotowaniu do starości uczniów między innymi w: wiadomościach na temat zjawisk związanych z okresem starości, jego progu czasowego oraz możliwości edukowania się do tego etapu życia. Braki te skutkują u adolescentów lękiem wobec zmian związanych z własną starością i negatywną opinią na jej temat. Poza tym należy przypuszczać, że w przyszłości „zaowocuje” to złą adaptacją własnego życia w wieku emerytalnym, a dziś prowadzi do braku porozumienia pokolenia młodych ze starymi.

Wszak wielu z badanych wychowanków: 42% uczniów szkoły podstawowej i 67% z gimnazjum seniora postrzega jako człowieka: bezużytecznego, siwego, słabego i zależnego od innych. Dlatego nie dążą do relacji z nim. Niestety powoduje to u respondentów, że sami boją się własnej starości, bo kojarzą ją z samotnością, cierpieniem i brakiem samodzielności (96% wychowanków szkoły podstawowej, 92% gimnazjalistów).

Na dodatek, z analizy badań empirycznych wynika, iż występuje pewna nieprawidłowość, gdyż niechęć wobec starości i seniorów wzrasta wraz z wiekiem adolescentów, co potwierdza moje wcześniejsze wnioski związane z brakami występującymi w szkolnej edukacji do starości w badanych szkołach ogólnokształcących.

Najchętniej i najwięcej bowiem pozytywnych cech przypisywali seniorom uczniowie klas IV (60%) i V (62%) szkoły podstawowej. Natomiast opinie i skojarzenia negatywne wystąpiły najczęściej u uczniów klas I (70%), II (73%) i III (60%) w gimnazjum. Wśród nich były także opinie wulgarne i agresywne (10%).

Z literatury pedagogicznej wynika, że ogromną rolę w edukowaniu uczniów do starości odgrywa nauczyciel, który musi być świadom ważności realizowania zadań z tego zakresu. Tym bardziej niepokoją uzyskane wyniki dotyczące efektów przygotowania do starości, gdyż badani nauczyciele ze Szkoły Podstawowej nr 1 i z Gimnazjum nr 1 w

Chorzowie stwierdzili w większości, bo 17 pedagogów ze Szkoły Podstawowej i 12 z Gimnazjum, że właśnie szkoła jest miejscem odpowiednim do prowadzenia edukacji do starości, a zatem są oni świadomi owej potrzeby.

Zatem, według mnie, należy pogłębić prowadzoną edukację do starości wychowanków w obu szkołach, mając na uwadze kształcenie uczniów do własnej starości i umiejętności nawiązywania pozytywnych kontaktów interpersonalnych z seniorami. Dlatego zaproponowałam (w ostatnim rozdziale – VI) wieczornicę przygotowaną pod kierunkiem nauczycieli, w której powinni wziąć aktywny udział zarówno uczniowie, jak i seniorzy ze środowiska rodzinnego, a nawet lokalnego.

Uważam, że edukacja w formie aktywnej, przesycona faktami z życia seniorów spowoduje zbliżenie się obu pokoleń - młodego i starego, w konsekwencji doprowadzi u adolescentów do skryształowania się światopoglądu i systemu wartości, a także stworzy uczniom szansę na przygotowanie się do tego etapu życia i uczyni z nich osoby wrażliwsze na potrzeby i problemy ludzi starych.

Poza tym, to celowe działanie wzmacniane wielokrotnymi wieczornicami muzycznymi zmierzać będzie do osiągnięcia przez adolescentów z seniorami korzystnych relacji w polskim społeczeństwie demograficznie starym, a także spowoduje u nich wyższą świadomość aktywnego przygotowywania się do własnej starości.

Myślę, że cele badawcze postawione w niniejszej dysertacji osiągnęłam.

Niestety, jedną z istotnych trudności w realizacji podjętego tematu stała się niemożność rozpoznania zachodzących złożonych zmian psychofizycznych i emocjonalnych respondentów, które w decydujący, nieprzewidziany, a nawet niekorzystny sposób utrudniają inkluzję obu grup społecznych społeczeństwa demograficznie starego.

W związku z tym, aby można je było zminimalizować, według mnie, należy w placówkach szkolnych i opiekuńczo-wychowawczych intensywnie organizować aktywną edukację do starości, a w tym także na spotkaniach artystycznych (wieczornicach). Uważam, że działania te pomogą wychowankom w wieku szkolnym w pozytywny sposób, uzasadniony naukowo, spojrzeć na okres starości i zmienić swój stosunek do osób w podeszłym wieku. Sądzę, że projekt ów może stać się inspiracją do tworzenia podobnych działań edukacyjnych dla dzieci i młodzieży w różnych placówkach szkolnych oraz opiekuńczo-wychowawczych w oparciu o pogłębione badania diagnostyczne, wszak seniorzy stanowią coraz liczniejszą część naszego społeczeństwa.

Bibliografia

A Prace zwarte

- A r o n s o n E., W i l s o n T. D., A k e r t R. M., Psychologia społeczna, tłumaczenie L. B a k i e r a , Perspektywy życiowe w percepcji dorastających [w:] Rozwijający się człowiek w zmieniającym się świecie, red. J. T r e m p a ł a , Bydgoszcz 1995
- B a ń k a W., Wybrane zagadnienia z psychologii społecznej, Płock 1999
- B a r a n o w i c z S., Obraz babci i dziadka z perspektywy wnuków [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, red. A. F a b i ś , Sosnowiec 2005
- B i r c h A., M a l i m T., Psychologia rozwojowa w zarysie, tłumaczenie A. B i r c h , Psychologia rozwojowa w zarysie, Warszawa 2005
- B ł a s z c z a k – W a c ł a w i k M., Miejsce i rola regionalnej kultury w procesach życia społecznego Górnego Śląska do roku 1945 [w:] Górny Śląsk. Szczególny przypadek kulturowy, red. M. B ł a s z c z a k – W a c ł a w i k , W. B ł a s i a k , T. N a w r o c k i , Warszawa 1990
- B ł a s z c z y k E., K ł o s E., M a l a ń s k i B., S y g n i e w i c z J., Z a j d l e r B., Przyroda 4, Książka nauczyciela, Warszawa 1999
- B o b i ń s k i W., Świat w słowach i obrazach. Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturowego dla gimnazjum, Warszawa 2001
- B o c h n o E., Rozmowa jako metoda oddziaływania wychowawczego, Kraków 2004
- B o h n e r G., W a n k e M., Postawy i zmiana postaw, Gdańsk 2004
- B o r z u c k a – S i t k i e w i c z K., Kształtowanie zachowań zdrowotnych w procesie socjalizacji a styl życia młodzieży (w regionie górnośląskim), Katowice 2005
- B r a u n – G a ł k o w s k a M., Nowe role społeczne ludzi starszych [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n , M. M a r c z u k , Lublin 2006
- B r o m l e y D. B., Psychologia starzenia się, tłumaczenie Z. Z a k r z e w s k i , Warszawa 1969
- B r z e z i ń s k a A.(red.), Psychologiczne portrety człowieka, Gdańsk 2005
- B r z e z i ń s k a A. , Społeczna psychologia rozwoju, Warszawa 2000
- B r z e z i ń s k a M., Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości, Warszawa 2011

- B r z e z i ń s k a M., Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości, Warszawa 2011
- B u g a j s k a B., Integracja międzypokoleniowa, [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006
- B u k o w s k a – F l o r e ń s k a I., Rodzina na Górnym Śląsku, Katowice 2007
- C h a b i o r A., Aktywność życiowa i jakość życia seniorów, [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, red. A. F a b i ś, Sosnowiec 2005
- C h a b i o r A., Kierunki działalności kulturalno-oświatowej [w:] Demograficzne i indywidualne starzenie się, red. A. A. Z y c h, Kielce 2001
- C o l e m a n J. C., Dojrzewanie [w:] Psychologia rozwojowa, red. P. E. B r y a n t, A. M. C o l m a n, tłumaczenie A. B e z w i ń s k a-W a l e r j a n, Poznań 1997
- C r i s p R. J., T u r n e r R. N., Psychologia społeczna, redakcja naukowa wydania polskiego M. K o s s o w s k a, Warszawa 2009
- C z e r n i a w s k a O., Nowe drogi w andragogice i gerontologii, Łódź 2011
- D a n e l – B o b r z y k H., Muzyka we wszechstronnym wychowaniu dziecka [w:] Muzyka w edukacji i wychowaniu, red. H. D a n e l – B o b r z y k, Katowice 1999
- D e r ę g o w s k a J., Współczesny człowiek wobec starości i nieuchronności przemijania [w:] Edukacja do i w starości, red. M. K u c h c i ń s k a, Bydgoszcz 2008
- D o b r o w o l s k a H., Jutro pójde w świat. Podręcznik do kształcenia literackiego dla szkoły podstawowej, Warszawa 2003
- D u r k a L., Wpływ zwyczajów i obrzędów regionalnych na umacnianie rodziny [w:] Wszechnica Górnos Śląska. O umocnienie rodziny, red. M. L u b i n a, Katowice, Opole, Cieszyn 1994
- D y c z e w s k i L., Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze, Lublin 1994
- D y c z e w s k i L., Rodzina polska i kierunki jej przemian, Warszawa 1981
- D z i ę g i e l e w s k a M., Życie codzienne osób starszych [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, red. A. F a b i ś, Sosnowiec 2005
- F a b j a ń s k i T., Zmiany społeczno-gospodarcze zachodzące w Chorzowie w latach 1990-2005, [w:] Kierunki rozwoju Chorzowa, red. M. T r a c z, Chorzów 2008
- F r ą c k i e w i c z L., Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku. Procesy starzenia się ludności Polski i jego społeczne konsekwencje, Katowice 2002

- G a r r e t t G., Potrzeby zdrowotne ludzi starszych, tłumaczenie W. S. G u m u ł k a, Warszawa 1990
- G n i t e c k i J., Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej, Zielona Góra 1993
- G r z e s z e k I., Stereotyp starości [w:] Zdrowie człowieka i jego edukacja gerontologiczna, red. M. K u c h c i ń s k a, Bydgoszcz 2004
- H a j d u k – N i j a k o w s k a J., Przemiany folkloru we współczesnej kulturze [w:] Folklor Górnego Śląska, red. B. S i m o n i d e s, Katowice 1989
- H a l i k J.(red.), Ludzie starzy w Polsce, Zdrowotne i społeczne skutki starzenia się społeczeństwa, Warszawa 2002
- H a r w a s – N a p i e r a ł a B., T r e m p a ł a J., Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia, T 2, Warszawa 2002
- H o r w a t h E., M a j c h r z a k J., Świat w słowach i obrazach. Scenariusze lekcji dla klasy 2 gimnazjum, Warszawa 2004
- H r a p k i e w i c z H., Potrzeby osób w wieku starszym oraz próba ich realizacji [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, red. A. F a b i ś, Sosnowiec 2005
- H u r l o c k E. B., Rozwój młodzieży, tłumaczenie B. H o r n o w s k i, B. R o s e m a n n, Warszawa 1965
- I n g a r d e n R., Książeczka o człowieku, Kraków 1998
- I z d e b s k a J., Współczesna rodzina w kontekście zagrożeń globalizacji i ponowoczesności [w:] Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej, red. W. D a n i l e w i c z, Warszawa 2009
- J a n i s z e w s k a – R a i n J., Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać potencjał ludzi w wieku podeszłym [w:] Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa, red. A. B r z e z i ń s k a, Gdańsk 2005
- J o h n – B o r y s M.(red.), Dorastający w relacjach społecznych. Przegląd wybranych badań [w:] Dorastający w relacjach ze światem, red. M. J o h n – B o r y s, Katowice 1994
- J u r a ś – K r a w c z y k B., Wybrane obszary badawcze andragogiki, Łódź 2007
- J u s z c z y k S., Metodologia badań empirycznych w naukach społecznych, Katowice 2001
- K a c z m a r e k B., M a r k i e w i c z K., O r z e c h o w s k i S., Nowe wyzwania w rozwoju człowieka, Lublin 2001

- K a c z m a r e k, K. M a r k i e w i c z, Lublin 2001
- K a m i ń s k i A., Studia i szkice pedagogiczne, Warszawa 1978
- K a n t o w i c z E. (red.), Koncepcje i praktyka działania społecznego w pracy socjalnej, Olsztyn 2011
- K e m p a G., Aktywność wychowawcza polskiego ruchu śpiewaczego na Górnym Śląsku w latach 1948-1939, Katowice 1997
- K i e l a r M., Potrzeby w zakresie opieki i pomocy ludziom starym a zadania gerontologiczne [w:] Pedagogika społeczna u schyłku XX w., red. A R a d z i e w i c z – W i n n i c k i, Katowice 1992
- K i e r c z a k U., Zabawa i sport. Poradnik wychowania fizycznego. Szkoła podstawowa klasy 4 -6, Warszawa 2002
- K i r k w o o d T., Czas naszego życia. Co wiemy o starzeniu się człowieka, tłumaczenie M. K o w a l e c z k o – S z u m o w s k a, Kielce 2005
- K l a p a n A., Kształcenie nauczycieli u progu XXI wieku [w:] Problemy pedeutologii na przełomie XX i XXI wieku, red. Z. J a s i ń s k i, T. L e w o w i c k i, Opole 2000
- K ł o s E., Ciekawa biologia. Scenariusze lekcji część 1, Warszawa 2005
- K o b r z e n i e c k a J., Studenci o starości i seniorach [w:] Zdrowie człowieka i jego edukacja gerontologiczna, red. M. K u c h c i ń s k a, Bydgoszcz 2004
- K o c h a n - W ó j c i k M., K r a j n a A., K u k l i ń s k a Z., M a ł k i e w i c z E. (red.), Edukacja elementarna a diagnoza pedagogiczna, Warszawa 2002
- K o f t a W., (red.), Ciekawa biologia część 1: bogactwo świata organizmów; Ciekawa biologia część 2: tajemnice organizmu człowieka; Ciekawa biologia część 3: organizmy w środowisku; Ciekawa biologia część 4: człowiek zmienia świat przyrody, Warszawa 2002
- K o j s W., Działanie jako kategoria dydaktyczna, Katowice 1994
- K o j s W., Uczenie się jako działalność dydaktyczna, Katowice 1994
- K o k o l u s D., Aktywność i postawy ludzi w podeszłym wieku wobec własnej starości [w:] Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się, red. Y. K a r a n d a s h e v, T. S e n k o, Mysłowice 2011
- K o ł o d z i e j W. Stereotypy dotyczące starzenia się i ludzi w podeszłym wieku [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006
- K o ł o d z i e j W., Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób starszych a społeczne stereotypy i uprzedzenia dotyczące starzenia się i starości, [w:] Wybrane problemy osób starszych, red. A. N o w i c k a, Kraków 2006

- K o ł o d z i e j W., Godność człowieka a proces starzenia się [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006
- K o n a r z e w s k i K., Jak uprawiać badania oświatowe, Warszawa 2000
- K o n i e c z n a – W o ź n i a k R., Seniorzy w społeczeństwie wiedzy i informacji [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, Sosnowiec 2005
- K o r z e n i o w s k a W., Kulturowe przemiany w obrębie wielkich i małych ojczyzn [w:] Dziecko w świecie wielkiej i małej Ojczyzny, red. K. D e n e k, B. D y m a r a, W. Korzeniowska, Kraków 2009
- K o s z e w s k a K., T o ł w i ń s k a – K r ó l i k o w s k a E., Szkolny program wychowawczy, Warszawa 2002
- K o w a l e w s k a A., J a c z e w s k i A., K o m o s i ń s k a K., Problemy wieku starczego [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, red. A. F a b i ś, Sosnowiec 2005
- K r u s z e w s k i K.(red.),Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela, Warszawa 2004
- K r y s z k i e w i c z Cz., Aktywne życie seniorów warunkiem pomyślnego starzenia się, [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006
- K u b a c k a – J a s i e c k a D., Psychologia wobec problematyki zmiany [w:] Człowiek wobec zmiany, red. D. K u b a c k a – J a s i e c k a, Kraków 2002
- K u c h c i ń s k a M., Edukacja do i w starości, Bydgoszcz 2008
- K u c h c i ń s k a M., Postrzeganie ludzi starych przez dzieci i młodzież [w:] Społeczeństwo. Demokracja. Edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej, red. K. M a r z e c – H o l k a, Bydgoszcz 2000
- K u l e t a M., Człowiek jako kreator zmian w swoim życiu [w:] Człowiek wobec zmiany, red. D. K u b a c k a – J a s i e c k a, Kraków 2002
- K u p i s i e w i c z Cz., Dydaktyka ogólna, Warszawa 2000
- K u r k i e w i c z J. (red.), Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie, Kraków 2007.
- L e s z c z y ń s k a – R e j c h e r t A., Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości, Olsztyn 2007
- L i b e r s k a H., Wyobrażenia perspektyw życiowych młodzieży. Zagrożenia dla przyszłości osobistej i świata[w:] Rozwijający się człowiek w zmieniającym się świecie, red. J. T r e m p a ł a, Bydgoszcz 1995
- L i c z b a R., Mały przewodnik po Chorzowie, Chorzów 2007

- Ł a c i n a – Ł a n o w s k i A., Kształtowanie postaw opiekuńczych wobec osób starszych [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, Sosnowiec 2005
- Ł o b o c k i M., Metody badań pedagogicznych, Warszawa 1984
- Ł o b o c k i M., W poszukiwaniu skutecznych form wychowania, Warszawa 1990
- Ł o b o c k i M., W trosce o wychowanie w szkole, Kraków 2007
- Ł o b o c k i M., Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych, Kraków 2007
- Ł o ś E., W i t e k – N o w a k o w s k a A., Wędrowki geograficzne. Podręcznik dla klasy III gimnazjum, Warszawa 2003
- Ł ó j G., Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, Sosnowiec 2005
- M a c i a n t o w i c z E., Poglądy współczesnej młodzieży na starzenie się i starość, [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006
- M a r k i e w i c z, Lublin 2001
- M a s z k e A. W., Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych, Rzeszów 2004
- M ą d r y M., Postawy osób młodych wobec ludzi starszych [w:] Wybrane problemy opieki i wychowania, red. Z. B r a ń k a, Kraków 1997
- M ą d r z y c k i T., Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw, Warszawa 1970
- M i c h a l s k a I., M i c h a l s k i G., Wychowanie przez teatr szkolny w II Rzeczypospolitej, Warszawa 1994
- M o s c o v i c i S.(red.), Psychologia społeczna w relacji ja – inni, tłumaczenie M. C i e l e c k i, Warszawa 1998
- N a c h m i a s D., F r a n k f o r t – N a c h m i a s Ch., Metody badawcze w naukach społecznych, tłumaczenie E. H o r n o w s k a, Poznań 2001
- N i e b r z y d o w s k i L., Psychologia wychowawcza i społeczna, Zielona Góra 1995
- N i e m c z y ń s k i A., Procesy rozwojowe człowieka w pełnym cyklu życia indywidualnego [w:] Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia, red. M. T y s z k o w a, Warszawa 1988
- N i e z a b i t o w s k i M., Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej. Problemy uczestnictwa społecznego, Katowice 2007
- N o w a k S., Metodologia badań socjologicznych, Warszawa 2006
- N o w a k S., Metodologia badań społecznych, Warszawa 1985

N o w i c k a A., Starość jako faza życia człowieka [w:] Wybrane problemy osób starszych, red. A. N o w i c k a, Kraków 2006

O c h o n c z e n k o H., Starość w opinii młodzieży szkół średnich [w:] Zdrowie człowieka i jego edukacja gerontologiczna, red. M. K u c h c i ń s k a, Bydgoszcz 2004

O k ł a W., Psychospołeczne uwarunkowania jakości życia osób starszych w rodzinach własnych i w domach opieki społecznej [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006

O k o ń W., Nowy Słownik Pedagogiczny, Warszawa 1998

O k o ń W., Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej, Warszawa 1995

O k o ń W., Wszystko o wychowaniu, Warszawa 1999

O l b r y c h t K., Wychowanie do życia w rodzinie jako wspólnoty osób [w:] Rodzina. Historia i współczesność, red. W. K o r z e n i o w s k a, U. S z u ś c i k, Kraków 2006

O l e s z k o w i c z A., Psychologiczna charakterystyka kryzysu w wieku dorastania i jego konsekwencje dla rozwoju jednostki [w:] Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne, red. M. T y s z k o w a, Warszawa 1988

O l s z e w s k a – G n i a d e k J. Teatr młodzieży w świetle badań na terenie Krakowa, Kraków 2009

O l s z e w s k i H., Psychologia wobec starzenia się i starości: o paradoksach związanych z pojęciem adaptacji do wieku [w:] Rodzinne, edukacyjne i psychologiczne wyznaczniki rozwoju, red. M. B o g d a n o w i c z, M. L i p o w s k a, Kraków 2008

O r z e c h o w s k a G., Aktualne problemy gerontologii społecznej, Olsztyn 1999

O r z e c h o w s k a G., Seniorzy w rodzinie. Zaburzenia w relacjach międzypokoleniowych [w:] Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań, red. A. W. J a n k e, Toruń 2004

P a l k a S., Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna, Gdańsk 2006

P e a r s o n A., Nauczyciel. Teoria i praktyka w kształceniu nauczycieli, Warszawa 1994

P i l c h T., T. B a u m a n, Zasady badań pedagogicznych, Warszawa 2001

P i l c h T., Zasady badań pedagogicznych. Warszawa 1998

P i t t B., Psychogeriatrics. Wprowadzenie do psychiatrii wieku podeszłego, tłumaczenie M. S z w e d – S z e l e n b e r g e r, Warszawa 1986

P o r ę b s k a M., Osobowość i jej kształtowanie w dzieciństwie i młodości, Warszawa 1991

- P o r z a k R., Nauczyciele jako realizatorzy działań profilaktycznych [w:] Młodzież z grup ryzyka. Perspektywy. Profilaktyki, red. M. P r a j s n e r, Warszawa 2003
- P r z e t a c z n i k – G i e r o w s k a M., M a k i e ł ł o – J a r ż a G., Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego, Warszawa 1992
- P r z e t a c z n i k o w a M., Podstawy rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży, Warszawa 1978
- P s z c z ó ł k a K., Uwagi o niektórych problemach współczesnej rodziny [w:] Rodzina. Historia i współczesność, red. W. K o r z e n i o w s k a, U. S z u ś c i k, Kraków 2006
- P u c h a ł s k a – K l e j m e n t T., Wychowanie obywatelskie. Wiedza o społeczeństwie. Poradnik metodyczny dla nauczycieli gimnazjum, Warszawa 2003
- P y r z y c k a E., S e l k e M., Wychowanie do życia w rodzinie dla uczniów klas V-VI szkoły podstawowej. Wędrując ku dorosłości, Kraków 1997
- R a m s z J., R z e c h o w s k a E., Bieg życia w kontekście starzenia się społeczeństwa [w:] Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka, T.1, red. E. R y d z, D. M u s i a ł, Lublin 2007
- R e m b o w s k i J., Rodzina w świetle psychologii, Warszawa 1986
- R o s t o w s k a T., Percepcja konfliktu pokoleń przez dorastającą młodzież i jej rodziców [w:] Nowe wyzwania w rozwoju człowieka, red. B. K a c z m a r e k, K. M a r k i e w i c z, Lublin 2001
- R u d o l p h S c h a f f e r H., Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość, tłumaczenie K. S i k o r a, M. B i a ł e c k a- P i k u ł, Kraków 2006
- R y d z S., R o s t o w s k i J., Rozwój wybranych cech osobowości i kształtowanie się cech osobowości u młodzieży [w:] Nowe wyzwania w rozwoju człowieka, red. B. K a c z m a r e k, K. M a r k i e w i c z, Lublin 2001
- S e n d y k M., Osoby starsze w roli dziadków [w:] Wybrane problemy osób starszych, red. A. N o w i c k a, Kraków 2006
- S e n k o T., Problemy, trudności i nieporozumienia w kontaktach międzypokoleniowych [w:] Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się, red. Y. K a r a n d a s h e v, T. S e n k o, Mysłówice 2011
- S e n k o T., Relacje osób starszych z dziećmi i wnukami [w:] Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się, red. Y. K a r a n d a s h e v, T. S e n k o, Mysłówice 2011
- S i e m e k D., Problemy wychowawcze wieku dorastania, Warszawa 1986

S i t a r c z y k M., Poczucie koherencji a zadowolenie z życia pensjonariuszy domów pomocy społecznej i słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku, [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006

S k o r n y Z., Psychiczne mechanizmy zachowania się, Warszawa 1972

S t e u d e n S., M a r c z u k S. (red.), Starzenie się a satysfakcja z życia, Lublin 2006

S t r a ś – R o m a n o w s k a M., Szanse i zagrożenia rozwoju człowieka we współczesnym świecie [w:] Rodzinne, edukacyjne i psychologiczne wyznaczniki rozwoju, red. M. B o g d a n o w i c z, M. L i p o w s k a, Kraków 2008

S u r d e j B., S u r d e j A., Jutro pójdę w świat. Klasa VI. Przewodnik dla nauczyciela, Warszawa 2003

S u s u ł o w s k a M., Psychologia starzenia się i starości, Warszawa 1989

S z a r o t a Z., Gerontologia społeczna i oświatowa, Kraków 2004

S z a r o t a Z., Gerontologia społeczna i oświatowa, Kraków 2004

S z a t u r – J a w o r s k a B., P. B ł ę d o w s k i, M. D z i ę g i e l e w s k a, Podstawy gerontologii społecznej, Warszawa 2006

S z c z e r b i ń s k a K. (red.), Dostępność opieki zdrowotnej i pomocy społecznej dla osób starszych w Polsce. Raport z badań, Kraków 2006

S z c z u k i e w i c z P., Rozwój psychospołeczny a tożsamość, Lublin 1998

S z e w c z u k – W y r w a B., S u r d y k – F e r t s c h W., Historia i społeczeństwo. Człowiek i jego cywilizacja, Poznań 2000

S z t u m s k i J., Wstęp do metod i technik badań społecznych, Warszawa 1984

Ś l e d z i a n o w s k i J., Demograficzna starość Polski [w:] Demograficzne i indywidualne starzenie się, red. A. A. Z y c h, Kielce 2001

Ś l i w e r s k i B., Jak skutecznie nauczać i wychowywać we współczesnej szkole?, Kraków 1999

Ś l i w e r s k i B., Program wychowawczy szkoły, Warszawa 2001

Ś w i e c a M. Rola teatru w autokreacji młodzieży, Kielce 2009

T o b i a s z – A d a m c z y k B., Przemoc wobec osób starszych, Kraków 2009

T o k a j A., Rodzina w życiu seniora a przebieg procesu jego adaptacji do starości [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, red. A. F a b i ś, Sosnowiec 2005

T r a f i a ł e k E., Edukacja, integracja i aktywizacja ludzi w starszym wieku. Polska a Europa [w:] Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, red. A. F a b i ś, Sosnowiec 2005

- T r a f i a ł e k E., Polska starość w dobie przemian, Katowice 2003
- T r z c i o n k a A., Walory „edukacji w starości i do starości” – na przykładzie działalności Regionalnego Zespołu Folklorystycznego „Podlesianki” [w:] Folklor – edukacja, sztuka, terapia, red. M. K n a p i k, A. Ł o b o s, Bielsko – Biała 2009
- T u s z y ń s k a – B o g u c k a V., Pomoc rodziny w opiece nad osobami w wieku podeszłym z chorobami przewlekłymi [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006
- U z a r K., Wychowanie w perspektywie starości. Personalistyczne podstawy geragogiki Lublin 2011
- Urząd Statystyczny w Katowicach, Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym, Katowice 2000
- W a l c z a k, A. W i t e k – N o w a k o w s k a M., Wędrowki geograficzne. Podręcznik dla gimnazjum, Warszawa, Łódź 2003
- W ę g r z y n K., Jaka będzie polska starość? [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006
- W i e c h e t e k M., B. Z a r z y c k a, S. S t e u d e n, Percepcja roli i znaczenia osób starszych w wychowaniu młodego pokolenia. Badania empiryczne gimnazjalistów [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, M. M a r c z u k, Lublin 2006
- W n u k W., Sytuacje trudne osób starszych w perspektywie geragogiki, [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. S t e u d e n, S. M a r c z u k, Lublin 2006
- W o j c i e c h o w s k a L., Człowiek stary w percepcji młodzieży [w:] Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka, T.1, red. E. R y d z, D. M u s i a ł, Lublin 2007
- W o j c i s z k e B., Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej, Warszawa 2002
- W o j c i s z k e B., Psychologia społeczna, Warszawa 2011,2012
- W o j t a s z c z y k K. A., Z a ł ę s k i P., Wychowanie obywatelskie. Wiedza o społeczeństwie. Podręcznik dla gimnazjalistów, Warszawa 2002
- W o s i ń s k a W., Psychologia życia społecznego, Gdańsk 2004
- W y s o c k a E., Młodzież jako kategoria rozwojowa i społeczna - wymiary, dylematy i konsekwencje doświadczenia młodzieńczego kryzysu jako przedmiot badań pedagogiki społecznej [w:] Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej, red. W. D a n i l e w i c z, Warszawa 2009
- Z a c z y ń s k i W., Praca badawcza nauczyciela, Warszawa 1995

- Z a o r s k a Z., Dodać życia do lat. Materiały metodyczne ułatwiające organizację różnych form aktywności wśród osób starszych oraz w grupach wielopokoleniowych, Lublin 1999
- Z a w a d a A., Rola środowiska lokalnego w kompensowaniu potrzeb osób w podeszłym wieku [w:] Wybrane zagadnienia pomocy społecznej i opieki w Polsce w okresie ponowoczesności, red. A. Z a w a d a, Kraków 2010
- Z d z i e b ł o K., Problemy zdrowotne i społeczne starzejącego się społeczeństwa a wyzwania współczesnej gerontologii [w:] Starość – obawy, nadzieje, oczekiwania. Wybrane zagadnienia z gerontologii, red. B. Z b o i n y, G. N o w a k – S t a r z, Ostrowiec Świętokrzyski 2009
- Z i ę b a – K o ł o d z i e j B., Starość – refleksje i oczekiwania ludzi młodych [w:] Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej młodzieży. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku, red. B. C h r o s t o w s k a, E. K a n t o w i c z, C. K u r k o w s k i, Toruń 2010
- Z i m b a r d o P.G., M. R. L e i p p e, Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego, tłumaczenie P. K w i a t k o w s k i, Poznań 2004
- Z y c h A. A., Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej, Katowice 1999
- Z y c h A. A., Słownik Gerontologii Społecznej, Warszawa 2001
- Ż a k o w s k a – W a c h e l k o B., Zadania i perspektywy gerontologii [w:] Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku. Proces starzenia się ludności Polski i jego społeczne konsekwencje, red. L. F r ą c k i e w i c z, Katowice 2002
- Ż e b r o w s k a M. (red.), Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży, Warszawa 1986
- Ż e c h o w s k a B., Wybrane metodologiczne wzory badań empirycznych w pedagogice, Katowice 1985

B Artykuły z czasopism naukowych

- B a n a c h Cz., *Edukacja wobec wyzwań współczesnego świata*, „Życie Szkoły”, 2002
- B i e ń k o M., *Znaczenie więzi wielopokoleniowych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2007, nr 9
- C z a p c z y ń s k a A., *Oblicza starości*, „Remedium”, 2006, nr 7-8
- D ą b r o w i e c k a H., *Wygrać starość*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5
- D z i ę g i e l e w s k a M., *Starość w rodzinach polskich. Wstęp do problematyki*, „Problemy Rodziny”, 1999, nr 2-3
- F i a ł k o w s k a J., *Do czego potrzebni są dziadkowie?*, „Edukacja i Dialog”, 2002, nr 5
- G i e l a s J., *Jakiej pomocy potrzebuje senior dla zachowania zadawalającej jakości życia? Fundamenty oferty psychosocjalnej i andragogicznej*, „Wspólne Tematy”, 2004, nr 6
- G o m u ł k a E., *Reintegracja rodziny*, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze”, 2007, nr 11
- K a w u l a S., *Rodziny współczesne a pedagogika rodziny*, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze”, 2007, nr 5
- H r y n i e w i c k a A., *Rola aktywności twórczej w adaptacji do starości*, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo”, 2005, nr 5
- J a s i k o w s k a G., *O roli więzi w reintegracji rodziny*, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze”, 2005, nr 5
- K a w c z y ń s k a - B u t r y m Z., *Seniorzy w rodzinie. Przegląd badań*, „Problemy Rodziny”, 1999, nr 5-6
- K o c i m s k a P., *Starość wyzwaniem dla współczesności*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5
- M a l e c M., *Poradnictwo gerontologiczne*, „Edukacja Dorosłych”, 2002, nr 4
- M a ł e c k a B. Z., *Dziadkowie w rodzinie*, „Edukacja i Dialog”, 1997, nr 10
- M i c h a l s k a K., *Statystyczna starość*, „Niebieska Linia”, 2003, nr 5
- O r z e c h o w s k a G., *Przygotowanie do starości* [w:] „Edukacja Dorosłych”, 2003, nr 3
- P a w ł a s – C z y ż S., *Przeciw ageizmowi. O potrzebie wzmocnienia społecznej pozycji człowieka starego*, „Wychowanie na Co Dzień”, 2008, nr 7-8
- P o k r z y c k a L., *Edukacja przez całe życie*, „Nowa Szkoła”, 2012, nr 2
- S t a r ę g a A., *Przemoc wobec osób starszych*, „Niebieska Linia 2003, nr 5

- S t o p k a A., *Starość to czas pomyślny*, „Światło i Sienie”, 2005, nr 3
- S t y p i ń s k a J., *Dyskryminacja osób starszych w Polsce*, „Niebieska Linia”, 2010, nr 2
- T y s z k o w a M., *Rola dziadków w rozwoju wnuków*, „Psychologia Wychowawcza”, 1990, nr 5
- Z a w a d a A., *O potrzebie kształcenia gerontologicznego wśród dzieci i młodzieży*, „Wychowanie na Co Dzień”, 2009, nr 4-5
- Z a w a d z k a D., M i s i a k D., *Starość jako ostatni etap życia człowieka*, „Edukacja Dorosłych”, 2006, nr 3
- Z i e l i ń s k a A., *Starzenie się ludności – problem całego świata*, „Wiadomości Historyczne”, 2011, nr 5
- Zygmunt A., *Demograficzny obraz województwa śląskiego na tle przemian ludnościowych w Polsce – szanse, zagrożenia, prognozy*, „Studia socjologiczne”, 2009, nr 4
- Ż u k o w s k a Z., *Jak sport może wpływać na poprawę jakości życia?*, „Kultura Fizyczna”, 2005, nr 11-12
- N i e z a b i t o w s k i M., *Starzenie się na Śląsku w perspektywie socjologicznej. Problemy teoretyczne i potrzeby badań*, „Studia Socjologiczne”, 2009, nr 4
- O l e a r c z y k T. E., *Potrzeby psychiczne starszego człowieka*, „Wychowawca”, 2005, nr 3
- T a b a c z k i e w i c z A., *Problemy starości i starzenia się*, „Studia Edukacyjne”, 1995, nr 1

C Źródła internetowe

(brak autora), Nowe podejście do starości, http://www.pacificinstituteeurope.org/t_a.html

(brak autora), Postawy wobec starości, <http://www.inp.uni.opole.pl/geronto/postawy.html>

(brak autora), Przystosowanie do starości oraz potrzeby osób starszych, http://www.kde.edu.pl/projekty/team1/strona_team_i_temat/temat.htm

(brak autora), Starość niezubożona – z perspektywy seniora i z perspektywy fachowo pomagającego, <http://www.tematy.info/artykuly/gerontologia1.htm>

(brak autora), Struktury demograficzne starzenia się ludności, <http://www.sgh.waw.pl>

C z e r n i a w s k a O., Starość wczoraj, dziś i jutro, <http://www.kutw.kk.jgora.pl/witryna3/starosc.html>

<http://www.bystrzycaklodzka.pl>

<http://www.demografia.stat.gov.pl>

<http://www.domyseniora.pl/chorzow>

<http://www.gim1chorzow.pl>

<http://www.gus.gov.pl>

<http://www.kowola.pl>

<http://www.kurierlubelski.pl>

<http://www.mojekatowice.pl>

<http://www.sp1chorzow.pl>

<http://www.chorzow.um.gov.pl>

<http://www.sp2siewierz.netserwer.pl>

<http://www.sp3mikolow.edupage.pl>

<http://www.spmrozy.pl>

<http://www.teologia.alaudia.pl/prace-zaliczeniowe/29>

<http://www.zawiercienaszemiasto.pl>

M a z u r W., Demografia w zapaści, przyszłość jest mgłą, <http://www.naszapolska.pl>

Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów, http://www.bip.men.gov.pl/men_bip/akty-prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_4.pdf

Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, <http://www.konferencje.men.gov.pl/ksztalcenie-ogolne/podstawa-programowa>

Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 23 sierpnia 2007 roku w sprawie Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów, [http:// www.men.pl/prawo/rozp_155/zal_2.htm](http://www.men.pl/prawo/rozp_155/zal_2.htm)

Spis tabel

Tabela nr 1. Treści edukacji do starości, które powinny być realizowane w klasach IV-VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie według nauczycieli.....	s.137-138
Tabela nr 2. Treści edukacji do starości, które powinny być realizowane w klasach I-III Gimnazjum nr 1 w Chorzowie według nauczycieli	s.164-165
Tabela nr 3: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy IV Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie.....	s. 171
Tabela nr 4: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy V Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie	s.172-173
Tabela nr 5: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie.....	s. 174
Tabela nr 6: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy I Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s.184
Tabela nr 7: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy II Gimnazjum nr 1 w Chorzowie	s.186
Tabela nr 8: Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy III Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s.188

Spis diagramów

Diagram prostokątny nr 1: Opinie badanych uczennic i uczniów IV klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości.....s.175	s.175
Diagram prostokątny nr 2: Opinie badanych uczennic i uczniów V klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości.....s.176	s.176
Diagram prostokątny nr 3: Opinie badanych uczniów i uczennic VI klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości..... s.176	s.176
Diagram prostokątny nr 4: Opinie badanych uczennic i uczniów I klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości.....s.189	s.189
Diagram prostokątny nr 5: Opinie badanych uczennic i uczniów II klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości..... s.190	s.190
Diagram prostokątny nr 6: Opinie badanych uczennic i uczniów III klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości.....s. 190	s. 190
Diagram prostokątny nr 7: Opinie badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości s.199	s.199
Diagram prostokątny nr 8: Opinie badanych uczniów Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości .....s. 200	s. 200
Diagram prostokątny nr 9: Opinie badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i uczniów Gimnazjum nr 1 w Chorzowie, w których dominują negatywne lub pozytywne cechy starości.....s. 200	s. 200
Diagram prostokątny nr 10: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt IV klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie.....s. 208	s. 208
Diagram prostokątny nr 11: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów IV klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie..... s.209	s.209
Diagram prostokątny nr 12: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów V klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie..... s.215	s.215
Diagram prostokątny nr 13: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt V klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie.....s. 216	s. 216

Diagram prostokątny nr 14: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt VI klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie.....	s. 222
Diagram prostokątny nr 15: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów VI klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie.....	s.223
Diagram prostokątny nr 16: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie.....	s.223
Diagram prostokątny nr 17: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie.....	s. 224
Diagram prostokątny nr 18: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów I klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s.230
Diagram prostokątny nr 19: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt I klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s. 231
Diagram prostokątny nr 20: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów II klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s.239
Diagram prostokątny nr 21: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt II klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s. 240
Diagram prostokątny nr 22: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczennic i uczniów III klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s.246
Diagram prostokątny nr 23: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt III klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s. 246
Diagram prostokątny nr 24: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczniów Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s.247
Diagram prostokątny nr 25: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s. 247
Diagram prostokątny nr 26: Postawy wobec obcych seniorów badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s.248
Diagram prostokątny nr 27: Postawy wobec dziadków badanych wnucząt Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i Gimnazjum nr 1 w Chorzowie.....	s. 248

Spis aneksów

Aneks nr 1 – KWESTIONARIUSZ ANKIETY

Aneks nr 2 – TEST NIEDOKOŃCZONYCH ZDAŃ

Aneks nr 3 – TEST NIEDOKOŃCZONYCH ZDAŃ

Aneks nr 4 – TEST NIEDOKOŃCZONYCH HISTORII

Aneks nr 5 – DYSPOZYCJE DO WYWIADU NIESKATEGORYZOWANEGO Z NAUCZYCIELAMI

Aneks nr 6 – ARKUSZ ANALIZY DOKUMNETÓW

Aneks nr 7 - B. Szewczuk – Wyrwa , W. Surdyk – Fertsch, *Historia i społeczeństwo. Człowiek i jego cywilizacja, klasa IV*, Poznań 2000.

Aneks nr 8 – E. Błaszczuk, E. Kłos, B. Malański, J. Sygniewicz, B. Zajdler, *Przyroda 4. Podręcznik*, Warszawa 1999.

Aneks nr 9 – W. Kofta (red.), *Ciekawa biologia część 2: tajemnice organizmu człowieka*, Warszawa 2002.

Aneks nr 10 – A. Długolecka – Lach, G. Tworkiewicz – Bieniaś, *Ja i ty. Wdrożenie do życia w rodzinie. Podręcznik dla gimnazjalistek i gimnazjalistów*, Warszawa 2000.

Aneks nr 11 – A. Władysławiusz, *Do młodości*.

Aneks nr 12 – K. Korn, *Przeboje mistrzów, Zeszyt 2*, Kraków 1993 (F. Chopin, *Mazurek F-dur*).

Aneks nr 13 – M. Pawlikowska – Jasnorzewska, *Dziadek; Babka*.

Aneks nr 14 - M. Pawlikowska – Jasnorzewska, *Kurze łapki*.

Aneks nr 15 - K. Korn, *Przeboje mistrzów, Zeszyt 1*, Kraków 1993 (R. Schumann, *Marzenie*).

Aneks nr 16 – A. Trzcionka – Wieczorek, *W autobusie*.

Aneks nr 17 – A. Trzcionka – Wieczorek, *Dialog babci z wnukiem*.

Aneks nr 18 – Józefa F. (pensjonariuszka Dziennego Domu Pomocy Społecznej), *Kolorami jesień ubarwiona*.

Aneks nr 19 - K. Korn, *Przeboje mistrzów, Zeszyt 1*, Kraków 1993, (J. Brahms, *Taniec węgierski*).

Aneks nr 20 – A. Trzcionka – Wieczorek, *Pani Honorata*.

Aneks nr 21 - K. Korn, *Przeboje mistrzów, Zeszyt 4*, Kraków 1993, (C. Saint – Saens, *Łabędź*).

Aneks nr 22 – Helena J. (seniora DZIENNego Domu Pomocy Społecznej), *O seniorach*.

Aneks nr 23 – Helena J. (seniora DZIENNego Domu Pomocy Społecznej), *Proszę, uśmiechaj się częściej*.

Aneks nr 24 - K. Korn, *Przeboje mistrzów, Zeszyt 4*, Kraków 1993, (F. Lehar, *Usta milczą, dusza śpiewa*).

Aneks nr 25 - Helena J. (seniorka Dziennego Domu Pomocy Społecznej), *Dzieje naszego Dziennego Domu Pomocy Społecznej*.

Aneks nr 26 - Helena J. (seniorka Dziennego Domu Pomocy Społecznej), *Złota jesień*.

Aneks nr 27 - K. Korn, *Przeboje mistrzów, Zeszyt 5*, Kraków 1993, (A. Vivaldi, *Cztery pory roku*).

Aneks nr 28 – A. Trzcionka – Wieczorek, *Dialog matki z synem*.

Aneks nr 29 - K. Korn, *Przeboje mistrzów, Zeszyt 5*, Kraków 1993, (J. S. Bach, *Aria na strunie „G”*).

Aneks nr 1

KWESTIONARIUSZ ANKIETY

Studentka Studiów Doktoranckich na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach prowadzi badania rozpoznające edukację do starości realizowaną w toku procesu nauczania i wychowania wśród uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i gimnazjum.

Ankieta jest anonimowa. Zapewniam, że jej wyniki wykorzystane będą wyłącznie w celach naukowych.

Proszę zatem o szczerą i pełną udzielanie odpowiedzi. Za to serdecznie dziękuję.

1. Starość kojarzy mi się z: (proszę zakreślić 3 wybrane odpowiedzi)

- fotelem bujanym
- czasem wolnym
- zmarszczona skórą
- siwymi włosami
- bezradnością
- brakiem sił
- innymi

(wymień).....
.....

2. Ludzie starzy spędzają wolny czas: (proszę zakreślić 3 wybrane odpowiedzi)

- w domu
- w kinie
- na spacerach w parku
- opiekując się dziećmi
- sprząając
- czytając
- inne .....

3. Ludzie starzy lubią: (proszę zakreślić 3 wybrane odpowiedzi)

- spać
- chodzić na zakupy
- narzekać
- pomagać innym

- spotykać się z przyjaciółmi
- uprawiać sport
- udzielać rad
- opiekować się wnukami
- inne .....

4. Ludzie starzy nie lubią: (proszę zakreślić 3 wybrane odpowiedzi)

- jeździć na wycieczki
- spotykać się z ludźmi
- wychodzić z domu
- słodczy
- biegać i jeździć na rowerze
- hałasu

5. Człowiek stary: (proszę zakreślić 3 wybrane odpowiedzi)

- brzydko pachnie
- ładnie pachnie
- jest ładnie ubrany
- jest zadbany
- jest uśmiechnięty
- jest smutny

6. Starość związana jest z: (proszę zakreślić 3 wybrane odpowiedzi)

- samotnością
- smutkiem
- radością
- przyjaciółmi
- niedołęstwem
- chorobą
- brakiem rodziny
- nudą
- rozrywkami

7. Kiedy mijam na ulicy człowieka starego, czuję: (proszę wybrać jedną odpowiedź)

- żal
- wstręt
- obojętność

- inne.....

8. Człowiek stary ma: (proszę wybrać jedną odpowiedź)

- 30 lat
- 40 lat
- 50 lat
- 60 lat
- 70 lat i więcej

9. Czy w przyszłości będziesz stary? (proszę wybrać jedną odpowiedź)

- tak, bo.....
- nie, gdyż.....

10. Czy myślisz o swojej starości? (proszę wybrać jedną odpowiedź)

- tak, bo.....
- nie, gdyż.....

11. Czy człowiek stary może być ładny, zadbany i sprawny? (proszę wybrać jedną odpowiedź)

- tak, bo.....
- nie, gdyż.....

12. Czy pomagasz ludziom starym? (proszę wybrać jedną odpowiedź)

- tak, bo.....
- nie, gdyż.....

Metryczka:

Klasa:

Wiek:

Płeć:

Aneks nr 2

TEST NIEDOKOŃCZONYCH ZDAŃ

Jestem studentką Studiów Doktoranckich na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prowadzę badania na temat wiedzy związanej ze starością, procesem starzenia się i stosunkiem do seniorów uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i uczniów gimnazjum. Proszę Was, abyście dokończyli poniższe zdania. Starajcie się wpisać pierwszą odpowiedź, która przyjdzie Wam do głowy. Serdecznie dziękuję.

1. Gdy będę w wieku moich dziadków...
2. Lubię moich dziadków, bo...
3. Pomagam moim dziadkom w ...
4. Nie lubię moich dziadków, bo...
5. Gdy widzę starsze osoby w tramwaju to...
6. Pomagam moim dziadkom, dlatego że...
7. Gdy widzę babcię z ciężką siatką...
8. Nie pomagam moim dziadkom, bo...
9. Moi dziadkowie najbardziej kochają...
10. Myślę, że moi dziadkowie rzadko...
11. Moja babcia najczęściej...
12. Hobby mojego dziadka...
13. Mój dziadek...
14. Chciałbym, żeby moich dziadkowie...
15. Moja babcia...
16. Moi dziadkowie uważają mnie...
17. Mój dziadek i ja...
18. Kocham moją babcię, mimo że...
19. Moja babcia i ja...
20. Gdy moja babcia jest smutna to ja...
21. Razem z dziadkiem...
22. W urodziny babci/dziadka...
23. Kocham mojego dziadka, mimo że...
24. Moja babcia czyta...
25. W moim domu dziadkowie najczęściej...
26. Lubię, gdy moja babcia.....
27. Lubię, gdy mój dziadek.....

28. Moja babcia wygląda.....
29. Mój dziadek wygląda.....
30. Moja babcia ubiera się.....
31. Mój dziadek ubiera się.....
32. Kiedy jadę do dziadków.....

Aneks nr 3

TEST NIEDOKOŃCZONYCH ZDAŃ

Jestem studentką Studiów Doktoranckich na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prowadzę badania na temat wiedzy związanej ze starością, procesem starzenia się i stosunkiem do seniorów uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej i uczniów gimnazjum. Proszę Was, abyście dokończyli poniższe zdania. Starajcie się wpisać pierwszą odpowiedź, która przyjdzie Wam do głowy. Serdecznie dziękuję.

1. Starość to .....
2. Starość kojarzy mi się z.....
3. Człowiek stary jest.....
4. Lubię ludzi starych, bo.....
5. Nie lubię ludzi starych, bo.....
6. Gdy mijam na ulicy człowieka starego to.....
7. Gdy będę stary to.....
8. Starość zaczyna się.....
9. Przygotowanie się do starości oznacza.....
10. Wielu starych ludzi.....
11. Człowiek stary ubiera się.....
12. Człowiek stary pachnie.....
13. Człowiek stary ma.....lat
14. Włosy człowieka starego są.....
15. Buzia człowieka starego.....
16. Kiedy będę stary.....
17. Ludzie starzy boją się.....
18. Mój dziadek pachnie.....
19. Ludzie starzy traktują młodzież.....
20. Spotkanie z osobą starą jest.....
21. Podczas rozmowy ludzie starzy.....
22. Kiedy mijam na ulicy człowieka starego czuję....
23. Ludzie starzy powinni pracować, bo.....
24. Starzy ludzie potrzebują.....
25. Ludzie starzy obawiają się.....

26. Ludzie obawiają się.....
27. Gdy będę miał 60 lat.....
28. Gdy będę miał 40 lat.....
29. Gdy myślę o moich rodzicach.....
30. Gdy myślę o moich dziadkach.....
31. Gdy myślę o ludziach starych.....
32. Ludzie starzy myślą o młodziem.....
33. Dla ludzi starych największą przyjemnością jest.....
34. Dla wielu ludzi starych śmierć jest.....
35. Gdy stara osoba siedzi w autobusie, tramwaju, pociągu.....
36. Gdy stara osoba idzie przede mną.....
37. Życie większości ludzi starych jest.....
38. Gdy będę stary chciałbym być podobny do.....
39. Gdy będę stary chciałbym, aby inni ludzie.....
40. Gdy stara osoba stoi w autobusie, tramwaju, pociągu.....
41. Ludzie starzy są.....
42. Ludzie starzy nie lubią.....
43. Starsi ludzie interesują się...
44. Starsi ludzie czytają...
45. Chciałbym, aby ludzie starzy....
46. Ludzie starzy nie lubią...
47. Ludzi starych najbardziej denerwuje
48. Życie ludzi starych jest.....

Aneks nr 4

DYSPOZYCJE DO WYWIADU NIESKATEGORYZOWANEGO Z NAUCZYCIELAMI

1. Który stopień awansu zawodowego Pani/Pan osiągnęła/ął?
2. Jaki przedmiot prowadzi Pani/Pan w szkole?
3. Czy i dlaczego w toku nauczania-wychowania realizowanego podczas lekcji lub zajęć fakultatywnych wprowadza Pani/Pan treści dotyczące starości i człowieka starego?
4. Jeśli tak, to jakie metody pracy Pani/Pan stosuje i dlaczego?
5. Czy i dlaczego uważa Pani/Pan, że przygotowanie wychowanków do starości powinno być realizowane w toku zajęć lekcyjnych oraz fakultatywnych?
6. Czy i dlaczego według Pani/Pana starość jest etapem w życiu człowieka, do którego należy już przygotować ucznia?
7. Czy i dlaczego w toku nauczania i prowadzonego przez Panią/Pana przedmiotu występują treści związane z etapem życia człowieka określonego jako starość i relacjami społecznymi z człowiekiem starym?
8. Proszę krótko opisać jakie treści związane ze starością uczeń nabywa oraz jakie zainteresowania i zachowania poprzez nie są kształtowane u wychowanka?
9. Jakie jeszcze Pani/Pana zdaniem treści zajęć, formy i metody edukacyjne powinny być wprowadzone, aby uczniowie w toku realizacji edukacji do starości byli skutecznie przygotowani do życia w społeczeństwie demograficznie starym?

Aneks nr 5

TEST NIEDOKOŃCZONYCH HISTORII

Pomyśl, jak mogą skończyć się, według Ciebie, rozpoczęte historie -napisz ciąg dalszy.

Serdecznie dziękuję

1. Był piękny słoneczny dzień. Babcia z dziadkiem byli w domu...
2. Były wakacje. Nie musiałem/łam iść do szkoły, postanowiłem/łam więc odwiedzić dziadków...
3. Ania jest uczennicą szkoły podstawowej. W każdą niedzielę jedzie wraz z rodzicami do swoich dziadków...
4. Pewnego dnia wracałam /łem ze szkoły i zobaczyłam /łem w parku starego pana. Pan siedział na ławce i był bardzo smutny...
5. Pewnego dnia, wczesnym rankiem jechałam /łem autobusem do szkoły. Bardzo chciało mi się spać, więc szukałam/łem wolnego miejsca, ale w autobusie wszystkie miejsca zajęte były przez starych ludzi...
6. Pewnego dnia wracałam/łem ze szkoły do domu i zobaczyłam/łem babcie, której rozerwała się siatka i wszystkie produkty żywnościowe rozsypały się na chodnik...

Aneks nr 6

ARKUSZ ANALIZY DOKUMENTÓW

Przedmiot, klasa	Treści edukacji do starości	Rodzaj dokumentu